

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ NEDENİYLE
ORTAYA ÇIKAN İÇ GÖÇLER
(1919-1923)

DOKTORA TEZİ

Ufuk KARAKUŞ

Balıkesir, 2018

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ NEDENİYLE
ORTAYA ÇIKAN İÇ GÖÇLER
(1919-1923)

DOKTORA TEZİ

Ufuk KARAKUŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Balıkesir, 2018

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı'nda 201112518002 numaralı Ufuk KARAKUŞ'un hazırladığı "Batı Anadolu'da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)" konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21.05.2018 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alına cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK
(Danışman)

Başkan
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ

Üye
Doç. Dr. Ahmet KÖÇ

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet
MEHMETEFENDİOĞLU

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin
ELMACI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

25/06/2018

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Bu DOKTORA Tez alışması, Balıkesir Üniversitesi Rektrlğu Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından 2014/91 nolu proje ile desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan ordusu, işgal hatlarını kısa süre içinde genişleterek, bölgede kalıcı olmanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda Batı Anadolu'nun demografik yapısını değiştirmek için farklı politikalara başvuran Yunan işgal idaresi, öncelikle bölgedeki Türk nüfusunun sayısını azaltmak, Rum nüfusunu artırmak için iki temel yol izlemiştir. İlki Türkleri bölgeden uzaklaştırmak ve göçe zorlamak yoluyla sayısal üstünlüğü ele geçirebileceğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle korku ve şiddete yönelik uygulamaları ile Türklerin yaşadığı köyler tahrip edilirken pek çok masum katledilmiştir. Öte yandan daha önceleri Anadolu'da adalara göç etmiş olan Rumları bir vesile ile Anadolu'ya yerleştirmeye başlamışlardır.

Yaşanan bu gelişmeler karşısında çareyi göç etmekte bulan Batı Anadolu Türkleri iç kesimlere, işgale uğramamış bölgelere doğru kitleler halinde göçe başlamıştır. Arşiv belgeleri ışığında yaklaşık 200 bin Müslümanın yerinden olarak mülteci konumuna düştüğü anlaşılmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Batı Anadolu mültecilerinin yaşadıkları zorlukları ve göç ettikleri yerlerdeki konumları incelenmeye çalışılmıştır. Milli Mücadele dönemine ait pek çok konu çalışılmış olmasına rağmen Yunan işgali nedeniyle iç göçe başlayan Batı Anadolu mülteciler ile ilgili kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Alanda tespit ettiğimiz bu eksikliği bir nebze de olsa giderebilmek temel amacımız olmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yol gösteren, bilgisi ve tecrübesi ile beni daima doğru yolda tutan, fikirleri ve yönlendirmeleri ile çalışmanın olgunlaşmasına yardımcı olan, maddi ve manevi her anlamda destek veren, araştırma safhasında sağladığı kolaylıklarla çalışmanın tamamlanmasında büyük emeği geçen sayın hocam Doç. Dr. Zeki ÇEVİK'e teşekkür ederim.

Çalışmanın konusunu belirlediğimiz andan itibaren bizlerle birlikte olan, kıymetli eserlerini ve bilgilerini bizden esirgemeyen Tez İzleme Komitesi üyesi

değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU'nun ismini anmak bir vefa borcudur.

Çalışmanın kaynaklarını tespit ve temin sürecinde arşiv ve kütüphane araştırmaları sırasında yardımlarını gördüğüm pek çok kişi oldu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Kızılayı Arşivi çalışanlarına, belgelerin temini ve kullanımı konusunda gereken her türlü kolaylığı sağladıkları için minnettarım.

Çalışmanın hazırlık evresi için gittiğim İstanbul'da bana kapılarını açan, her zaman yanımda olduğunu bildiğim, kıymetli dostum Olcay MERİÇ ve ailesine minnettarım.

Bugünlere gelmemde en büyük destekçim olan ve her türlü fedakârlığı gösteren sevgili ailem; babam Yasin KARAKUŞ, annem Kadife KARAKUŞ, ablalarım Meral, Dijle, Ferda, Sevda'ya desteklerinden dolayı sonsuz minnet borcu taşıdığımı belirtmem gerekir. Ayrıca huzurlu bir aile ve çalışma ortamının oluşmasında her zaman destek veren kayınpederim Fikret KARAARSLAN ve kayınvalidem Tülay KARAARSLAN'a da çok teşekkür ederim.

Çalışmanın hazırlık sürecinde, yer yer ihmal ettiğim sevgili eşim Didem ve kızım Beren'e göstermiş oldukları sabır ve vermiş oldukları destekler için gönülden teşekkür ederim.

Ufuk KARAKUŞ

ÖZET

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ NEDENİYLE ORTAYA ÇIKAN İÇ GÖÇLER (1919-1923)

KARAKUŞ, Ufuk

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

2018, 305 sayfa

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'den hareketle Batı Anadolu'nun iç kesimleri yönünde ilerleyen Yunan askeri harekâtı, Batı Anadolu ve işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan bölgelerde göç hareketinin başlamasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarından beri Balkanlardan ve Kafkaslardan göç edenlere ev sahipliği yapan Batı Anadolu halkı; bu kez Anadolu'nun içlerine doğru göç etmeye başlamıştır.

Yunan ilerlemesi karşısında Batı Anadolu'da yaşayan Türk halkının büyük bir çoğunluğu çareyi işgal bölgelerini terk etmekte bulmuştur. Yunan kuvvetleri tarafından 27 Mayıs 1919 tarihinde Aydın ve civarını işgale başlamış, Nazilli, Ödemiş ve Bergama'nın işgali ile birlikte bölgeden göç edenlerin sayısı daha da artmıştır. Göçmenler, Anadolu'nun iç kesimlerine, İtalyan işgal bölgelerine ya da göz önünde olduğu için daha güvenli olduğunu düşündükleri İzmir'e göç etmişlerdir. İtalyan nüfuz bölgelerinde, Anadolu'nun iç kesimlerinde ve İzmir'de camiler ve okullar gibi kamu binaları göçmenlere tahsis edilmiştir.

Batı Anadolu'da gerçekleşen Yunan ileri harekâtı karşısında yerlerini terk eden göçmenlerin barınmaları ve yaşeleri önemli bir sorun teşkil etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından iktisadi ve siyasî olarak ciddi sıkıntılar içinde boğuşan İstanbul Hükümeti, Batı Anadolu göçmenlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve sıkıntılarını giderebilmek konusunda yeterli olamamıştır. Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti önemli bir rol üstlenmiştir. Göçmenlerin yerleştirildiği yerlere gönderilen Hilal-i Ahmer Heyetleri, buralarda yardımları halka ulaştırırken, bir yandan da hastaların

tedavisi için çalışmaktadır. Hilal-i Ahmer Heyeti hazırladıkları raporlarda, açlık ve hastalıklardan dolayı birçok muhacirin hayatını kaybettiğinden bahsetmektedirler.

Yunan ileri harekâtının hız kestiği 1919 Ağustos'unda İstanbul Hükümeti göçmenlerin durumun yerinde görmek için heyetler görevlendirmiştir. Heyet, göçmenlere çadır ve ilaç tedarik ettiği gibi göçmenlerin tekrar yurtlarına dönmesini tavsiye etmiştir. Artık korkulmaması gerektiği konusunda göçmenleri telkin etmeye çalışmışsa da etkili olamamış, göçlerin önünü kesememiştir.

Yunan kuvvetlerinin 22 Haziran 1920 tarihli ikinci genel taarruzu kısa sürede Batı Anadolu'da panik havasının hâkim olmasını sağlamış, işgale uğrayan bölge halkı Bursa, İzmit ve İstanbul'a hareket etmeye başlamıştır. İstanbul Hükümeti Yunan temsilcileri ile göçmenlerin tekrar evlerine dönmeleri konusunda temaslar kursalar da bir sonuç alınamamıştır. Ağustos 1920'de Balıkesir ve Bandırma'dan Bursa'ya sığınan göçmenlerin sayısı 8 bin olduğu bildirilmiştir.

25 Temmuz 1921'de Yunan kuvvetlerinin işgal sahalarını Afyon, Kütahya ve Eskişehir'e kadar genişletmesi ile birlikte burada yaşayan halkın bir kısmı da şüphesiz göç hareketine başlamışlardır. Yunan işgaline uğrayan bölgelerden kaçan halkın büyük çoğunluğu İstanbul'a sığınmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul muhacirleri hakkındaki raporunda Türk Muhacirlerinin sayısı 50 bin olarak belirtilmiştir. 1921 Şubat'ında bu sayı 65 bine çıkmıştır. İstanbul'daki Türk göçmenler, Davutpaşa, Selimiye ve Eyüp'te iplikhane kıışlasında, muhtelif camilerde, Gülhane ve Harbiye Nezareti civarında inşa edilen barakalara yerleştirilmişlerdir.

İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine sığınan Batı Anadolu muhacirlerinin ihtiyaçları sadece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından değil, İtilaf Devletleri'ne ait yardım cemiyetleri tarafından da karşılanmıştır. Özellikle İstanbul basını, yabancı devletlerin muhacirlere yardımlarını gazetelerin sayfalarına taşımıştır. Göçmenlerin memleketlerine geri dönmeleri ancak Yunan işgalinin sona ermesiyle mümkün olabilmıştır. Mültecilerin geri dönüşü TBMM ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kontrolünde Ekim 1922'de başlamış ve 1923 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İç göç, Muhacir, Mülteci, Hilâl-i Ahmer

ABSTRACT

INTERNAL MIGRATIONS CAUSED BY GREEK INVASION AT WESTERN ANATOLIA (1919-1923)

KARAKUŞ, Ufuk

Phd. Thesis, Department of History

Adviser: Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

2018, 305 pages

Greek march to West that started from İzmir at 15.05.1919 caused migrations in West Anatolia and regions under the threat of Greek invasion. West Anatolian people, mixed with Balkans and Caucasian by the end of 19th century migrate towards the central regions of Anatolia.

Most of the West Anatolian people had nothing to do but leaving the regions invaded by Greek army. Aydın region had been invaded by Greek forces at 27.05.1919 and with the invasion of Nazilli, Ödemiş and Bergama number of imigrants incresed drastically. Those people migrated to central regions of Anatolia, İtalian invaded territories or İzmir due to it's central location and being a safer region. Mosques and public buildings were assigned to imigrants at İzmir and central Anatolia.

Harbouring and catering of these immigrants was a massive problem. The goverment located at İstanbul had severe economical and political problems after Armisitice of Mondros and were lacking the funds for catering and harbouring these immigrants. Hilal-i Ahmer Society was performing serious tasks about the mentioned problems. Hilal-i Ahmer Society personel were assigned for medical care and catering of immigrants. According to the reports of these personel, many refugees lost their lifes due to disseases and hunger.

İstanbul Government sent retinues to witness the problems of refugees after Greek invasion slowed down at August of 1919, retinues supplied medical support and tents for refugees and suggested them to turn back to their homes, but could not convinced the refugees.

With the expanding of Greek invasion at 25.07.1921 to Afyon, Kütahya and Eskisehir locals of these regions added to the immigrants. Many of these people migrated to İstanbul. According to the reports of Hilal-i Ahmer Societies reports the number of the immigrants was 50.000, by the February of 1921 this number increased to 65.000. These refugees were placed in mosques and barracks at Davutpaşa, Selimiye, Eyüp, Gülhane and Harbiye. Needs of the West Anatolian refugees was taken care by not only Hilal-i Ahmer Society, also by the Allies. This aid from Allied countries were published by İstanbul press. Returning of the refugees to their homelands occurred only after the end of Greek invasion. This migration back to homelands occurred between October of 1922 and the first months of 1923 and organized by Grand National Assembly of Turkey and Hilal-i Ahmer Society.

Key Words: National Struggle, Internal Migration, immigrants, Refugee, Hilâl-i Ahmer

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	V
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	1
1.2. Yöntem.....	3
2. GÖÇ KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ.....	8
2.1. Göç Kavramı	8
2.1.1. Göç Kavramının Tanımı	8
2.1.2. Göç Türleri	9
2.1.2.1. İç Göç.....	11
2.1.2.2. Dış (Uluslararası) Göç	12
2.1.2.3. Zorunlu Göç	14
2.1.2.4. Gönüllü Göç.....	16
2.1.3. Çalışma Konusunun Göç Kavramı İçerisindeki Yerinin Tespiti	17
2.2. Osmanlı Devleti ve Göç	23
2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Geriye Göç Meselesi ve İlgili Devlet Teşkilatlanması....	25
2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Muhacir ve Mülteciler ile İlgili Devlet Teşkilatlanması.....	29
3. BATI ANADOLU'DA YUNAN İLERİ HAREKÂTI.....	32
3.1. Batı Anadolu'da Yunan İşgaline Zemin Hazırlayan Gelişmeler.....	32
3.1.1. Batı Anadolu'da Yunan İddiaları ve Venizelos'un Planı	32
3.1.2. Paris Barış Konferansı ve Yunanistan'ın Batı Anadolu Üzerindeki Talepleri ..	39
3.1.3. İzmir'e Yunan Ordusunun Çıkışına İzin Verilmesi.....	44
3.2. Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtı ve İşgaller.....	47
3.2.1. İzmir'in İşgal Edileceğinin Osmanlı'ya Bildirilmesi ve Tepkiler	47
3.2.2. İzmir'in İşgali	52

3.2.3. Batı Anadolu'da Milli Örgütlenme ve Direnişin Sosyolojisi	56
3.2.4. Batı Anadolu'da Yunan İşgalinin Genişlemesi ve Millî Direniş	60
3.2.5. II. Yunan Genel Taarruzu ve Kuvâ-yı Milliye'nin Sonu.....	67
4. İŞGALLER KARŞISINDA BATI ANADOLU'DA BAŞLAYAN TÜRK GÖÇLERİ	72
4.1. I. Yunan İleri Harekâtı Karşısında Başlayan Göçler (1919)	72
4.2. II. Yunan İleri Harekâtı Karşısında Başlayan Göçler (1920 -1921).....	90
4.2.1. Uluslararası Tahkik Heyeti ve Samanlıdağ Mültecileri'nin Tahliyesi	105
4.3. Yunan İşgal idaresinin ve Osmanlı Yönetiminin Göç Politikaları	115
4.3.1. Yunan Hükümeti'nin Göç Politikası	115
4.3.2. Osmanlı Yönetiminin Göç Politikası.....	124
4.3.3. Kuvâ-yı Milliye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Göç Politikası	130
4.4. Mültecilerin Sayısı	136
4.4.1. İstanbul'a Sığınan Batı Anadolu Mültecilerinin Sayıları	147
5. MUHACİR VE MÜLTECİLERE YAPILAN YARDIMLAR	150
5.1. Osmanlı Devleti Tarafından Anadolu'da Bulunan Muhacir ve Mültecilere Yapılan Yardımlar	150
5.1.1. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi Tarafından Yapılan Yardımlar ..	150
5.1.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Yapılan Yardımlar	167
5.1.2.1. Akhisar İmdat Heyeti	169
5.1.2.2. Nazilli İmdat Heyeti.....	171
5.1.2.3. İzmir İmdat Heyeti	177
5.1.2.4. Alaşehir İmdat Heyeti	180
5.1.2.5. İzmit ve Karamürsel İmdat Heyeti.....	181
5.1.2.6. Bilecik İmdat Heyeti	185
5.1.2.7. Gördes İmdat Heyeti	187
5.1.2.8. Muğla, Çine, Bozdoğan İmdat Heyetleri	188
5.1.3. Yabancı Devletler Tarafından Yapılan Yardımlar	190
5.1.3.1. Amerikan Yardımları	190
5.1.3.2. İtalyan Yardımları	197
5.1.3.3. Müslüman Devlet ve Toplulukların Yardımları.....	199
5.1.4. Sivil Toplum Örgütleri ve Halk Tarafından Yapılan Yardımlar	204
5.2. İstanbul'a Sığınan Muhacir ve Mültecilere Yapılan Yardımlar	215
5.2.1. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin İstanbul Mültecilerine Yardımları	215
5.2.1.1. Mültecilerin İskânı İçin Yapılan Yardımlar	215
5.2.1.2. Mültecilere Sağlık Alanında Yapılan Yardımlar	219

5.2.1.3.	Mültecileri Çalışmaya Teşvik İçin Yapılan Faaliyetler	221
5.2.1.4.	Mültecilere Yapılan Diğer Yardımlar	225
5.2.2.	Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine Yardımları	227
5.2.2.1.	Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine İaşe Yardımları	227
5.2.2.2.	Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine Sağlık Yardımları.....	229
5.2.3.	Yabancı Devletlerin İstanbul Mültecilerine Yardımları	231
5.2.3.1.	Amerikan Yardımları	231
5.2.3.2.	Fransız ve İngiliz Yardımları	234
6.	BATI ANADOLU MÜLTECİLERİNİN YERLERİNE DÖNÜŞÜ VE YAPILAN YARDIMLAR.....	239
6.1.	Yunan işgalinin Sona Ermesi	239
6.2.	Batı Anadolu Mültecilerin Memleketlerine Dönüşü ve Yapılan Yardımlar	243
6.2.1.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları	249
6.2.2.	Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları .	257
6.2.2.1.	Uşak-Afyonkarahisar İmdat Heyeti	259
6.2.2.2.	Bilecik – Eskişehir İmdat Heyeti	260
6.2.2.3.	İzmir – Manisa İmdat Heyeti	261
6.2.2.4.	Aydın İmdat Heyeti.....	263
6.2.2.5.	Balıkesir – Bursa İmdat Heyetleri.....	264
6.2.3.	TBMM'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları.....	266
7.	SONUÇ	273
	KAYNAKÇA.....	277
	EKLER.....	291

KISALTMALAR

ATAM.	: Atatürk Araştırma Merkezi
B.	: Birleşim
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bk.	: Bakımız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DH.	: Dâhiliye Nezareti
DH.KMS	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ed.	: Editör
F.	: Fihrist
G.	: Gömlek
Gös. Yer.	: Gösterilen Yer
Haz.	: Hazırlayan
HR.	: Hâriciye Nezareti
HR.SYS	: Hâriciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İ.	: İçtima
K.	: Klasör
KA.	: Kızılay Arşivi
OHAM	: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası
nr.	: Numara
s.	: Sayfa

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TTK : Türk Tarih Kurumu

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Batı Anadolu'da İskân Edilen Rum Göçmenler (20 Ekim 1919-1 Aralık 1920)	120
Tablo 2. Batı Anadolu'da İskân Edilen Rum Göçmenler, (20 Ekim 1919-31 Aralık 1920)	121
Tablo 3. 24 Kasım 1919 Tarihli Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetindeki Mülteci Nüfusu	137
Tablo 4. 24 Mayıs 1920 Tarihli Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin İzmir ve Çevresinde Yerleşen Mülteci Nüfusuna Ait İstatistik	140
Tablo 5. Aralık 1919 Tarihli Güney Mıntıkasında Bulunan Aydın Mültecilerinin Nüfusu	143
Tablo 6. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Tarafından Güney Mıntıkasına Yapılan Yardımların Miktarı ve Türü	158
Tablo 7. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Tarafından Güney Mıntıkasına Gönderilen Eşyanın Miktarı ve Türü	158
Tablo 8. Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Hilâl-i Ahmer Vasıtasıyla Aydın Mültecileri İçin 10 Aralık 1920 Tarihinde Sevk Edilen Eşya Listesi	159
Tablo 9. 12 Mart 1920 Tarihinde Mültecilere Tevzi Olunmak Üzere Sevk Olunan Eşyanın Cins ve Miktarı	160
Tablo 10. Hilâl-i Ahmer Beşinci İmdâd-ı Sıhhî Hey'eti Dispanerlerine Ait İstatsistik	177
Tablo 11. Kasım 1920 Tarihinde Karamürsel ve Köylerinde Felaketzedelere Dağıtılan Ekmek Miktarı ve Nüfusu	182
Tablo 12. Nisan ve Mayıs 1920 Tarihine Kadar Toplanması Planlanan Zahire (Aydın ve Menteşe)	194
Tablo 13. Hilâl-i Ahmer'in Mesken İnşa Ettiği Yerler ve Kullandığı Malzeme Miktarı	258
Tablo 14. Hilâl-i Ahmer Tarafından Mesken İnşaatında Bulunulan Mahallere Yapılan Malzeme Yardımı	258
Tablo 15. Uşak- Afyonkarahisar İmdat Heyeti'nin Yardımları	260

Tablo 16. Bilecik-Eskişehir İmdat Heyeti'nin Yardımları.....	261
Tablo 17. İzmir – Manisa İmdat Heyeti'nin Yardımları	262
Tablo 18. Aydın İmdat Heyeti ve Erzak Yardımları.....	263
Tablo 19. Aydın İmdat Heyeti ve Giyim Malzemesi Yardımları	264
Tablo 20. Balıkesir – Bursa İmdat Heyeti Giyim Yardımları.....	265
Tablo 21. Balıkesir – Bursa İmdat Heyeti Gıda, Ziraat ve Mesken Yapı Malzemesi Yardımları	265

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Göç kavramı insanlık tarihi boyunca pek çok medeniyetin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu gibi, günümüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında da büyük ölçüde etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşunun ilk yıllarında pek çok göç dalgası ile karşı karşıya kalmış, demografik yapısının şekillenmesinde bu göçlerin etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle günümüzde göç kavramını araştıranların sayısı her geçen gün artmaktadır. Araştırmalar sırasında ortaya çıkan ve üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, göçler ile ilgili çalışmalar genişletilmeden, birbirine paralel mahalli çalışmalar yapılmadan ülke geneline dair yapılacak değerlendirmelerin eksik kalacağı gerçeğidir.

Tarihsel süreç içerisinde göç olgusunun etkilerini ortaya koyan mahalli çalışmalar, sürecin daha net bir şekilde tasvir edilmesini ve böylelikle diğer disiplinler için de tarihi bir arka plan oluşturulmasına imkân sağlayacaktır. Bu sayede göç olgusunun evreleri, yaşanan sorunlar mahalli çalışmalar ile ortaya konulacak ve genel tablonun ortaya çıkmasına imkân sağlayacaktır. Sonuç itibariyle bu çalışmalar günümüz problemlerinin altında yatan temel etkenlerin belirlenmesinde etkili olacaktır.

Siyasi tarih alanı açısından Milli Mücadele dönemini konu olan çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Özellikle, Milli Mücadele yıllarında Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgali ve işgal sırasında meydana gelen direniş hareketi çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesi ile birlikte hız kazanan direniş hareketleri, araştırmacılar tarafından pek çok yönüyle ele alınmıştır. Yunan işgaline uğrayan hemen her şehir, kasaba neredeyse köylerin Milli Mücadele dönemi hizmetleri araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait en önemli göç hareketlerinden biri olan *mübadele* konusu da pek çok yönü ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Ancak ne var ki; Milli Mücadele yıllarında yaşanan göç hareketleri ve demografik etkilerini yansıtan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu nedenle “*Batı Anadolu’da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*” isimli çalışmada, tespit edilen eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın incelemeye aldığı dönem, başlığında ifade edildiği gibi Yunan işgalinin başladığı 1919 yılı ile işgalin sona erdiği 1923 yılları arasında kapsamaktadır. 15 Mayıs 1919 İzmir’in işgali ile başlayan Batı Anadolu’daki Yunan İleri Harekâtı neticesinde çok sayıda Müslüman yerlerini terk ederek iç kesimlere çekilmiştir. 30 Ağustos 1922 yılında başlayan Yunan geri çekilmesi ile geriye göç dalgası başlamış ve bu dalga 1923 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. Çalışmanın konusu olan *İç Göç* hareketleri, belirlenen zaman dilimi içerisinde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma mekânsal olarak Yunan işgaline uğrayan ve işgalden etkilenen Batı Anadolu ileri ile sınırlıdır. Çalışmada işgale uğradıktan sonra dışarıya göç veren ve göç alan Batı Anadolu illeri incelenmiştir. İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Afyonkarahisar, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Yalova, İzmit, Adapazarı, Bilecik ve Kütahya’nın il ve ilçelerinde yaşanan göç hadiseleri araştırılmıştır. Ayrıca İstanbul, Antalya, Muğla, Denizli, Konya ve Eskişehir gibi iller dolaylı olarak Batı Anadolu göçlerinden etkilendikleri, göç aldıkları için çalışmanın kapsama alanı içinde incelemeye dahil olmuştur.

Tez çalışmasının öncelikli hedefleri, 1919-1923 yılları arasında Yunan işgali karşısında iç kesimlere göç etmeye başlayan Batı Anadolu mültecilerinin, nereden geldiklerini, nüfus bilgilerini, nereye sığındıklarını, nereye iskân edildiklerini ve ne gibi yardımlar aldıklarını açıklamak ve bu konuda bilinmeyenleri ortaya çıkarmak, yanlış bilinenleri düzeltmek, eksik bilgileri tamamlamaktır.

Sosyolojik bir olgu olarak göç, sadece nüfusun yer değiştirmesi hareketi değil; siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik boyutta etkilere sahiptir. Araştırmamızda, göç etmeye mecbur kalan Batı Anadolu halkının yaşadığı zorlukları etraflıca inceleyerek ortaya koymak temel amacımızdır. Göç hareketlerinin yönü, göç alan şehirler, göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, göçmenlerin iskânı, iskân edildikleri yerlerde hayatlarını nasıl devam ettirdikleri, işgalin sona ermesi ile birlikte hangi şartlarda ve nasıl geri döndükleri ve

dönüşlerinde nasıl bir manzara ile karşılaştıkları cevap aradığımız temel sorulardır.

Bunların yanında Batı Anadolu'da yaşana göç süreci ile ilgili elde edilen bilgileri değerlendirmek, çalışmalar sırasında ortaya çıkan göç ve nüfus bilgilerine ait özgün bilgi ve kaynakları paylaşmak temel amaçtır.

Ayrıca daha sonra yapılacak tarih veya diğer disiplinlere hatta disiplinler arası çalışmalarda referans alınacak güvenilir bir eserin ortaya çıkması amaçlanmıştır. Tarihi olay ve olgular belgeler ile doğru bir biçimde değerlendirilmediğinde, bu verileri kullanan diğer disiplinlerin uzmanları hatalı veya eksik değerlendirmelerde bulunabilmektedir. Çalışmanın amaçlarından biri de bu konuda bilgi ve belgelerin doğru bir biçimde değerlendirilmesi ve ortaya konmasıdır.

1.2. Yöntem

Çalışmanın metodolojik çerçevesi arşiv ve literatür taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntemlerin belirlenmesinde, bilgiye ulaşma ve yeni bilgi ortaya çıkarma çabası öncelikli etken olmuştur.

Milli Mücadele dönemini konu alan çalışmalarda olduğu gibi, öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde ve döneme ait diğer ilk elden kaynaklara başvurulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi araştırmaları, Miladi 1919-1923, Hicri 1336-1341, Rumi 1335-1339 yıllarını kapsayacak şekilde yapılmıştır. Araştırma sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşiv Müdürlüğü'ne ait belge veri tabanında; *“muhacir”*, *“mülteci”*, *“hicret”*, *“muhaceret”*, *“iltica”*, *“muhacirin”*, *“aşair ve muhacirin”*, *“muavenet”* gibi anahtar kelimeler üzerinden araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca dijital taramaların yanında, fonlara ait özet fihristlerinde, ilgili zaman aralıklarının el ile taraması yapılarak belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Arşiv belgeleri içerisinde yer alan *“Aşair ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi”* fonunun araştırma ile ilgili kısmının henüz araştırmaya açılmadığı öğrenilmiştir. Muhâcirin Müdüriyeti'nin arşiv fonu 1860-1917 yılları arasındaki belgeleri ihtiva ettiği için çalışmanın araştırdığı zaman dilimi dışında kaldığı görülmektedir. Bu nedenle araştırmanın en önemli kaynaklarından biri olması gereken *“Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi”* belge ve defterlerinden

yararlanılamamıştır. Araştırmanın belgeleri daha çok Dâhiliye Nezareti ve Hariciye Nezareti'nin fonları içinde tespit edilmiştir¹.

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi taramalarında, özetleri bulunmayan *Dosya Usulü Envanter* olarak sınıflandırılmış belgelerin de taranmasına çalışılmıştır. *Bab-ı Ali Evrak Odası, Sadaret Evrakı, Evrak Kalemi (A.VRK)* fonunda araştırmanın zaman dilimi içinde yer alan 35 adet klasör tespit edilmiştir. 830-864 dosya numaraları aralığındaki klasörlerin incelenmesine çalışılmıştır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde de benzer bir araştırma yolu izlenmiştir. Arşiv Müdürlüğüne araştırmacılara tahsis edilen bilgisayarlar üzerinden belgelerin taranması yapılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde aranan anahtar kelimeler kullanılarak belgelerin tespiti sağlanmıştır. Bakanlar Kurulu Kataloğu ve Müşterek Kararnameler Kataloğu fonlarından belirlenen zaman ve mekân arasındaki belgelerin temini yapılmıştır.

Araştırmaya yön veren belgelerin bir kısmı da Türk Kızılayı Arşivi'nden temin edilmiştir. Araştıma içinde bahsi geçen mültecilere aktif bir şekilde yardımlarda bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarının belgeleri tespit edilmiştir. Kızılay Arşivi çalışmalarını yaparken Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarına dair yapılan okumalar belgelerin tespitini kolaylaştırmıştır.

Araştırmanın bir diğer önemli bilgi kaynağı ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan gazete arşivi olmuştur. Genel itibariyle İstanbul basınına ait gazetelerin bulunduğu kitaplıkta, çok sayıda gazete taranmıştır. 1919-1923 yılları arasında yayın yapan, bu sürenin tamamında veya bir kısmında basılı gazeteler önemli bilgiler sağlamıştır. *Akşam, Akvam, Alemdar, Dersaadet, Hadisat, Hilâl-i Ahmer, İkdam, Memleket, Tanin, Tasvir-i Efkâr, Türkçe İstanbul, Vakit, Yenigün* gazeteleri taranmıştır. Ayrıca aynı kitaplıkta

¹ Bab-ı Ali Evrak Odası (*BEO*), Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiye 5. Şube (*DH.EUM.5.Şb*), Asyış Kalemi Belgeleri (*DH. EUM.AYŞ*), Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Kalem-i Umûmimi (*DH. EUM.KLU*), Emniyet-i Umûmiye Levazım Kalemi (*DH.EUM.LVZ.*), Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Memurîn Kalemi (*DH.EUM.MEM*), Emniyet-i Umûmiye Seyru Sefain Müdüriyeti (*DH.EUM.SSM*), Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (*DH.HMŞ*), Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Müdüriyeti (*DH.İ.UM.*), Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Ekleri, (*DH.İ.UM.EK*), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (*DH.KMS.*), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (*DH.ŞFR.*), Dahiliye Nezareti Umûm Vilâyât Müdüriyeti (*DH.UMVM.*), Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (*HR.HMŞ.İŞO.*), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (*HR.İM.*), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (*HR.SYS.*), İrade Dosya Usulü (*İ.DUIT.*) Meclis-i Vâlâ (*MV.*), Şura-yı Devlet (*ŞD.*) arşiv belgelerinin tespit edildiği fonlardır.

bulunan *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın sayıları incelenerek, temin edilmiştir. Gazete taramalarında yaşanan problemlerin başında, dönem içinde uygulanan sansür ve işgal yıllarında bazı gazetelerin yayın hayatının sona ermiş olmasıdır. Yaşanan bu sorunlar bilginin takibini zorlaştırdığı gibi, takip edilen bilginin kesilmesi ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur.

Ana kaynakların kullanımından başka, araştırma eserlerdeki özgün ve konuya ait bilgiler de yol gösterici olmuştur. Özellikle büyük kitle göç hareketlerini ele alan eserlerde dönemin göç ve iskâna yönelik talimatnamalarının yayınlanmış olması önemlidir. Yine aynı eserlerde göçlerin ardından devletin iskâna yönelik politikaları da görülmektedir.

Bugüne kadar, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleşen göçler hakkında pek çok çalışma yapılmış olup konuya yönelimin son zamanlarda daha da arttığı görülmektedir. Özellikle Kırım Savaşı, 93 Harbi ve Balkan Savaşları sonrasında orataya çıkan göç hareketleri ve Osmanlı Devleti'nin göçler karşısındaki tutumu incelenmiştir. Sonraki yıllarda ise, "göç" kavramı genelinde, özel de ise "*mübadele*" ve "*tehcir*" konularına ilgi artmıştır. Ayrıca pek çok lisansüstü çalışma ile farklı dönemlere ait göçler değerlendirilmiştir.

Nedim İpek, Bilal N. Şimşir, Abdullah Saydam, Ahmet Halaçoğlu, Kemal Arı, Süleyman Erkan, Yıldırım Ağanoğlu, Mesut Çapa, Engin Berber, Ferhat Berber, Faruk Kocacık, Cengiz Orhonlu, Erol Kaya gibi isimlerin eserlerinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ülke dışındaki Müslüman ve/veya Türklerin yaptığı kitle göçleri ele alınmaktadır. Araştırmalar, ağırlıklı olarak göç sebepleri, ne kadar göçmen geldiği, iskân sürecinde yaşananlar ve devletin yaklaşımı gibi yönleri ortaya konulmaktadır. Justin McCarthy, Kemal Karpat, Çağlar Keyder, İlhan Tekeli gibi isimler ise göçlerin modern Türkiye'nin oluşumu açısından göçlerin yeri ve öneminde dair tespitler ve analizler yapmaktadırlar. Ayrıca Fuat Dünder, Ahmet Efiloğlu, Nesim Şeker, Ayhan Aktar, Reşat Kasaba, Dimitri Pentzopoulos ve diğer pek çok araştırmacı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşanan iç ve dış göç hareketlerini belli kavramlar etrafında incelemektedirler.

Adı geçen yazarların eserleri incelendiğinde ele alınan kavramlar etrafında incelendiğinde göçler ile ilgili genel bir tablo ortaya konulabilmektedir.

Çok uluslu, çok dilli, çok dinli imparatorlukların yıkılma sürecinde ortaya çıkan milliyetçi hareketler, büyük güçlerin müdahil olmasıyla birlikte “savaş”, “şiddet”, “sürgün”, “katliam”, “göç” gibi kitlesel hareketlere yol açmıştır. Savaşın yaratmış olduğu huzursuluk ortamı kitlelerin geçici olarak göç etmesine neden olmuştur. Geçici olarak göç edenlere “sığınmacı/mülteci” denilmiştir. Bu sığınmacılar genel itibariyle kitlesel veya bireysel olarak göç ederlerken, daha çok “zorunlu göç” veya “gönüllü göç” olarak yaşanmıştır. Bu çerçevede ulus devletlere geçiş sürecinde bahsi geçen göçler bir araç olarak kullanılmıştır. “mübadele”, “tehcir” gibi kavramaların ortaya çıkması ile demografik yapı üzerine müdahil olarak milli nüfuslar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın çerçevesini belirleyen çok sayıda eser tespit edilmiştir. Özellikle göç kavramının Osmanlı Devleti’nin teşkilatlanmasına kazandırdığı yeni kurum ve kuruluşlar ile ilgili çalışmaların etkisi araştırmanın yönünü belirlemiştir. Ancak Milli Mücadele dönemi ile sınırlı, göçleri konu edinen bir çalışma tespit edilmemiştir. Konuya yakın bir çalışma Eol Kaya tarafından hazırlanmıştır. “*I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri, Vilayet-ı Şarkıyye ve Aydın Vilayeti Mültecileri*” isimli çalışma göçleri iki kısımda incelemiştir. İlk bölümde I Dünya Savaşı ve doğu illerinde ortaya çıkan mülteciler, ikinci bölümde ise Yunan ordusunun Batı Anadoluyu işgali ile ortaya çıkan Aydın Vilayeti mültecilerini ele almaktadır.

Nedim İpek’in “*İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*” adlı çalışması da yine araştırmanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin son yıllarından itibaren yaşanan göçleri etraflıca ele alırken, kitabının bir bölümünde Batı Anadolu mültecilerinin ele alındığı görülmektedir. Mültecilere yapılan yardımların yanında göç nedenleri ve göçler ilgili teşkilat hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda ulus devlet modelinin oluşumunda bu göçlerin etkisini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli kaynaklarından biri ise Mehmet Temel’e ait olan “*İşgal Yıllarında İstanbul’da Sosyal Hayat*” adlı çalışmadır. Mültecilerin sığındığı en önemli duraklardan olan İstanbul’un sosyal hayatını etkileyen mültecileri ve İstanbul’daki yaşamlarına ait değerlendirme yapan önemli bir eserdir. Ayrıca Cengiz Orhonlu ve Mesut Çapa’nı doğrudan Batı Anadolu mültecileri hakkında yayınlamış makalleri mevcuttur.

Bahsi geçen araştırmalar içerinde bu çalışma, ele aldığı süre ve kaynakları açısından değerlendirildiğinde farklı bir konuma sahiptir. Çalışmada arşiv belgeleri ışığında elde edilen bilgiler gazete haberleri ile desteklenmiş ve alan ile ilgili kaynakları değerlendirilmiştir. İnceleme alanı meknasal olarak geniş tutulmuş olan bu çalışma bu yönü ile sonraki çalışmalara örnek teşkil etmesi hedeflenmiştir.

2. GÖÇ KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ

2.1. Göç Kavramı

İnsanlık tarihine yön veren en önemli kavramlardan olan “göç” en ilkel toplumdaki, en gelişmiş imparatorluklara kadar çok geniş bir etki ve nüfuz alanına sahiptir. Özellikle siyasi mekanizmanın oluşumunda demografinin etkisi göz önüne alındığında göçlerin devlet ve millet oluşumdaki etkisi açıktır. Bu bağlamda kavramın açıklanması ve türleri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.

2.1.1. Göç Kavramının Tanımı

İnsanlık tarihi kadar eski olan “göç” kavramının sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi için, kavramın kuramsal çerçevede öncelikle tanımlanması gerekmektedir. Göç kavramı ile ifade edilen insan hareketliliği, insanlık tarihinin başlangıcından beri toplumsal yaşamın ve günümüz modern dünyasının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Kavramın zaman içerisinde tanımlanması, neden ve sonuçlarının ortaya çıkarılması ve kategorize edilmesinin gerekliliği açısından genişlemeye maruz kalmıştır².

Göç kavramı, insanlık tarihi ile birlikte var olması sebebiyle çok geniş bir kapsama alanı içerisinde bulunmaktadır. Pek çok boyutu barındıran dinamik bir süreci ifade etmesi, yer, zaman, neden-sonuç ilişkisi gibi karmaşık bir zeminde ele alınmasına bağlı olarak farklı ekonomik ve politik kuramlar ve bilim dalları tarafından ele alınmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle kesin bir göç tanımı yapmak pek mümkün değildir. Göç kavramı sosyolojiden coğrafyaya, tarihten ekonomiye kadar pek çok bilim dalının çalışma alanına girdiği için her disiplin kendi penceresinden bir tanım geliştirmiştir³. Ancak her bilim dalının yapmış olduğu göç tanımlamasında, bir mekândan başka bir mekâna bireysel ya

² Taşkın Deniz, “Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 181, Ankara, 2014, s. 177.

³ Hacı Kurt, “Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2006, s. 150.

da kitlesel olarak yer değiştirme işleminin yapılmış olmasının temel şart kabul edilmesi tanımların ortak noktasını oluřturmaktadır⁴.

Göç tanımı genel olarak, insan ve insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketidir. Göç, coğrafi olarak bir yerleşim yerinden ayrılan insanların, bir başka yerde hayatlarını devam ettirme kararı almalarıyla ve bu kararın uygulanması ile ortaya çıkan bir hadisedir⁵.

Daha geniş ve kabul gören sözlük anlamı ile göç, “*ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*” olarak tanımlanmaktadır⁶.

Göç kavramı; sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve daha pek çok özelliği ile çok yönlü bir kavram olmasıyla beraber göç, üç temel niteliğe sahiptir⁷. Birincisi mekân, bahsi geçen hareketin iki mekân arasında gerçekte olması gerekliliğidir. İkincisi zaman, yer değiştirme işleminin geçici ya da kalıcı olup olmadığının belirli olması gerekliliğidir. Üçüncüsü ise neden, yer değiştirme hareketinin amacının ne olduğunun biliniyor olması gerekmektedir. Bu üç temel nitelik çerçevesinde göç kavramı ile ilgili kesin olmamakla beraber bir tanım yapılacak olursa, göç; kişinin kendi inisiyatifinde veya inisiyatifi dışında, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi, toplumsal ve çevresel faktörlerin etkisiyle daha iyi bir yaşam sürme arzusu ile belirli bir mekândan başka bir mekâna kalıcı veya geçici olarak yapılan yer değiştirme eylemlerinin genel adıdır⁸.

2.1.2. Göç Türleri

Sosyal bilimler literatüründe her bilim dalı kendi penceresinden göç kavramını değerlendirdiği için bu alanda pek çok göç türü tasnifine yer

⁴ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 21.

⁵ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara, 1997, s. 1.

⁶ Türk Dil Kurumu (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 27.07.16, <http://www.tdk.gov.tr>.

⁷ Faruk Taşçı, “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, *Kamu-İş*, Cilt 10, Sayı 9, 2009, s. 197.

⁸ Deniz Özyakışır, *Göç, Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 7.

verilmektedir. Fakat göç hareketlerinin ortaya çıkış sebepleri, göçün yaşandığı coğrafya, eylemi gerçekleştiren insanların nicel ve nitel özellikleri göz önünde bulundurularak genel bir tasnif yapılabilir. Ana hatları ile ifade etmek gerekirse sebebi, mesafesi, süresi, hacmi, yönü ve organizasyonu bakımından büyük farklılıklar gösteren göç türleri olmakla beraber göçler genellikle “iç göç” ve “dış (uluslararası) göç” olmak üzere ikiye ayrılabilir⁹. Ayrıca göçü, nedenleri bakımından “zorunlu göç” ve “gönüllü göç”, amaçları bakımından “çalışma” ve “sığınma”, hedefe varmakta kullanılan yöntemler açısından “yasal” ve “yasa dışı” göçler olarak tanımlamak da mümkündür¹⁰.

Görüldüğü üzere göç kavramı birbiri ile iç içe geçmiş bir yapı içerisinde bulunmaktadır. Bu yapı nedeni ile göç tanımındaki çeşitlilik aynı şekilde göç türlerinin belirlenmesinde de hissedilmektedir¹¹. Giderek daha karmaşık hale gelen iç içe giren göç türleri, tarihsel süreç içerisinde hangi göç türlerinin neden ortaya çıktığı ve bu göç türlerinin göç veren ve alan ülkeler açısından değerlendirilmesi, göçün etkilerinin çok yönlü olarak incelenmesi gerekmektedir. Çalışmamızın kapsamı itibariyle burada göç türleri dört başlık altında incelenecektir. Bu başlıklar; “iç göç”, “dış (uluslararası) göç”, “zorunlu göç” ve “gönüllü göç” şeklindedir.

⁹ Saydam, a.g.e., s. 2.

¹⁰ Abdurrahman Yılmaz, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *Turkish Studies*, Volume 9, Issue 2, Ankara, 2013, s.1686.

¹¹ Koçak ve Terzi çalışmalarında göçleri temel haliyle iki ana grupta, iç ve dış göç olarak belirlemiştir. Ayrıca iç göçün kendi içerisinde, mevsimlik, sürekli, emek, zorunlu ve gönüllü göçler olmak üzere beşe ayırmıştır. Dış göçleri ise, beyin göçü, işçi göçü ve mübadele göçleri olarak sınıflandırmıştır. Bk. Yüksel Koçak, Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2012, s. 169-175. Özcan ise, çalışmasında Koçak ve Terzi gibi göçleri iç ve dış göç olmak üzere iki grupta ele alırken alt başlıklarının ayrılmasının pek mümkün olmadığını belirtmektedir. Bunun sebebini ise göç hareketinin gerçekleştiği alan (mesafe), yaşanan (oturulan) alan, süre ve çalışma durumu gibi dinamiklere bağlı olarak geliştiğini bu nedenle her iki göç grubu içerisinde bu dinamiklere bağlı olarak farklılıkların görülebileceğini söylemektedir. Bk. Yusuf Ziya Özcan, “İç Göçün Tanımı ve Veriler İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkiye’de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 78-82.

2.1.2.1. İç Göç

İç göç en basit şekli ile bir ülkenin kendi sınırları içerisinde belirli bir bölgeden bir başka bölgeye gerçekleştirilen göç hareketi şeklinde tanımlanabilir¹². Başka bir ifade ile ülke sınırları içerisinde yaşayan insan topluluklarının, bir yıldan az olmamak şartıyla, yaşadığı ortamı değiştirmesine iç göç denir. İç göç hareketi, içerisinde göç eylemi gerçekleşen ülkenin büyüklüğü, ekonomik gücü, kalkınmışlık seviyesi ve göçün süresine bağlı olarak, genellikle, kırsal kesimden şehirlere, kırsal kesimden kırsal kesime, şehirlerden kırsal kesime ve şehirlerden şehirlere doğru bir eğilim göstermektedir¹³.

Bu tanımlamalara bakıldığında iç göç kavramı sanayi toplumu ve tarım toplumlarında farklılıklar gösterebilir. Tarım toplumlarında insanlar toprağa bağlı olduğu için yer değiştirme hareketi bireyin kendi iradesi ile gerçekleşmez, iradesi dışında bir faktör etkilidir. Eğer göç zorla yer değiştirme şeklinde değil gönüllü gerçekleşiyorsa bu noktada modern toplumun, ulus devletin ve özgür bireyin oluşmuş olması gerekir¹⁴. İç göç kavramı modern anlamda sanayi toplumları açısından sıklıkla görülen yer değiştirme hareketidir. Az gelişmiş bölgelerden daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak amacıyla yapılan bireysel ve münferit eylemler olarak kabul edilebilir.

İç göç bir ülkedeki nüfusun yeniden dağılımı ile ilgili olduğu için bu nüfus hareketlerinin yönü modern sanayi toplumlarında az gelişmiş bölgelerden daha gelişmiş bölgelere doğru yönelmektedir. Bu durum çağımızda dünya üzerinde hemen her yerde görülebilmektedir. Ancak bazı ülkelerde çok hızlı bir şekilde kentleşme ve göç yaşanırken bazı ülkelerde bu durum nispeten daha yavaştır. Bu yüzden iç göç olgusu hem oluşum aşamasında hem de göç eylemi gerçekleştikten sonra, göç edilen yer itibarıyla; beklentiler, oluşan koşullar ve karşılaşılan durumlar açısından incelenmesi gereken bir olgudur¹⁵.

¹² Serdar Sağlam, "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 5, 2006 Güz, s. 34.

¹³ M. Vedat Pazarlıoğlu, "İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi", *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Manisa, 2007, s. 121.

¹⁴ İlhan Tekeli, "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", *Türkiye'de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 9.

¹⁵ Özyakışır, *a.g.e.*, s. 8

İç göç olayı daha çok küçük gruplar halinde gerçekleşen münferit hareketlerdir. Bazı ortak unsurları olsa da, göçe katılanların birbirinden bağımsız sebepleri ve organizasyonları bulunmaktadır. Genellikle böyle olmakla beraber savaş, afet ve istila gibi olaylar nedeni ile de kitleler halinde iç göç yaşanabilir¹⁶.

2.1.2.2. Dış (Uluslararası) Göç

Dış (uluslararası) göç, belirli bir süre için veya kalıcı olarak çalışmak yerleşmek amacıyla ülke sınırlarını aşarak gerçekleşen nüfus hareketidir. Bu göç türü az gelişmişliğin, birey yaşam şartları üzerindeki olumsuz etkisini kırmak için kullanılan bir çözüm aracı olarak değerlendirilebilir¹⁷. Dış göçü, daha iyi bir yaşam şansı arayışındaki kişinin bir başka yere göçe karar vermesi, doğduğu yerlerle köklerini koparması ve yeni ülkede kısa sürede asimile olması gibi basit bir bireysel eylem olarak ele almamak gerekmektedir. Dış göç, göç eden kişinin geri kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyen çok daha uzun soluklu bir harekettir¹⁸.

Birleşmiş Milletler dış göç tanımını; ülkesinden ayrılarak başka bir ülkede yaşamayı planlayan kişinin bu işlemi, bir yıldan daha fazla süre ile gerçekleştirmiş olması gerçeği şartı ile ifade etmektedir. Bu bağlamda dış göç altı kategori içerisinde toplanmaktadır. Bunlar;

Sürekli yerleşenler

Sürekli sözleşmeli çalışanlar

Sürekli çalışan profesyoneller

Gizli çalışanlar veya yasal olmayan çalışanlar

¹⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 3

¹⁷ Özyakışır, *a.g.e.*, s. 8

¹⁸ Castles ve Miller, *Göçler Çağı* adlı çalışmalarında, “göçü ölüm bile aşabilir: kimi göçmen grupların üyelerinin cenazelerini kendi topraklarına defnetmek için geri döndükleri bilinir” diyerek dışa göçenlerin kendi kültür ve bağlarının kolay asimile olamayacak kadar güçlü olduğunu örneklemektedir. Bkz: Stephen Castles, Mark J. Miller, *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çeviren: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 29.

Sığınmacı ve mülteciler (1951 Cenevre Antlaşması'na göre güvence altına alınanlar) şeklinde sınıflandırılmıştır¹⁹.

Bu sınıflandırma içerisinde sığınmacı ve mülteci statüsü hukuksal çerçeveler ile belirlenmektedir. Yasal olarak buldukları ülkeyi genellikle ekonomik nedenler ile kendi isteği doğrultusunda terk ederek bir başka ülkeye yine yasal yollarla yerleşen ve o ülkede yaşamaya başlayan kimseye “göçmen” denir. Bireyin yasal olarak kendi ülkesini terk ederek bir başka ülkeye yasa dışı yollarla girmesi ya da yasal yollarla girmesine karşın bulunmasına izin verilen süreyi aşmasına rağmen terk etmeyerek yaşamaya, çalışmaya devam etmesi durumuna ise “yasa dışı göç”, durumun muhatabına ise “yasa dışı göçmen” denilmektedir. Herhangi bir nedenden dolayı yaşam hakkını kaybedeceği korkusu taşıyan, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korunmasından yararlanamayan, ülkesine geri dönmek istemeyen kişiler ise “mülteci” olarak tanımlanmaktadır. Ülkesini terk ederek mülteci olmak için bir başka ülke sınırlarına sığınan ancak henüz mülteci olup olmadığı konusunda yasal prosedürün işlediği, yetkililerin henüz durumuna karar vermediği kişilere ise “sığınmacı” denilmektedir²⁰.

Uzun vadede daha yüksek bir gelir ve yaşam kalitesi elde etmek amacıyla yapılan dış göç, göç veren ülke ekonomisi açısından “beyin göçü” olarak ifade edilen negatif bir ifade ortaya çıkarmaktadır. Yüksek düzeyde eğitime ve niteliğe sahip iş gücünün, en genel anlamda daha iyi yaşam ve çalışma olanakları sunan ülkeye gitmeleri şeklinde tanımlanabilecek göç türü, az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere yapılan göçlerin içerisinde son zamanlarda hızla artmaktadır²¹.

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak insanların, kurumların, malların, hizmetlerin ve sermayenin ülkelerin sınırlarını aşabilecek şekilde dolaşımına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda dış göç sadece az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru değil gelişmiş ülkelere diğer ülkelere de göçlerin gerçekleşmesine imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla dış göç kavramı günümüz dünyasında bütün ülkeleri ilgilendiren önemli bir olgu haline gelmiştir. Çeşitli nedenlerle gerçekleşen göçler dünya üzerindeki farklı kültürlerin

¹⁹ Ayhan Gençler, “Avrupa Birliği'nin Göç Politikası”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı, Sayı 49, İstanbul, 2004, s. 174.

²⁰ Deniz, a.g.m., s. 177-178.

²¹ Özyakışır, a.g.e., s. 9.

farklılaşmasına neden olmakla beraber bir arada yaşama zorunluluğu, uyum ve çatışma sorunlarını gündeme getirmektedir²².

Uluslararası göç kavramı modern dünya içerisinde tarihsel süreç boyunca bir takım değişimlere uğramıştır. İnsan hakları evrensel boyuta taşınmadan önce siyasi gelişmelerin etkisinde geçmişte farklı dış göç uygulamaları görülmüştür. Günümüzde çok fazla karşılaşılmayan bu uluslararası göçler yapılış nedenlerine göre sürgünler, kovulanlar, antlaşmalara tabi göçmenler, tahliye olunanlar, milli muhacirler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler gibi kavramlar ile ifade edilebilir²³. Günümüzde bu türden dış göçler ülkelerin bağlı olduğu uluslararası antlaşmalar ve insan hakları evrensel kanunları çerçevesi ile büyük ölçüde görülmemektedir. Tabi bu durumun ortaya çıkmasını engelleyen en önemli faktör geçmişte olduğu gibi dünya siyasi haritasında keskin değişimlerin sık yaşanmaması, yaşansa dahi uluslararası örgütlerin ve antlaşmaların varlığı bu göç eylemlerini engellemektedir.

2.1.2.3. Zorunlu Göç

Zorunlu göç, insanların buldukları bölgede yaşamaları için gerekli asgari şartların ortadan kalkması durumunda ortaya çıkan göç türüdür. Dolayısıyla asgari yaşam şartlarının yitirildiğini gören toplulukların yer değiştirmeye karar verdikleri tarih boyunca çok kez görülmüştür. Yaşam alanlarını terk etmek üzere karar alan topluluğu harekete geçiren dinamiklerin çeşitli olduğu görülmektedir. Bu tür göçler hem iç göç hem de dış göç olarak görülebildiği gibi, temel hareket noktası göçün sebeplerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır²⁴.

Zorunlu göçü tetikleyen temel faktörler arasında coğrafi ve doğal şartların yaşamayı olumsuz etkileyen değişimleri gösterilebilir. Ansızın meydana gelen sel, deprem, yanardağ faaliyetleri, heyelan gibi doğal afetler zorunlu göçü tetikleyen en önemli nedendir. Yaşam şartlarını olumsuz etkileyen bu afetlere maruz kalan insanlar asgari yaşam şartlarını sağlayabilecekleri bir bölgeye göç etmeyi tercih edebilirler. Genel itibariyle bu göç hareketinin organizasyonu devlet kontrolünde gerçekleşmektedir.

²² Zeynep Aksoy, "Uluslararası Göç ve Kültürler Arası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, 2012, s. 293.

²³ Saydam, *a.g.e.*, s. 3.

²⁴ Saydam, *a.g.e.*, s. 4.

Zorunlu göç, devlet politikalarının bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Bir takım kalkınma amaçlı programların, baraj, yol, liman, havaalanı, büyük sanayi yerleşkeleri gibi tesislerin inşası için belirlenen bölge halkı, devlet kontrollü olarak zorunlu göçe tabii olurlar. Yeni yerleşim alanı devlet tarafından tahsis edilirken uğranılan bir zarar varsa yine devlet tarafından tazmin edilir.

Sosyo-kültürel nedenlerle meydana gelen zorunlu göçlerde ise, sağlık, kan davaları, dini ve siyasi baskılar, terör gibi etkenler nedeniyle insanlar göçe mecbur kalabilmektedir.

Bir devletin, bazı etnik, dini veya siyasi grupların ve toplulukların hâkimiyet alanı içerisindeki varlığına son vermek için uygulamış olduğu politikalar sonucunda da zorunlu göç eylemi gerçekleşebilir. Tarih boyunca bazı devletlerin hâkimiyet alanı içerisindeki istenmeyen unsurları sürgün gibi yollarla göç etmeye mecbur bıraktığı görülmektedir. Devlet, politik olarak bu unsurların buldukları yerden atmak için ya ülkenin az gelişmiş ve yaşam şartları yetersiz olan bir bölgesine ya da bir başka ülkeye göç etmelerini istemektedir. M.S. 4. yüzyılın ortalarında Çin baskısı sonucu Hunların başlattığı “Kavimler Göçü”, 1859-1879 yılları arasında Kafkasya’da yaşanan “Büyük Çerkes Göçü”, 1947 yılında Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılması sonucu yaşanan 18 milyon Hindu ve Müslümanların göçü yakın tarihimize ait en önemli zorunlu göç örnekleridir²⁵. İsmi geçen zorunlu göç örneklerinde göçmen, kendi ülkesindeki hâkim gücün tehdit edici rolü yüzünden hürriyetini kaybetmekle karşı karşıyadır. Kendisine sunulan yeni şartları, inançlarına, geleneklerine, zihniyetine, uygun görmediği için öz vatanını terk etmeye mecbur kalır. Eğer göç etmezlerse can ve mal güvenliklerinin tehlikeye gireceği nedeniyle göçe mecbur kalırlar²⁶.

Sosyal bilimler literatüründe Zorunlu göç kavramı “*yerinden olma/edilme*” şeklinde de kullanılmaktadır. Zorunlu göçe maruz kalanlar ile ilgili ise “*yerinden olmuş*” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’nin 1992 yılında ülke içi yerinden olma konusunda ilk kez bir temsilci ataması ile uluslararası hukuk bağlamında zorunlu göçlerin politik, etnik, siyasi, dini, askeri oluşumlarının önüne geçilmesine çalışılmıştır. Bu temsilciliğin

²⁵ Kerem Kınık, “Göç, Sürgün ve İltica”, *Hayat Sağlık Dergisi*, Sayı 2, 2010, s. 37-38. Erişim Tarihi: 04.04.18, <http://keremkinik.com/wp-content/uploads/2017/10/G%C3%B6%C3%A7-S%C3%BCrg%C3%BCn-ve-%C4%B0ltica.pdf>

²⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 5.

görevi, terör, iç savaş ve çatışmalar yüzünden yerinden olmuş kişiler haklarının korunması için faaliyetlerde bulunmak ve taraflar arasında sorunun çözümüne aracılık etmek olarak belirlenmiştir²⁷. Anlaşılacağı üzere Birleşmiş Milletler, zorunlu göç kavramı içerisinde yer alan daha dar bir çerçeveye ait soruna işaret etmektedir. Dünya üzerindeki sıcak çatışma alanlarında yaşanan insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi temel amaç edinilmiş, söz konusu bölgelerde yaşanan zorunlu yer değiştirme eylemlerini engellenmesi hedef alınmıştır. Görüldüğü üzere savaş, işgal, politik istikrarsızlık, etnik ve dini çatışma, terör gibi faktörler insanların zorunlu olarak yerlerini terk etmeye “*yerinden olmaya*” itmektedir.

2.1.2.4. Gönüllü Göç

Bir bireyin ya da toplumun çok önemli bir neden olmadıkça göçe kalkışmayacağı dikkate alınacak olursa, göçe karar verme evresi ve karar verenin kimliği göz önünde tutularak bir başka göç türünün belirdiğini görebiliriz. Bu göç türünde temel belirleyici, göçe karar verenin kim olduğu ve kararı herhangi bir zorlamaya bağlı olarak bu kararı alıp almadığının belirlenmesidir. Şayet birey veya topluluk bütünüyle kendi iradesi ile hiçbir zorlama olmaksızın daha iyi yaşam şartlarına ulaşma gibi nedenlerle göçe karar vermişlerse, bu göçe “*gönüllü göç*” denir. Burada göçmen gideceği yeri, zamanı ve şartları kendisi belirlemektedir²⁸. Göç etmesini gerektirecek bir zorunluluğu yoktur. Canına, malına yönelik herhangi bir tehdit unsuru bulunmamaktadır. En önemli tetikleyicisi, daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak, sosyo-ekonomik refahını yükseltmek olarak belirlenmektedir.

Gönüllü göç, tarih boyunca var olan bir göç türüdür. İnsani dürtüler ile hareket etmek ve yaşam kalitesini yükseltmek adına yapılan bu göçlerin coğrafi keşifler ve yeni kıtaların bulunması ile önemli bir yol kat ettiği görülmektedir.

²⁷ Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne bağlı Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilciliği, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edilen “*Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler*” adlı rehber ile bu sorunu yaşayan ülkelerin kullanımına sunduğu, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk kurallarını uygulanmasını temel görev edinmiştir. Yol Gösterici İlkeler, yerinden edilmeyi “*iç savaş ve çatışmaları, doğal afetlerin ve kalkınma planlarının olduğu yer değiştirme olmakla birlikte “yerinden edilme” sadece iç savaş ve çatışmalardan doğan ve kişilerin neden olduğu istem dışı göç*” olarak tanımlamaktadır. Bk. Turgay Ünalın, “*Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Dünyada Durum ve Mevcut Eğilimler*”, *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek, Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2008, s. 29-30.

²⁸ Saydam, a.g.e., s. 3.

Amerika ve Avustralya gibi kıtalar bu sürecin ardından önemli ölçüde göç almıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkeler göçmen ülkeleri olarak kabul edilmektedir²⁹. Bu ülkelerin resmi dilleri de ifadeyi desteklemektedir. Ancak toprağa bağlı olan bireyin gönüllü olarak göç etmesi durumu söz konusu değildir. Gönüllü göçlerin Avrupa’da Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nden sonra yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Göç hareketlerinin, İnsan hak ve hürriyetlerinin kabulü ile 1891 yılında yayınlanan Fransız Anayasası önemli bir dönüm noktası olmuştur³⁰.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik kalkınma hamleleri ile toparlanma sürecine giren Avrupa ülkeleri, savaş nedeniyle kaybettikleri iş gücünü ülkelerini göçe açarak kapatmaya çalışmaları yakın tarihimizin en önemli göç dalgalarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu ülkelerin başında gelen Almanya, 1954-1970 yılları arasında Türkiye, Yunanistan, İspanya gibi ülkelere iş gücü temin etmesi gönüllü göçlerin en önemli örneğidir³¹.

Gönüllü göçler kademeli olarak gerçekleştiği ve beraberinde bir süreci getirdiği görülmektedir. Aile fertlerinden biri öncü şekilde giderek daha sonra kademeli olarak aile fertlerini yanına alınması şeklinde cereyan eder³². Bu bağlamda göç alan bölgelerde göçmen gruplarının bir nüfus oluşturmasının, politik, ekonomik ve kentsel bağlamda sonuçları her göç türünde olduğu gibi önem arz etmektedir³³.

2.1.3. Çalışma Konusunun Göç Kavramı İçerisindeki Yerinin Tespiti

Yukarıda göç kavramı ve göç türleri ana hatları ile tanımlanmaya çalışılmıştır. “*Batı Anadolu’da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*” isimli çalışmamızın yukarıda verilen tanımlar doğrultusunda konunun belirlenmesi tutarlılığı açısından önem taşımaktadır. Çok geniş bir kapsama alanı olan göç kavramı içerisinde, sebep ve sonuçları açısından

²⁹ Castles, Miller, *a.g.e.*, s. 11.

³⁰ Saydam, *a.g.e.*, s. 4.

³¹ Aksoy, *a.g.m.* s. 294.

³² Özyakışır, *a.g.e.*, s. 14.

³³ Castles, Miller, *a.g.e.*, s. 352-361.

değerlendirildiğinde çalışmamızın çerçevesinin belirlenmesi ve konunun derinlemesine incelenmesi açısından önemlidir.

15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgali ile başlayan süreçte, Yunan idaresinin uygulamaları karşısında yerli Müslüman unsur, güvenliklerinin temini için işgal alanı dışına doğru hareketlenmeye başlamıştır. Görüldüğü üzere göç tanımında verilen, *“insan ve insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme eylemi”* ifadesinin konumuz itibariyle karşılık bulduğu ortadadır. Bu açıdan Batı Anadolu'da meydana gelen yerli Müslüman unsurun yer değiştirme hareketi tam anlamı ile bir göçtür. Ancak göçlerin kendi içerisinde sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında farklı türlere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bahsi geçen göç hareketi hangi tür göç içerisinde değerlendirilmesi gerektiği sorusu önem taşımaktadır.

Bu sorunun cevabını bulmak için yapılması gereken temel şey, göç eyleminin gerçekleştiği alanın tespit edilmesidir. Eylem bir ülke sınırı içerisinde başlayarak bir başka ülkenin sınırları içerisinde mi son bulmaktadır? Bu sorunun cevabı aynı zamanda çalışma konumuzun sınırını da belirlemektedir. Bahsi geçen eylem Osmanlı Devleti sınırı içerisinde başlayıp yine Osmanlı Devleti sınırları içerisinde son bulmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Batı Anadolu'da meydana gelen yer değiştirme eyleminin ana hatları ile bir iç göç eylemi olduğu kesindir. Fakat çalışma konumuzun sadece bir iç göç olduğunu tespit etmek yeterli değildir. Çünkü göç türlerinin tasnifinde temel hatları ile iç ve dış göç tasnifinin yapılmasında temel belirleyici dinamik eylemin gerçekleştiği alanın kendisi yani bir ülke sınırının geçilmesi halidir. Bu nedenle yaşanan göç eyleminin fiziki sınırının yanında nedenleri de irdelendiğinde göç türü hakkında daha net bir çerçeve çizilecektir.

Çalışma konumuzun temelini oluşturan Milli Mücadele dönemi Batı Anadolu'da yaşanan iç göçlerin neden meydana geldiği sorusu ise bir başka göç türü ile açıklanmasına muhtaçtır. Yaşanan göç eyleminin güvenlik sebebiyle gerçekleştiği ortadadır. Herhangi bir ekonomik kaygının birincil planda olmadığı görülmektedir. Göç hareketinin başlangıç noktası güvenlik unsurunun tehlikeye düştüğü kanaatidir. Bu bağlamda sorulması gereken soru, göçün gerçekleşmesinde bir zorunluluk var mıdır? Hatırlanacağı gibi zorunlu göç kavramının

tanımlanmasında “*insanların buldukları bölgede yaşamaları için gerekli asgari şartların ortadan kalkması durumunda ortaya çıkan göç*” ifadesi kullanılmaktadır. Savaş, istila, askeri darbeler ve etnik, siyasi ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için yapılan politik nedenli göçler zorunlu göç kapsamı içerisindedir³⁴. Yukarıda belirtildiği üzere, “*Göç eden kişi, kendi ülkesindeki hâkim gücün tehdit edici rolü yüzünden hürriyetini kaybetmekle karşı karşıyadır. Kendisine sunulan yeni şartları, inançlarına, geleneklerine, zihniyetine, uygun görmediği için öz vatanını terk etmeye mecbur kalır. Eğer göç etmezlerse can ve mal güvenliklerinin tehlikeye gireceği nedeniyle göçme mecbur kalırlar*” ifadesi Batı Anadolu’da yaşanan hareketin bir zorunluluktan kaynaklandığını, asgari yaşam şartlarının yitirileceği kanaatinin en önemli tetikleyici olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeden hareketle konumuz kapsamında yaşanan göç hareketi bir zorunlu göç örneği olarak da değerlendirilmelidir.

Göç kavramının tanımlanmasına çalıştığımız yukarıdaki ifadelerde zorunlu göçlerin kişinin kendi iradesi dışında gerçekleşen, zaman zaman devlet politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı şeklinde bir tanımlama yapıldığı görülmektedir. Zorunlu göçlerin organizasyonu devlet tarafından gerçekleştirilebilir. Göç edilen bölgenin terki ve yeni bölgeye göçün sağlanması devletin planlı bir organizasyonu şeklinde gerçekleşebilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus göç konusunda karar merci kişinin kendisi değildir. Söz konusu göç kendi iradesi dışında bir dayatma neticesinde gerçekleşebilir. Ancak Milli Mücadele döneminde Batı Anadolu’da yaşanan yerli Müslüman unsurun göçünde Osmanlı Devleti’nin göçü başlatacak bir organizasyonu veya telkini yoktur. Aksine dönemin konjonktüründe göçün İstanbul Hükümeti tarafından engellenmeye çalışıldığı görülmektedir³⁵. Aynı şekilde Yunan işgal idaresinin de yerli Müslüman unsurun göçünü doğrudan organize ettiğinden bahsedemeyiz.

³⁴ Özyakışır, *a.g.e.*, s. 19.

³⁵ 9 Haziran 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nin haberinde İstanbul hükümetinin Aydın vilayeti civarındaki Müslüman ahalinin göçünü engellemek için Men-i Muhaceret Heyeti teşkil ettiğinden bahsediliyor. Bu haber vesilesi ile Batı Anadolu’da yaşanan göçlerin Devlet eliyle organize edilmesi söz konusu olmadığı gibi engellemek için çalıştığı görülmektedir. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 11 Haziran 1919.

Fakat göçlerin meydana gelmesi için gerekli şartları sağlayarak dolaylı olarak göçlerin arkasındaki itici güç olduğu görülmektedir³⁶.

Buradan hareketle Milli Mücadele döneminde yaşanan Batı Anadolu göçleri devlet eliyle organize edilmedi ise göç kararı kim tarafından alındığı sorusu önem taşımaktadır. Bu sorunun cevabında kişi kendi iradesi ile güvenliğini temin edecek bir başka bölgeye göç kararı almış olduğunu görmekteyiz. Göç kararı, kişinin kendi iradesi ile eyleme karar verdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda bahsi geçen göç eyleminin gönüllü göç türü içerisinde de incelenebileceği kanısı oluşabilir. Hatta göç eylemine katılan nüfusun Batı Anadolu'da yaşayan yerli Müslüman unsurun tamamını kapsamadığı için münferit bir eylem gibi görünmesi gönüllü göç olduğu izlenimini kuvvetlendirmektedir. Ancak kritik bir soru bu problemin çözümü için önemlidir. Göç etmesini gerektirecek bir zorunluluğu, canına, malına yönelik herhangi bir tehdit unsuru bulunmakta mıdır? Bu sorunun cevabı sözü edilen eylemin hangi şekilde olursa olsun bir zorunluluk halinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu nedenle çalışma alanımız içerisinde bahsedilen göç eylemi gönüllü göç türü içerisinde incelenememektedir.

Yukarıda göç kavramının tanımlanmasına çalışılırken, göç olgusunun çok kapsamlı olduğu, sosyal bilimler literatüründe göç tanımlılarının çeşitlilik taşıdığından bahsetmiştik. Her bilim dalının kendi bakış açısı ile göç tanımı yaptığı ve göç kavramlarının içi içe geçmiş bir yapıda olması göç türlerinin belirlenmesinde de kendini hissettirmektedir³⁷. Görüldüğü üzere çalışma konumuzun göç kavramı üzerine tanımlamasında kısmen bizlerde aynı problemler ile karşılaşmaktayız. Batı Anadolu'da Yunan işgali nedeniyle ortaya çıkan göç hareketi, bakış açımız ve yönelttiğimiz sorulara göre şekil almaktadır. Çalışma konumuzun bir iç göç eylemi olduğu tanımlamalarımıza göre kesindir. Ancak zorunlu bir göç hareketi mi gönüllü bir göç hareketi mi olduğunun belirlenmesi

³⁶ Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları “Tehcir”in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, XXXVIII/148, Ankara, 1973, s. 489.

³⁷ Saydam, çalışmasında bazı araştırmacıların göç ve göçmen meselelerini çok geniş kategoriler ayırdıklarını hatta altmış altı terimle bu kavramı ifade eden araştırmacıların bulunduğu bahsederek göç tanımı ve türlerinin karmaşık bir yapı içerisinde olduğunu ve bu konuda genel kabul gören bir tasnifin bulunmadığından bahsetmektedir. Bk. Saydam *a.g.e.*, s. 5. Özcan ise , bazı araştırmacıların genel bir göç tanımı yapmak yerine özel göç tanımları kullanmaktan yana tavır takındıklarını, özel tanımları da, çalıştıkları göç tipine bağlı olarak yaptıklarından bahsederek bu konuda ortak bir kavram oluşmasının zorluğunu ortaya koymaktadır. Bk. Özcan, *a.g.m.*, s. 82.

daha hassas bir irdeleme gerektirmektedir. Çünkü genel zorunlu göç tanımlarında olması gereken, göçü organize eden siyasi yapının bulunmaması ya da göçün bir doğal afet sonucunda gerçekleşmemesi konumuzun çerçevesini belirlerken yaşanan terminolojik sıkıntılardandır. Aynı şekilde daha iyi yaşam şartlarına ulaşmak için kişinin kendi iradesi ile yaptığı göçü ifade eden, gönüllü göçler daha çok ekonomik saiklerle gerçekleştiği yönünde bir tanımlamaya sahiptir. Ancak konumuz itibari ile ele aldığımız göç hareketinin ekonomik nedenlerle değil öncelikle güvenlik gerekçesi ile kişinin kendi iradesi ile yapıldığı görülmektedir. Ancak gönüllü göç eylemi tamamen kişinin iradesinde gerçekleşen, göç eylemi gerçekleşmese de yaşadığı mekânda hayatını idame ettirecek şartların mevcut olduğu halde, daha fazlasına ulaşmak için yapılan bir eylemdir. Bu nedenle çalışma konumuzu gönüllü göç kavramı içerisinde değerlendirilmesi mümkün değildir.

Çalışmanın çerçevesini belirlemek için öncelikle açıklamaya çalışılan kavramların konu ile iç içe olması, sadece bir tane göç türüne ait bir örneklem teşkil edilmesi önündeki engel olarak kabul edilebilir. Bu anlamda çalışma konusunu, daha önce verilen göç türü tanımları içerisinde birine sokma çabası yanlına düşmeyerek daha geniş bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Özetle, “*Batı Anadolu’da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*” isimli çalışmamız kuramsal çerçevede bir “göç” hareketidir. Bu göç hareketi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde cereyan ettiği ve herhangi bir sınır ötesi pozisyonuna geçmediği için “iç göç” kavramı içerisinde yer almaktadır. Yaşam şartlarının değişmesine, özellikle can ve mal güvenliğinin tehdit edilmesine bağlı olarak göçün bir zorunluluk hali alması “zorunlu göç” olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Çalışmamız kapsamında tanımlamamız gereken bir diğer husus da günümüz literatüründe “göçmen” ve “sığınmacı” olarak tanımlanan kavramların çalışmamız içerisindeki yeri, kullanım şekilleri ve ifadeleridir. Mevcut Osmanlı kaynaklarında göçmen kavramı yerine sıklıkla “*muhâcir*” ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz³⁸. Muhacir; Kamûs-ı Turkî’de, “*ailece yerleşmek üzere diyâr-ı âhara giden adam*” şeklinde tanımlanmaktadır³⁹. Genel kullanım ifadesi ile göç sonucu yer değiştiren Müslümanlar için kullanılan bir kavram olarak

³⁸ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 04.04.18, <http://www.tdk.gov.tr>.

³⁹ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Turkî*, İktam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1437.

karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklarda sığınmacı kavramı yerine ise “mülteci” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz⁴⁰. Kamûs-ı Tûrki’de, “mülteci; iltica eden, bir yere veya bir adama kaçıp himaye talep eden” olarak tanımlanmıştır⁴¹. Mülteci ve muhacir kavramları sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Bunun sebebi ise her iki kavramda da göç eyleminin gerçekleşiyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Osmanlı arşiv belgelerinde bürokratların göçmen kavramı yerine muhacir ve mülteci kavramlarını kullandıkları görülmektedir. Hukuki belgelerde ise her iki kavramın tanımları açıktır. 1911 tarihli İskân-ı Muhâcirîn Nizamnamesi’nde göçmenler iki kısma ayrılmıştır. Birincisi, tâbi oldukları devletin izniyle göç edenler “muhâcir”, ikincisi ise Türk topraklarına iltica edip Osmanlı tâbiyetine dâhil olmayı talep edenler “mülteci” olarak tanımlanmıştır⁴². Muhacirler bazı yardımlardan yararlanırken mülteciler bu yardımlardan yararlanamıyordu. Bu durumun sebebi ise mültecilerin geldikleri yerler ile bağlarını tamamen kesmeyip geri dönme hedeflerinin varlığıydı. Muhacirlerin ise yardımlardan yararlanma için taşınması gereken şartlar, ailece gelerek, memleketlerine bir daha dönmek üzere alakalarını kesmek, kendilerinden istifade edileceklerin hükümetin gösterdiği yerlerde ticaret, üretim veya sanatla uğraşmak şeklinde belirlenmiştir⁴³.

3 Ocak 1918 tarihli Meclis-i Ayan bütçe görüşmeleri toplantısında, Aşâir ve Muhâcirîn Müdür-ü Umumisi Hamdi Bey konuşmasında muhacir ve mülteci arasındaki farkları; “Mülteci, ahval-i harbiyye dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dâhile, yani hududun gerisine iltica eden, bilâ-tefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz. Düşman istilasına maruz kalan memâlik-i Osmaniyye’den yani, huduttaki vilayetlerden aksam-ı dahilliyeyi vatana, düşman istilasıyla gelen ahaliye mülteci diyoruz. Ba ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere, mesela bugün Yanya’dan Toyran’dan, Manastır’dan gelenlere de muhacir diyoruz.”⁴⁴ şeklinde izah etmiştir.

⁴⁰ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 04.04.18, <http://www.tdk.gov.tr>.

⁴¹ *Kamûs-ı Turkî*, s. 1402.

⁴² Nedim İpek, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 12/1, 1999, s. 162.

⁴³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihi: Göç, İz* Yayıncılık, Sekizinci Baskı, İstanbul, 2013, s. 158.

⁴⁴ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), Devre:3, İctima: 4, Cilt: 1, İnikad: 16, 3 Kanunusani 1334 (1918), Ankara, 1990, s. 207.

Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda ek bütçe görüşmelerinde de muhacir ve mülteci arasındaki farka değinildiğini görüyoruz. Sıhiyye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, 3 Mayıs 1923 tarihli toplantıda, *“Sıhiyye ve Muavenat-ı İçtimâiye Vekaleti istilaya uğrayıp da aksam-ı vatanın diğer bir kısmına iltica eden – ki bunlara mülteci diyoruz, muhacir demiyoruz – bunları yekdiğerinden tefrik ediyor. Memâlik-i ecnebiyeden hicret edenler muhacirdir.”*⁴⁵ ifadesi ile muhacir ve mülteci kavramlarının farklarını ortaya koymuştur.

Bu tanımlardan hareketle, Balkanlar ve Kafkaslar gibi konumu antlaşma ile sabitlenmiş, Osmanlı toprağı olmaktan çıkmış bölgelerden göç edenler muhacir olarak muamele görmüşler ve memleketin farklı bölgelerine iskân edilerek yeni yaşam alanına entegre olmaları amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan bölgelerin düşman işgaline uğramasına bağlı olarak memleketlerini terke ederek işgal sahasını dışına çekilenler ise, mevzuata göre mülteci sayıldıkları görülmektedir. Çünkü bu sığınmacıların göçü kalıcı değil geçici olarak değerlendirilmiştir. İşgal sahasının boşaltılmasından sonra tekrar memleketlerine döneceklerdir. Bu nedenle muhacirlere sunulan imkânlar, mültecilere sunulmamaktadır. Herhangi bir daimî iskân imkânı söz konusu değildir. Bu örnekle milli mücadele dönemi içerisinde gerek Ermeni gerek Yunan işgalinden kaçan yerli Müslüman unsurlar mülteci hukukundan yararlanmakta oldukları görülmektedir. Bu ifadeye bağlı olarak konumuz itibariyle incelenmeye tabi olan zümre mülteci olarak ele alınacaktır⁴⁶.

2.2. Osmanlı Devleti ve Göç

Osmanlı Devleti açısından değerlendirildiğinde “göç” kavramının devletin kuruluş dinamikleri içerisinde yer aldığı rahatlıkla fark edilebilir. Bir uç beyliği olan Osmanlı Devleti, kuruluş dönemi içerisinde özellikle Moğol istilası nedeniyle batıya doğru gerçekleşen Türkmen göçleri Osmanlı Devleti tarafından

⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 14, 31.03.1339 (1923), Ankara, 1959, s. 207.

⁴⁶ Arşiv belgelerinde, her ne kadar hukuki tanımı yapılmış olsa da muhacir ve mülteci kavramlarının yanlış kullanıldığına şahit oluyoruz. Gazete ve dergi gibi kaynaklarda ise aynı şekilde göç eden ahalinin genellikle muhacir ifadesi ile neşredildiğini görüyoruz. Göç kavramı için ise hicret kelimesi tercih edilmektedir. Belgelerimizi değerlendirirken bu farklı kullanımlara dikkat ettiğimizi belirtmek isteriz.

fethedilen topraklarda yerleşim ve kalıcı olma aracı olarak kullanılmıştır⁴⁷. Özellikle fethedilen topraklara konar-göçerlerin ve Türkmenlerin iskânı ile Rumeli’de Balkanlar’da uzun yıllar hakimiyet kurmasının alt yapısını oluşturmuştur. Kuruluş döneminde Osmanlı Devleti, bu göç hareketlerini, merkezi otokratik bir imparatorluk olma, gaza ve cihat anlayışı ile sınırlarını büyütme, tımar sisteminin ekonomik ve askeri getirilerinden yararlanma, halkı millet sistemi içerisinde farklı etnik ve dinin unsurların bir arada, imparatorluğun bütününe tehlikeye sokmayacak şekilde yaşamalarını temin etmek açısından bir araç olarak kullanmıştır⁴⁸.

Görüldüğü gibi göç ve iskân, hareketleri Osmanlı Devleti’nin teşkilatlanma ve aynı zamanda devletin devamlılığının sağlanması adına büyük önem taşımaktadır. Fethedilen yerlere Müslüman Türk unsurların yerleştirilmesi ile bölgede kalıcı olunması ve yeni yurt edinilmesi amaçlanırken aynı zamanda Anadolu’dan, fethedilen topraklara göç ve iskân faaliyetlerini yürütmek ülkenin sosyal ve ekonomik hayatını olumsuz etkilememesi açısından da dikkatli olunması gereken bir konudur⁴⁹. Devletin merkezi yapısı içerisinde göç ve iskân işleri 17. yüzyılın sonlarına kadar bir genişleme aracı olarak önemli misyonu vardır. Bu göç ve iskân işlerinin organizasyonu merkeze bağlı olarak taşra yöneticileri eliyle gerçekleşmekteydi. Ne var ki; Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıldan itibaren sınırlarında gerilemeye bağlı olarak başlayan geriye göç, kuruluş ve yükselme dönemindeki göç ve iskân politikalarından daha farklı bir hal almış ve farklı bir organizasyona ihtiyaç duymuştur.

⁴⁷ Köprülü; Osmanlıların Karesi Beyliği topraklarını aldıktan sonra, Avrupa’ya geçerek Gelibolu’da yerleşmelerinin, devlet bünyesinin kuvvetlenmesindeki en büyük nedenlerden olduğunu kaydetmektedir. Çünkü boş ve zengin topraklar bulup yerleşmek maksadıyla birçok göçebe unsur, fakir köylüler ve tımar almak isteyen pek çok sipahinin Rumeli’ye yerleştiğini aktarmaktadır. Bk. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Dördüncü Baskı, Ankara, 1991, s. 107.

⁴⁸ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2014, s. 142.

⁴⁹ Barkan, Osmanlı imparatorluğunda, devletin gelirlerini artırmak kaygısı ile verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak maksadıyla yapılan iskânların yanında, yeni fethedilen harap bir memleketi şenlendirmek, askeri sevkiyatı ve erzak teminini kolaylaştıracak şekilde köyler ve kasabalar kurmak, nakliyat ve seyahati teşkilatlandırmak, yabancı bir memlekette diğer düşman unsurları arasına yerleştirilecek Türk ve Müslüman muhacirler ile siyasi ve askeri emniyeti sağlamak gibi amaçlar ile devletin iskân politikası uyguladığını söylemektedir. Bk. Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XIII, no. 1-4, İstanbul, 1954, s. 2.

2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Geriye Göç Meselesi ve İlgili Devlet Teşkilatlanması

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde sınırların genişlemesine bağlı olarak gerçekleşen kalıcı ve yerleşme amaçlı göç ve iskân faaliyetleri ilerleyen zamanlarda siyasi olaylardan da son derece hassas bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıran hadiselerden biri de, kaybedilen topraklardan merkezi bölgelere doğru yapılan kitle göçleri olmuştur. Kuruluş evresinde başarılı bir göç ve iskân politikası ile Balkanlara ve Rumeli'ye yerleştirilen nüfus ve Kafkasya'da yaşayan Müslüman unsurlar topraklarının el değiştirmesi ile geriye doğru bir göç dalgası başlatmıştır. Kuruluş ve yükselme dönemlerindeki benzerliklere de bu sefer yeni bir yerleşme politikasına ihtiyaç duyulmuştur. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu geriye göç dalgası ile Osmanlı Devleti uğraşmakla mecbur kaldığı halde, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde göçmenlerin iskânı ve yardımları ile ilgilenecek bir kuruluşun olmadığını görüyoruz. Göçmenlerin iskânı ile şehirlerin idari organları ilgileniyor ve merkezden gelen emirler doğrultusunda uygun olan yerlere göçmenler yerleştiriliyorlardı⁵⁰.

Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar, Osmanlı topraklarına gelen göçmenler ile doğrudan *Babiâli* tarafından ilgileniliyordu. Sınır eyaletlerindeki idareciler Babiâli'den aldıkları talimatlar doğrultusunda muhacirlerin iskânı ile ilgileniyor ya da muhacirler direkt kendileri devlete başvurarak yardım talep ediyorlardı⁵¹. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra gelmeye başlayan muhacirlerin iskânı ve yaşeleri ile ilgilenen en üst kurum *Ticaret Nezâreti* haline gelmiş ve 1854 yılında kurulmaya başlanan *Şehremâneti* ile beraber göçmen sorunlarını çözmeye çalışmıştır⁵².

⁵⁰ Saydam, *a.g.e.*, s. 102.

⁵¹ Saydam, Tanzimat döneminde ise iskân işlerine yeni bir bakış açısı getirildiğinden bahsetmektedir. Şöyle ki, 1849 yılında Osmanlı sınırlarına sığınan Macar mültecilerinin işlerini çözmek için bir dizi özel komisyon kurulduğunu ancak bu komisyonların kısa vadeli olduğunu söylemektedir. Dâhiliye Nezâreti bünyesindeki bu işlerle meşgul olmak üzere dairelerin varlığından söz etmektedir. Yalnız bu dairelerin kitle göçü gibi büyük bir sosyal hareketi düzenleyebilecek, iskân sağlayabilecek kabiliyete sahip olmadığını eklemektedir. Bkz: *Gös.yer.*

⁵² Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 164. Ayrıca Saydam, çalışmasında bu iki kurumun görev dağılımına da değinmiştir. Buna göre Şehremâneti'nin görevi İstanbul'a gelen muhacirler ile sınırlı olup, İstanbul'a gelen muhacirlerin yerleşimi ve yardımları ile ilgileniyordu. Bunun yanında Zaptiye Nezâreti ise İstanbul'a gelen muhacirlerin muhtelif meseleleri ile ilgilenecek Şehremâneti

Osmanlı Devleti genelinde göç ve göçmen meseleleri 1859 yılının sonuna kadar Şehremâneti ve Ticaret Nezareti aracılığı ile yürütülmeye çalışıldı. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra doğuda serbest kalan Rusya'nın Kafkasya'da Şeyh Şamil'in direncini kırmasıyla Kafkas toplulukları kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar. Kafkas mültecilerin sayısı altı yüz bin ile bir milyon arasında korkunç bir rakama ulaşmıştır⁵³. Yaşanan bu gelişmelerin ardından göçmenler ile ilgili merkezi düzeyde bir örgütlenme ihtiyacı hissedilerek, bu işlerin sadece Şehremâneti ve Ticaret Nezâreti'ne bağlı olamayacağı anlaşıldı. Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerden sonra 5 Ocak 1860 tarihinde “*Muhâcirîn Komisyonu*” kuruldu. Şehremâneti'nden farklı olarak bu komisyon sadece göçmenlerin geçici iskânı ile değil aynı zamanda nihai iskânları ile ilgilenmekle görevliydi⁵⁴. Önceleri Ticaret Nezâreti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren komisyon, daha sonra yapmış olduğu çalışmalar ile önündeki bürokratik prosedürü kaldırılarak bağımsız hale gelmiştir. Komisyona bağlı taşra idareleri kurularak çalışma alanı ve müdahale yeteneği artırılmıştır⁵⁵.

Muhâcirîn Komisyonu 1860 yılında Ticaret Nezâreti'ne bağlı bir komisyon olarak faaliyet hayatına başlamıştır. Ancak gelen göçmen sayısının hızlı bir şekilde artması komisyonun çalışma hızını etkilediği için 1861-1865 yılları arasında bağımsız bir kurum haline gelmiştir. Göçmen hareketlerinin hafiflediği dönem olan 1865 yılında ekonomik nedenler ile komisyon, küçültülme yoluna gidilerek Meclis-i Vâlâ'ya bağlanmış ve eleman sayısı azaltılmıştır. Ancak 1867 yılında Kafkasya'dan gelen Çeçen ve Abaza muhacirlerin sevk ve iskân meseleleri, daha önceden gelerek yerleşen muhacirlerin veya geçici yerleşim yerlerinde misafir olarak iskân edilen muhacirlerin problemlerinin çok olması komisyon kadrosunun genişletilmesine neden olmuştur. 1867 yılında Şurâ-yı Devlet'e bağlanan komisyon 1875 yılına kadar aynı bünyede çalışmalarını sürdürmüş, 1875 yılından sonra Zaptiye Nezâreti'ne dahil edilmiştir. 93 Harbi (1877-1878) sonrası kitle göçlerinde yaşanan artış komisyonun tekrar bağımsız bir kuruluş haline gelmesine neden olmuştur⁵⁶.

idairesine yardımcı oluyordu. İstanbul dışındaki muhacirler ile de Ticaret Nazırlığına bağlı olarak taşra yöneticileri çözüm bulmaya çalıştığını aktarmaktadır. Bkz: Saydam, *a.g.e.*, s. 103.

⁵³ İpek, *a.g.m.*, s. 163-164.

⁵⁴ Tekeli, *Göç ve Ötesi*, s. 151.

⁵⁵ Saydam, *a.g.e.*, s. 106-110.

⁵⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 118.

93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin o tarihe kadar gördüğü en büyük muhacir akınının yaşanmasına neden olmuştur. Daha önce Zaptiye Nezâreti'ne bağlı olan Muhâcirîn Komisyonu, ismini “*İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirûn Komisyonu*” olarak değiştirerek bağımsız bir kuruluş olarak çalışmalarına devam etmiş ve her vilayette birer göçmen birimi kurulmuştur⁵⁷. Bu komisyon çalışmalarını 1894 yılına kadar sürdürdü. Ancak göçmen işlerinin hafiflemesi üzerine komisyon lağv edilmiş fakat yine de göçmenlerin iskânı ve iaşeleri ile ilgilenmek, memleketlerine gönderilmesini sağlamak gibi konular üzerine çalışmalar yapmak adına yeni bir komisyon kurulmuştur. 1899-1900 yıllarında Dâhiliye Nezâreti bünyesinde “*Muhâcirîn İdaresi*” isimli bir idarenin kurulması ile merkezi teşkilatın temeli atılmaya başlanmıştır⁵⁸.

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti bünyesinde muhacirler ile ilgili teşkilatın Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olan Muhâcirîn İdaresi olduğu görülmektedir. 1913 yılında Dâhiliye Nezâreti'nde yapılan teşkilat değişikliği sebebiyle, Osmanlı Devleti bünyesindeki bütün göç ve iskân işleri tek bir kurum çatısı altında birleştirilmiş, “*İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdirîyeti*” kurulmuştur⁵⁹. Bu kurum muhacirlerin yanında Osmanlı ülkesi içinde gezgin ya da yarı gezgin halde bulunan aşiretlerin özel hallerini ve sosyal durumlarını incelemek için gerekli araştırmaları yapmak ve bunların iskânları ile beraber yerleşik hayata geçirilmelerini sağlama gibi konularla da meşgul olmuştur⁶⁰.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdirîyeti'nin icra heyetinin başında olan Muhâcirîn Müdürü Şükrü Bey, teşkilatın 1914 yılına kadar yapmış olduğu

⁵⁷ Demirtaş; 93 Harbi'nden sonra kurulan *İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu*'nun, “*İdare-i Umûr-ı İskâniye*” ve “*İdare-i Umûr-ı Hesâbiye*” adında iki şubesinin olduğunu aktarmaktadır. Bu iki şubeden başka görevleri ayrı olan fakat giderleri *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirûn Komisyonu* tarafından karşılanan “*Muhâcirîn-i Umûr-ı Sıhhiye*” adında şubelere sahip olduğunu belirtmektedir. Bk. Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, Erzurum, 2009, s. 218.

⁵⁸ İpek çalışmasında muhacirlerin iskânı ile ilgilenmek üzere bir takım komisyonların kurulduğunu ve işleyişteki aksaklıklara bağlı olarak lağvedildiğini aktarmaktadır. 1888-1899 yıllarında Dâhiliye Nezâreti bünyesinde “*Muhâcirîn İdaresi*” isimli bir örgüt kurulmuştur. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle Anadolu'ya büyük kitle göçlerinin yaşanmasına bağlı olarak *Muhâcirîn İdaresi*'nin dışında 1899-1900 tarihlerinde Padişahın başkanlığında dört üyeden oluşan “*Muhâcirîn Komisyon-ı Alîyesi*” ismiyle bir komisyon kurularak 1908 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Ayrıca 1905 yılında “*Muhâcirîn-i İslâmiyye Komisyonu*” oluşturulmuştur. Bk. İpek, *a.g.m.*, s. 179.

⁵⁹ Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 165.

⁶⁰ Volkan Marttin, “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s. 25.

faaliyetlere bağılı olarak yapmış olduğu değerlendirmede, mevcut teşkilat yapısı ile aşiretlerin ve gmenlerin sağlıklı bir şekilde organizasyonunun sağlanması pek mmkn olmadığı kanaatindeydi. lke sınırları içerisine giren gmenleri kaybetmemek, hayatlarını temin ederek memlekete faydalı hale getirmek, üretim için kendilerine temin edilen alet-edevatın ülke ekonomisi için yararlı bir şekilde kullanmalarını sağlamak ancak taşrada geniş ölçüde teşkilatlanma ile mmkn olabiliirdi. Bu amaçla Dhiliye Nezreti'ne bağlı olan skn-ı Aşir ve Muhcirn Mdiriyyeti, 1916 Mart ayında teşkilat yapısını genişleterek “*Aşir ve Muhcirn Mdiryet-i Ummiyesi*” ismini almıřtır⁶¹.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yoğun bir muhacir meselesi ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Balkanlarda başlayan zlme ile Kafkas gleri neticesinde Anadolu'ya doğru gerçekleşen yoğun bir nüfus hareketi ile karşı karşıya kalındı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında Doğu Anadolu bölgesinde Rus kuvvetlerinin ilerlemesi ile yeni bir g dalgası daha eklenmiş oldu. Savaşın sona ermesi ile girilen mütareke döneminde ise Batı Anadolu'da Yunan işgali neticesinde başlayan yerli Müslüman unsurun iskn ve iaşe işleri de Aşir ve Muhcirn Müdiriyeti Ummiyesi tarafından ynlendirilmekteydi. Kurulduğu yıldan itibaren çok yoğun mesai harcayan kurum, TBMM'nin açılması ile etkinliğini özellikle taşrada yitirse de 1922 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bu noktada stanbul Hükümeti'nin nüfuz alanı içerisindeki bölge muhacirlerine ve stanbul'a gelen muhacirlerin iaşe ve isknları ile uęrařmıřtır⁶².

⁶¹ İpek, *a.g.m.*, s. 181.

⁶² Burada belirmemiz gereken önemli bir husus ise, TBMM'nin açılması ile stanbul'daki Aşir ve Muhcirn Müdiriyeti-i Umumiyesi'nin faaliyetleri tamamen TBMM idaresine bırakılmamıştır. Bu konu ile ilgili önemli tespitleri Nuray E. Keskin'in çalışmasında buluyoruz. Keskin'e göre; “*11 Kasım 1918 – 4 Kasım 1922 yılları arasında stanbul'da on hükümet görev almıştır. Dönem boyunca 621 kararname yayınlamıştır. Osmanlı Hükümetleri yoğunlukla, atama ve görevden almalar, bütçe kalemlerine aktarma, memur maaşlarına zam, maden arama ve işletme ruhsatları, ihracatın serbestleştirilmesi, gümrük vergisi muafiyeti, ithalat resimlerinin affedilmesi, müslim ve gayri müslim muhacirlerin ve mültecilerin sevk masraflarının karşılanması, muhacirlerin iskani, Rum ve Ermeni muhacirlerine evvelce sahip oldukları menkul ve gayri menkul malların iadesi, muhtaç muhacirlere arazi dağıtılması ve borç verilmesi, vapur biletlerine, posta-telgraf ücretlerine, ağnam resmine, su ücretlerine zam, Anadolu hareketini bastırma, Anadolu hareketini destekleyen taşra yöneticileri ve memurların görevden alınması, Anadolu Fevkalade Müfettişi Umumiliği ve Kuvayı İnzibatiye gibi özel örgütlerin kurulması*” gibi kararlar aldığını belirtmektedir. Grldği üzere 1918-1922 yılları arasında stanbul Hükümeti'nin de muhacir meselesi ile ilgilendiği, ancak bunun organizasyon açısından TBMM hükümetinin gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. Bk. Nuray E. Keskin, “Yirmili Yıllarda

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, İstanbul Hükümeti'nin idaresi altında bulunan bölgenin yönetim sorunu yeni bir boyut kazanmıştır. 4 Kasım tarihinde İstanbul Hükümeti istifa etmiş, TBMM yönetimi, İstanbul'da bulunan Refet Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti toprakları üzerinde hâkimiyetini ilan etmiştir. İstanbul'un yeni idaresi için İcra Vekilleri Heyeti tarafından bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimatın 14. Maddesi, “*İstanbul müessesatı sıhhiyesi Ankara Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekâletine tabidir. Sıhhiye Müdüriyeti Umûmiyesinde mevcut nokut ve dosyalar İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdürünün mesuliyeti altında muhafaza edilecektir. Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi (Muavenet-i İçtimaiye) Müdüriyeti namı ile Sıhhiye Vekâletine tabi olarak Muhâcirîn umuruna bakacaktır.*” şeklinde kayda geçmiştir⁶³. Talimatnamede de görüldüğü üzere Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi resmen TBMM'ye bağlanmıştır. 29 Kasım 1923 tarihinde İstanbul Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi'nin Ankara tarafından denetlenmeye başlanmıştır. Ankara idaresi, Müdüriyet'in 1916-1922 yılları arasındaki harcamalarını gösterir bir cetvel hazırlanmasını istemiş ve bu cetvel İstanbul Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi tarafından gönderilmiştir⁶⁴.

2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Muhacir ve Mülteciler ile İlgili Devlet Teşkilatlanması

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile birlikte Dâhiliye Vekâleti bünyesinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi adı altında faaliyetlerine devam etmiştir⁶⁵. Müdüriyetin TBMM bünyesinde yoğun bir şekilde

Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928)*, Cilt 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:604, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 8, Türkiye Cumhuriyeti İdari Tarih Araştırması (TİDATA), Ankara, 2012, s. 6-7.

⁶³ Fatma Eda Çelik, “1922: Yeni Türkiye’yi Kuracak Zafer İçin Beşerî ve Mali Kaynakların Yönetimi”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928)*, Cilt 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No: 604, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 8, Türkiye Cumhuriyeti İdari Tarih Araştırması (TİDATA), Ankara, 2012, s. 1001-1002. Ayrıca Bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), D:1, İ:3, C:3, B:133, 6 Teşrinisani 1338(1922), Ankara, 1959. s. 1011.

⁶⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Fon Kodu: 272.0.0.65, Kutu: 6, Dosya: 2, Sıra: 17*

⁶⁵ Şafak Başa çalışmasında; Millî mücadele dönemi Dahiliye Vekâleti'nin teşkilatını düzenleyen ana hukuki metinlerin sıfırdan hazırlanmadığını, 1913 tarihli *Dâhiliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*'nin ufak değişiklikler ile TBMM tarafından kullanıldığından bahsetmektedir. Dâhiliye Vekâleti ve bünyesindeki kuruluşlar için bu teşkilatların hâlihazırda var

Vilâyât-ı Şarkıyye mültecileri ve Batı Anadolu mültecilerinin iskân ve iaşe işleri ile yoğunlaşmıştır. 26 Mayıs 1920 tarihi itibari hazırlanan tezkerede müdürlüğün “*Umur-ı Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti*” ile birleştirilerek görevini sürdürmesi teklif edilmiş ve bu konunun TBMM genel kurulunda görüşülmesi istenmiştir⁶⁶.

Yaklaşık bir yıl sonra, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin 11 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilen bir kararnamesi ile bütçe birleştirilmesi ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin, Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti'ne bağlanmasına karar verilmiştir⁶⁷. Kararnamenin kabulü ardından, 15 Haziran 1921'de “*Muhâcir ve Mültecilerin Tarz-ı İdare ve Sevkleri Hakkında Nizamname*” onaylanmıştır⁶⁸. Bu tarihten itibaren müdürlük çalışmalarını Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti bünyesinde sürdürmüştür. Yaklaşık 100 bin mültecinin memleketlerine iadesi ve iskânları için çalışma alanını belirlenmesinin ardından Bakanlar Kurulu kararı ile Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'ne bağlanmıştır⁶⁹. Bu süre zarfında TBMM'nin açılması ile beraber muhacir ve mültecilere yardım meselesine gereken hassasiyet gösterilmiştir. Millî mücadele dönemi içerisinde 1921 senesi itibariyle Müdüriyet İdaresi, Sıhhiyye Vekâleti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür.

TBMM'nin açılması ile yeni bir devlet örgütlenmesi başlamış, hemen her alan ile ilgili örgütlenme çalışmaları bizzat TBMM tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu süreçte devleti en çok uğraştıran meselelerden biri de muhacir ve mültecilerin iskânı ve yardımların ulaştırılmasıdır. Henüz bu konular tam

olduğu kabul edilerek ayrı bir teşkilat yasası çıkarılmamış, anayasa dâhil Osmanlı Döneminde ilga edilmemiş kanunları geçerli olduğundan II. Meşrutiyet Dönemi'nde oluşturulan Dâhiliye Nezareti merkez teşkilat yapısının Millî Mücadele Dönemi'nde de aynen devam ettiğini belirlemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, Osmanlı Devleti içerisinde ki teşkilat yapısına sahip olduğu söylenebilir. Bk. Şafak Başa, *Atatürk Dönemi Dâhiliye Vekâleti ile Mülki ve Mahalli İdareler (1923-1938)*, Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul, 2016, s. 6-7.

⁶⁶ BCA, 030.18.1.1, 1-1-18.

⁶⁷ BCA, 030.18.1.1, 3-19-8.

⁶⁸ Nizamnameye göre, Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'ne bağlanmış, Müdürlüğün Vilayet teşkilatı ilga olunmuş, görevleri Sıhhiyye müdürlüklerine aktarılmıştır. Muhâcirîn memurları buldukları bölgelerdeki Sıhhiyye Müdürlüklerine, şayet müdürlük idaresi yoksa merkez tabibine, o da yoksa hükümet tabibi idaresine geçmeleri karar kılınmıştır. Bk. BCA, 030.18.1.1, 1-23-20. Ancak bu nizamnamenin 19. maddesinde yer alan “*İşbu Nizamname 1 Haziran 1337 tarihiyle muteberdir*” ifadesi 15 Haziran 1921 tarihinde yayınlanan zeyl ile “*İşbu Nizamname 15 Haziran 1337 tarihiyle muteberdir*” şeklinde değiştirilmiştir. Bk. BCA, 030.18.1.1. 3-24-11.

⁶⁹ BCA, 030.10.0.0, 116-.806-5.

anlamıyla çözülememişken, Milli Mücadele'nin sona ermesi ve ardından Lozan görüşmelerinin başlaması ile Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'ni de doğrudan etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. 1923 yılı itibariyle Türk-Yunan Haklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanmasının ardından ortaya çıkan mübadele meselesi beraberinde ciddi bir iskân ve yerleşme sorununu da getirmiştir. Nüfus değişimi sorununun gündeme gelmesi, savaşın meydana getirdiği yıkım ülke topraklarının yeniden imar bu sürecin önemli sorunları olmuştur. Mevcut sistem içerisinde bahsedilen sorunların çözülmesi daha ciddi bir organizasyona ihtiyaç duyunca, 13 Ekim 1923 tarihinde 352 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun'un yürürlüğe girmesi ile iskân ve göç meselelerine yönelik bakanlık seviyesinde ilk örgütlenme oluşturulmuş oldu⁷⁰. 8 Kasım 1923 tarihli 368 numaralı kanun ile kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin görevleri belirlenmiştir⁷¹. Buna göre daha önceleri Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekâlet'ine bağlı olan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, yeni kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'ine bağlanmıştır⁷².

⁷⁰ Canan Emek İnan, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerine bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Balıkesir üniversitesi, Bandırma İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı 22, Balıkesir, 2014, s. 85.

⁷¹ *İskânın Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 13. (Eserin yazarı belli değildir)

⁷² İnan çalışmasında; Vekâlet'in teşkilat yapısının 1 Kasım 1923 tarih ve 366 sayılı yasa ile belirlendiğinden bahsetmektedir. Bu düzenlemeye göre Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti; bir ortak müsteşarlığı olan iki genel müdürlükten oluşmaktadır. Bu genel müdürlüklerden ilki "*Mübadele ve İskân Müdüriyet-i Umûmiyesi*" olup bağlı şubeleri; Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi, Muhâcirîn Şubesi, İskân ve Emlakin Şubesi'dir. Görüldüğü üzere Muhâcirin şubesi bu vekâletin bünyesine alınmıştır. Bk. İnan, *a.g.m.*, s. 86-87.

3. BATI ANADOLU'DA YUNAN İLERİ HAREKATI

3.1. Batı Anadolu'da Yunan İşgaline Zemin Hazırlayan Gelişmeler

15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkması ile başlayan süreç kendiliğinden ortaya çıkan bir durum değil, yaklaşık yüz yıllık bir plann son haliydi. Yunan ordusunu Batı Anadolu'ya çıkarma planını, Yunan Megali İdeası, Venizelos'un hayali ve İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına göre şekillenmekteydi. Bütün bunların bir araya gelmesi ile başlayan süreç Yunan kuvvetlerinin yaklaşık üç buçuk yıl Anadolu'da kalmasına zemin hazırlanmıştır. Bu bağlamda Venizelos'un planını ve İtilaf Devletleri'nin hesabını ortaya koymak gereklidir.

3.1.1. Batı Anadolu'da Yunan İddiaları ve Venizelos'un Planı

Venizelos'un Yunanistan'ın yakın tarihinde etkili bir isim⁷³ olmasını sağlayan en önemli gelişme şüphesiz Balkan İttifakını kurması ve Osmanlı'ya karşı başlatılan Balkan Savaşı ile beraber Girit'in Yunanistan'a katılmasını sağlamasıdır. Megali İdea adına yapılan bu hamleler onun başarısının ilk adımları oldu. Ancak Balkan Savaşları'nın başlamasını takip eden süreçte Yunanistan'ın siyasal alanındaki gelişmeler Venizelos için zor bir süreci başlatıyordu. Balkan

⁷³ 1864 yılında bir Osmanlı adası olan Girit'in Hanya şehrinde doğan Eleftherios Venizelos'un, Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgalinin ve Megali İdea'nın mimarı olmasında şüphesiz Etnik-i Eteryacı Cemiyeti'nin etkisi büyüktür. Gençliğinde Etnik-i Eteryacı'nın hararetli bir üyesi olan Venizelos, bir Giritli olarak öncelikle adanın Osmanlı idaresinden kurtulmasını ve ardından Adalar Denizi'nde yer alan bütün Osmanlı topraklarının Yunanistan'a katılmasını sağlamak ve en nihayetinde İstanbul'u da içerisine alacak büyük Bizans İmparatorluğu'nu yeniden inşa etmek istiyordu. Bu fikir sadece Venizelos'un değil 19. Yüzyıl boyunca Etnik-i Eteryacı sayesinde pek çok Yunan gencinin de hayalidir. Genç Venizelos, Girit'in Osmanlı'dan ayrılması için bir takım ayaklanmaların hazırlanmasında başı çekmiş ve siyasi hayatının bu evresinde Girit'in bağımsızlığı için mücadele etmiştir. 1898 yılında Girit komiserliğine atanan Prens Georgius'u düşürdükten sonra yüksek komiser yardımcılığına getirilen Venizelos hükümet içinde yer almış, parlak siyasi kabiliyeti ve ikna gücü ile dikkatleri çekmeyi başarmıştır. 1909 yılında Yunanistan'daki Gudi Darbesi sonucu iktidarı ele geçiren cunta yönetiminin daveti üzerine hükümetin başına geçmek için Atina'ya gelmiştir. Aynı yıl Liberal Parti isimli siyasal oluşumu kurarak, 1910 yılında kral tarafından başbakanlığa getirilmiştir. Böylece 1910-1936 yılları arasında Yunanistan'ın siyasi hayatında etkili olan ve dolayısıyla Türk-Yunan ilişkilerinin merkezinde yer alan önemli bir siyaset adamı olarak tarihteki yerini almıştır.

Savaşları yaşanırken Yunan Kralı I. Georgios'nun öldürülmesi ile yerine oğlu Konstantin geçti⁷⁴.

Konstantin'in Venizelos ile politik anlamda zıt kutuplarda yer alması krallığı döneminde ortaya çıkan bir durum değildi. Hatta henüz Balkan Savaşları'nın başında Selanik ve Manastır'ın alınması konusunda Veliiaht Konstantin ile fikir ayrılığı yaşamaları kutuplaşmanın ilk evresi kabul edilir⁷⁵. Konstantin'in tahta çıkması ile beraber Venizelos ile aralarındaki politik anlaşmazlıklar keskinleşti. Bundan sonra İngiliz yanlısı Venizelos ile Alman sempatisini Konstantin arasında dış politika ile ilgili çekişmeler ve çelişkiler yaşanmaya başlandı. Bu durum Yunan siyasi hayatında “*Venizelistler*” ve “*Konstantinoistler*” diye adlandırılan kutupların doğmasına neden oldu⁷⁶.

I. Dünya Savaşı başladığında Venizelos savaşa İtilaf Devletleri yanında girilmesi gerektiğini savunuyordu. Etnik-i Eteryia Cemiyeti'nin hayalleri Venizelos'un hedefi ile örtüşüyordu. Ancak Kral Konstantin, başbakanına ve Etnik-i Eteryia Cemiyeti'ne göre daha itidalli davranıyor, savaşın Yunanistan'a kazanım sağlamayacağını düşünüyordu. Venizelos ise savaşın sonunda Osmanlı topraklarının paylaşılacağını, savaş sonrası gelişmelere tarafsız kalınmaması gerektiğini vurguluyordu. Fakat Venizelos'un fikirleri Kral tarafından kabul edilmedi⁷⁷.

Çanakkale cephesinin açılmasının planlandığı sırada, İtilaf Devletleri Yunanistan'ın Balkanlardan İtilaf blokuna katılmasını teklif ediyorlardı. Venizelos bu fırsatı kaçırmak istemiyorsa da, Kral ve Genelkurmay Başkanlığını ikna edemedi. Çanakkale cephesinin İtilaf Devletleri açısından felaketle

⁷⁴ I. Georgios'nun büyük oğlu olan Konstantin'in annesi Rus kökenliydi. Balkan savaşlarının sonunda tahta çıkan Konstantin Atina'ya geldiğinde halk tarafından “*Türkleri ve Bulgarları yenen muzaffer kumandan*” olarak karşılanmıştı. Bu atmosferden etkilenenler, kendisine son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'ne atıfta bulunarak, XII. Konstantin yakıştırması yapıyordu. Konstantin'in eşi Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi Sofia, Alman hanedanına mensup olmasına rağmen, anneannesi olan İngiliz Kraliçesi Victoria'nın yanında büyüdüğü için İngiliz geleneklerini benimsemiş olması ile tanınıyordu. Askeri eğitimini Almanya'da almış olan Konstantin ise siyasi konularda Alman politikalarından etkilenmiş ve Alman düşünce modeline eğilim göstermekteydi. Sarayın içerisindeki hanedan yapısı aslında kurulduğu günden beri aynı yapıya sahipti yani Avrupa kökenli hanedan üyeleri tarafından yönetiliyordu. Bk. Haluk Selvi, *Milli Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 104-105.

⁷⁵ Murat Köylü, “Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1909-1922) İstiklal Harbine Etkisi”, *Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, Mersin, Aralık 2015, s. 36.

⁷⁶ Selvi, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁷ *Gös. Yer.*

sonuçlanması ve devamında Bulgaristan'ın savaşa katılarak Sırbistan'a savaş açması Venizelos tarafından Balkanlar'da dengenin Yunanistan aleyhinde değiştiğini ileri sürerek tekrar savaşa girmek istedi. Ancak bu çabası yine yeterli olmadı⁷⁸. Bu gelişmelerin ardından Başbakan Venizelos, İtilaf Devletleri'nin Selanik'e asker çıkarmasına izin verdi. Bunun üzerine Kral Konstantin Venizelos'u Başbakanlık görevinden uzaklaştırdı⁷⁹. Bu durum karşısında Venizelos yanına kendisi gibi düşünen venizelist subayları da alarak Girit'e çekildi ve burada İtilaf devletlerinin himayesinde Cumhuriyetçi bir Milli Savunma Hükümeti'ni kurdu. İtilaf Devletleri'nin yardımıyla Selanik'e geçti. Selanik'te ilk icraatı 24 Kasım 1916 tarihinde itilaf Bloku yanında savaşa katıldığını ilan etmesi oldu. Kuzey Yunanistan ve Adalar Venizelos'a destek veriyordu. İtilaf devletleri Yunanistan'da yaşanan bu gelişmelerden hoşnut olmakla beraber, Kral Konstantin'in tavrından ve yaşanan ikilikten rahatsız oldular. 1917 Haziranında Atina'ya giren İngiliz ve Fransız birlikleri Kral Konstantin'den tahttan çekilmesini istediler. Baskılara dayanamayan Kral tahtı oğlu Aleksandros'a bırakarak çekildi. Böylece Venizelos'un I. Dünya Savaşı'na tam anlamıyla katılmasının önündeki en kuvvetli engel kalkmış oldu⁸⁰. Venizelos, İttifak devletlerinin başkentlerindeki Yunan elçilerini Atina'ya çekti. 1 Temmuz 1917 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti⁸¹.

Bu aşamada Yunanistan'ın savaşa dâhil olması aslında İtilaf Devletleri açısından fazla önem taşımıyordu. Çanakkale cephesinin öncesi ve sonrasında stratejik bir konumda olan Yunanistan bu avantajı siyasi çekişmeler sebebiyle elinden kaçırmıştı. Ancak Yunanistan, İtilaf Devletlerine 1918 Eylül ayında açılan ve savaşın sonunu getiren Makedonya cephesinde yardım edebildi.

Yunanistan'ı Akdeniz'de İngiliz yanlısı ve ileri bir karakol olarak gören, Hristiyan ve Helen yanlısı, Osmanlı karşıtı politikaları ile hareket eden İngiliz Başbakanı Lloyd George da Venizelos'a destek veriyordu. David Lloyd George, Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz devleti olmasını destekliyor, bu sayede

⁷⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul, 2005, s. 134.

⁷⁹ Armaoğlu, s. 135.

⁸⁰ *Gös. Yer.*

⁸¹ Selvi, *a.g.e.*, s. 107.

Akdeniz’de ticaret yollarının güvenliğini sağlayabileceğini düşünüyordu⁸². Henüz daha maliye bakanıyken Lloyd George Londra’da yaşayan Rumlara ve Venizelos’a, İngiltere’nin Akdeniz’deki etkisinin sürmesi için bir Yunan imparatorluğu kurmayı amaçladığını söylemişti. Türklerden nefret eden bu Galyalı, İngiltere Başbakanı olunca Osmanlı Devleti’ni parçalamak ve onun yerine güçlü bir Yunanistan kurmak istiyordu. Çünkü Lloyd George’a göre Yunanistan bölgedeki İngiliz çıkarlarına sahip çıkacak ve sadık kalacaktı⁸³.

I. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru savaşa katılma konusunda kararlılık gösteren Venizelos’un bu fedakârlığı İngiltere ve Fransa tarafından unutulmayacaktı. Ancak Venizelos’un Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine ulaşabilmesi için kuvvetli bir propaganda ve kulis faaliyetinde bulunması gerekmekteydi. Çünkü Yunanistan savaşa 1917 yılı ortalarında girmiş ve yaptığı fedakârlığın savaşın sonuna etkileyici bir tesiri olmamıştı. Ancak Yunanistan, İtilaf devletlerine sağladığı faydadan daha fazla kazanç elde etmek istiyordu. 14 maddelik Wilson Prensipleri’ni kendi lehlerine yorumlayarak, Megali İdea’ya ulaşmak için eline geçen fırsatı çok iyi değerlendirmek isteyen Venizelos’un Batı kamuoyu ve barış konferansının karşısına çıkmak için kuvvetli bir propagandaya ihtiyacı vardı. Bu sebeple Başbakan Venizelos ve Dışişleri Bakanı Politis, İngiltere, Amerika ve Fransa’yı etkileyebilmek adına etkili bir propagandaya başladı ve şahsi ilişkiler yoluyla yapılan çalışmalar Yunan politikası açısından verimli geçiyordu⁸⁴.

Savaş sona erdiğinde Venizelos Bizans İmparatorluğu’nu yeniden kurma hayali çerçevesinde Yunanistan’a katmayı hedeflediği Batı Anadolu ve İstanbul’un elde edilmesinin önündeki tek hedef olarak İtalya’yı görüyordu. Şayet İtilaf devletlerinin desteğini aldığı takdirde bu sorunu da aşacağını düşünüyordu.

⁸² Adnan Sofuoğlu, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Ankara, s. 216.

⁸³ Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 117.

⁸⁴ Yunan siyasileri, yemekler, balolar vasıtasıyla propagandalarını sistemli bir şekilde gerçekleştiriyorlardı. Fransa ve İngiltere başbakanları üzerinde etkili olan, batıdaki pek çok silah fabrikasının sahibi Sir Basil Zaharof adındaki zengin Yunan işadamı bu propagandanın maddi ve manevi destekçisi oldu. Zaharof, şahsi ilişkileri sayesinde Fransız ve İngiliz devlet adamlarını ve basın kuruluşlarını etki altına almayı başarmış ve Yunan çıkarları adına kullanmak için büyük çaba harcadı. Bk. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK, Ankara, 1988, s. 39-40.

Bu amaçla Paris'te toplanması öngörülen barış konferansı öncesinde Yunanistan'ın Osmanlı toprakları üzerindeki talepleri hususunda kamuoyu oluşturmak, mali ve askeri destek sağlamak için Paris ve Londra'da bir takım temaslarda bulunacaktı. Venizelos, Paris'te Yunanistan adına gerçekleştirdiği temaları desteklemek adına Fener Rum Patrikhanesi'nin⁸⁵ de teşviki ile otuz kişilik bir heyet oluşturdu. Bu heyet, Paris ve Londra'yı ziyaret ederek Fransız ve İngiliz başbakanlarına, Osmanlı toprakları üzerindeki taleplerini aktaran raporlar sundu⁸⁶. Savaşın sona ermesini takip eden süreçte Venizelos, vaktinin büyük bir kısmını Yunanistan'ın dışında lobicilik faaliyeti yapmakla geçirecekti. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından 2 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Başbakanı Lloyd George'a Osmanlı ile ilgili taleplerini bir mektupla bildirdi. Venizelos'a göre; Dedeoğaç yakınındaki Makri köyünden Erdek'e kadar olan ve üzerinde 812,000 Rum nüfusu bulunan bölgenin Yunanistan'a bırakılmasını istiyordu⁸⁷. Ayrıca Anadolu'nun Grekler ve Ermeniler arasında paylaşılmasını, Türklere sadece Orta Anadolu'nun dağlık kesimlerinin bırakılmasını öneriyordu. Venizelos'un planına göre, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti, İstanbul ve Doğu Trakya'da bağımsız bir devlet kurulmalı, boğazların güvenliği Cemiyet-i Akvam'ın koruyuculuğu altında olmalı ve bütün Batı Anadolu Yunanistan'a ilhak edilmeliydi. Venizelos'un görüşüne göre bütün bu gelişmeler hiçbir zorluk yaşanmadan gerçekleşebilirdi⁸⁸. Lloyd George, Venizelos'un isteklerini, kendisinin haklı bulunduğu gibi, Wilson ve Clemenceau'nun da bu görüşlere katıldığını ileri sürüyordu⁸⁹.

⁸⁵ Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı için çalışmalar gerçekleştirilirken, İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nde de önemli değişiklikler yapıldı. Mondros Mütarekesi'nin yol açtığı yeni ortam değerlendirilerek, o tarihlerde görev yapan V. Germanos (Kavakopulos) yerine daha dinamik ve yetenekli birisi olan Dorotheos Mammelis patrik seçildi. Osmanlı Rumlarının sözcülüğünü üstlenen Patrikhane ve yeni Patrik Mammelis, ilk iş olarak Yunan yayımcılığına hizmet eden paravan bir örgüt kurdu. Milli Komite adı verilen örgüt Osmanlı sınırlarında yaşayan Rumlarının emellerini göz önünde tutmakta ve kısa süre içerisinde Osmanlı şehirlerinde ve Avrupa merkezlerinde teşkilatlanmaya gitti. Venizelos'un ilhak planına uygun eylemler ve propagandalarını sürdürdü. Bk. Selvi, *a.g.e.*,

⁸⁶ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101.

⁸⁷ Selvi, *a.g.e.*, s. 108.

⁸⁸ Sonyel, *a.g.e.*, s. 118.

⁸⁹ Ahmet Özgiray, "Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar", *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Ankara, 1989, s. 556.

Venizelos'a göre, Küçük Asya'nın Yunan olan kısmı, Yunanistan'a verilirse, Yunanistan'ın sınırlarının genişleyeceğini bildiriyordu. Şayet Yunanistan Küçük Asya'da yayılamazsa sınırlarını Trakya'dan Karadeniz'e kadar genişletmek için çalışacağını ancak bu durumun beraberinde bazı engelleri getireceğini, Osmanlı'nın söz konusu bölgelerinin Yunanistan'a verilmesinin, İtilaf Devletleri'nin uğruna savaştığı ilkelerin gereği olduğunu vurguluyordu⁹⁰.

İtilaf Devletleri ve Venizelos bu düşüncelerine Anadolu ve Rumeli'de destekçi bulmakta güçlük çekmediler. Özellikle Rumlar, ateşkes antlaşmasının imzalanmasının ardından İstanbul başta olmak üzere Ege, Trakya ve Doğu Karadeniz'de taşkınlıklar yaparak Türkleri taciz etmeye başladı. Bu hareketler doğrudan doğruya Venizelos'tan talimat alan Mavri Mira (Kara Baht) adındaki Anadolu Rumlarının oluşturduğu cemiyet tarafından uygulanıyordu. Mütarekeden sonra Anadolu'nun Yunanistan'a ilhak edileceği söylentileri cemiyetin faaliyetlerini hızlandırdığı gibi, Türklerin daha da fazla ezilmesine neden oluyordu⁹¹.

Yunanistan tarafı taleplerine zemin hazırlamak için Batı Anadolu'da bir mağduriyet yaratma çabası içerisine girdiler. Bu propagandanın temel hareket noktası ise, İzmir ve Batı Anadolu Osmanlı idaresine bırakılırsa bölgede yaşayan Rumların karşılaşacağı tehlike varsayıyordu. 21 Kasım 1918 tarihinde Sakız Adası askeri valisi M. Papazafropulos, bir Yunan savaş gemisi ile İzmir'e geldi. Grek kulübünde büyük bir coşku ile karşılandıktan sonra 23 Kasım'da İngiliz Subayı A. Dixon'u ziyaret ederek, İzmir'e bir tabur asker, jandarma ve savaş gemilerinin gelmesi gerektiğini ilettiler. Papazafropulos, bu isteklerini Türklerin Rumlara karşı yapacağı kıyımı önlemek adına bir tedbir olarak sunuyor ve ısrar ediyordu. Bu isteklere ek olarak Rumların silahlandırılmasını ve Türklerin silahtan arındırılmasını istedi. Dixon ise bu duruma karşılık bölgedeki Rum faaliyetlerinin ve tahriklerinin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulayarak, Türklerin kıyım yapacağı iddiasını söylenti olduğunu söyleyerek talepleri geçiştiriyordu⁹². Aynı anda, Venizelos'ta temasları sırasında, İddiaları yeniliyor, Türklerin Anadolu'da Rumlara karşı kıyım yapacağı iddiasını propaganda haline getirerek destek bulma çabası içerisine girmişti. 2 Kasım tarihli Lloyd George'a

⁹⁰ Özgiray, *a.g.m.*, s. 557.

⁹¹ Selvi, *a.g.e.*, s. 108.

⁹² Sonyel, *a.g.e.*, s. 117.

gönderdiği mektuptaki taleplerine dayanak sağlıyor ve 30 Aralık 1918 tarihli “Sulh Kongresi Huzurunda Yunanistan” adlı memorandumunda aynı talepleri, aynı kaygılar ile dile getiriyordu⁹³.

Yunanistan’ın Anadolu’daki emellerinin önündeki en büyük engellerden bir tanesi de İtalya’ydı. İtilaf Devletleri arasındaki menfaat çatışması Yunanistan’ın işine yarıyordu. Venizelos’un temaslarından rahatsızlık hisseden İtalya, Londra Büyükelçisi Guglielmo Imperiali’nin gönderdiği telgraf ile durumun ciddiyetini daha net görüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour ile yaptığı görüşmeyi aktaran Imperiali, 1917 tarihli St. Jean De Maurienne Antlaşması’nın İtalya’ya tanınmış olan hakların muhafaza edildiğini ve Anadolu üzerindeki İtalyan tezinin dayanak noktası olduğunu belirtmişti. İngiltere ise, antlaşmanın Rusya’nın onayına bağlı olduğunu ve Rusya’nın çekilmesi ile geçerliliğini yitirdiği gerekçesi ile İtalyan tezini “hiçbir bakımdan kabul edilmez” olduğunu bildirdi⁹⁴.

İtalya, Yunanistan’ın müttefikleri arasındaki en büyük rakibiydi. Aynı hedefe ulaşmaya çalışan bu iki devlet, birbirlerine karşı propaganda başlattılar. İtalya ile Yunanistan arasında üç bölge konusunda anlaşmazlıklar vardı; Kuzey Arnavutluk, Oniki Ada ve İzmir. Bu bölgelerdeki menfaat çatışmasının barış konferansında önlerine çıkmaması adına 21 Aralık 1918’de Venizelos Roma’da İtalyan Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando ile görüştü. Bu görüşmede iki taraf arasında uzlaşının her iki devlete de fayda sağlayacağından söz ederek İtalyan Dışişleri bakanı Sonnino’ya antlaşma teklif etti. Ancak Sonnino, aynı hedef için çalışan iki ülkenin anlaşmasının bir fayda sağlayacağına inanmadığını belirterek antlaşma teklifini reddetti. İtalya’nın tavizler almadıkça isteklerinden vazgeçmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine görüşmeler nihai karara varılması için konferansa bırakıldı⁹⁵.

Görüldüğü üzere Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasını takip eden süreçte Yunan Hükümeti, İzmir ve çevresinde yoğun bir propaganda başlattılar. Bunun yanı sıra İzmir ve çevresinde yeni Rum göçler ile demografi üzerinde oynama yaparak ve bölge levantenlerini de yanına çekmeye çalışıyorlardı. Bölge

⁹³ Çakmak, *a.g.e.*, s. 101.

⁹⁴ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 42.

⁹⁵ Çelebi, *a.g.e.*, s. 43.

Rum çetelerini silahlandırılması ve silah ve cephane sevkiyatı ile tehlikeli bir hal almaya başlıyorlardı. XIX. yüzyıldan beri Megali İdea hedeflerine ulaşmak adına süreç içerisinde saldırgan politikalar ürettikleri görülüyordu. Çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin en kıymetli ve en büyük parçasını koparmak, Ege'yi bir iç deniz haline getirmek, bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olan Büyük Yunanistan'ı yani Bizans-Grek İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı amaç edinmişlerdi⁹⁶. Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi alması, Yunan Megali İdeası için kaçırılmayacak bir fırsat oldu. Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı ilhak için politik ilişkilerin içerisine girmenin yanında çete faaliyetleri ile bölgede huzur, asayiş bozarak iddialarına dayanak yaratmayı başardılar.

3.1.2. Paris Barış Konferansı ve Yunanistan'ın Batı Anadolu Üzerindeki Talepleri

19. yüzyılın sancılı sürecine ek olarak Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Bloku yanında katılarak kendi sonunu hazırlayan süreci başlatmıştı. Birden fazla cephede, farklı coğrafyalarda yapılan mücadeleler Osmanlı Devleti'ni askeri, ekonomik ve siyasi darboğaza sürükledi. Savaş, Osmanlı Devleti için ciddi sıkıntıları beraberinde getirerek sona ermişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı topraklarının itilaf devletleri tarafından işgaline zemin hazırlamış, tarihi hesaplaşmalar ve planların uygulaması için uygun ortamın oluşturulmasına imkân tanımıştı.

18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı'na katılan ve ateşkes antlaşmaları ile savaşı bitiren devletlerin durumunu belirlemek üzere toplandı. Savaşın galip devletleri, Osmanlı Devleti'nin durumu görüşülürken, daha önce imzalanan gizli antlaşmalara uygun bir şekilde çözülmesini bekliyorlardı⁹⁷. Daha önceki hiçbir barış görüşmesi Paris Barış Konferansı ile karşılaştırılmazdı. Paris'te toplanan galip devletler, dünya siyasi tarihine yön vermek amacındaydılar ve bu yüzden yüzyıllık hesapların görüşüleceği, düşmanlıkları ve rekabeti bitirecek hesaplaşmaların yaşanacağı bir konferans olacaktı. Galip devletler antlaşmaların şartlarını belirlerken mağlup devletlere söz hakkı vermemişlerdi. Almanya, Avusturya-Macaristan

⁹⁶ Ali Güler, *Yunan-Rum Terörü*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 201.

⁹⁷ Çakmak, *a.g.e.*, s. 102.

İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti konferansa çağrılmadılar. Bu devletler kendilerini ilgilendiren antlaşmalar hazırlandıktan sonra çağrılacak ve kendilerine tebliğ edilen antlaşmaları imzalamak zorunda kalacaktı⁹⁸.

Paris Barış Konferansı'na toplam 32 devlet temsilcisi katıldı. Barış antlaşmaları, Müttefik, Az Müttefik ve Ortak devletler olarak sınıflandırılmıştı. Bu sınıflandırmanın temeli, İttifak Devletleri ile savaşan ya da onlara savaş ilan etmiş devletler şeklinde belirlenmişti⁹⁹. Konferansta mağlup devletlerin çaresizliğine karşı galip devletlerin Paris şehrini kuşatması söz konusuydu¹⁰⁰. Bu atmosferde başlayan konferansa galip devletler hâkim olarak görünüyordu. İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve Japonya devlet adamlarından oluşan bir Onlar Konseyi kuruldu. Ancak bu beş devletten oluşan konseyin içerisinde İngiltere ve Fransa daha etkili bir siyasi konumda bulunuyordu. Çünkü Amerika Başkanı Wilson için konferansa katılım amacı, uluslararası ilişkilerde devamlı bir barış ortamının sağlanması ve Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) kurulmasıydı. Ancak İngiltere ve Fransa Savaş sonrası barış ortamından ziyade, barış düzenin kendi menfaatlerini en iyi şekilde koruyacak bir şekilde tatbik edilmesi amacındaydılar. Paris'te Woodrow Wilson, yeni ve açık diplomasi temeli üzerine kurulu, gerçeklerden uzak ve idealist bir tutum sergiliyordu¹⁰¹. Burada uygulanacak diplomasi'nin kendi belirlediği on dört maddelik prensiplere uygun olması konusunda şart koşuyordu. Wilson'un bu tutumundan tedirgin olan konsey üyeleri tabir yerinde ise adeta Wilson'u

⁹⁸ Selvi, *a.g.e.*, s. 93.

⁹⁹ Armaoğlu, *a.g.e.* s. 145.

¹⁰⁰ İngiliz Başbakanı Lloyd George konferansa yanında 400 kişilik bir kabile ile gelmişti. Bu kabilenin içerisinde İngiliz delegasyonun kalacağı Hotel Majestic'te hizmet edecek personel dahi getirilmişti. ABD Başkanı Woodrow Wilson ise 200 kişilik, içerisinde bir yılı aşkın süredir barış antlaşmaları üzerine çalışan akademik kadronun da dâhil olduğu bir heyet ile katılıyordu. Fransa'nın ev sahipliğindeki konferansta Fransız heyeti bütün bürokratları ile hazır bulunuyordu. Konferansın kendileri için çok önemli olduğunu düşünen Venizelos ve Yunan heyeti, 16 kişilik kabilisi için seksen yataklı Hotel Marcator'u kapatmışlardı. Bununla beraber Paris'e kendileri için bir gelecek çizme hayali ile gelen küçük gruplar, mesela Fransız Hindicini temsilcisi Ho Chi Minh gibiler kendi gibi olan delegeler ile aynı odayı paylaşıyordu. Bütün dünyanın gözü kulağının Paris'ten gelecek haberlerde olduğu dönemde, dünyanın dört bir yanından gelen yaklaşık 500 gazeteci adeta şehre çıkartma yapmıştı. Bk. Selvi, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁰¹ On dört maddelik Wilson Prensipleri'nin self-determinasyon ilkesi, konsey üyeleri tarafından uygulanması zor bir alan olarak kabul ediliyordu. Ayrıca bu ilkeyi Avrupa ve Ortadoğu'nun karmaşık demografik yapısı içerisinde uygulamak pek kolay değildi. Bu yüzden konsey üyeleri ve müttefik devletler Wilson'un düşüncelerini hayali buluyor, bir an önce Paris'ten uzaklaştırmak istiyorlardı. Savaş sonrası yaşanan boşluktan yararlanarak "dünyanın liderliğini" elde etme hayali Başkan Wilson için Paris'te sonuçsuz kalmaya yüz tutuyordu. Bk. Selvi, *a.g.e.*, s. 95.

“başlarından savmak” için Milletler Cemiyeti’nin statüsüne öncelik vererek, Şubat 1919’da Milletler Cemiyeti’nin statüsü belirlendi. Bu durum karşısında Amerikan kamuoyunu aydınlatmak ve bu fikre kazandırmak için Amerika’ya döndü. Böylece Fransız Başbakanı Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George’un konseyi içerisindeki elleri daha da güçleniyordu¹⁰².

Galip devletler konferans toplanmadan önce yapmış oldukları ön hazırlıklar ile kendi çıkarlarına uygun barış şartlarını tespit etmişlerdi. Geriye bu amaçlara ulaşmak ve kendi menfaatleri ölçüsünde hareket ederek barış görüşmelerini yapmak kalıyordu. Yunanistan Başbakanı Venizelos, 30 Aralık 1918’de konferansa sunmak üzere “Paris Barış Konferansı Huzurunda Yunanistan” adlı bir memorandum hazırlamıştı. Venizelos’a göre Bandırma’nın doğusundan Akdeniz’e kadar inen bir çizgi ve bu çizginin batısının Yunanistan’a verilmesini isteyecek, İstanbul’daki Türk nüfusunun toplamının diğer milletlerin nüfusunun yarısı kadar olmadığını ileri sürerek, uluslararası garantiler altına alındıktan sonra İstanbul’un Yunanistan’a ilhakını talep edecekti¹⁰³. Böylece Paris Barış Konferansı’nı en çok meşgul edecek olan Osmanlı topraklarının akıbetinin belirlenmesi probleminin fitili ateşlenecekti. Çünkü Yunanistan’ın talep ettiği topraklar I. Dünya Savaşı devam ederken imzalanan gizli antlaşmalar ile İtalya’ya bırakılmıştı.

Venizelos, Yunanistan’ın taleplerini bildirmek üzere 3 ve 4 Şubat 1919’da konferansın huzuruna çıktı. Venizelos, Yunan tezini Wilson İlkeleri’nin özellikle 12. maddesinde yer alan self-determinasyon ilkesine dayandırıyordu. Ayrıca etnik ve nüfus açısından Anadolu’nun batı kısmının tarihi ve coğrafi olarak özel bir yer olduğunu ve dikkatli olunması gerektiğini savunuyordu¹⁰⁴. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kesin olarak Türk nüfus çoğunluğu yoksa bölgelerin Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak kalmaması gerektiğini savunuyordu. Venizelos’a göre, Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz nehirleri ile Bakırçayı, Gönençayı, Manyas gölüne akan Kocaçay ve güneyde, Akdeniz’e dökülen Dalamançayı’nın suladığı Batı Anadolu’nun en verimli toprakları Yunanistan’a bırakılmalıydı. Ayrıca bu yerlerin, Erdek körfezinin batısından başlayarak, Eski İstanbul burnu diye adlandırılan Ayvacık’ın

¹⁰² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁰³ Selvi, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁰⁴ Özgiray, *a.g.m.* s. 557.

kuzeyinden itibaren oluşturulan bir hat ile Çanakkale boğazı hinterlandı dışındaki topraklar da Yunanistan'a bırakılmıyordu¹⁰⁵.

Türkiye'den koparılmak istenen yerler, Batı Anadolu sınırlarının çizilmesinde ekonomik hedeflerin yanında stratejik olarak da Yunanistan'a avantaj sağlaması dikkate alınıyordu. Bu bağlamda, talep edilen yerler alınabilirse, Bandırma-Manisa-İzmir, İzmir-Uşak, İzmir-Aydın-Nazilli, Torbalı-Ödemiş demiryolu hatları Yunanistan'ın kontrolüne geçmesi hesaplanıyordu¹⁰⁶.

Ayrıca Venizelos yalnızca Yunanistan isteklerini savunmakla kalmıyor, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması için de konferansa katılan Ermeni temsilcilerine de destek veriyordu. Bogos Nobar başkanlığındaki Ermeni heyetinin de istediği gibi, Milletler Cemiyeti'nin himayesinde bir Ermeni devletinin kurulması, Hristiyan ahaliye daha müsamahalı bir ortam sağlanması istiyordu. Bu şartların sağlanmasının Rumların istiklali için de önemli olacağını vurguluyordu. Görüldüğü üzere Venizelos, konferans üyelerini dini ve insani duygularını kendi emellerine alet ederek mesnetsiz iddialarına dayanak hazırlıyordu. Venizelos, etnik iddialarını, doğrudan Wilson prensiplerinin, Osmanlı toprakları içerisinde bulunan diğer milletlerin varlıkları, hiçbir baskıya meydan vermeyecek şekilde, kendi kaderlerini kendileri temin edebileceklerini vaat eden self-determinasyon ilkesine dayandırıyor. Venizelos buradan hareketle, Yunanistan'ın hesabına üzerinde hak talep ettiği bölgelerde nüfus çoğunluğunun Rumlara ait olduğunu söylüyor ve resmi dayanağı olmayan bir takım istatistikler sunuyordu¹⁰⁷.

Venizelos'un konferansa sunduğu nüfus cetvelinde, Anadolu'daki Rumların sayısını 1.188.359 ve Türklerin ise 1.042.050 olduğunu iddia ediyordu. Verilen istatistiklerde dikkat çeken önemli nokta ise, Rum nüfusu toplamı içerisinde Ege adalarında yaşayan Rumların da sayıya dahil edilmiş olduğudur. Venizelos, coğrafi ve iktisadi bakımdan Ege adalarından İmroz, Bozcaada,

¹⁰⁵ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı(Genelkurmay), *Türk İstiklal Harbi,(TİH) II. Cilt, Batı Cephesi 1. Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, s. 8.

¹⁰⁶ Yapılan bu planlama ile Yunanistan'ın Marmara sahillerinden Kapıdağ yarımadasının iki tarafından Bandırma ve Erdek limanlarını içine alan sahil şeridi üzerinden, Trakya ile de kısa bir deniz bağlantısı sağlamış oluyordu. Doğu Trakya'nın da Yunanistan'a verileceği göz önünde tutulunca tasarlanan Büyük Yunanistan'ın hem Ege denizi üzerinden hem de Bandırma-Tekirdağ üzerinden ulaşım bağlantısı sağlaması stratejik bakımdan önemli bir avantaj kazandırıyor. Bk. Genelkurmay, *TİH, C. II, 1. K*, s. 8-9.

¹⁰⁷ Genelkurmay, *TİH*, s. 9.

Midilli, Sisam, Nikarya, Rodos, Oniki adalar ve Meis gibi adaların da Batı Anadolu'nun devamı sayılması gerektiğini ve böylece Batı Anadolu'da 1.188.359 Rum ve 1.042.050 Türk bulunduğunu belirtiyordu. Çoğunluğun küçük bir farkla yine Rumlara ait olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade ediyordu¹⁰⁸.

Ancak Venizelos'un konferansa sunduğu nüfus bilgilerinde İzmir Sancağı için verilen nüfus miktarları Osmanlı kaynakları ile örtüşmüyordu. 1917 tarihli Osmanlı resmi kaynaklarına göre İzmir sancağının nüfus yapısı 1.393.527 Müslüman, 233.914 Rum, 21.194 Ermeni, 36.750 Yahudi, 3.611 Diğer şeklinde belirtiliyordu.¹⁰⁹

Venizelos, Osmanlı sınırı içerisinde kalan Rumların yüzyıllardır Türk hâkimiyeti altında ezildiğini, Rumların ekonomi, ticaret, tarım ve sanat alanında Türklerden çok üstün olduklarını ve bu ırkın tekrar Türklerin himayesine bırakmanın doğru olmayacağını savunuyordu. Wilson prensiplerine göre, Osmanlı idaresi altında bulunan azınlıkların nüfus olarak çoğunlukta oldukları yerlerde özerk bir idareye kavuşturulması fikri kabul görüyordu. Ancak Venizelos prensiplerin bu maddesinin Rumlar için uygulanamayacağını savunuyordu. Çünkü Venizelos'a göre, Batı Anadolu'da Özerk bir Hellen (Rum) idaresi kurulursa, Yunanistan ile beraber birbiri ile iç içe girmiş iki Hellen idaresi ortaya çıkmış olacaktı. İki Hellen Hükümeti idaresi az bir süre sonra birleşim (Enosis) için faaliyete geçecekti. Tabii bu durum milletlerarası ilişkilerde bir takım sorunları ve çekişmeleri getirecek olması şüphesizdi. Bu duruma meydan vermemek için galip devletler bu işi kökünden halletmesi gerektiğini savunarak Rumların yaşadığı yerlerin Yunanistan'a bağlanmasını talep ediyordu¹¹⁰.

Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakından sonra Türk sınırları içerisinde kalan Rumlar için de bir takım planlar yapılmıştı. Anadolu'daki Rumlara ait çok sayıda eğitim ve dini müessese mevcuttu. Bunların tehditlerden kurtarılması için bir kısmının Milletler Cemiyeti himayesinde olan İstanbul'a ve Doğu Anadolu'da

¹⁰⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 104. Ayrıca; Çakmak esrinde, Venizelos'un sunmuş olduğu bu istatistik ile ilgili çarpıcı bir tespitte bulunuyor. Venizelos'un ileri sürdüğü rakamlar "1912 Rum Patrikhanesi İstatistikleri"nden alınmış olduğunu, Vital Cuinet'in "*La Turquie d'Asie-géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineure*" isimli dört cilt halinde yayınlanan kitabından, Rumlar dışındaki etnik unsurların nüfus miktarı aynen alındığını, ancak aynı kaynakta 57.000 olarak gösterilen Rum nüfusunun dört mislinden fazla gösterilerek konferansa sunulduğunu belirtmektedir. Bk. Çakmak, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁰⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), *DH. KMS.*, 52-4, 1, 17.

¹¹⁰ Genelkurmay, *TİH. C. II, K. 1.*, s. 11.

kurulacak olan Ermeni devletine taşınmalıydı. Ayrıca Türk idaresinde kalan Rumların gayrimenkullerinin bedelleri ödenerek güvenli bir şekilde Yunanistan sınırlarına göçleri sağlanmalı ve bu şartların imzalanacak barış antlaşmasında keskin bir şekilde belirlenmesi gerekiyordu. Aynı durum Yunanistan sınırı içinde kalan yani Batı Anadolu Türkleri için de geçerli olacak ve Türk tarafına geçişlerine imkân hazırlanacaktı. Görüldüğü üzere, Venizelos alenen mübadele planı yapıyor ve bu sayede Batı Anadolu ve İç Anadolu'nun etnik yapısını keskinleştirmeyi hedefliyordu. Ancak Batı Anadolu'nun verimli toprakları Yunan idaresine kalırken, Türkler İç Anadolu'daki az verimli, kurak arazileri içinde sefaletle terk edilecekti¹¹¹.

3.1.3. İzmir'e Yunan Ordusunun Çıkışına İzin Verilmesi

Yunanistan'ın isteklerini incelemek adına 4 Şubat tarihinde toplanan on iki kişilik kurul, taleplerin incelenmesi için konunun uzmanlarından oluşan bir komisyona iletilmesi kararı aldı. 5 Şubat'ta oluşturulan bir toprak komisyonundan Yunanistan'ın isteklerini inceleyerek heyete rapor sunması istendi. Oluşturulan toprak komisyonu Yunan istekleri ile ilgili raporunu oluşturdu, ancak rapor oybirliğini alamadı. İngiliz ve Fransızlar onay verirken Amerikan ve İtalyanların itirazına takıldı¹¹².

Konferansta Yunanistan'ın isteklerini incelemek ile görevli Amerikan delegesi Mr. Westermann, toprak komisyonunun raporuna ve Wilson İlkelerine dayandırdığı Venizelos'un isteklerine, ortaya koyduğu önemli gerekçeler ile itiraz ediyordu¹¹³. 7 Mart tarihli toplantıda, Westermann, Rumların bölgede Venizelos'un iddia ettiği gibi çoğunlukta olmadığını, nüfusun %32'si Rumlardan, %63'ünün ise Türklerden oluştuğunu belirtiyordu¹¹⁴. Ayrıca bölgenin coğrafi yapısı ekonomik ve etnik açıdan Yunanistan'a bırakılmayacak bir yapıda

¹¹¹ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I.*, s. 12.

¹¹² Çakmak, *a.g.e.*, s. 105.

¹¹³ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I.*, s. 17.

¹¹⁴ Westermann Yunanistan'ın sunduğu nüfus bilgilerini dikkate almak istememiş ve kendi istatistiklerini öne sürmüştür. Amerikan istatistikleri ise 1908 yılına ait asker celpelerine dayanıyordu bu rakamların Amerikan komisyonlarının kontrolünden geçtiğini belirterek, bölgenin Yunanistan'a bırakılmasının Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesinin ruhuna aykırı olduğunu savunuyordu. Westermann'a göre, Türk halkının kendi hayat ve mukadderatlarını kendilerinin belirlemesi gerektiğini savunuyordu. Bk. Genelkurmay, *Gös. Yer.*

olduğunu belirtirken, Anadolu Rumlarının tamamının Yunanistan'a katılmak istediği fikrinin gerçeği yansıtmadığını ve Rumların Venizelos'un savunduğu tezindeki gibi, Anadolu Rumlarının Yunan kanından geldiği iddiaları, bölgenin Yunanistan'a ilhakını gerektirecek kadar kesin olmadığını savunuyordu. Westermann, bütün Türkiye'nin Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) kontrolünde kalması gerekliliğini vurguluyordu¹¹⁵.

Konferansta Yunanistan'ın tezini başarı ile sunan Venizelos'un artık bir hedefi daha kalmıştı. O da, Batı Anadolu'ya vakit kaybetmeden Yunan birliklerinin çıkarılmasını sağlamaktı. Ancak Amerikan ve İtalyanların ikna edilmesi zor görünse de yaratılacak bir mağduriyetle izinlerin alınması mümkün görünüyordu. Aslında Yunan Hükümeti, henüz konferans başlamadan Türklere karşı propagandalarını başlatmıştı. Bu konuda konferans sırasında İzmir'de vali ve komutan olan Nurettin Paşa'nın üzerine oynamayı seçti. Çünkü Nurettin Paşa, bölgedeki silahlı Rum çeteleri ile mücadele ediyor, bir süre önce İzmir'e gelen Yunan savaş gemisini coşku ile karşılayan Rumlara karşı sert bir tavır takınarak tekrarı karşısında şiddet kullanarak müdahale edeceğini söylemekten çekinmiyordu. Bu sebeple Nurettin Paşa'nın İzmir'den uzaklaştırılması gerekiyordu. Venizelos, Nurettin Paşa'nın azledilmesi için, Paşa'nın İzmir ve havalisinde Rumlara karşı katliam yapacağı iddiasını konferansa taşıyarak ve düzenlenen sahte bir takım evraklar ile Konseyi bu iddiaya inandırmayı başardı.¹¹⁶ Aslında Nurettin Paşa'nın görevden alınmasına sağlayan sahte katliam belgesi İngiltere'nin, Batı Anadolu üzerindeki hedeflerinin de gerçekleşmesini sağlıyordu. Lloyd George'un, 6 Mayıs 1919'da yapmış olduğu konuşmasında; Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına izin verilmesi gerektiğini savunuyordu. Türkler tarafından katledilen Rumlara yardım edecek kimsenin olmadığını,

¹¹⁵ Westerman'ın itirazlarına, Fransız komisyon başkanı J. Campon manidar bir ifade ile; Türklerin yeni bir rejim oluşturarak huzuru tahsis etmelerinin zor olduğunu, Türklerin yüz senelik boş vaatlerinin ortada olduğunu belirtmesine karşılık, Westermann itirazı ile beraber rejimin Milletler Cemiyeti himayesinde kurulması gerektiğini ifade ediyordu. Bk. Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I.*, s. 18.

¹¹⁶ Aydın'da sözde Yugoslav kökenli Kolonoviç isimli bir Osmanlı jandarma subayı, Nurettin Paşa'nın Rumları katletmek için yazmış olduğu emri, Aydın ve İzmir'deki Rum ileri gelenlerine iletmiş, bunlarda bu belgeyi ve bizzat Kolonoviç'i İzmir'deki İngiliz ve Fransız temsilcileri ile tanıştırmıştı. Böylece sahte bir katliam belgesi yaratılmak suretiyle Paris Barış Konferansı'na iletiliyordu. Paris'te bu evrakı alan Venizelos'un, Rumların Nurettin Paşa tarafından katledileceği propagandası başarıya ulaşmış, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti nezdinde yapmış olduğu talep doğrultusunda Nurettin Paşa azledilmiştir. İzmir Valiliği'ne İzzet Paşa, Kolordu Komutanlığına da Ali Nadir Paşa getirildi. Bk. Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I.*, s. 15.

Türkiye'deki Rumların canını korumak üzere Yunanistan'ın bölgeye asker çıkarmasına izin verilmesini gündeme getirdi. Bu öneri Wilson ve Clemenceau tarafından da uygun görüldü¹¹⁷.

Aslında bu önerinin kabul görmesinde, 5 Mayıs'ta gerçekleşen Lloyd George'un üçler konseyine yaptığı konuşma etkili olmuştu. George bu konuşmasında İtalyanlara karşı konferansta panik havası oluşturmayı başardı. Çünkü İtalyanların Anadolu'daki yayılma alanı Yunan istekleri ile çakıştığını gören İtalya, konferansta yalnız olduğunu anlamıştı. Bu gelişmelerden dolayı İtalya, Batı Anadolu'da avantajını korumak ve kendisine daha önce verilen yerleri almak için harekete geçmeyi planlıyordu. Bu bağlamda İtalya, 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmişti.¹¹⁸. Özellikle Adriyatik ve Fiume limanı meselelerinin görüşüldüğü 24 Nisan tarihli toplantıda kendisine karşı ortak tavır alındığını net bir şekilde hissedince İtalyan delegasyonu konferansı terk etmişlerdi. İtalyanların 4 Mayıs'ta Marmaris'i işgal ettikleri, Antalya'dan Burdur'a asker naklettikleri ve günün birinde Anadolu'nun yarısının İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olabileceğini, mandalar meselesinin bir an evvel çözüme kavuşturulması gerektiğini belirten Lloyd George, Yunanistan için İzmir vizesini almayı başarmıştı¹¹⁹.

6 Mayıs 1919 tarihli Üçler Konseyi, toplantısında İzmir'e Yunan askerinin, bölgede güvenliği ve huzuru sağlaması gerekçesi ile çıkmasına karar verildi. 10 Mayıs tarihinde ki toplantıda ise İzmir'e Yunan kuvvetlerinin ne şekilde çıkarılacağı ile ilgili kararlar alındı. Alınan kararlar içerisinde, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkaracağını İtalyan Başbakanı Orlando'ya 12 Mayıs tarihinde tebliğ edilmesi ve İtalya'nın İzmir'de Amiral Calthorpe'un emrine bir subay tayin etmesi istenecekti. Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkmasından 36 saat önce bölgedeki istihkâmların müttefiklere teslim edilmesi gerektiği Türk idaresine

¹¹⁷ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1.*, s. 16.

¹¹⁸ Hasan Türker, "İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesinin Kurulması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt I, Sayı 3, İzmir, 1993, s. 192.

¹¹⁹ İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 4.

bildirilecekti. Ayrıca İzmir'e Yunan ordusunun çıkacağı, Türklere işgalden 12 saat önce tebliğ edilecekti¹²⁰.

12 Mayıs tarihli konseyin toplantısına katılan İtalyan Başbakanı Orlando'ya, Yunan ordularının İzmir'e çıkacağı haberi verildi. Toplantı başkanlığı yapan Clemenceau; İzmir'e çıkarma yapılmasını gerektiren bir takım katliam yapılacağına dair haberler aldıklarını, İtalya'nın da bu duruma destek vererek sorunun sükûnetle çözülmesini istediklerini bildirdi. Aynı gün öğleden sonraki toplantıya katılan Orlando harekâtı desteklemek ile beraber, İzmir hakkında kesin sonuca varılana kadar İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin de şehirde kalması gerektiğini talep etse de bu görüş kabul edilmedi, henüz Fiume Limanı'nın İtalyanlara bırakılması meselesi gündemdeyken daha fazla tartışmaya neden olmayarak İzmir'in işgali kararına katıldı¹²¹.

3.2. Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtı ve İşgaller

3.2.1. İzmir'in İşgal Edileceğinin Osmanlı'ya Bildirilmesi ve Tepkiler

İtilaf Devletleri, Amiral Calthrope'a Paris Barış Konferansı'nda alınan 12 Mayıs tarihli kararı tebliğ ederek İzmir'in işgali konusunda Yunan askerlerinin emniyetle İzmir'e çıkmalarını sağlamak ile görevlendirdi¹²². Karar büyük bir gizlilik içinde uygulanıyordu. Venizelos'a İzmir'in işgali ile ilgili bilgi 12 Mayıs tarihinde verilmiş, zaten daha önceden hazırlıklarını yapan I. Yunan Tümeni harekete hazır hale getirilmişti. Batı Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden İstanbul hükümeti ise konferansın kararını 14 Mayıs'ta öğrendi. Yunan birliklerinin İtilaf donanması eşliğinde İzmir açıklarına gelmesi, çıkarmadan 36 saat önce İzmir tabyalarının Müttefik devletler tarafından ele geçirilmesi, Yunan askerinin İzmir'e çıkmadan 12 saat evvel İstanbul Hükümeti'ne bilgi verilmesi ve daha sonra İtilaf Devletleri elindeki İzmir tabyalarının Yunan kuvvetlerine devredilmesi planlanmıştı¹²³.

¹²⁰Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 30.

¹²¹ Öztoprak, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹²² Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1.*, s. 44.

¹²³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 274.

İzmir’de Türk halkı arasında bazı söylentiler dolaşırken, İzmir’in işgal edileceği haberi kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı. Bu söylentiler üzerine İzmir’deki 17. Kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa, Sadaret’e başvurarak söylentileri teyit etmeye çalışıyordu. Ali Nadir Paşa, İzmir’e ihtimal dâhilinde Yunanlıların ya da İtalyanların çıkarma yapabileceğini, İzmir açıklarına gelen Müttefik donanması ile beraber gelen Yunan savaş gemisinin varlığını İzmir hakkında önemli meselelerin gerçekleştiğine dikkat çekiyordu. Sadaret’e şayet bir işgal yaşanırsa kolordu olarak nasıl bir tavır takınacaklarının önemli olduğunu vurguluyordu¹²⁴.

14 Mayıs sabahı, Amiral Richard Webb, 11.00 sularında Damat Ferit’in konağına gelerek, İzmir civarındaki durum sebebiyle, mütareke hükümlerine göre bölgedeki tabyaların İtilaf Devletleri kontrolüne bırakılmasını isteyen bir nota sundu¹²⁵. Hemen hemen aynı saatlerde Amiral Calthorpe, İzmir’de Vali İzzet Bey ve 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa’ya nota sundu. Bu notaya göre; İzmir istihkâmları ve civarı savunma tedbirleri gerekçesi ile Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. Maddesine bağlı olarak öğleden sonra saat 14.00’da İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğini bildirdi¹²⁶.

Bu gelişmeler karşısında 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta kendilerine verilen notadan bahsediyor ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini soruyordu. Ayrıca işgalin Müttefik devletler eliyle yapılacağı ve pek kısa süre sonra Yunanistan’a terk edileceği söylentilerinin dolaştığını ve bu durum hakkında bilgi talep ediyordu¹²⁷. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, bu duruma karşılık olarak iddiaların asılsız olduğunu ifade ederek, aslında işgal karşısında izlenecek yolun seçimini ve sorumluluğunu Ali Nadir Paşa’ya bırakıyordu. Bir başka ifade ile hükümet ne teslim olmayı ne de direnmeyi emrediyordu¹²⁸.

Şakir Paşa’nın cevabına bağlı olarak, Ali Nadir Paşa birliklerine; İtilaf Devletleri askerlerinin mütareke şartlarına bağlı olarak İzmir ve çevresinde bulunan müstahkemleri işgal edeceğini bildirirken silah ve mühimmatın teslim

¹²⁴ BOA, *DH. KMS. 52-4, 1, 18/3*.

¹²⁵ Akşin, *a.g.e.*, s. 275.

¹²⁶ Gotthard Jaeschke, “İngiliz Belgeleri Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, *Belleten, C. XXXII, S. 128*, Ekim, 1968, Ankara, s. 570.

¹²⁷ BOA, *DH. KMS. 54-4, 1, 18/4*.

¹²⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 112.

edileceğini, bölgedeki komutan, er ve subayların bölge dışına çıkararak kolordudan alınan kararlara göre hareket etmelerini istiyordu. İşgal esnasında kesinlikle karşı konulmamasını ve İtilaf devletlerine gereken kolaylığın sağlanmasını söylüyordu¹²⁹.

Gerçekte Osmanlı Hükümeti çaresizlik içerisindeydi. Çünkü mütarekenin 7. Maddesinin de belirttiği gibi İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum İzmir'de söz konusu olmadığı gibi işgal edilerek önlenebilecek bir tehlike de bulunmuyordu. Hükümetin kolorduya verdiği emir açıktı. İşgallere karşı direniş gösterilmeyecekti. Ali Nadir Paşa bu emre uyararak, Foça ve Yeni Foça istihkâmları Fransızlar, Urla istihkâmlarını İngiliz ve Yeni Kale İstihkâmlarını da Yunanlılar direniş görmeden işgal etmeleri sağlandı¹³⁰.

12 Mayıs tarihli plan işliyordu. İzmir İstihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanmıştı. Geriye, bölgenin aslında Yunanlılar tarafından işgal edileceğinin tebliğ edilmesi kalmıştı. Gece saat 23.30'da Amiral Calthorpe, İzmir'in 15 Mayıs sabahı mütarekenin 7. maddesine bağlı olarak İzmir'e İtilaf Devletleri namına Yunanistan birliklerinin çıkacağını bildiren bir notayı İzmir Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya ve Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya iletmişti¹³¹. Notada, İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgal olacağı ve durumun Babiali'ye bildirildiği söyleniyordu. Çıkarma kuvvetlerinin 15 Mayıs sabahı 8.00'da İzmir'e varacakları, Yunan deniz kuvvetlerinin sabah 7.00'dan itibaren iskeleleri işgal edeceğini belirtiyordu. Ayrıca üzücü hadiselerin yaşanmaması için Osmanlı ordularının buldukları mahallerde kalmalarını istiyor ve son olarak; limanda ki İtilaf donanmalarının limandaki huzur ve asayişin sağlanması adına en müessir amil olacağı tehdidini savurmayı da ihmal etmiyordu¹³².

Vali Ahmet İzzet Paşa, Amiral Calthorpe'un ikinci notasını alır almaz Sadaret ile iletişime geçmeye çalışmış, gönderdiği telgraflara cevap alamamıştı. Bundan dolayı Calthorpe'un ikinci notasındaki talepleri protesto etmek zorunluluğu duyuyor, bununla birlikte sabahki notada işgalin 7. maddeye göre gerçekleştiği ve bu maddenin geçici bir nitelik taşıdığına inandığı için güvenlik tedbirlerin almakta beis görmemişti. Ancak işin aslı ortaya çıkınca, yani Yunan

¹²⁹ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1*, s. 48.

¹³⁰ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 108.

¹³¹ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1*, s. 53.

¹³² *Gös. Yer.*

askerinin çıkarma yapacağı haberini alınca ve merkezden haber almayınca bir protesto göndermeyi uygun bulmuştu¹³³.

Ali Nadir Paşa da aynen İzzet Bey gibi Harbiye Nezareti'ne durumu gece saat 01.00'da bildirmiş ancak cevap alamamıştı. Ali Nadir Paşa birliklerine verdiği emirle Yunanlıların İzmir'e çıkacaklarını ve peyderpey şehri işgal edeceklerini bildiriyordu. Emrinde, askerlerin kışlalarında kalmasını elim olayların yaşanmasına meydan verilmemesini, sükûnetin muhafaza edilmesini her subaydan ve neferden talep ediyordu. Kolordu komutanı bu emirle, İzmir ve çevresinde yaşanacak kötü olaylar için elverişli bir zemin hazırlamış oluyordu¹³⁴.

Artık İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği halk arasında da yüksek sesle konuşulmaya başlanmıştı. Yerli Rumlar da işgali aynı gün öğrenmişlerdi¹³⁵. Türkler içinde İzmir'in işgali haberini ilk duyanlardan biri de Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'di. 14 Mayıs sabahı, İtalyan konsolosluğundan İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edileceği haberini alır almaz, işgali engelleyecek bir takım tedbirler alınması için durumu İzmir'deki resmi makamlara ilettili. İzmir Posta ve Telgraf Başmüdür Vekili Naşit Bey İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edileceği haberini İstanbul Hükümeti'ne bildirdi. Ancak İstanbul Hükümeti bu haberlere itibar edilmemesi gerektiğini ve bu haberi yayan Muvaffak Bey'in İttihatçı olduğunu, şehirde karışıklık çıkarmak için bu haberi yaydıklarını ve derhal Muvaffak Bey'in tutuklanmasını emrettiler¹³⁶. Bu arada Türkler bu kara haberle sarsılmış ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Pek çoğu yedek subaylardan ve İzmir'in aydın gençlerinden oluşan bir grup Ali Nadir Paşa'dan medet umuyorlar ve ne yapılması gerekiyorsa yapmaya hazır olduklarını söylüyorlardı. Ancak Ali Nadir Paşa yüzünü aşağı eğerek sükuttan başka cevap verememişti¹³⁷.

¹³³ Akşin, *a.g.e.*, s. 277.

¹³⁴ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1.*, s. 54.

¹³⁵ 13 Mayıs'ta Yunan Deniz Yüzbaşı Mavroudis, bir kısım Rumları Ayafotini Kilisesi'ne toplayarak İzmir'in Yunan birliklerince işgal edileceğini bildirmiş ve Venizelos'un bu hususu açıklayan bir bildirisini okumuştur. Bildiri, Yunanistan'ın İzmir'e çıkacağını müjdelirken, Enosis'in gerçekleşmek üzere olduğunu ve "Yunanlı Küçük Asya'dan ricamın fasydasız kalmayacağını ve İzmir'in kendisine "İhya-yı Milli İncilini" getirmek suretiyle yakında ziyaret edebileceğini" belirtiyordu. Bildiri okunduktan sonra kalabalık gözyaşları içerisinde birbirine sarılıyordu. Bk. Celal Bayar, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş, Cilt 5*, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul, 1997, s. 34.

¹³⁶ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975, s. 402.

¹³⁷ Öztoprak, *a.g.e.*, s. 59.

Konak Hükümet Meydanı önünde toplanan halk daha sonra Mustafa Necati Bey'in çağrısı üzerine Lise binasına (Sultani) toplanmaya başlamış ve içeride hararetli nutuklardan sonra Vali İzzet Bey'e bir heyet gönderilmesine karar verildi. Ancak Vali İzzet Bey kalabalığın dağılmasını, İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekecek aşırılıklardan kaçınılmasını, sükûnet ve itidalli olunması gerektiğini nasihat ediyordu¹³⁸. Valinin emirleri dışına çıkılarak halk arasında askeri bazı tedbirler alınmaya başlayarak, işgalin ve ileride gerçekleşmesi muhtemel ilhakın siyaseten engellenmesi adına “Red-i ilhak Heyeti Milliyesi” kurulmasına karar verildi¹³⁹.

14 Mayıs akşamı Anadolu Matbaası'nda basılan, Red-i İlhak Heyet-i Milliyesi imzalı bir bildiri yayınlandı. Bildiride; “*Ey bedbaht Türk...¹⁴⁰ Wilson Prensipleri ünvan-ı insaniyet karinesi altında senin hakkın gasp ve namusun terkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edilebileceği söylendi. Ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz?.. Rum senden daha mı çoktur?.. Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster!.. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Orada yüzbinlerle toplan! Ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlan ve ispat et!.. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok, fakat Yunan hakimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve nekbet fayda vermez. Binlerle, yüzbinlerle maşatlığa koş. Ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat!*”¹⁴¹ diyerek halkı Yahudi maşatlığı adı verilen mezarlıkta yapılacak toplantıya davet ediyordu. O akşam İzmir'in vatansever gençleri sokaklarda dolaşarak halkı toplantıya çağırıyor, “vatanını seven Yahudi maşatlığına gelsin” diyerek halka çağrıda bulunuyordu¹⁴².

14 Mayıs gecesi, Yahudi maşatlığı, toplantıyı haber alan vatanseverler ile dolmuş endişeli bir bekleyiş ile beraber nutuklar söylenmeye başlanmıştı. Bir taraftan da halkın bir kısmı, başlarında terhis edilmiş yedek subaylar olduğu halde, polis dairesindeki silah depolarına hücum ederek silah ve cephane aldılar.

¹³⁸ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1998, s. 5.

¹³⁹ Özalp, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴⁰ Bu beyanname çocuk doktoru Ali Ağâh Bey tarafından kaleme alındığı Nail Moralı'nın hatıratında yer almaktadır. Bk. Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, TTK, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 57.

¹⁴¹ Çakmak, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁴² Özalp, *a.g.e.*, s. 6.

Buradan askeri hapishaneye giderek siyasi tutukluları ve aydınları tahliye ettiler. Ancak sabah yaklaştığında bütün bu çarelere rağmen şehrin savunulmasının imkânı yoktu, bu toplantı olsa olsa bir gösteri olarak kabul edilebilirdi. Esas itibariyle silahlananların bir kısmı şehir dışına çıkmış veya evlerine çekilerek beklemeye başlamışlardır¹⁴³.

3.2.2. İzmir'in İşgali

14 Mayıs, İzmirli Rumların heyecan içinde uyumadıkları, genç kızların kordona çıkacak Evzon Taburu'nun üstüne serpmek için gül yapraklarını yoldukları, hanımların ikram etmek için yiyecekler hazırladığı ve yaşlıların sabahlara kadar gençlere atalarının kahramanlık hikâyelerini anlatarak milli duyguları okşadığı bir gece olarak geçiyordu. Rumlar ertesi sabah başlayacak olan tarihi günü evlerinde özlemle bekliyor ve balkonlarını beyaz mavi bayraklar ile süslüyorlardı¹⁴⁴.

15 Mayıs 1919 Perşembe sabahı, saat 08.00'da başlayarak, Amerikan, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin şehre dönmüş toplarının koruyuculuğu eşliğinde iki büyük ve iki adet küçük Yunan nakliye gemisi İzmir limanına girdi. 10 mil gerilerinden on adet nakliye gemisi de onları takip ediyordu. Bu gemiler, karaya çıkacak Yunan askerlerini ve onlara ait malzemeleri taşıyordu¹⁴⁵. 1. Yunan Kolordusu'na bağlı 1. Tümen (Larissa Tümeni) birlikleri İzmir'e çıktı¹⁴⁶. Çıkış esnasında İzmir kiliselerinin çanları çalıyor, rıhtımı dolduran yerli Rumlar, Yunan askerlerinin üzerine demet demet çiçekler atıyor ve "*Zito Venizelos*" çığlıkları atıyorlardı. Evzon Alayı'nın ilk çıkan taburu, Kordon boyunda, gösterişli bir tertiple hazırlanan, dini bir törenle İzmir Metropoliti Hristostomos tarafından takdis edildi¹⁴⁷. Bu esnada İzmir halkı çok erken saatlerde dağıtılan ve duvarlara yapıştırılan Albay Zafiriu'nun beyanamesini okuyordu¹⁴⁸.

¹⁴³ Özalp, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴⁴ Çakmak, *a.g.e.* s. 118.

¹⁴⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 189.

¹⁴⁶ Umar, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁴⁷ İzmir Metropoliti Hristostomos, Albay Zafiriu'ya "*Hoş Geldin*" diyerek karşıladıktan sonra, elinde bulunan büyük haçı havaya kaldırdıktan sonra hem Albay Zafiriu'yu hem de beraberinde çıkan askerleri takdis etmiş, güzel bir Rum kızının taşıdığı altın tepsinin içindeki tuz ve ekmeği komutana sunmuştur. Sadece vatani kurtaran savaşçılar için yapılan bu törenden sonra, bütün

Yunan askerleri ile çatışmalar saat 11.30'dan itibaren bütün şehirde başlayacaktır¹⁴⁹. Hem Türk askerleri hem sivil Türkler, Yunanlıların ilerlemesine mani olmaya çalışıyorlardı. İşgal kuvvetleri Kışla Meydanı'ndaki saat kulesinin önüne gelerek gerek hükümet konağını ve gerek kışlayı işgal etmek adına harekete geçtiler. Evzon birliği kışla önüne geldiğinde işgalcilere karşı ilk kurşun¹⁵⁰ İzmir'de bu olaylar cereyan ederken gerçekleşmiş, *Hukuk-ı Beşer Gazetesi* başyazarı Osman Nevres (Hasan Tahsin Recep) silahından çıkan kurşunlar Evzon Taburu'nun önünde bayrak taşıyan eri vurdu¹⁵¹. Hemen karşılık veren Yunan askerleri Hasan Tahsin'i öldürdüler. Yunan askerleri kaçmaya başlasa da kısa süre içerisinde toplanarak yarım saatten fazla süre ateş altına alınan kışlada bulunan Osmanlı subaylarının bazıları şehit edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine kışla kapılarını açan ve elinde beyaz bayrak ile dışarı çıkan Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, bir Evzon subayı tarafından alınca silah dayanmak suretiyle birkaç

rihtimi dolduran Yunan askerlerine dönerek Türklere karşı kışkırtıcı konuşmalar yapmıştır. İzmir'in işgalini takip eden feci olayların baş mimarı olmuştur. Bk. Tansel, *a.g.e.*, s. 190.

¹⁴⁸ Bu beyanname özetle şu şekilde kaleme alınmıştır; “*Müttefiklerin muvafakati ile hareket eden Yunan Hükümeti'nden aldığım emir gereğince, İzmir ve civarının askeri işgaline başlıyorum, İşgalden maksad, mevcut kanunların hüsnü muhafazası ve himayesi suretiyle, bütün ahalinin refahını emniyet altına almaktır. Askerin, kendisi ile temasta bulunacaklara, dini inanış, adap ve geleneklere saygılı bulunacağına herkes emin olsun. Komutanlığın kapısı herkesin müracaat ve şikâyetine açıktır. Herkesin sükûnetle iş ve gücü ile meşgul olarak güzel vatanları hakkında devletlerin görüşüp verecekleri karara güvenle intizar eylemelerini dini ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün halka tavsiye ederim.*” Bk. Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I*, s. 55.

¹⁴⁹ Tansel, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁵⁰ İzmir'de ilk kurşun hadisesinin net olmadığı, hakkında bazı iddiaların birbirini tutmadığı görülmektedir. İnceleme esnasında farklı kaynaklar tarafından ilk kurşunun Osman Nevres tarafından atıldığı şeklinde genel kanı hâkim olsa da arşiv belgeleri içerisinde kurşunun hangi taraftan kim tarafından atıldığı ve ne amaçla atıldığı konusu muallakta kalmıştır. Paris Barış Konferansı'nda ilk kurşunun Türkler tarafından atıldığı Venizelos tarafından iddia edilerek işgal esnasında yaşanan olaylara dayanak göstermeye çalışmıştır. Türkler ise Yunanlıların yapmayı planladıkları olayları gerçekleştirmek adına bizzat kendilerinin attığını ve Türklere mal ettiğini savunmuşlardır. Bu konu ile ilgili detaylı bir inceleme yaptığımı düşündüğümüz Mustafa Turan çalışmasında; “*Bu ilk kurşun nereden veya kimin tarafından atılmış olursa olsun, Türk halkını sarmış olan korkunç kinin boşalması için verilen bir işaret oldu*” diyerek meseleyi Türk tarafının gösterdiği tepki olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bk. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir-Aydın-Manisa-Denizli-1919-1923)*, ATAM, Ankara, 1999, s. 251-253.

¹⁵¹ Celal Bayar *Bende Yazdım* adlı eserinin 6. Cildinde, İzmir'deki Yunan mezalimini araştırmak için gelen komisyonun “*ilk silah Kokaryalı'ya (Güzelyalı) giden yolun başında hükümet konağı meydanlığı köşesinde atılmıştır. Bu silahın, ilk önce kim tarafından atıldığını tahkik etmek mümkün değildir.*” şeklindeki değerlendirmesine bağlı olarak kurşun sikanın Hasan Tahsin olmadığı yorumuna ulaşmıştır. Olaya yönelik farklı bakış açılarını değerlendirmesinin yanında, ilk kurşunu Saatçi Aziz isimli bir vatanseverin attığını belirtiyor. İlk kurşun hadisesini bizzat gördüğünü anlatan Ahenk Gazetesi başyazarı Şevki Bey'in bir mektupla Celal Bayar'a Saatçi Aziz'in bu hadisenin kahramanı olduğunu anlatmıştır. Bk. Bayar, *Bende Yazdım, Cilt 6*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997. S. 48-51.

kez tokatlanmıştır¹⁵². Ali Nadir Paşa, 15 Mayıs günü yaşanan ve maruz kaldıkları durumu “*haysiyet ve şeref ve namus hükümet-i askeriye yi ayaklar altına alan, tarihin şimdiye kadar kaydetmediği cinayet ve facia ve hakaret başlamıştır*” diyerek rapor ediyordu¹⁵³. Kışladan alınan Osmanlı subayları toplanarak, hakaret ve aşağılamalar eşliğinde Patris Vapuru ve Averof Zırhlısı’na sevk edilmek üzere yola çıkmışlardır. Hatta “Zito Venizelos” diye bağırmadığı gerekçesi ile Miralay Süleyman Fethi Bey süngü darbeleri sonunda şehit edilmiştir. Kışladan alınarak rıhtım boyunca yürütülen subay ve erler yerli Rumların saldırılarına maruz kalmışlardır. Yürüyüş esnasında Rumların saldırısı gerçekleştiği anda bastıran sağanak yağmur, Rumların çekilmek suretiyle saçak altlarına sığınmalarına neden olmuş ve bu sayede pek çok subay ve er olası faciadan kurtulmuştur¹⁵⁴. Bu yürüyüş esnasında 30’dan fazla şehit ve 60’dan fazla yaralı olduğu tahmin edilmektedir¹⁵⁵.

Kışladaki subay ve askerlerin bir kısmı avcılar kulübü karşısındaki Patris Vapurun’na, bir kısmı da Averof Zırhlısına ve Zahir Borsası’na nakledilmişler¹⁵⁶. Patris Vapuru ve Averof Zırhlısı’na hapsedilen subay ve erler 18 Mayıs sabahı kışlalara taşınmış ve ardından Yunan vesikaları verilmek şartıyla serbest bırakılmışlar. Ancak Zahir Borsası’ndaki boş dükkân ve depolarda tutulan subay ve erler iki-üç gün aç susuz bir şekilde alıkonduktan sonra serbest bırakılmışlardır¹⁵⁷.

İşgal günü yerli Rumların kılavuzluğundaki bir grup Yunan müfrezesi, Kemeraltı mevkiinden ilerleyerek Türklere ait dükkânları ve hanları yağmalayarak ilerlemekteydi. Bir diğer müfreze ise Karataş, Kokaryalı, Göztepe istikametinde ilerlerken, onlara eşlik eden Rumlar daha önceden fişlenmiş birçok subayın evini yağmalarken ailelerine şiddet ve zulüm uygulamaktan çekinmiyordu. Pek çok subay aileleri ile birlikte muhtelif konsolosluklara sığınıyordu¹⁵⁸. İşgal gününün ertesinde de adam öldürme yağma olayları İzmir’de eksik olmamış, silah ve patlama sesleri gün boyu sürmüştür. İzmir’deki silah ve cephane depoları

¹⁵² Turan, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁵³ BOA, *DH. KMS. 54-4, 1, 18/12*.

¹⁵⁴ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK. Ankara, 1990, s. 9.

¹⁵⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁵⁶ Çakmak, *a.g.e.* s.127.

¹⁵⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁵⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 132.

yağmalanmış, resmi kurumların kasaları¹⁵⁹ yerli Rumlar tarafından boşaltılmıştı¹⁶⁰. Şehrin cami ve mescitleri Rumlar tarafından basılmış ve içerilerinde bulunan kıymetli halı ve kilimler dâhil pek çok mülk yağmalanmaya devam etmiştir¹⁶¹.

16 Mayıs tarihinde Yunan işgal komutanı Albay Zafiriu, İzmir halkına hitaben bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de, işgal hadisesi ve sonrasındaki kargaşanın sona erdiğini, asayişin sağlandığını belirtirken, Osmanlı memurlarını görevlerinin başına geçmelerini istiyor ve ilan edilen sıkıyönetim idaresinin ırk, din ve mezhep farkı gözetmeden herkese aynı mesafede duracağını beyan ediyordu. Her kim herhangi bir haksızlığa maruz kalırsa derhal idareye müracaat etmesini ve hukuk çerçevesinde gereğinin yapılacağını taahhüt ediyordu. Ayrıca halktan silah taşımamalarını ve huzur sağlanması konusunda yardımcı olunmasını rica ediyordu¹⁶². Beynamede sözü geçen sükûnet ve adalet vaatleri pek işe yaramamış, özellikle Yunan askerleri ile beraber hareket eden yerli Rumlar katliam ve yağmalarına devam etmekte tereddüt etmemişlerdir¹⁶³.

İzmir'in işgal haberinin yayılması ile Seydiköy ve Gaziemir garnizonlarının dağılmaya başladığı görülmüştür. Çünkü kendilerine tebliğ edilen hiçbir şekilde mukavemet edilmemesi emri üzerine subayların bir kısmı kabileler halinde 56. Topçu Alayı Birinci Tabur Komutanı Binbaşı Aziz komutasında Tire istikametine çekilerek, o gece Tire'ye intikal ettiler¹⁶⁴. Ancak Urla Garnizonu İzmir'den gelen haberler karşısında tedbir almaya başladı. 173. Alay Komutanı Kazım Bey, elindeki az sayıda askere rağmen savunma kararı almış ancak Rum çetelerine karşı başarılı bir şekilde savunmasına rağmen Yunan müfrezelerinin Urla'ya gelmesi ile daha fazla direnemeyerek esir düşmüşlerdir¹⁶⁵. İzmir'den gelecek haberleri bekleyen Aydın'da bulunan 57. Fırka kumandanı Albay Şefik

¹⁵⁹ İzmir Tahkik Heyetini'nin hazırlamış olduğu rapora göre İzmir civarındaki bütün resmi dairelerin kasalarından toplamda 5.809.728 kuruşa el konulduğu ve yağmalandığı rapor edilmektedir. BOA, DH. KMS. 54-4, 1, 18/31.

¹⁶⁰ BOA, DH. KMS. 54-4, 1, 18/7.

¹⁶¹ Turan, a.g.e., s. 85.

¹⁶² BOA. DH. KMS, 54-4, 1, 18/7.

¹⁶³ Selvi, a.g.e., s. 137.

¹⁶⁴ Genelkurmay, TİH, C. II, K. 1, s. 59.

¹⁶⁵ Esir edilen 173. Alayın Erleri ve Kazım Bey kasaba merkezinde ağır hakaretlere maruz kaldıktan sonra hükümet konağının bir odasında subaylar tevkif edildi. 18 Mayıs günü bir Yunan muhribi ile İzmir'e sevk edildiler. Alaya bağlı Çeşme ve yarımada'nın diğer sahillerinde bulunan gözetleme postalarından hiçbir haber alınmadığı gibi akıbetleri belli değildir. Bk. Genelkurmay, TİH, C. II, K. 1, s. 62.

Bey, gece saat ondan itibaren İzmir'den haber alamadığını Harbiye Nezaretine “*ahali heyecandadır*” diye bildiriyordu¹⁶⁶.

3.2.3. Batı Anadolu'da Milli Örgütlenme ve Direnişin Sosyolojisi

Aslında Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile dolaylı olarak yaşanacak bu işgallere zemin hazırlamıştır. Ordunun terhis ve silah, cephane ve mühimmatların teslimini kabul eden ateşkes antlaşması ve İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi politikaları işgallere karşı savunmasız kalınmasını sağlamıştır. Batı Anadolu'da başlayan ve iç kesimlere kadar yayılması öngörülen Yunan işgali karşısında halk kendini savunmak ve işgalleri engellemek adına inisiyatif almış ve “*Kuvâ-yı Millîye*” olarak adlandırılan direniş örgütünü oluşturmuştur¹⁶⁷. Mondros Mütarekesi sonrasında kaynağını ve alt yapısını *Müdafaa-i Hukuk* ruhundan alan Kuvâ-yı Millîye oluşumu, haksız işgallere karşı duruş sergilemiş ve fiilen savunmaya geçmiştir. Kuvâ-yı Millîye; halkın hiçbir makamdan emir almadan, yalnız milli vicdan ile hareket eden, silahlı milis kuvvetler meydana getirerek “*çete harbi*” yani “*gerilla*” savaşı vermesi olarak tanımlanabilir¹⁶⁸.

Milli Mücadele'de Kuvâ-yı Millîye terimi iki anlamda kullanılmıştır. İlk kullanımı, “*Milli Kuvvetler*” ve “*Milis*” anlamındadır. Halk arasındaki anlamı da, Milli Mücadele döneminin askeri bölümünü oluşturan ve Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele veren Milis kuvvetlerdir¹⁶⁹. Terimin diğer ifadesi ise daha geniş bir anlamda kullanılırken, sadece silahlı oluşumu değil Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak kuruluşları, Heyet-i Milliyeler, kongreler, TBMM ve Milli

¹⁶⁶ BOA, DH. KMS. 54-4, 1, 18/5.

¹⁶⁷ Mütareke döneminde işgale uğrayan vatan topraklarında direniş görülmemesinin yani Kuva-yı Millîye'nin ortaya çıkmamış olmasının nedenlerine bakıldığında mevcut askeri yapının eksiklikleri olduğu görülür. İşgallere karşı koyabilecek bir ordu birliği bulunmamaktadır. 1914 yılında henüz savaşa girmeden önce seferberlik ilan eden Osmanlı Harbiye Nezareti ordunun mevcudunu 400 binden 650 bine çıkarmıştır. Subay adedi ise 24 bin civarındadır. Beş yıl sonra savaşın sona ermesi ile beraber başlayan milli mücadele döneminde subay sıkıntısı yaşanmış ve eksikleri giderilememiştir. Bu dönemde gerek terhisler gerekse firariler ve kayıplar nedeniyle ordunun mevcudu 50 bini geçmemektedir. 1919 Mayıs ayında 15. Kolordu dışında kolorduların mevcudu ciddi şekilde azalmıştır. En iyi durumdaki 4 Tümenli 15. Kolordu'nun mevcudu ise 17.860 kişiden ibarettir. Bk. Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayinevi, 6. Basım, İstanbul, 1976, s. 106-112.

¹⁶⁸ Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Millîye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 172.

¹⁶⁹ Selek, *a.g.e.*, s. 120.

Mücadeleye yardım eden kuruluşları da kapsayan bir anlam içerisinde yer almıştır. Bu sebeple Milli Mücadele'ye katılan herkese “*Kuvâ-yı Millîyeci*” veya kısaca “*Millîci*” denilmiştir. 1919 yılı ortalarından 1920 yılı sonuna kadar geçen süreç, “*Kuvâ-yı Millîye Dönemi*” olarak tanımlanabilir¹⁷⁰.

Askeri anlamda kullanılan Kuvâ-yı Millîye, Batı Anadolu'da Yunan işgaline, güneyde ise Fransız kuvvetlerine karşı mücadele vermiştir. İşgallere karşı direniş göstermesi engellenmiş, eli kolu bağlı olan komutanlar için Kuvâ-yı Millîye¹⁷¹, vatanın kurtuluşu için en önemli çare olarak görülmüştür¹⁷². Dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda büyük acılar ve kayıplar yaşamış olan Türkler, bu defa özyurtlarının kanunsuz ve haksızca işgaline seyirci kalmadı. Yorgun ve bitkin hallerine rağmen harekete geçen halk toplumun kanaat önderleri ve önemli komutanların öncülüğünde Kuvâ-yı Millîye birliklerini, müfrezelerini doğurdu. Yani bir halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır¹⁷³. Bu hareketin komuta merkezinde halka öncülük edenler bazen bir subay, bir sivil bürokrat, eşraftan bir kişi, bir din adamı bazen de okuma yazması dahi olmayan geçmişinde eşkıyalık yapmış bir efe, bir komitacı olabiliyordu. Kısacası Kuvâ-yı Millîye'nin kurulmasının

¹⁷⁰ Çevik, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁷¹ Aslında Türkler arasında Kuvâ-yı Millîye oluşturarak mücadele etme düşüncesi 1877-78 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan ve Balkan Savaşlarında Milis kuvveti şeklinde görülmüştür. Fakat Mondros Mütarekesi'nden sonra “Kuvâ-yı Millîye” adıyla direniş başlatma düşüncesinin ilk defa Hüdavendigâr (Bursa) Valisi Gümülcineli İsmail Bey'den çıktığı ileri sürülmektedir. I. Dünya Savaşı sona ererken VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Cenâni Bey'e ve Ali Fuat Paşa'ya halkın örgütlenmesi hakkındaki sözleri ile Adana'da iken şehrin ileri gelenlere ateşkesin imzasından hemen sonra bu konuda söyledikleri bilinmektedir. Yine ateşkesi izleyen günlerde Beyşehir'e Süvari Alayı'na atanan Kurmay Binbaşı Nâzım Bey (şehit Nâzım Bey)'in Toros aşiretlerinin yanına gidip savunma yapmaları ile ilgili sözleri ve Çeçenlere silah dağıtması Kuvâ-yı Millîye hakkında ilk düşünce ve çalışmalarınıdır. Fakat bunlar sözden, etkili bir eyleme dönüşmemiştir. Karargâhı Aydın'da bulunan 57. Tümenin Komutanı Albay Mehmet Şefik (Aker) Bey'in 23 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yolladığı yazıda “Kuvâ-yı Millîye” terimini kullanması bu cümleden sayılabilir. Şefik Bey bu yazıda “*durumun düzeltilmesi için, Kuvâ-yı Millîye Teşkilâtı vücuda getirmesinin en iyi tedbir olabileceğini...*” bildirmiş, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın da bu yazının altına “son fıkra çok önemlidir, acele edilmesi lâzımdır.” diye not düşmüştür. Tansel bunu Kuvâ-yı Millîye'nin başlangıcı sayar. Ancak yapılan son araştırmalarda M. Şefik Bey'e bu fikri veren kişinin Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. Çevik, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁷² Tuncer Baykara, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 81.

¹⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)*, Cilt 2, Remzi Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul, 1971, s. 89.

temelinde vatansever hocalar, fedakâr subaylar, milliyetçi aydınlar, halk üzerinde nüfuzlu kişilerin gayretleri bulunmaktadır¹⁷⁴.

Batı Anadolu’da ilk direniş örgütlenmeleri İzmir’in işgali haberi üzerine, Balıkesir, Soma, Denizli gibi yerlerde ortaya çıktı. Ancak bu bölgede ilk ciddi, fiili direniş, Yunan askerlerinin Ayvalık’ı işgal etmek istemeleri üzerine, Ayvalık’ta konuşlanmış 172. Alay ve Komutanı Ali (Çetinkaya) Bey ile emrindeki askerlerden gelmiş ve bölge halkı da bu direnişe destek vermiştir¹⁷⁵. Batı Anadolu’da Müdafaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Millîye örgütlenmesi sivil yöneticiler merkezinde sürdürülmüştür. Çünkü askeri birliklerin zayıf olması, İstanbul Hükümeti’nin teslimiyetçi politikalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ordu mensubu rütbeliler ve Kuvâ-yı Millîye komutanları ile işbirliği içerisinde çalışır, müfrezeleri askeri taktikler çerçevesinde yönetir ve gerekli emirleri verirdi. Bu taktiksel yönetimin dışındaki bütün organizasyonların sorumlulukları sivil idarecilere aitti. Kuvâ-yı Millîye’nin yedirilip içirilmeleri esaslı olarak doğrudan doğruya bölge ahalisi tarafından sağlanmaktaydı¹⁷⁶. Silahlar ve cephane ihtiyaçları ise genellikle askeri birliklerden karşılanırdı. Kuvâ-yı Millîye bünyesinde gençleri ve yaşlı ayırmaksızın bir araya toplayan bir milli harekettir. Cephede savaşan askerlere cephane ve yiyecek içecek taşıyan bayanların yanında elinde silahı ile cephelere katılan kadınlarında olduğu bilinir¹⁷⁷. Bu Kuvâ-yı Millîye örgütlenmesinde eşraf yanında din adamlarının da aktif görev aldıklarını görüyoruz. Meselâ İzmir’in işgal haberi Denizli’ye geldiğinde müftü Ahmet Hulûsi Efendi Ulu Cami’deki (Kayalık Camii) sancağı çıkarttırarak, tekbirlerle halkı belediye önünde toplamış, buradaki mitingde ateşli bir konuşma yaparak halkı “fiili mukabeleye” davet etmiştir¹⁷⁸.

Batı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye’nin kuzeydeki cephelerinin kurulmasında merkez üs olan Balıkesir’de de gelişmeler aynıdır. İzmir’in işgalini 16 Mayıs günü haber alan Balıkesirliler, o gün saat kulesinin yanındaki Okuma Yurdu’nda halkın ve ileri gelenlerin katılımı ile toplanmışlar (bu toplantıya

¹⁷⁴ Fahri Belen, *Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 78.

¹⁷⁵ Ali Çetinkaya, *Ali Çetinkaya’nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, ATAM, Ankara, 1993, s. 50.

¹⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Cilt II*, TTK, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 605.

¹⁷⁷ Çevik, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁷⁸ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, ATAM, Ankara, 1990, s. 64-65.

Hristiyanlar da katılmıştır.) ve durumu değerlendirmişlerdir. Fakat Balıkesir’de asıl örgütlenme, 19 Mayıs 1919’da Alaca Mescid’te bir mevlit bahanesiyle yapılan toplantı ile başlamıştır. Bu toplantıda seçilen bir heyet, İstanbul’a gönderilerek ilgililerle, Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal ile görüşmüşler. Nâzır kendilerine; “*Biz size, sizi ayaklanmaktan men edecek emirler veririz, çünkü baskı altındayız. Siz bize dahi isyan ediniz, millî müdafaa bir milletin en kudsî hakkıdır*” demiştir¹⁷⁹.

Bu şekilde Batı Anadolu’da hemen her yerde bir hareketlenme ve toparlanma başladı. Aslında İzmir’in işgalinden sonra Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran) Bey, halkın duygularını en güzel biçimde ifade etmiştir. Kaymakam işgalle ilgili olarak Dâhiliye Nezareti ile yaptığı yazışmalardan tatmin edici bir cevap alamayınca İzmir ve İstanbul’daki İtilâf Devletleri temsilcilerine yolladığı telgrafın sonunu şöyle bitiriyor: “*Artık biliniz ki kalem değil, silah konuşacaktır*”¹⁸⁰.

Batı Anadolu’daki 20 Haziran 1920’de başlayan Yunan genel taarruzu karşısında beklenen direnişi gösteremeyen Kuvâ-yı Millîye’nin çökmesi ile Ankara’da TBMM almış olduğu karar ile düzenli orduya geçileceğini duyurdu. Aslında bu kararda, her ne kadar halkın içinden çıkmış olsalar da bazı Kuvâ-yı Millîye müfrezelerinin zamanla halka gösterdiği kötü muamelelerin ve bazı çıkar çevrelerinin olumsuz propagandalarının etkili olduğu görülebilir¹⁸¹. Buna rağmen Kuvâ-yı Millîye’nin Batı Cephesi’nde düzenli ordu birlikleri kuruluncaya kadar düşmanı oyalamasında ve ülke genelinde iç ayaklanmaların bastırılmasındaki rolü inkâr edilemez¹⁸².

¹⁷⁹ Apak, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁸⁰ Apak, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁸¹ Selek, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁸² Kuvâ-yı Millîye’nin amaç ve faydaları şunlardır: “1- Milletın düşman saldırılarına boyun eğemeyeceğini, başlatılan direnişin basit ve küçümsenemez bir hareket olmayıp, özgürlük ve bağımsızlık için, Türk Halkının yurdunu savunma karar ve azminde olduğunu dünya kamuoyuna ispatlamak. 2- Yunan Kuvvetlerini kayıplara uğratmak ve içerilere doğru ilerlemesini yavaşlatmak. 3- Rum çetelerinin saldırılarına karşı Türk köy ve kazalarını korumak ve bölgeyi bunlardan temizlemek. 4- Zaman kazanarak, muvazzaf ordunun yeniden düzenlenip gelişmesine yardımcı olmak 5- Millî Mücadele’ye karşı çıkan ayaklanmaları bastırmak.” Bk. Çevik, *a.g.e.*, s. 21.

3.2.4. Batı Anadolu'da Yunan İşgalinin Genişlemesi ve Millî Direniş

İzmir'in Yunanlılarca işgali, ülke genelinde derin bir endişe ve korku havasının doğmasına neden oldu. 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkan Yunan askerlerinin yapmış olduğu katliam haberleri kısa sürede her yerde duyulmuştu. İşgalin sadece İzmir ile sınırlı kalmayacağı düşünülüyor hatta bu durumun ilhaka dönüşeceğinden korkuluyordu. Bu nedenle Batı Anadolu'daki şehirlerde, İstanbul'da, hatta yurdun hemen her köşesinde protesto mitingleri yapılıyor, çekilen protesto telgrafları ile işgalin Türklerce kabul edilmeyeceği vurgulanıyordu. Bölgede süratle gerçekleşen işgaller, Venizlos'un isteği ve kurnazlığı sayesinde hızla ilerledi. Çünkü Paris Barış Konferansı'nda Yunan işgalinin sınırları netleştirilmemişti. Oysa ki 17 Mayıs tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Paris Barış Konferansı'nca işgal bölgesinin sınırlarını açıklanmasını talep etmişti. Bu talebe karşılık ilgililer 19 Mayıs'ta, İzmir Sancağı ve Ayvalık Kazası'nın işgal bölgesi içinde olduğunu belirtmişlerdi¹⁸³. Ancak bu karar Amiral Calthorpe'a 28 Mayıs tarihinde ulaşmıştı¹⁸⁴. Bu boşluktan faydalanan Venizelos, 19 Mayıs'ta "*İntizamın sağlanması ve mültecilerin dönüp yerleşmesi için memleketin içlerine girilmesi gerektiği*" şeklindeki emrini Albay Zafiriu'ya göndermişti¹⁸⁵. Aslında yaşanan bu kargaşa ve işgal sınırlarının belirsizliğinin farkında olan Amiral Calthorpe'a İzmir'de vekâlet eden Albay Maurice S. Fitzmaurice'in 21 Mayıs'taki Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtı durdurma çabaları da boşa çıktı¹⁸⁶. Bu durumdan yararlanan Venizelos, Rum göçmenlerin İzmir ve Ayvalık bölgelerinde geniş bir alana yerleşmelerini sağladı¹⁸⁷. Bu gelişmeleri takip eden süreçte İzmir'deki Yunan Başkomiseri Sterghiades'in Albay Zafiriu'ya vermiş olduğu emriyle İzmir'in güney ve kuzey istikameti yönünde harekete geçtiler¹⁸⁸.

¹⁸³ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸⁴ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁸⁵ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸⁶ Çevik, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁷ İngiliz Generali Dickson'ın, Rum ileri gelenlerini çağırarak onlara hitaben Sakız, Midilli, Sisam'da 185.000 Rum muhacir olduğunu bunların geri dönmesinin ise İzmir Rumlarının göstereceği davranışlara bağlı olduğunu altını çizmiş ve İzmir'e Rum göçünü önünü açmıştır. Bk. Cengiz Mutlu, *Mütareke Dönemi Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, ATAM, Ankara, 2014, s. 270.

¹⁸⁸ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 36.

15 Mayıs itibari ile aralanan Anadolu'nun kapılarından, Anadolu'nun içlerine doğru işgaller genişlemeye başladı. Öncelikle İzmir'in çevresini işgal etmeye başladılar. Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Bayındır, Selçuk, ilk on gün içerisinde Yunan işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçti. 26 Mayıs'ta Manisa, 27'sinde Aydın, 28'inde ise Tire işgal edildi. Ancak 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu alan ve aynı gün Ayvalık üzerine asker çıkararak işgallerini kuzey istikametine doğru genişletmek isteyen Yunan kuvvetleri Ayvalık'ta direnişle karşılaştılar¹⁸⁹. Çok kısa bir süre sonra da, Aydın-Nazilli, Bergama-Soma, Akhisar, Salihli ve Ödemiş'te Kuvâ-yı Millîye cepheleri açıldı.

30 Mayıs'ta Ödemiş üzerine yürüyen bir Yunan müfrezesi, Hacılıyaslar Köyü yakınlarında Kuvâ-yı Millîye birlikleri tarafından karşılanmış ve Kuvâ-yı Millîye'nin bölgedeki ilk çatışması yaşanmış yani Kuvâ-yı Millîye'nin Yunanlılara karşı attığı ilk kurşun hadisesi gerçekleşmiştir¹⁹⁰. Bu direniş Yunan ileri harekâtına karşı pek çok bölgeye örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Aydın'ın işgalinden sonra Nazilli istikametine doğru taarruza geçen Yunan kuvvetleri Umurlu, Köşk ve Sultanhisar'ı ele geçirdiler. 4 Haziran'da Nazilli önlerine gelerek şehiri işgal ettiler¹⁹¹. Nazilli'de ki Rumlar Yunan ordusunu büyük bir coşku ile karşılamışlar, Türkler aleyhinde sloganlar atarak sokaklarda kalabalıklar halinde dolaşmışlardır. Böylece işgalin ilk gününden itibaren İzmir, Aydın ve diğer işgal bölgelerinde Yunan ordusu ve yerli Rumların ırza geçme, adam öldürme ve yağma hareketleri çoğalarak devam etmiştir¹⁹².

Bütün bu elim hadiseler karşısında dünya kamuoyu sessiz kalırken, Türkler büyük bir üzüntü içinde kurtuluş çareleri aramaktaydı. Müdafaa-i Hukuk ruhuyla derhal örgütlenmeye ve Kuvâ-yı Millîye birlikleri oluşturmaya başladılar. Örneğin 29 Mayıs 1919 tarihinde Denizli'de Redd-i İlhak Cemiyeti kurularak, milli birlikler için gönüllü yazımına başlanmıştır¹⁹³. Yine aynı zamanlarda Molla Bekir isimindeki bir vatansever etrafına topladığı gençler ile ileride Sarayköy Müfrezesi olarak anılacak gönüllü birliği oluşturmuş ve Binbaşı Hakkı Bey'in

¹⁸⁹ Selvi, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁹⁰ Özalp, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁹¹ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁹² Turan, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁹³ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 83.

emrinde cepheye kaydırılmışlardır¹⁹⁴. İki gün sonra Mızraklı Süvari Bölüğü, Denizli'den kendilerine katılan vatanseverler ile birlikte Sarayköy'e gelerek yeni kurulan Sarayköy Müfrezesi'ne katılmıştır. Bu müfreze belki de Batı Anadolu'da kurulan ilk gönüllü birliktir. Bazı askeri birlikler de asker ve silah yönünden Kuvâ-yı Millîye'ye destek olmuş, 175. ve 176. Alay birer tabur ile birlikte Sarayköy'e hareket etmişlerdir.

Muğlalılar da Mutasarrıf Hilmi Bey'in desteği ve çabaları ile bir müfreze oluşturarak Aydın'a göndermişlerdir. Tavaslızâde Ömer Bey ve Yörük Ali Efe, gönüllüleriyle birlikte toplanan kuvvete katılmışlardır. Denizli'deki teşkilatlanma faaliyetlerinde başta Müftü Ahmet Hulûsi Efendi olmak üzere Mutasarrıf Faik Bey, Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tefvik Bey ve 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey'in önemli hizmetleri olmuştur. Ayrıca Türk Ocağı çatısı altında toplanan memleket münevverleri, yedek subaylar, vatansever eşrâf bunlarla birlikte hareket etmişlerdir¹⁹⁵. Bütün kuvvetler 27 Haziran 1919'da Umurlu'da toplandılar. Kuvâ-yı Milliye birliklerine katılanların Sayısı 2500'e ulaşmıştı. Aydın'ı işgal eden Yunan kuvvetleri ise 5000 civarında idi. Sayı ve malzeme bakımından üstünlüğüne rağmen Kuvâ-yı Milliye, 29 Haziran'da Aydın'ı kurtarmak için taarruza geçmişler, 30 Haziran sabahı Aydın'ı geri almışlardır. Bu başarı, Yunanlıların modern silah ve teçhizata sahip, üstün sayıdaki nizamiye kıtalarına karşı "Kuva-yı Millîye" tarafından taarruzla kazanılmış ilk savaş olması itibarıyla, İstiklâl Savaşı tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.¹⁹⁶ Ancak takip edilemeyen Yunanlılar toparlanarak takviye kuvvetlerle Temmuz başlarında Aydın'ı tekrar işgal edeceklerdir. Geri çekilen Kuvâ-yı Milliye yeni katılanlarla birlikte Umurlu'da yeni bir cephe tutmuşlardır. Bu sıralarda vatan savunmasına Demirci Mehmet Efe de kızanlarıyla katılacak böylece güçlenen Kuvâ-yı Milliye, Temmuz ortalarında Yunan ilerleyişini durduracaklardır. 1919 Ağustos'una gelindiğinde Denizli'nin batısında Yunan'a karşı güçlü bir cephe oluşturulmuştur¹⁹⁷.

¹⁹⁴ M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 140.

¹⁹⁵ Apak, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁹⁶ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. I*, s. 153.

¹⁹⁷ 11 Ağustos 1919 tarihli cephe yevmiye defterine göre bu tarihte az sayıdaki ordu birlikleriyle birlikte bütün mücahitlerin toplam sayısı 2900'ü bulmuştur. Bu rakamın %83'ünü gönüllüler oluşturuyordu. Bu gönüllüler, Tavas, Arpaz, Çal, Nazilli, Yenipazar, Karacasu, Honaz, Koçanlı,

Yörük Ali Efe, Sökeli Ali Efe, İsmail Efe, Mestan Efe, Zurnacı Efe'ler de adamları ile bu millî kuvvete katılmışlardır. Yunanlılar Denizli'yi tehdit etmeye başlayınca Anadolu'nun daha iç kısımlarından gönüllü milis kuvvetler vakit kaybetmeden cepheye intikal etmişlerdir. Bunlardan Isparta, Burdur, Afyon mıntıklarından gelen Isparta Mücahitleri, Demiralay, Çelikalay adlı gönüllüler adları sıkça duyulanlardandır. Meselâ, kuruluşunda Hafız İbrahim (Demiralay) Bey'in büyük hizmetleri olan Demiralay, Eylül 1920'den itibaren, Menderes Cephesi olarak da bilinen Buldan-Güney-Çal ve Sarayköy mıntıklarında Yunan Kuvvetleri karşısında önemli başarılar elde etmiştir¹⁹⁸.

Aydın-Denizli hattında bu gelişmeler yaşanırken, Yunanlılar kuzeyde Ayvalık'a da asker çıkararak işgali genişlettiler. 26 Mayıs 1919'da Yunan ve İngiliz savaş gemileri Ayvalık'a gelerek keşiflerde bulunmuşlar ve 29 Mayıs'ta da Yunanlılar 1000 kişilik bir kuvvetle Ayvalık'ı işgal etmişlerdir. Fakat Yunan kuvvetleri Ayvalık'ta bulunan 172. Alay komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'in komutasındaki Türk kuvvetlerinin direnişyle karşılaştılar. Bu direniş ve çarpışmalar, İstiklâl Savaşı'nda bir ordu birliğinin ilk silahlı mukavemeti olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁹ Batı Anadolu'da Rum nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğu tek yer olan Ayvalık'ta da yerli Rumlar Yunan kuvvetlerinin en büyük yardımcısı olmuşlardır. Ali (Çetinkaya) Bey işgal sırasında Ayvalık Rumları hakkında şu bilgileri veriyor: *“Yunan askerlerinin gelişi üzerine Ayvalık Rumlarında dahi bir sevinç ve memnuniyet heyecanı başlamıştı. Rum evlerine çekilmiş olan Yunan bayrakları gözleri kamaştırıyordu. Kadın erkek, çoluk çocuk Yunan bayrakları ile sahile yığılmışlardı. İşgalin vuku'unu emr-i mutlak biliyorlardı.”*²⁰⁰

Bu ilk direnişin hemen arkasından Edremit, Burhaniye, Ayvalık ve civarından halkın oluşturduğu gönüllülerin de katılımıyla bölgedeki Kuvâ-yı Millîye 500-600 kişiye ulaşmıştır. Ayvalık Cephesi'nde Kuvâ-yı Millîye'nin teşekkülünde Ali Bey'le birlikte Edremit Kaymakamlığı'ndan istifa eden Köprülülü Hamdi Bey, Pelitköylü Mehmet, Ayazmendli Nazmi ve Kırkağaçlı

Karahayt, Buldan, Kuyucak, Akçaköy, Ortakçı, Pirlibeğ, Bademiye, Mendegüme ve bölgedeki diğer yerlerden gelen gönüllülerdi. Bk. Köstüklü, *a.g.e.*, s. 130-131.

¹⁹⁸ Durmuş Yalçın ve Diğerleri (Komisyon), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, ATAM, Ankara, 2000, s. 261-262.

¹⁹⁹ Genelkurmay, *TİH, C. II, K. 1*, s. 105.

²⁰⁰ Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 43.

Mehmet Emin Beylerin de büyük gayret ve yardımları olmuştur. Gittikçe güçlenen Kuvâ-yı Milliye Ayvalık Cephesi'nde bir yıldan fazla mücadele vermişlerdir²⁰¹.

Ayvalık'ın Yunan kuvvetlerince işgali üzerine, Burhaniye, Bergama dolayları ve daha iç bölgelerde silahlı Rum çeteleri de faaliyetlerini taşkınlık ve tecavüzlerini artırmışlardır. 5 Haziran'da Akhisar, 13 Haziran'da Bergama'nın Yunan işgaline uğraması üzerine bölgeye aktarılan milli birlikler ile Akhisar, Soma ve Bergama mıntıklarında yeni bir cephe kuruldu. Bu cephelerin teşkilatlanması, güçlenmesi ve lojistik desteği Balıkesir'de oluşturulan "*Hareket-i Millîye Redd-i İlhâk Hey'eti*" reisi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ve diğer üyeler ile 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey'in gayretleriyle sağlanmıştır. Yine Yüzbaşı Kemal (Balıkesir) Bey, Soma'da Müdafaa-i Hukuk Hey'eti kurdurarak ve Akhisar, Bergama havalisinde gönüllü toplayarak silahlı mücadeleye girmiş bir kahramandır²⁰². Soma mıntıkasında 188. Alay komutanı Albay Akif Bey, Mülâzım Halit Bey, Hulûsi Bey, Kırkağaçlı M. Emin Efendi, Akhisar Mıntıka Kumandanı Binbaşı Hüsnü Bey, Akhisarlı Parti Pehlivan, Dramalı Rıza Bey ve isimlerini sayamadığımız pek çok kahramanın gayretleri ile Ayvalık'tan Kasaba (Turgutlu) yakınlarında Gediz Nehri'ne kadar uzanan cephe kuvvetlendirilerek İzmir'in Kuzey Cephesi oluşturulmuştur. Salihli mıntıkasında da Alaşehirli Mustafa Bey ve Çerkez Ethem Yunanlılara karşı bir cephe kurdular. Sonradan Çerkez Ethem bu cephenin komutanı olmuştur²⁰³. Kısa sürede bu bölgedeki millî müfreze ve askeri birliklerin oluşturduğu Kuvâ-yı Milliye, 15/16 Haziran gecesi Bergama'daki Yunan kuvvetlerine bir baskın düzenlemişlerdir. Bu baskında Yunan taburunun önemli bir bölümü imha edilmiş, Bergama kurtarılmıştır²⁰⁴. Fakat böyle bir şey beklemeyen ve geri çekilen Yunanlılar savunmasız Türkleri öldürmüş ve 17 Haziran'da Menemen'de katliam yapmışlardır. Katledilenler arasında Menemen Kaymakamı Kemal Bey de vardır.

²⁰¹ Özalp, *a.g.e.*, s. 34.

²⁰² Apak, *a.g.e.*, s. 59-60

²⁰³ Özalp, *a.g.e.*, s. 34-35.

²⁰⁴ Apak bu hadiseyi şöyle değerlendiriyor: "Bergama baskını, millî harekât tarihinde en ön safta yer alacak bir hadisedir. Ve âdeta millî ayaklanmanın ilk şanlı hadisesidir. Onu tertip edenler, ona iştirak eden subay ve halk çocukları millî tarihimizde yükselmesi lâzım gelen kahramanlardır. Bk. Apak, *a.g.e.*, s. 61.

Yunanlılar iki alay takviye ile çarpışmalar sonunda Bergama'yı tekrar işgal etmişlerdir²⁰⁵.

Böyle bir sonucu, Kuvâ-yı Milliye birlikleri arasında askeri bir disiplin bulunmayışına bağlamak yanlış olmaz. Çünkü kısmî bir başarı sonrasında bu birlikler arasında bir gevşeme ve kısmen dağılma oluyordu. Aynı durum Aydın'ın ikinci işgali döneminde de yaşanmıştır²⁰⁶. Temmuz 1919'dan sonra İzmir'in kuzeyinde Yunan işgaline karşı oluşturulan Ayvalık, Soma, Akhisar, Salihli cephelerinde asker ve sivil gönüllülerden oluşan Kuvâ-yı Milliye birlikleri giderek kuvvetlenmiştir²⁰⁷.

İşte kurulan bu cephelerin ardında Balıkesir ve Alaşehir'de gerçekleştirilen kongreler sonucunda oluşturulan teşkilatlar bulunuyordu. Bu teşkilatlar, Temmuz 1919'dan Haziran 1920 yılına kadar burada bir yandan cephede çalışmalar yürütmüşler, diğer yandan da iç isyanların bastırılmasıyla uğraşmışlar, aynı zamanda da kongrelerde kararlar alarak menzil ve ikmâl teşkilâtı kurarak ceplerin lojistik desteğini sağlamışlardır²⁰⁸.

²⁰⁵ Özalp, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁰⁶ Çevik, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰⁷ Bu tarihte Kuvay-ı Milliye cephesi kısaca şöyledir: Ayvalık Cephesi'nde 172. Alayın dışında 500-600 kişilik bir millî kuvvet karşılarında bir Yunan Alayı vardı. Soma Cephesi'nde, 188. Piyade Alayı efradı dışında Hüsnü ve Kırkağaçlı Mehmet Emin Beylerin idaresinde 700 mevcutlu bir Kuva-yı Milliye vardı. Bunlar Kınık ile Soma arasındaki sırtlarda mevzi almışlardı. Bunların karşısında birisi cephede diğeri Bergama'da olmak üzere iki Yunan Alayı vardı. Akhisar Cephesi'nde, 188. Alaya bağlı az sayıda asker yanında Akhisar kazası ve Marmara nahiyesi halkından oluşturulan millî kuvvetler vardı. Bu kuvvetleri başında da sivil Halid Paşa ile Hafız Hüseyin Bey ve Dramalı Rıza Bey vardı. Bu kuvvetler Akhisar ile Manisa arasında mevzilenmişlerdi. Cepheleri Manisa ve Menemen'e karşı idi. Bu arada İvrindi Cephesi'nde başında milis kuvvetlerinin genç iki teğmen vardı. Bunlar Süvari Teğmeni Fikret ve Teğmen Zeki Beylerdir. Salihli Cephesi'nde, Çerkez Ethem ve Alaşehirli Mustafa Bey vardır. Salihli civarında ilk teşkilatlanmayı Alaşehir eşrafından Mustafa Bey yapmıştır. Sonradan buraya Soma'da Kâzım (Özalp) Beyin yanına gelip ondan bir miktar silah ve tâlimat alarak Çerkez Ethem gelmiştir. Çerkez Ethem, Alaşehirli Mustafa Bey'le anlaşamayınca ve küçük bir çarpışmadan sonra Akhisar Cephesi ile Alaşehir ve Uşak mıntıklarına hâkim olmuştur. Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen'in bir Alayı millî kuvvetlere destek olmak için Alaşehir'de bulunuyordu. Çerkez Ethem'in bulunduğu cephe ile Demirci Mehmet Efe'nin sorumlu olduğu cephe arasında Balkan Akıncıları adıyla bir müfreze bulunuyordu. Bu müfrezenin başında Sarı Efe Edip vardı. Ödemiş havalisinde İsmail Efe ve Bayındırlı Gökçen Efe bulunuyordu. Bunların karargâhları Halkapınarı'nda idi. Mevcutları 300 kadar olup seyyar ve hareketli bir yapılanmaları vardı. Bunlar Yunan kuvvetlerine sürekli baskın tarzında taarruzlarda bulunuyorlardı. Ödemiş ve civarında Kuva-yı Milliye çalışmalarında Kaymakam Bekir Sâmî (Baran) Bey'in üstün gayret ve hizmetleri olmuştur Bk. Çevik, *a.g.e.*, s. 31-32.

²⁰⁸ Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, ATAM, Ankara, 1998, s. 139.

13 Ağustos 1919'da İngiliz generali Henry başkanlığında, 3 İngiliz ve 1 Yunan subayı ve mülkiye müfettişi Ali Bey'den oluşan bir heyet Soma'ya gelerek o sırada Balıkesir'deki 14. Kolordu Kumandanı olan Albay Kâzım (Özalp) Bey'le görüşmüşlerdir. General Henry, dökülen kanlara nihayet vermek gibi insanca bir düşünce ile sulh konferansının General Milne'yi Kuvâ-yı İşgaliye Kumandanı tâyin ederek İzmir'e göndereceğini ve kendilerinin de General Milne tarafından tahkikat için cephelere gönderildiklerini belirtmiş ve 8 Ağustos'tan beri Yunan kuvvetlerine ileri gitmemeleri hakkında tebligat yapıldığını ilave ederek, Kuvâ-yı Millîye tarafından da tecavüz edilmemesini istemiştir. Halktan, Balıkesirliler adına Hulûsi Bey Somalılar adına Hafız Mehmet Efendi, Bergamalılar adına Hasan Bey, Kırkağaçlılar adına Hadimî Ahmet Efendi bu heyetle görüştürülerek, Yunanlıların yaptıkları zulme dair vesikalara dayanan ve Redd-i İlhak Hey'etleri tarafından hazırlanan raporları komisyona vermişler ve ayrıca sözlü açıklamalar yapmışlardı²⁰⁹. Böylece Yunanlılarla Kuvâ-yı Millîye arasında "Milne Hattı" olarak anılan hat çizilmiştir²¹⁰. Sözde, Yunanlılar ileri harekât yapmayacaklar, İngilizler durumu kontrol edeceklerdi. Ancak Türk tarafı, bu göstermelik ateşkes ve sözlere itimat etmemiş, hazırlık ve teyakkuz durumlarını sürdürmüşlerdir. Zaman zaman da bu cephede Yunanlılara taarruzlarda bulunmuşlardır. Hatta bu taarruzlar, İstanbul'da Harbiye Nezareti nezdinde General Milne tarafından şiddetle protesto edilmiştir²¹¹. Yunanlılar da bu hattı ele geçirmek için başlattıkları taarruzlarda, Salihli bölgesinde Sart, Tire doğusunda Güre'ye vardılar. Ödemiş bölgesinde biraz ilerlediler. Bazı yerlerde de başarılı olamadılar. Bu başarıları 3-5 km'den ibarettir. General Milne, Demirci Mehmet Efe'ye geri çekilmesini bildirdiğinde Efe'den şu cevabı aldı: "*Biz Osmanlı Devleti'nin izniyle savaşa girmedığımız için, onun emriyle geri çekilmeyiz. Biz Yunanlıların zulümlerinden ötürü harekete geçerek onları topraklarımızdan atmak için and içtik...*"²¹².

3 Kasım 1919 tarihi itibariyle Yunan kuvvetleri ile Kuvâ-yı Millîye arasında sınırı belirleyen Milne Hattı, 12 Aralık'ta Paris Barış Konferansı

²⁰⁹ Özalp, *a.g.e.*, s. 53.

²¹⁰ Milne Hattı, Ayvalık kuzeyinden başlayarak, Mandra (Madra) Dağı'na kadar varır. Akmaztepe'den güneye yönelerek, Akhisar'ın 25 km. batısından, Manisa'nın 15 km güneyinden geçerek, Marmara Gölü güneyinde Kestelli'ye varır. Bundan sonra Salihli batısında Sart, Ödemiş doğusunda Bucak, Bademiye mevkiilerinden geçerek, Aydın'ın doğusuna varır. Buradan Menderes Nehrini takip ettikten sonra, Selçuk istikametinde kuzeye döner. Uzunluğu 350 km'dir. Bk. Belen, *a.g.e.*, s. 85.

²¹¹ Özalp, *a.g.e.*, s. 55-56.

²¹² Çevik, *a.g.e.*, s. 33.

tarafından kesinleştirilmiştir²¹³. Yer yer her iki tarafında hattın ötesine geçmeye yönelik faaliyetleri olsa da, Milne Hattı, cephe faaliyetlerinin durmasında etkili olmuştur. Ancak Yunan hedeflerini durduramayacağından emin olan Kuvâ-yı Millîye birlikleri teyakkuzda beklemeye devam etmiştir. Fakat hattın oluşturulmasının temel nedeni olan, şiddet olaylarının bitmesi, cephe faaliyetlerinin sona ermesi ve göç edenlerin geri yerine dönmesi gibi meseleleri çözmekte yeterli olamamıştır. 22 Haziran 1920’de Yunan kuvvetlerinin genel taarruzu ile hattın bağlayıcılığı sona ermiştir.

3.2.5. II. Yunan Genel Taarruzu ve Kuvâ-yı Millîye’nin Sonu

İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti’nin mirasını paylaşmak için 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo’da bir konferans toplamışlardı. Konferansta Türkiye’nin görüşü bile sorulmamıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı San Remo Konferansı’nda hazırlanan barış plânı, baskı altında tutulan Osmanlı Devleti’ne 11 Mayıs 1920 tarihinde sunulmuş ve bir ay içinde yazılı olarak görüşünü bildirmesi istenmişti. Barış projesini inceleyen Osmanlı heyetinin başkanı Tefvik Paşa, proje maddelerinin Osmanlı Devleti’nin dağılması anlamına geldiğini İstanbul Hükümeti’ne bildirmiştir. Sultan Vahdettin başkanlığında toplanan Şurâ-yı Saltanat, bir süre uzlaşma yolları aradıktan sonra verilecek cevap Bakanlar Kurulu’nda tartışılarak belirlenmiş ve Padişahın onayından sonra Barış Konferansı’na sunulmuştu. Fakat İtilâf Devletleri bu muhtıradaki istekleri kabul etmemişlerdir²¹⁴.

İşte başrollerdeki İngiltere ve diğer İtilâf Devletleri’nin onayıyla Batı Anadolu’daki piyonları Yunan kuvvetleri vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti’ni bu taslağı kabule razı etmek amacıyla bir harekâta yeşil ışık yaktılar. Kendilerinin çizdiği Milne Hattı’nı da hiçe sayarak 22 Haziran 1920’de genel bir Yunan taarruzu başladı. Soma-Kırkağaç-Akhisar-Salihli-Ödemiş ve Aydın hattındaki zayıf millî kuvvetler, iyi teçhiz edilmiş ve sayıca üstün Yunan kuvvetleri karşısında fazla dayanamadı ve çöktü. Türk tarafında Ayvalık’ın kuzeyinden

²¹³ Mustafa Turan, “İstiklal Harbi’nde “Milne Hattı””, *ATAM Dergisi*, Cilt VII, Sayı 21, Ankara, Temmuz, 1991, s. 569.

²¹⁴ Yalçın ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 208.

Belen köyüne kadar olan bölgede 61.Tümen, buradan Kilas'a kadar olan bölgede 23.Tümen, Kilas'tan Menderes'e kadar olan bölgede de 57. Tümen bulunuyordu. Bu Tümenler çok zayıftı. Kuvâ-yı Millîye birliklerine gelince, onlarda ancak çete savaşları yapabilecek seviyedeydiler. Yunanlılar ise bu bölgedeki kuvvetlerini altı tümene çıkarmışlardı. Üç Tümen ile, iki koldan Akhisar ve Soma istikametinde, iki Tümenle Salihli istikametinde, bir Tümenle de Aydın Cephesi'nde taarruza geçmişlerdir. Yunan kuvvetlerinin kuzey kolu yavaş yavaş ilerleyerek 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi. 2 Temmuz'da Yunan süvarileri ilerleyerek Kirmastı ve Karacabey'i işgal etti. Bu cephedeki kuvvetlerimiz Ulubat Köprüsü'nü tahrip ederek Bursa yönüne doğru çekildiler. Çekilen bu kuvvetlerin komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey Bursa'da kendi kuvvetlerini düzene sokmaya çalıştı. Sonunda bu cephedeki kuvvetlerimiz geriden takviye olarak büyük kısmı ile Eskişehir ve İnönü bölgesinde toplanmışlar, ileri hattaki kuvvetler ise Yunanlılarla teması korumuşlardır²¹⁵.

8 Temmuz 1920'de Yunan kuvvetleri Bursa'yı da işgal ettiler ve I. İnönü Muharebesi'ne kadar Bursa'nın doğusundaki Dimboz-Aksu hattında kaldılar. Bu harekât sırasında İngilizler 25 Haziran 1920'de 300 kişilik denizci kuvvetini üç büyük dretnot ve bazı küçük harp gemilerinin koruması altında Mudanya'ya, 2 Temmuz 1920'de de bir kısım kuvvetlerini Bandırma'ya çıkartarak, kuvvetlerimizi yandan ve geriden tehdit ederek, Yunan harekâtını kolaylaştırmışlardır²¹⁶. Yunan kuvvetleri Bursa'dan sonra İzmit'e kadar ilerlediler. Aydın istikametinden ilerleyen kuvvetler de Nazilli'ye kadar gelmişlerdir. Batı Anadolu'daki bu Yunan taarruzu ile aynı tarihlerde Trakya topraklarında da İngiliz ve Fransız destekli Yunan taarruzu yapılmıştır. Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey Yunanlılara esir düşmüş, Doğu Trakya da tamamen Yunan işgaline uğramıştır. Bu gelişmeler üzere İstanbul ablukaya alınarak ağır bir baskı altına sokulmuştur ve Sevr'e giden yolu açmışlardır²¹⁷.

Özellikle Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Bursa'nın Yunan işgaline düşmesi, Padişah türbelerinin saldırıya uğraması ve katliamlar Ankara'da TBMM'de büyük bir heyecan ve üzüntüye sebep olmuştur. 10 Temmuz 1920'de

²¹⁵ Çevik, *a.g.e.*, s. 34.

²¹⁶ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *ATAM Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 55, Ankara, Mart, 2003, s. 63.

²¹⁷ Özalp, *a.g.e.*, s. 134-144.

31 mebusun teklifiyle Bursa kurtarılıncaya kadar Meclis kürsüsüne siyah bir örtü konulması teklifi oy birliğiyle kabul edilmiştir²¹⁸.

Yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı Devleti'nin teklifi İtilâf Devletleri Yüksek Konseyi'nin 7 Temmuz'da Spa Konferansı'nda reddedildi. Osmanlı Devleti'ne barış antlaşmasını kabul etmesi için 27 Temmuz 1920 tarihine kadar süre verildi. Padişah başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası'nın bütün üyeleri (Rıza Paşa hariç), Anadolu ve Trakya'daki Yunan ve İngiliz askeri harekâtının etkisiyle 22 Temmuz 1920'de antlaşmanın kabulüne karar vermişlerdir²¹⁹.

Sivas Kongresi'nden sonra Batı Cephesi komutanlığına tâyin edilen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzu sonrasında Bursa da işgal edilince az sayıdaki düzenli birlik ve Kuvâ-yı Millîye ile Bursa'nın doğusunda bir savunma hattı oluşturmuştu. Ali Fuat Paşa o sırada Yozgat isyanını bastırarak Ankara'dan Eskişehir'e gelmiş olan Çerkez Ethem'in Kuvâ-yı Seyyaresini Bursa Cephesi'ne ve İnegöl civarında Uludağ'ın doğusundaki köylere yerleştirmek ve Bursa üzerine akınlar yaptırmak istiyordu. Fakat Çerkez Ethem ve adamları ise Simav, Tavşanlı ve Demirci taraflarına gitmek istiyorlardı. Nitekim de öyle yaptılar. Bu sırada Demirci-Simav arasında rastladıkları bir Yunan piyade taburuna karşı büyük bir zafer elde ettiler (20-22 Ağustos 1920). Böylece Çerkez Ethem ve kardeşlerinin şöhreti biraz daha arttı. Bu durum onları şımartmış ve kendi başlarına buyruk hareketlerinin artmasına sebep olmuştur²²⁰. Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bizzat idare ettiği Gediz Muharebesi'nde başarısız olmuş, Yunan Generali Nider'in komutasında 3 Tümenli 1. Yunan Kolordusu 4 Eylül 1920'de bölgedeki kuvvetlerimizle çarpışarak Uşak-Gediz hattına kadar ilerlemişti. Şunu belirtmek gerekir ki bu üç Yunan Tümeni karşısında defalarca dağılmış ve toplanmış bir tek 23. Türk Tümeni bulunuyordu. Yani kendisinden 4-5 misli fazla Yunan kuvvetlerini Batı Cephesi'nin güneyinde 1920 sonlarına kadar diğer Kuvâ-yı Millîyecilerimizle beraber bu kahraman Tümen oyalamıştır.

Gediz Muharebesi Ali Fuat Paşa tarafından plânlanıp düzenlenmiş bir harekâttir. Bu mıntıkada yalnız bulunan 13. Yunan Tümenini ani baskınla yok ederek inisiyatifi ele almak ve maneviyatı yükseltmek amaçlanmıştır. Harekâta

²¹⁸ TBMMZC, D:1, İ:1, .C:2, B:31, 10.07.1336 (1920), s. 214-221.

²¹⁹ Yalçın ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 209.

²²⁰ Apak, *a.g.e.*, s. 194-195.

Türk tarafı sağda 61. Tümen, merkezde bir depo Alayı, solda 11. Tümen, en solda Çerkez Ethem kuvvetleri ve ayrıca en sağda Ayvalıklı Doktor Fazıl Bey müfrezesi düzeninde katılmıştır. 61. ve 11. Tümenler, Ertuğrul Grubu Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey'in komutasında idi. Bütün kuvvetlere de bizzat Ali Fuat Paşa komuta etmiştir. 24 Ekim 1920 sabahı başlayan taarruz Çerkez Ethem ile muvazzaf subaylar arasındaki çekişmeler yüzünden kaybedilmiştir²²¹.

Bu yenilgi TBMM'de derin bir üzüntü ve etki doğurmuştur. Mustafa Kemal Paşa da, TBMM genel kurulunda, düzensiz ve komutasız bu birliklerin bazı savaşlardan sonra Gediz'de yenildiğini belirterek düzenli orduya geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir²²². Aslında Ankara'da meclis açıldıktan üç ay sonrada düzenli orduya geçme konusundaki tartışmalar başlamıştı. Kuva-yı Millîye'nin tasfiye edilerek yerine düzenli ordu birlikleri kurulmasının zeminini bu geri çekilme hazırladı.

Gediz Muharebeleri'nden sonra yaşanan bir dizi tartışmadan sonra, TBMM Hükümeti 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi'yle ilgili şu emir ve komutanın değişikliğine karar verdi: "Batı Cephesi bölgesi aşağıdaki şekilde iki kısma ayrılmıştır: a- Kuzey Cephesi: İzmit, Ertuğrul (Bilecik), Eskişehir, Kütahya sancaklarını kapsar. Kuzey Cephesi Komutanlığı'nı seferde ordu komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Albay İsmet üzerine almıştır. b- Güney Cephesi: Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe (Manisa), Antalya sancaklarıyla Konya ili ve Silifke, Niğde sancakları ve Adana merkez sancağını kapsar. Güney Cephesi Komutanlığını seferde Ordu komutanlığı yetkisiyle İçişleri Bakanı Albay Refet üzerine almıştır..." Bu karardan önce, Ankara'ya çağırılan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa komutanlıktan alınarak, kendisine o zaman için çok önemli görülen Moskova Büyük Elçiliği teklif edilmiş ve bu teklif kendisi tarafından kabul edilmişti²²³.

Genelkurmay Başkanlığı, Hükümet'in aldığı karar gereğince 10 Kasım 1920'de Batı Cephesi'ni şu şekilde düzenledi. "*Kuzey Cephesi'nin adı Batı Cephesi olarak değiştirilmiş ve Batı Cephesi'ne 24. Tümen ile Ertuğrul Grubu (11. ve 61. Tümenler) ve 1. Kuvâ-yı Seyyare bağlanmıştır. Batı Cephesi*

²²¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı (Genelkurmay), *Türk İstiklâl Harbi (TİH), Batı Cephesi, Cilt II, Kısım 3*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 37-38.

²²² Atatürk, *Nutuk, C. II*, s. 677.

²²³ Genelkurmay, *TİH, C. II, K.3*, s. 38.

*Komutanlığı'na Albay İsmet Bey getirilmiş olup karargâhı Eskişehir'dedir.*²²⁴
Güney Cephesi komutanlığına Albay Refet Bey getirildi. Karargâhı Konya'da idi."²²⁵

Mustafa Kemal Paşa her iki cephe komutanına: "*süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek*"²²⁶ için kesin olarak emir vermiştir.

²²⁴ Genelkurmay, *TİH, C. II, K.3*, s. 39.

²²⁵ Belen, *a.g.e.*, s. 274.

²²⁶ Atatürk, *Nutuk, C. II*, s. 83.

4. İŞGALLER KARŞISINDA BATI ANADOLU'DA BAŞLAYAN TÜRK GÖÇLERİ

4.1. I. Yunan İleri Harekâtı Karşısında Başlayan Göçler (1919)

Yunan ordusunun İzmir'i işgali, dağılma sürecindeki Osmanlı Devleti'nin yabancı olmadığı göç kavramının tekrar bütün olumsuzlukları ile ortaya çıkmasını sağladı. Yunanlıların 1919 yılı Ekim ayına kadar devam eden ilk işgal harekâtı bölgede yaşayan pek çok Müslüman ahalinin işgal hattının dışındaki yakın yerleşme yerlerine doğru göç etmeye başlamalarına neden oldu. Aydın Vilayeti içerisinde başlayan Yunan İşgali, İzmir'den sonra Ödemiş, Nazilli, Manisa, Aydın ve ilçelerinin işgali ile birlikte on binlerce Türk memleketlerini terk ederek yollara düşmüştür²²⁷.

Aslında herhangi bir savaş esnasında, bir miktar mültecinin güvenli olan bölgelere göç etmek için yola düşmesi insanlık tarihi boyunca görülen savaşların olağan bir evresidir. Can güvenliğini dikkate alan bir kişi, şayet çatışmalardan biri değilse, çatışma çemberi içerisinde kalmayacağı pek normaldir. Yerleşim yerlerinin çatışma alanının içinde kalması durumunda bu havalinin yaşayanları sığınmacı olarak göçe başlar. Ancak Batı Anadolu'daki Yunan işgali, çok sayıda insanın mülteci olmasına neden olmuştur. Bu durum şüphesiz, bölgede bir Rum nüfus çoğunluğu sağlamak adına yapılan planlı bir sürgün hadisesine dönüşmüştür. Aynı şekilde sığınmacı yaratma taktiği daha evvelki savaşlarda da Yunanlılar, Sırlar, Ruslar ve Bulgarlar tarafından uygulanıldığı bilinmektedir²²⁸.

Yunan Hükümeti aslında işgallerden çok önceden beri, özellikle Batı Anadolu'da nüfus üstünlüğünü kendi lehine çevirmeyi amaçlamaktaydı. İşgal öncesi ve sonrası Ege kıyısında yaşayan Türkleri kaçırarak, buralara Rum göçmenleri yerleştirerek planlı bir şekilde iskân politikası uygulamaya koyuldu.

²²⁷ Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", *ATAM Dergisi*, Cilt X, Sayı 29, Ankara, 1994, s. 380.

²²⁸ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitapevi, Çev: Bilge Umar, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 356.

Mondros'un imzalanmasının hemen ardından özellikle adalarda yaşayan Rumlar Anadolu'ya yerleştirilmesine başlanmıştı²²⁹. 1919'un ilk aylarından itibaren Ege adalarından, sahil kesimine yerleşen Rumlar işgal ile birlikte Türkler üzerinde baskı şiddet ve yıldırma politikası uygulayarak yaşanacak göçlerin en önemli aktörleri olacaktır.

İzmir Türklerinin Yunan işgalinden korkması aslında geçmişte Balkanlarda Yunan işgalleri ile yaşanan tecrübeleri ve orada neler olup bittiğini bilmelerinden kaynaklanıyordu. Yerli Türklerin pek çoğu orada neler yaşandığını tam olarak bilmeseler de, bölgeye yerleştirilen çok sayıdaki Balkan muhacirinin anlattıklarını duymuşlardı. Balkan savaşlarından sonra Aydın Vilayeti geneline 150.000 Müslüman sığınmacı yerleştirilmişti. Bu vesile ile İzmir Türkleri işgal ile beraber kendilerini nelerin beklediğini tahmin edebiliyorlardı. İşgal ile birlikte yaşananlar Balkanlarda tecrübe edilen ile hemen hemen aynı karakterde gerçekleşiyordu. Hristiyan bir ulusun ordusu ve yerli Hristiyan çeteler ile birlikte yerli Müslümanları kıyımdan geçiriyor, onları kaçıp gitmeye mecbur bırakıyordu. Amaç yine aynıydı; Müslümanlara karşı cinayet ve tecavüzler ile göçe zorlamak, halkın çoğunluğu Hristiyan olan bir ülke yaratmak²³⁰.

İşgal hareketlerinin doğal sonuçlarından biri olan iç göç meselesi, bölgede son zamanlarda cereyan eden olaylar ve Türkler ile Rumlar arasındaki kamplaşmanın kaçınılmaz sonucu olarak kabul edilebilir²³¹. İşgalden hemen önce Ali Nadir Paşa'nın kışlada olunması konusunda verilen emri dinlemeyen bazı subaylar aileleri ile birlikte demiryolu ile Ödemiş ve Menemen yönüne hareket etmişlerdir. Bu zabıt ve subaylardan bir kısmı işgal sahasının genişlemesi ile birlikte Bursa'ya göç etmişlerdir²³². Bursa'ya gelen zabıt ve aileleri burada kendilerine gösterilen ilgi ve alakadan oldukça memnun kalmışlar ve Bursa

²²⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 45.

²³⁰ McCarthy, *a.g.e.*, s. 286.

²³¹ Engin Berber; yaşanan bu gelişmeleri, Yunan askerlerinin psikolojik durumunu göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Çünkü Berber'e göre, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında İzmir ve çevresinde yaşayan Rum soydaşlarının İttihat ve Terakki yönetimi tarafından zorla adalara göç ettirilmeleri veya Amele Taburları'na gönderilmeleri gibi olaylara Türklerin seyirci kalmasına karşı bir intikam hissi ile hareket ettiklerini ihtimal dâhilinde ele almaktadır. Bk. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998, s. 231.

²³² İzmir'in işgali nedeni ile 400 kadar zabıt ve subay ailesi Mudanya iskelesine ulaşmış ve burada ihtiyaçlarının karşılanmasının ardından Bursa'ya nakledildikleri belirtilmiştir. Bk. Tasvir-i Efkâr, 10 Haziran 1919.

halkına hitaben kaleme alınan bir teşekkür mektubu gazetelerde yayınlanmıştı²³³. İzmir içerisindeki çatışmalardan sonra İzmir'in kenar mahallelerinde, Buca, Bornova ve Karşıyaka'da oturan Türklerin bir kısmı, Rumların kıyımından çekindikleri için acele ile şehri terk etmişlerdir. Ancak Yunan idaresinin işgalinin ilk günü uygulamaya başladığı sokağa çıkma yasağı, artık kimsenin İzmir'den kolay kolay çıkmayacağını habercisi oluyordu²³⁴.

İzmir'in işgali ile başlayan göç hareketi, İzmir Müslümanları için iki istikamet üzerinde gerçekleşiyordu. Bu göçler işgale uğrayan köy ve kasabalardan İzmir merkezine doğru ya da işgale uğramamış Anadolu'nun iç kesimlerine doğru yapılıyordu. İzmir ve civarında gerçekleşen işgal hadisesi köy ve kasabalara sıçramasıyla, Urla, Çeşme, Cumaovası, Buca gibi yerleşim yerlerinde yağma ve tecavüzler yaşanmış, evsiz, yurtsuz ve erkeksiz kalan çok sayıda kadın ve çocuk İzmir'e doğru göçe başlamıştır²³⁵.

Yunanlıların işgal ettiği sahalarda çok sayıda kıyım ve tecavüz olayı Müslüman ahaliyi güvenli olduğunu düşündükleri İzmir kaza merkezine yönlendiriyordu. Göz önünde olan bu bölgenin daha güvenli olacağı kanaati ile çok sayıda mülteci İzmir'e iltica ediyordu. Ekseriyeti Rumeli muhaciri olan bu mülteciler 12 camii, 7 medrese, 4 mektep ve Hilal-i Ahmer'den alınan bir çamaşırhaneye yerleştirilmiştir²³⁶.

İşgal ile başlayan Rum tahribatından kaçan çok sayıdaki İzmirli Türk, Urla'ya doğru yol almaya başlamıştı. Demiryolu bağlantısı olmayan ve denizlerinde Yunan donanmasının kontrolünde olan Urla Kazası işgal ile ilgili haberleri kasabayı dolduran muhacirler sayesinde öğreniyordu. Buca ve Seydiköylü Rumların tahrip ettiği Cumaovası güzergâhındaki Türkler, Torbalı istikametine doğru göçe başlamıştı²³⁷.

İzmir'de Yunanlıların Türklere karşı uyguladığı baskılardan dolayı kazanın sahil kesimlerindeki Foça ve Çeşme gibi yerlerinde yaşayan çok sayıdaki insan göçe mecbur bırakılmış, işgalcilerin katliamından kaçmak için kayıklar ile

²³³ *Hadisat, 10 Haziran 1919.*

²³⁴ Berber, *a.g.e.*, s. 232.

²³⁵ *Tasvir-i Efkâr, 27 Mayıs 1919.*

²³⁶ *Tasvir-i Efkâr, 15 Eylül 1919.*

²³⁷ Berber, *a.g.e.*, s. 232.

İzmir'e şiddetli bir göç dalgası başlamıştır²³⁸. İzmir'e başlayan göç hareketinin artarak devam edeceği uyarıları Muhacirîn Müdüriyeti Umûmiyesi'ne sürekli olarak yapıyordu. Ancak İzmir'e göç eden sahil bölgesi halkı, Selanik ve Makedonya bölgesinden getirilerek İzmir ve çevresine yerleştirilen yüzlerce Rum'un varlığı nedeniyle burada yaşayamayacaklarını anlayarak göç etmeye devam etmişlerdir²³⁹.

Dâhiliye Nezaretine işgalin ilerleyişi hakkında 21 Mayıs 1919 tarihli bir telgraf gönderen Vali İzzet Paşa, Yunan kuvvetlerinin Seydiköy, Urla, Cumaovası, Torbalı, Görece ve Foça'ya kadar genişlediğini, Rum ahalinin ve çetelerinin Müslümanlara yönelik tehditlerinin arttığını belirtiyordu. Perişan bir şekilde evlerini yurtlarını terk eden Türklerin İzmir'e sığındıkları, bir kısmının civar şehirlere göçe başladığını bildiriyordu. Ayrıca İzmir'e gelen Müslümanların İngiliz ve Amerikan Cemiyet-i Hayriye'si tarafından iâşe olunduğunu aktarıyordu²⁴⁰.

21 Mayıs 1919 tarihinde Yunan işgal kuvvetlerinin Menemen ve Torbalıyı işgali bölge halkı üzerinde büyük bir paniğe neden olmuştu. Özellikle Menemen'de yaşanan işgal hareketi Bergama havalisini tedirgin ettiği, işgalden kaçanlardan alınan bilgiler doğrultusunda Bergamalıların da göçe hazırlandığı bildiriliyordu. Bergama ahalsinin göç yönü Balıkesir istikameti doğrultusunda gerçekleşiyordu. Bu sebeple Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir telgraf ile halkın heyecanının teskin edilmesini istiyor ve ahalinin göçüne engel olunmasının gerekliliğini bildiriyordu²⁴¹.

İzmir ve çevresinin Yunanlar tarafından işgalinden sonra Yunan askerlerinin ele geçirdikleri kaza ve köylerde yaptıkları katliam, yağma ve tecavüzlere bağlı olarak yüzbinlerce Müslümanın Bandırma, Kirmastı, Bursa ve Balıkesir istikametinde göç ediyordu. Bu muhacirlerin sefil ve perişan bir halde

²³⁸ Erol Kaya, *I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mülteciler, Vilâyet-i Şarkkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)*, Ebabel Yayınları, Ankara 2007, s. 178.

²³⁹ İzmir Muhâcirîn İdaresinin, Dersaadet'teki Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesine İzmir ve civarındaki yaşanan göç olayları ile ilgili malumatı aktarırken, İzmir mültecilerinin ihtiyaçlarının karşılanması için istenilen paranın acilen gönderilmesini talep ediyordu. Ayrıca Çeşme'den gelen muhacirlerin yelkenli kayıklar ile İzmir'e doğru yola çıktıkları ve fırtınaya yakalanarak bir süre denizde perişan bir halde mahsur kaldıkları ve güçlüğüle İzmir'e ulaştıkları bildiriliyordu. Bk. BOA, DH. KMS. 52-5, 24.

²⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 631-43.

²⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 100-14.

güzergâhları üzerindeki cami, medrese ve istasyon meydanlarında yattıkları ve akıbetlerine dair bir rapor, Karesi Polis Merkezi Memurluğu'ndan Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne gönderilerek gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı bildiriliyordu²⁴².

Aynı zamanda Yunanistan'da yayınlanan *Patris Gazetesi*'nin haberine göre, Bergama'da yaşanan göç hareketinin sebebi “meçhul” olarak nitelendiriliyordu. Habere göre Bergama ve civarında yaşayan pek çok Müslüman Balıkesir'e doğru göçe başlamış ve bu göçün sebebinin bilinemediğini aktararak, sanki Yunan işgal kuvvetlerinin hiçbir kötü muameleye meydan vermediği izlenimi yaratmaya çalışıldığı ortadaydı.

Bu habere tepki İstanbul basınından, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nden geliyordu. Gazete; Bergama havalisinde yaşayan Müslümanların bir kısmının Rumeli muhaciri olduğunu ve daha önce savaşın en kötü yüzü ile karşılaştıklarını, Yunanlıların daha önce Rumeli'deki zalimane tavrını bildikleri için tedbir amaçlı olarak Balıkesir ve civarına göç ettikleri yazıyordu²⁴³. İşgalden sonra henüz Yunan askeri kuvvetleri Bergama'ya girmeden, bölge halkından 8000 kadar Müslüman Balıkesir ve Ankara istikametine doğru göçe başlamışlardı. İstanbul Hükümeti, Dâhiliye Nezareti nezdinde işgallerin durdurulması için çabalasa da başarılı olunamamıştı. Diğer taraftan Balıkesir'e gelen muhacirlerin iâşe ve iskân işlerini çözmek adına ihtiyaç duyulan meblağın Muhâcirîn Müdüriyeti-i Umûmiyesi tarafından karşılanması için Karesi Mutasarrıflığının talepte bulunduğu bildiriliyordu²⁴⁴.

İzmir ve çevresinden başlayarak genişleyen Yunan işgalinin önemli bir durağı ise Manisa oluyordu. 26 Mayıs tarihinde Yunan kuvvetlerinin şehri ele geçirmiş oldukları bildiriliyordu. Menemen'i işgal ettikten sonra Foça'yı da ele geçiren işgal kuvvetleri Manisa'ya girmişlerdi. 5. Alay Komutanı Tsakalos komutasındaki piyade birlikleri şehirde herhangi bir mukavemet ile karşılaşmamak için Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey'e bir subay göndererek bu konudaki antlaşmadan sonra kıtalarını harekete geçirerek kentin kontrolünü ele aldılar²⁴⁵. Manisa'nın işgal hadisesi ile İstanbul ile haber ağının koptuğu ve

²⁴² BOA. DH. EUM. AYŞ. 114-120, 4.

²⁴³ *Tasvir-i Efkâr*, 2 Haziran 1919.

²⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Haziran 1919.

²⁴⁵ Genelkurmay, *TİH*, C. II, K.3, s. 86.

Yunanlıların halkı korkuya sevk ettiği Balıkesir mutasarrıflığından bildiriliyordu²⁴⁶. Özellikle işgale karşı koyan Manisa Müftüsü Alim Efendi'nin öldüresiye dövülmesi, belediye zabitanının halkın gözü önünde bacağından asılması, şehrin önde gelen eşraflarının hapsedilmesi sebebiyle korkuya kapılan Manisalılar, Salihli yönüne doğru göç etmeye başladılar²⁴⁷. İşgal 29 Mayıs 1919'da Turgutlu'nun (Kasaba) da Yunan kuvvetlerine geçmesi ile Gediz vadisindeki hareketini kısmen tamamlamış oldu.

İzmir ve çevresinin Yunan işgaline uğramasına bağlı olarak gerçekleşen göç hadisesi çok ciddi boyutlara taşınmıştır. Yaşanan hicret olayları karşısında neredeyse tek başına mücadele eden Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, çok sayıda muhacire ev sahipliği yapan Karesi mutasarrıflığına bir adet tahkik heyeti gönderilmiştir. Maruf Bey başkanlığındaki bu heyet Balıkesir ve civarında 40 bine yakın muhacirin olduğunu rapor ediyordu. Bu muhacirler Karesi livası ve Hüdavendigâr vilayeti arasındaki bölgelere göç etmiş, 10 bine yakını muhacirin komisyonu tarafından iskân edilmiştir. Bu muhacirler ekseriyetle Bergama, Menemen, Ayvalık, Manisa ve Soma kazalarından hicret etmişlerdir²⁴⁸.

Gediz vadisinin işgalini takip eden süreçte Yunan kuvvetleri, Germencik istikametinden Aydın üzerine hareket etmeye başladı. Germencik'in işgalinin ardından Erbeyli'ye ulaşan Yunan kuvvetleri 4. Piyade taburu ile birleşerek Aydın işgaline hazırlık yapmaya başladı. 24-27 Mayıs tarihlerinde hızlı bir şekilde Erbeyli istikametine hareket eden kuvvetler, 27 Mayıs günü Aydın'ı işgal ettiler. Aydın halkının bir kısmı henüz işgal gerçekleşmeden memleketlerini terk ederek çeşitli bölgelere göçe başlamıştı. Aydın Mutasarrıfı da halkın daha fazla felakete maruz kalmaması için 57. Tümen komutanı Şefik Bey'den, çarpışmalara meydan verilmemesini istiyordu²⁴⁹. Ancak Yunan kuvvetleri henüz Aydın'a gelmeden namları gelmiş, Müslüman ahaliye yaptıklarını Aydın'a sığınan mültecilerden dinlendiği için halkın göçü engellenememiştir. Göç haberlerinin yaygınlaşması üzerine Dâhiliye Nezareti, 4 Haziran 1919 tarihli, Aydın mültecilerinin sığınacağı mutasarrıflıklarda uygulanması adına bir genelge yayınladı. Aydın ve civarındaki

²⁴⁶ BOA, *DH. KMS. 52-1*, 96.

²⁴⁷ Emine Pancar, "Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt VIII. Sayı 18-19, İzmir, 2009, s. 57.

²⁴⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ağustos 1919.

²⁴⁹ Genelkurmay, *TİH, C. II, K.3*, s. 89.

Müslüman muhacirlerin memleketlerini terk ederek civar illere ve özellikle İstanbul'a yapılan hicretin durdurulması ve göç eden muhacirlerin Müslüman köylerine iskan edilmesini, bu hususta gerekli tedbirlerin alınmasını istiyordu. Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin bu konuda yetkin olduğu vurgulanıyordu. Bu genelge Aydın mültecilerine ev sahipliği yapan, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Edirne, İzmit, Hüdavendigâr, Eskişehir ve Kale-i Sultaniye Mutasarrıflıklarına bildirilmiştir²⁵⁰. 9 Haziran'da Aydın ve civarından gerçekleşen hicretin önlenmesi için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Hüdavendigâr ve Konya valiliklerine, Eskişehir, İzmit, Antalya gibi mutasarrıflıklara da benzer telgraflar ile talebini yineliyordu²⁵¹.

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Menteşe Mutasarrıflığı'na çekmiş olduğu bir telgraf ile Aydın ve civarından Denizli, Soma, Çine, Nazilli ve Söke'ye iltica eden Müslümanların zor durumda olduğundan bahisle, liva bankalarından muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir miktar paranın gönderilip gönderilemeyeceğinin bildirilmesini istiyordu²⁵². Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti benzer bir telgrafi Denizli mutasarrıflığına da göndererek Denizli'ye sığınan ahalinin perişan vaziyette olması sebebiyle kendilerine ne suretle ve hangi yolla para gönderilebileceğinin bildirilmesini istiyordu²⁵³.

Yunan askerlerinin bölgede gerçekleştirdiği kötü uygulamalar, Anadolu'nun pek çok yerinde Müslümanlara yapılan saldırılara göre daha detaylı bir şekilde rapor edilmekteydi. Çünkü Batı Anadolu'da yaşanan Yunan askeri harekâtı aslında İtilaf Devletleri adına gerçekleşiyor ve onların izni ile hayata geçiriliyordu. Bu raporların büyük bir kısmı İngilizler tarafından kaleme alınıyordu. Batı Anadolu'da İngiliz konsolos görevlileri, askeri istihbarat subayları, genellikle olayları bütün gerçekliği ile gören gözlemci olmalarına rağmen kendi önyargıları, bölge gerçeklerini öğrenmek yönündeki eksiklikleri, biri diğerinden daha az etkili olmayarak gördüklerini yanlış yorumlamalarına neden olmuştur²⁵⁴. Örneğin, Ön Hatlar İngiliz Karargâhı Genelkurmayı İstihbarat Birimi, Yunanlıların Ödemiş-Tire istikametindeki saldırılarını rapor etmiş, cinayetler, tecavüzler, soygunlar, yağmalar, mala mülke zararlar, hukuksuz

²⁵⁰ BOA, DH. ŞFR. 100, 38.

²⁵¹ BOA, DH. ŞFR. 100, 72.

²⁵² BOA, DH. ŞFR. 101, 73.

²⁵³ BOA, DH. ŞFR. 101, 78.

²⁵⁴ McCarthy, *a.g.e.*, s. 299.

hapsetmeler gibi pek çok elim olay listelenmiştir. Bunları Yunan askerlerinin ve yerli Rumların yaptığı belirtilmiştir. Ancak yaşanan bu olaylar sonucunda Türklerin yöreyi terk etmeye başlayarak göçe etmelerini analiz ederken, bir istihbarat subayı raporunda şunu eklemiştir; “onları kaçırmaya iten, vicdanlarındaki suçluluk duygusu olabileceği gibi, daha güçlü olasılıkla, eğer evlerinde kalırlarsa Yunanlıların elinde zulüm göreceklerini sanmalarına yol açan Kuvâ-yı Millîyecilerin propagandasıdır”²⁵⁵. Büyük bir önyargı ile yapılan bu değerlendirme Türk köylüsünün yerini terk etmesinin temel nedeninin, Yunan/Rum terörü olduğu gerçeğini bir şekilde göz ardı ederek, Türklerin, kendi vicdanlarındaki suçluluk duygusu yüzünden kaçmış oldukları varsayılmış, kendilerini suçlu hissedecekleri herhangi bir şey yaptıklarına dair kanıt gösterme gayesi gütmemiştir. İtilaf Devletleri nezdinde de Türk göçlerinin nedenleri göz ardı edilerek, muhacirler kendi kaderlerine terk edilmişlerdir.

Turgutlu, Tire, ödemiş istikametinde ilerleyen Yunan askerleri ele geçirdikleri yerlerde yapmış oldukları tecavüzler ve katliamlar sebebiyle çok sayıda bölge halkı Salihli yönüne doğru göç etmeye başlamıştır. Salihli Kaymakamlığı Ahmetli’den gelen Müslüman mültecilerin durumunu Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyetine bildirmiştir. Ahmetli, Kestelli, Kendirlik, Yaraşlı, Dibekdere köylerinden pek çok kişinin hasat zamanı göç etmeye başlaması ile beraber ekili olan mahsul ortada kaldığı bildirilmiştir. Mahsulün ortada kalması bölge halkı için zor geçen süreci daha fena hale getirmiş ve kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti-i Umûmiyesi ise durumun derhal telafi edilmesini, tarım ve ticaretin aslına döndürülmesi için derhal tedbirler alınması gerektiğini kaymakamlık nezdinde bildirmiştir²⁵⁶.

Çine’den Aydın Mutasarrıflığı adına bölgede yaşanan zulmün İstanbul’a bildirilmesi için Dâhiliye Nezaretine bir telgraf gönderiliyordu. Yunan kuvvetlerinin Menderes nehrinin kuzeyinde bulunan altmış kadar köyü yakıp Müslüman halkı katlettiği, eşyalar, paralar, hayvanlar yağmalanıp, bahçe ve vakfiyeleri tamamen tahrip ettikleri bildiriliyordu. Yağmalanan malların büyük bir kısmı İzmir’e gönderildiği aktarılıyordu. Ancak telgrafın en çarpıcı kısmı ise Aydın ve civarında İtalyan komutanların gözleri önünde kadın, çocuk ve yaşlı demeden vahşice öldürüldüğü söyleniyordu. Ayasuluk, Aydın, Nazilli arasında

²⁵⁵ McCarthy, *a.g.e.*, s. 300-301.

²⁵⁶ BOA, *DH. KMS. 52-3, 12.*

bulunan otuz altı köy ve iki kasaba yakılıp nüfus katledilmiştir. Kaçabilenler Umurlu'da toplanarak Yunan kuvvetlerine karşı direnişe geçmiş ve kayıplar verdirtmiştir²⁵⁷. 50 bine yakın mültecinin sefil ve perişan bir halde devletin yardım elini beklediği, Aydın'ın Köşk köyünden Kuşadası'na kadar bölgedeki şehir ve köylerde aynı vaziyetin görüldüğü, katliamlardan kaçabilenlerin Denizli ve Aydın istikametine göçe başladıkları bildiriliyordu. Ayrıca muhacirlerin memleketlerine dönerek huzur ve güven içinde çalışabilecekleri bir ortamın hazırlanması için İtilaf Devletleri nezdinde Hariciye Nezareti'nin teşebbüste bulunulmasının gerekliliği aktarılıyordu²⁵⁸.

Yunan Komutanlığı, Küçük Menderes ve Büyük Menderes vadilerindeki ileri harekâtına, hemen aynı zamanda başlamıştı. Büyük Menderes'te daha uzak bir hedef olan Aydın'ın ele geçirilmesi istenirken, buna paralel olarak Bayındır, Tire, Ödemiş yani Küçük Menderes Vadisi de işgal edilmiş olacaktı. Çünkü Küçük Menderes Vadisi kuzey ve güneydeki harekâta elverişliydi. Bu yüzden işgal kumandanlığı Küçük Menderes Vadisinin işgalini oldukça önemli ve stratejik buluyordu. Bayındır ve Tire herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan Yunanlılar tarafından işgal olundu²⁵⁹. Ancak Yunan ilerleyişi karşısında kısa sürede teşkilatlanan Ödemişliler, direniş kararı almışlarsa da, üstün Yunan taarruzu karşısında tutunamayarak 1 Haziran 1919'da Ödemiş'in işgaline mani olmadılar²⁶⁰.

Ödemiş'in işgali üzerine bölgede yaşanan gelişmeleri Dâhiliye Nezaretine aktarmak üzere Denizli Mutasarrıfı Faik Bey imzalı bir telgraf çekilmiştir. Ödemiş'i işgale gelen askerlerin Kuvâ-yı Millîye karşısında ilk saldırıda başarısız oldukları ancak takviye kuvvetler ile beslendikten sonra gerçekleşen ikinci saldırı ile şehri ele geçirdikleri aktarılıyordu. Yunanlıların şehre girmesi ile beraber pek çok haneyi yakıp, çok sayıda masum insanı Kuvâ-yı Millîye ile bağlantılı olduğu gerekçesi ile katletmiştir. Yaşanan katliamlardan korkan çok sayıda Müslümanın Buldan istikametine doğru hicrete başladığı Buldan Kaymakamlığı tarafından bildirilmiştir²⁶¹.

²⁵⁷ BOA, HR. SYS. 2603-59

²⁵⁸ BOA, HR. SYS. 2603-59.

²⁵⁹ Genelkurmay, TİH, C. II, K.3, s. 93.

²⁶⁰ Genelkurmay, TİH, C. II, K.3, s. 94.

²⁶¹ BOA, DH. KMS. 52-2, 21.

Aydın muhasebecisi Nurullah Bey'in Çine'den çekmiş olduğu 9 Temmuz 1919 tarihli telgraf Müslüman halkın yardıma muhtaç ve sefil bir halde olduklarını gözler önüne seriyordu. Telgrafta Dâhiliye Nezareti'ne durumun çok ciddi olduğunu ve gerekli önlemler alınmazsa Yunanlıların Müslümanları imha planının başarılı olacağını belirtiyordu. Yerli Rum çeteleri ile beraber hareket eden Yunan kuvvetlerinin Müslümanlara çocuk, kadın, yaşlı demeden tecavüz ettikleri, mezalimden kaçabilenlerin Çine ve Denizli'ye göç ettikleri ve kaçamayanların ise katledildiğini bildiriyordu. Aydın-Nazilli arasına asker sevk eden Yunan kuvvetlerinin burada da mezalim yaptıkları, muhacir ve mülteci durumuna düşmüş Müslümanların yiyecek ve çadır ihtiyaçlarının acilen temin edilip Yunan işgalinin kaldırılmasının sağlanması gerekliliği vurgulanıyordu²⁶².

İşgal ve katliamların arasında ezilen Müslümanlar, canlarını kurtarmak adına kendilerini daha güvende hissedecekleri Çine'ye sığınıyorlardı. Çine, İtalyanların nüfuz alanı olduğu için Yunan mezaliminden kaçanlar buraya kitleler halinde göç ediyordu. 8 Temmuz tarihli bir telgrafta, Aydın mutasarrıf vekili İstanbul'a Çine'deki durumu aktarıyordu. Yunan kuvvetlerinin top ve mitralyözler ile saldırdığı, İtalyanlar ile sınır olarak belirlenen Menderes nehri köprüsünden itibaren saldırılara başladıkları aktarılıyordu. Yunan kuvvetleri Baltaköy, Emirağası ve Gölhisar karyelerini tamamen işgal ederek Çine'ye iki saat mesafeye kadar yaklaşmıştır. Yunan işgalinden kaçan ve Çine'ye sığınan muhacirler, bu durum karşısında paniğe kapılarak galeyana gelmişler, hatta İtalyan yetkililerin nasihat ve telkinlerine rağmen Çine halkını da harekete geçirmişlerdir. Aydın mültecileri ve Çine halkının bir kısmı yalın ayak başı kabak bir şekilde Muğla istikametine doğru göçe başlamışlardır²⁶³. Ayrıca Aydın Müslümanları işgaller karşısında sadece Muğla istikametine doğru hareket etmemiş, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti'nin İstanbul'a göndermiş olduğu telgrafta Aydın-Antalya arasında kalan bölgede elli bine yakın İslam muhacirinin bulunduğu ve bunlara çevre kaza ve vilayetlerden yardımlar geldiğini bildiriyordu. Ödemiş'in Üzümlü, Uladı, Hacıilyas, Narvan köylerini basan Yunan kuvvetleri kadın, çocuk, yaşlı demeden bütün Müslümanları katlettikleri, bu katliamdan sadece seksen beş

²⁶² BOA, *DH. KMS*, 52-3, 21.

²⁶³ BOA, *DH. KMS*, 52-3, 12.

kişinin kurtularak sefil bir halde Salihli'ye iltica ettikleri yine İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti tarafından bildiriliyordu²⁶⁴.

Yunan kuvvetlerinin İzmir'in kuzeyindeki ilerleyişi Ayvalık'ın işgali ile genişliyordu. 29 Mayıs 1919 tarihinde 172. Alay Komutanı Yarbay Ali Bey kuvvetleri ile Yunanlıların ilerleyişine engel olmak için çok çetin mücadeleler vererek Yunan askerini Ayvalık sırtlarında durdurmaya çalışmışlardır. Karaya çıkan 1500 kadar Yunan kuvveti 29 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmiştir. Evvelce göçmen olarak Ayvalık'ı terk etmiş olan yerli Rumlar, geri dönerek Yunan askerleri ile beraber çatışmalara ve savaşa katılmıştır²⁶⁵.

172. Alay Ayvalık'ın doğusundaki sırtlara çekilmiş ve savunma hattını oluşturarak mücadeleye devam etmiştir. Ancak savunma hattı delindiği takdirde, Ayvalık bölgesindeki kuvvetler Soma istikametinde, Ayvalık'ın kuzeyindekiler de Edremit-Balıkesir istikametinde; düşmanla teması muhafaza ederek çekileceklerdi. Burhaniye ve Edremit'in işgali halinde de, buralardaki askeri personel ve aileleri, nizamiye kıtalarına katılarak geri çekilecekti²⁶⁶.

Ancak Ayvalık ve cihetlerinde yaşanan çatışmalar, Edremit körfezi ve ahalisini silahlı direnişe sevk ederken, bir kısım Müslüman ahali çatışma bölgesinden uzaklaşma çabasına girmişlerdir. Ayvalık'tan firar ederek Gömeç'e gelen iki asker burada heyecan verici haberler yayması, halkın korkuya kapılmasına neden olmuş, heyecanı yatıştırmak üzere Bergama, Edremit, Burhaniye kazaları ile Ayazment ve Gömeç nahiyelerine telgraflar gönderilmiştir. İşgalin Burhaniye ve çevresine kadar ilerleyeceğini düşünen Müslümanlar hicret etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, Karesi mutasarrıflığına bölgedeki hicretin durdurulması konusunda neler yapıldığını rapor olarak bildirilmesini talep ediyordu. Ayrıca bu raporda hangi kazadan ne kadar miktar Müslümanın göç ettiğinin de belirtilmesi isteniyordu²⁶⁷.

Ayrıca İstanbul idaresi, Ayvalık'ın işgali ve Yunan ilerlemesi nedeniyle Müslüman ahalinin herhangi bir göç hareketine meydan verilmemesi ve göçün önlenmesi isteniyordu²⁶⁸. İstanbul'dan gelen telgraflara cevaben Ayvalık

²⁶⁴ BOA, *DH. KMS*, 52-5, 9.

²⁶⁵ Ali Çetinkaya, *Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, ATAM Yayınları, Ankara, 1993, s. 50.

²⁶⁶ Genelkurmay, *TİH, C. II, K.3*, s. 103.

²⁶⁷ BOA, *DH. ŞFR*, 100, 54.

²⁶⁸ BOA, *BEO*, 4578, 343311.

Kaymakamı imzalı bir telgrafta; Gömeç'te kimsenin kalmadığını, göç hareketlerinin Burhaniye'ye sığradığını, nahiye müdürleri ile birlikte göçü engellemeye çalışsalar da başarılı olmadıklarını aktarıyordu²⁶⁹. Aynı zamanda göç etmek muhacirlere bekledikleri konforu sağlamamış, Armutlu'dan Emin ve arkadaşları imzasıyla Burhaniye'den çekilen bir telgrafta, Yunan zulmünden kaçarak sığındıkları Burhaniye'ye gelen Müslüman muhacirlerin hiçbir hükümet dairesinden yardım görmediklerini, aç ve ilaçsız bir şekilde ortada kaldıklarını, açlık ve sefaletten yüzde yirmi beşlerinin telef olduğunu ve kendilerinden iaşе hissesi olarak alınan hububat ve yağ bedellerinin hala ödenmediğinden bahsediyordu²⁷⁰.

İzmir'in işgali hadisesi karşısında heyecanla galeyana gelen Edremit Körfezi ahali si kitleler halinde göçe başlamıştı²⁷¹. Yerel yönetimlerin İstanbul'dan aldıkları direktifler doğrultusunda göçe mani olmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Ancak işgal dalgasının ilk safhası daha çok Aydın istikametinde seyrediyor olması sebebiyle, göç edenlerin geri yerlerine dönmeye başladıkları görülmektedir²⁷². Şüphesiz bu geri dönüşlerin yaşanmasında ekonomik kaygılar belirleyici olmuştur. Hasat zamanının yaklaşıyor olması mahsulün ortada kalma ihtimali önemli bir etken olarak kabul edilebilir. 8 Haziran 1919 tarihinde Karesi Mutasarrıflığı'nın göndermiş olduğu şifre telgrafta Edremit ve Burhaniye ahalisinden göç teşebbüsünde bulunan Müslüman ahalinin parça parça yerlerine geri döndükleri bildirilmektedir²⁷³.

Yunan ileri harekâtının en önemli bölgelerinden biri olan Nazilli 3 Haziran 1919 tarihinde önemli direnişlere rağmen işgale maruz kaldı. Yunan kuvvetlerinin çok ciddi direnişle karşılaşmadan Aydın'ı işgal etmeleri, işgal ihtiraslarını kamçılamiş ve vakit kaybetmeden Nazilli'nin de işgal edilmesine karar vermişlerdir²⁷⁴. Aynı zamanda bütün Batı Anadolu'nun işgalindeki bahanelerini Nazilli için de yeniliyorlardı. Bölgede Türklerin katliamlarından

²⁶⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 185.

²⁷⁰ BOA, *DH. İUM*, 20-17, 12/042.

²⁷¹ BOA, *DH. ŞFR*, 633, 123.1.

²⁷² BOA, *DH. ŞFR*, 633, 123.2.

²⁷³ BOA, *DH. ŞFR*, 633, 123.3.

²⁷⁴ Bu işgale, sözde, Sarayköy civarından 19 topla takviye edilmiş 12.000 kişilik bir Türk kuvvetinin toplanmış olması sebep gösterilmiş, bu durum karşısında kayıtsız kalınamayacağı ifade edilerek İngiliz temsilciler ile bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeye bağlı olarak Nazilli'nin doğusuna ilerlememek şartıyla 4 Haziran 1919 günü bir tabur Yunan askeri ile Nazilli işgal edilmiştir. *Bk. Genelkurmay, TİH, C. II, K.3*, s. 133.

muzdarip olan ve korunmaya muhtaç yerli Rumların talebi ve daveti üzerine işgal ettiklerini açıklıyorlardı²⁷⁵. Ancak işgal karşısında asıl zor duruma düşen bölgede yaşayan Müslümanlar olduğu aşikârdır. Nazilli'nin işgali üzerine bölgede yaşayan yerli Müslümanlar kitleler halinde işgal hattının dışında kalan bölgelere göç etmeye başlamıştır. Özellikle İtalyan işgali bölgesi içinde olan Çine'ye, Denizli'ye ve iç kesimlere çekilerek Karahisar'a çekilmişlerdir. Karahisar Mutasarrıflığının Muhâcirîn Müdüriyetine göndermiş olduğu telgrafta, Nazilli ve Aydın cihetlerinden iltica eden mültecilerin aç ve bitap halde buldukları gerekli yardımların yapılmasının önem arz ettiğini belirtiyordu. Mültecilere ne tarz bir muamele uygulanması konusunda yardım talep ediyorlardı.²⁷⁶

Nazilli ve Aydın mültecilerinin sığınmış olduğu Çine'den, Aydın Muhasebecisi Nurullah İmzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgraf muhacirlerin içinde bulunduğu durumun özeti niteliğindedir. “*Gayet aceledir. Bir dakika te'hiri gayr-i caizdir*” notu ile başlayan telgrafta, muhacirlerin işgaller karşısında malını mülkünü geride bırakarak çekildikleri, yollarda perişan ve biçare hallerde buldukları, ihtiyaç olan yardımın derhal gelmesi gerektiğini aktarıyordu. Yaya bir şekilde Çine'ye gelen bu muhacirlerin içler acısı durumunun insaniyet namına sonlandırılmasını istiyor ve siyasi teşebbüsler ile memleketlerine geri dönüşlerinin sağlanmasını talep ediyordu²⁷⁷. İstanbul Hükümeti ise geç de olsa bölgeye sınırlı sayıda yardımda bulunmuş ve özellikle Nazilli mültecilerinin bulunduğu Karahisar'a yardımda bulunmak üzere bir heyet göndermişti²⁷⁸.

Aydın ve Nazilli, Yunan işgali ile beraber çok sayıda muhacirin sığındığı güvenli bir bölge olarak ön plana çıkmıştı. Ne var ki Yunan işgalinin Aydın ve Nazilli'ye kadar genişlemesi ile birlikte buralara sığınan muhacirler ile birlikte bölge halkı da göçe mecbur kalmıştır. Nazilli, Aydın, Soma, Söke, Çine'ye iltica eden 35 bine yakın muhacir ve mültecinin iskân ve iaşeleri için Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından pek çok heyet görevlendirilmiştir. Muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 10 bin liralık bir tahsisat havalesi yapılmıştır²⁷⁹.

²⁷⁵ BOA, DH. KMS. 52-2, 22.

²⁷⁶ BOA, DH. ŞFR. 636, 72.

²⁷⁷ BOA, DH. KMS. 52-3, 25.

²⁷⁸ Yenigün, 9 Ocak 1920.

²⁷⁹ Tasvir-i Efkâr, 27 Temmuz 1919.

Yunan işgalinin en fazla göçe neden olduğu yerlerden birisi de Bergama'ydı. İşgalin ilk günlerinden beri İzmir ve Aydın cihetlerinde yapılan katliam, tecavüz ve gasp eylemlerinin etkisi Yunan askerlerinden önce gelmiş, korku içinde bulunan Müslümanlar çareyi göç etmekte bulmuştur.. 50 binden fazla Müslüman yollara düşerek Soma, Akhisar, Balıkesir istikametinde ilerlemişlerdir²⁸⁰. Bergama Kaymakamlığı, Menemen'de gerçekleşen katliamın korkusuna kapılan halkın şehri terk etmesini önüne geçememiş ve bu durumda halkın can güvenliğinin sağlanması adına Soma istikametine doğru yapılan göç hareketine izin verilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. İstanbul'dan iletilen cevapla kontrollü bir şekilde göçün sağlanması emri verilmiştir²⁸¹. Dâhiliye Nezareti, Bergama'da yaşanan göçün kentnin ekonomik hayatı üzerine etkisini göstermek ve diplomatik ilişkilerde zararın ispatına yardımcı olması adına Bergama muhacirlerinin "*emval-i metrukesinin*" tespit edilmesini istemiştir²⁸². Bergama'da yaşanan göç hadisesi ve göçmenlerin bir kısmının Akhisar cihetlerine yerleşmesi ve yaşanan korkuyu aktarması, Akhisar halkının bir kısmının da göçe katılmasına neden olmuştur. Dâhiliye Nezareti, Akhisar'daki hicretin önlenmesi için mutasarrıflığa, hicret edilmesini gerektirecek bir halin bulunmadığını ve halkı göç konusunda teskin edilmesini istiyordu²⁸³. Akhisar'da asayişin sağlandığı görülürken, şehir merkezindeki göç kısmen durmuş²⁸⁴ ancak civarda yaşanan olayların etkisinde kalan halkın bir kısmının göçe devam ettiği bildirilirken, bu durumun engellenmesi isteniyordu²⁸⁵.

İşgal edilen Bergama'nın, Kuvâ-yı Millîye'nin başarılı mücadelesi sonucunda boşaltılması ile birlikte geri çekilen Yunan kuvvetleri, Menemen yolu üzerindeki köyler ve kaza merkezinde İslam ahalisine karşı katliama giriştiler. Bu gelişmelerden sonra bölge halkı trenler ile İzmir, Alaşehir, Soma, Akhisar ve Balıkesir'e doğru topluca göçe başlamışlardır. Menemen olaylarının yarattığı etki ile birlikte Yunan kuvvetlerinin Dikili'ye girmesi ve güzergâh üzerindeki köyleri yakarak Bergama'ya yaklaşması üzerine yaşanan göçü engellemek mümkün olmamıştır²⁸⁶. Uluslararası İnceleme Komisyonu'na refaket ile memur edilmiş

²⁸⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 181.

²⁸¹ BOA. DH. İUM. EK. 53, 16.

²⁸² BOA. DH. İUM. EK. 54, 24.

²⁸³ BOA. DH. KMS. 52-3, 32.

²⁸⁴ BOA. DH. KMS. 52-3, 28.

²⁸⁵ BOA. DH. KMS. 52-3, 39.

²⁸⁶ Berber, *a.g.e.*, s. 235.

olan Kaymakam Kadri Bey, Harbiye Nezaretine vermiş olduğu bir raporda, Yunan işgali karşısında Aydın'dan 63 binden fazla kişi Çine, Nazilli, Söke ve civarına göç ettiğini ifade ediyordu. Ayrıca İzmir Kuzey Cephesi'deki işgallere bağlı olarak Bergama ve civarından 60 binden fazla Müslümanın Soma, Kıracağı, Akhisar ve Balıkesir istikametine doğru hareket ettiklerini bildirmiştir²⁸⁷. İzmir Sancağı'nın büyük bir kısmının Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildiği ilk bir aylık süreçte, gerek sancak içinden gerekse Bergama, Aydın gibi diğer bölgelerden İzmir ve iç kesimlere göç eden İslam göçmen sayısı 120 bini geçtiği belirtiliyordu²⁸⁸. Yunan İşgali sebebiyle yerinden olan muhacirlerin sayısı hakkında istatistiki bilgiler veren "*Muhâcirîn-i İslamiye Müdafaa-i Hukuk Ve Teavün Cemiyeti*"²⁸⁹ ne göre, Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi ile birlikte Batı Anadolu'ya göç edip, adalara tehcir edilmiş olan Rumların emlak ve arazilerine yerleştirilmiş Türk göçmenlerin, Mondros Ateşkesi sonrasında buralardan tekrar sürülmesi ile pek çok Müslüman muhacirin evsiz ve yurtsuz kalmış olduğu belirtiliyordu. Mütareke sonrası mülteci konumuna düşen nüfusun sayısı 150 bin civarında olduğu bildiriliyordu. İşgal alanının genişlemesi ile birlikte çok sayıda insan bu sayıya dâhil oluyor ve sayı daha da büyüyordu. Bu sorun çok ciddi bir

²⁸⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 445.

²⁸⁸ Uluslararası İnceleme Komisyonu'nun Türk üyesi Kaymakam Kadri Bey'in verdiği ayrıntılı rapora göre İslam muhacirlerinin sayısı 120 bindir. Ancak Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Ekim 1919 tarihinde Yüksek Konseye Yapmış olduğu bir başvuruda belirtildiği üzere, Yunan baskıları sonucu yerlerini terk etmeye mecbur kalan Türklerin sayısı 300 bine ulaşmıştır. Kaymakam Kadri Bey'in vermiş olduğu rakam doğru kabul edilse bile, 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla sahip olduğu Türk nüfusunun yaklaşık % 30'u göç nedeniyle evlerinden ve yurtlarından olan İzmir Sancağı'nda işgal döneminin sonuna kadar başka bir kitlesel göç hareketi yaşanmayacaktır. Ancak adalardan ve sancak dışından gelen Rum göçmenlerin iskânı nedeniyle, Türklerin iç kesimlere göç hareketi tam anlamıyla sona ermemiş ve peyderpey devam etmiştir. Bk. Berber, s. 236.

²⁸⁹ 1919 yılı Mart ayı sonlarına doğru İzmir'de kurulan bir cemiyettir. Derneğin kurucusu Doktor Hüseyin Bahtiyar Bey'dir. Bu dernek göçmenlerin "*hukuk-ı tarifîyesini müdafaa ve muhtaç-ı muavnet*" esasına dayalı olarak hareket ediyordu. Derneğin ilk kongresi 30 Mart 1919 tarihinde Milli Kütüphane'de gerçekleşmiş ve bu kongrede Huku-u Beşer Gazetesi imtiyaz sahibi Hasan Tahsin Bey de bir konuşma yapmıştır. Cemiyet İzmir ve civarında önemli bir ekonomik unsur olan muhacirlerin sadece kendileri için değil aynı zamanda bölge ekonomisine ve yapısına uygun şekilde iskân ve huzurlarını sağlamak amacıyla hareket etmektedir. Ancak ne var ki İzmir'in işgali ardından Yunan sıkı yönetim idaresi tarafından faaliyetleri diğer bütün cemiyetlerle birlikte seyretilmiştir. Cemiyet en çok ihtiyaç duyulduğu süreçte faaliyetlerine devam edememiştir. Bk. Zeki Arıkan, "*İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek*", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Atatürk Yolu Dergisi, C. I, S. 3, Ankara, 1989, s. 359.

boyuta ulaşmış ve işgalin sona ermesine rağmen yeni Türk Devleti'nin ilk yıllarında da önemini sürdürmüştür²⁹⁰.

1919 yılı içerisinde gerçekleşen Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali hadisesi, pek çok basın yayın organında yer bulmuştur. Özellikle işgalin bölgenin sosyal ekonomik hayatına etkileri üzerine bir yazı *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nde kaleme alınmıştır. Tasvir-i Efkâr'ın muhabiri Arif Oruç Bey, Milne Hattı'nın belirlenmesinden sonra Batı Anadolu'ya gelerek Kuvâ-yı Millîye ve Batı Anadolu muhacirleri ile ilgili bir yazı dizisi hazırlamıştır. Milli Mücadele'de Batı Anadolu hakkında önemli bilgilerin yanında bölge halkının maruz kaldığı zor şartları ve muhacirlerin acı hikâyelerini bir gazeteci gözüyle ortaya koymuştur. 1919 Ekim ve 1920 Ocak ayları arasında, 22 sayıdan oluşan yazı dizisinin ilk üç sayısı İstanbul'dan Aydın'a gelene kadar yolda karşılaştıkları muhacirler ile ilgilidir. "*İade-i Muhâcirîn Heyeti İle*" başlığı altındaki ilk tefrikasında Bandırma ve Akhisar arasındaki muhacirler hakkında bilgi vermektedir. Akhisar'a hicret eden Bergamalı muhacirinin sayısını 670 kişi olarak aktarmaktadır. Ancak devamında Bergamalıların 10 bini Rumeli muhaciri olmak üzere 30 bin kadar Müslüman ahalinin Soma ve Karesi istikametine doğru göç ettiğini belirtmiştir. Akhisar'a gelen muhacirlerin hayatlarını kurtarmanın huzuru içinde olduklarını ancak mahsulatı toplayamadıkları için ekonomik olarak zor durumda olduklarından bahsetmektedir²⁹¹. Muhacirlerin iskânına tahsis edilen hanelerin iyi şartlar içinde olmadığı, sıtmalılı sıska çocukların perişan bir halde oldukları aktarmaktadır. Pek çoğunun özellikle memleketlerinde hali vakti yerinde eşraflarından olmalarına karşın hicret ve felaket yüzünden harap bir halde yaşamaya çalışıyorlardı. Arif Oruç Bey yazısında, Bergamalı Halil Hilmi Efendi isminde, memleketinde bağ ve bahçeleri olan zengin bir kişi ile karşılaştığını anlatmaktadır. Bütün mal varlığına rağmen Halil Hilmi Efendi'nin aç ve açıkta kaldığını, hükümete müracaat ile örtünmek için yorgan dilendiğini aktarmaktadır. Yetkililer bu durum karşısında hem Halil Hilmi Efendi'ye hem de muhacirlere iâşe ambarlarından battaniyeleri ve gıdaları dağıtmıştır²⁹².

25 Ekim 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nde Arif Oruç'un Afyonkarahisar'da yapmış olduğu gözlemler bölge muhacirlerinin içinde

²⁹⁰ Berber, *a.g.e.*, s. 247.

²⁹¹ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 25.

²⁹² *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ekim 1919.

bulunduğu durumu ortaya koymaktadır. Arif Oruç, Afyonkarahisar'daki muhacirlere yapılan yardımın Akhisar'da yapılanlardan biraz daha iyi noktada olduğunu söylüyor. Kasaba kenarlarında, bayır eteklerinde, çadırlara, han ve medreselerde bulunan 3000 kadar Aydın mültecisinin perişan halde bulduklarından bahsetmektedir. Ancak muhacirlerin en büyük sıkıntısı sıtma hastalığı olmuştur. Bölgedeki Hilal-i Ahmer ve Teşkilat-ı Sıhhiyye örgütleri sıtma ile mücadele için dokuz kilo kinin tevzi edilmişse de hastalıkla mücadele için yeterli miktarda olmadığı görülmektedir. Çadırların önünde bulunan zayıf düşmüş, yarı çıplak çocukların varlığı yürekleri parçalasa da burada ki muhacirlerin vaziyetinin diğer muhacirlere göre daha iyi durumda olduğundan söz etmektedir²⁹³.

Afyonkarahisar'dan Sandıklı'ya ve ardından Dinar üzerinden Denizli'ye geçen Arif Oruç, muhacirlerin durumlarının her yerde aynı olduğundan ve içler acısı bir şekilde yaşam mücadelesi verdiklerinden bahsediyordu. Bu bölgelere sığınan muhacirlerin sağlık sorunlarının kısıtlı imkânlar ile giderilmeye çalışılıyordu. Frengi ve sıtma en büyük sorunu oluşturmaktaydı. Bütün olumsuzlukların yanında muhacirlerin İstanbul Hükümeti'nin kayıtsızlığından yakınırken, Damat Ferit ve hükümetine bela okuduklarından bahsediyordu. Karahisar'da bulunan İade-i Muhâcirîn Heyet-i Mahsusa'sı, on iki otomobil ile yatak, elbise, ilaç ve eşyayı Dinar muhacirlerine dağıtarak ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışmıştır²⁹⁴.

Sahaya inen Arif Oruç Bey, Kuvâ-yı Millîye hareketinin gelişimini ve organizasyonunu da yerinde görme şansı yakalamıştır. Dinar ve Denizli ziyaretlerinden sonra Demirci Mehmet Efe ile görüşmek üzere Nazilli'ye hareket etmiştir. Mehmet Efe ile mülakatından önemli notlar aktaran Arif Oruç Bey, bölge muhacirlerinin durumunu bizzat Mehmet Efe'den dinlemiştir. Kuvâ-yı Millîyeciler ile görüşen Uluslararası Tahkik Heyeti Komisyonu Başkanı Amiral Bristol ile yapılan görüşmenin detaylarını aktarmaktadır. Mehmet Efe, komisyon ile görüşmemiş, yerine Hacı Şükrü Bey'in görüştüğünü ve komisyon heyetinin muhacirler ile alakadar oldukları görülmektedir. Görüşmeden sonra Amiral Bristol ve heyeti Nazilli ve Çine muhacirleri ile buluşarak onları dinlemiş, Yunan ordusunun uygulamış olduğu zulümler birinci elden duymuşur. Mehmet Efe,

²⁹³ *Tasvir-i Efkâr*, 26 Ekim 1919.

²⁹⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 30 Ekim 1919.

heyetin, muhacirlerin perişan hallerini gördükten sonra Türklere hak verdiğini kati bir dille ifade ediyordu²⁹⁵.

Nazilli ve civarında bulunan muhacirlerin ihtiyaçları ile alakadar olmaya çalıştıklarını belirten Mehmet Efe, Arif Oruç'un muhacirlerimizin durumunu sorması üzerine *“Eh onları hiç soruverme bana. İç yarası kardeşim. Hükümet düşünmez. Üstte başta yok. Aç, çıplak, hastalıktan hummadan kırılı kırılı veriyorlar. Düşmanda çok itti kaktı. Kolları, eli silah tutmayan milletin, yüreğim rahat etmiye bir türlü. “Çine” öyle. “Koçarlı”da yirmibinden ziyade var. Nazilli muhacirlerine yemek dağıtıyorduk. Biraz yatak, yorgan buluversem, gayri düşüncem olmayacak. Böyle giderse, tek zeybek kalıncaya kadar dayanacağım.”* sözleri ile açıklıyordu²⁹⁶.

Nazilli muhacirleri sadece açlık ve sefalet çekmiyor, ciddi sağlık sorunları ile de uğraşıyorlardı. Menderes nehri ve civarında görülen sıtma muhacirlerin en büyük sorunlarından biri haline gelmişti. Sınırlı imkânlar ile bölgede hizmet veren Hilal-i Ahmer Cemiyeti oluşturmuş olduğu bir İmdad-ı Sıhhiyye teşkilatı ile sıtmaya karşı mücadele veriyordu. Büyük, küçük her bir kişi sıtmanın etkisi ile ten renkleri sararmış, iri cüsseli kişiler bile küçücük çocuk gibi kalmışlardır. Mevcut dört hastahenenin dışında, Demirci Mehmet Efe ve Kuvâ-yı Milliye, muhacirlerin ve bölge halkının, cephede yaralananların tedavisi için mütevazı bir hastahane daha teşkil etmeye koyulmuşlardır. Mehmet Efe ve adamlarının yaptıkları sadece bunlarla da kalmamış işgal sebebiyle aksayan eğitim-öğretim faaliyetlerinin devamı içinde bir mektep oluşturmuştur. Nazilli’de genel durumu gören ve bunları kayıt altına alan Arif Oruç, elde ettiği bilgiler ile mevcut muhacir sayısını derlemiştir. Buna göre; Aydın’dan 63,614 muhacirin göçe mecbur kaldığı, bu muhacirlerin 3.000’i Nazilli’ye, 2.700’ü Pazar’a, 6.000’i Söğüd’e, 6.000’i Çine’de, 1500’ü Koçarlı Karahayit’te, 4.000’i Antalya’da ve diğer başka yerlere olmak üzere toplam 42,374 muhacirin varlığından bahsetmektedir. Toplamın dışında kalan 21,240 kişini akıbetinin belli olmadığını belirtiyordu²⁹⁷.

²⁹⁵ *Tasvir-i Efkâr, 25 Kasım 1919.*

²⁹⁶ *Tasvir-i Efkâr, 25 Kasım 1919.*

²⁹⁷ *Tasvir-i Efkâr, 26 Aralık 1919.*

4.2. II. Yunan İleri Harekâtı Karşısında Başlayan Göçler (1920 -1921)

Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'nı aşarak ileri harekâtlarının ikinci kısmını başlatmışlardı. Batı Anadolu'da başlayan ve bütün Anadolu'ya yayılan milli direnişin güç kazanması, Venizelos'un Yunan emelleri için tehdit oluşturuyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile milli direnişin teşkilatlı bir organizasyon haline gelmesi, Uluslararası Tahkik Heyeti'nin Yunan işgal bölgesindeki Yunanlıların sindirme politikasını onaylamaması, İtilaf Devletleri'ni bir an evvel Türk-Yunan Savaşı'na kendi lehlerinde bir son verme gayreti içerisine soktu. 18-26 Nisan 1920 tarihinde, tam da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kapılarını açtığı bir zamanda, San Remo Konferansı'nı düzenleyerek Sevr Barış Antlaşması'nın ön şartları belirleniyordu. Aslında Londra Konferansı'nın devamı niteliğinde olan ve Osmanlı yurdunun parçalanmasını ve paylaşımını hedefleyen bu konferansa Türk temsilcisi davet edilmemişti²⁹⁸. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin antlaşma şartlarını kabul etmemesi halinde zorla kabul ettirilmesini kararlaştırmıştı. Şayet Osmanlı yönetimi ve Türkler bu şartları kabul etmezse, Mareşal Foch, bu şartların kabulünü sağlamak için 27 tümenlik bir askeri güce ihtiyaç duyulacağını bildirmesi üzerine Venizelos 14 tümenle harekete geçerek Türklere Antlaşmayı kabul ettireceğini bildirdi²⁹⁹. San Remo Konferansı'nda kararlar alındıktan sonra Alexandre Millerand, 11 Mayıs 1920'de konferansta alınan barış şartlarını Osmanlı temsilcisi Tefik Paşa'ya bildirdi. Ancak Tefik Paşa, kendisine bildirilen barış şartlarının bağımsız devlet fikri ile uzlaşmayacağı gerekçesi ile antlaşmayı imzalamayı reddetmiş ve İstanbul'a dönmüştür. Bu gelişmeler üzerine Türk tarafının anlaşmaya yanaşmaması bahanesi ile İtilaf Devletleri, Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtının önünü açmıştır³⁰⁰.

Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920'de masa başında kendilerine tanınan hakları elde etmek üzere altı tümenlik bir kuvvetle üç koldan saldırıya geçtiler. Türk kuvvetlerini iç ayaklanmaları bastırmak ile meşgul olduğu bir dönemde, bu

²⁹⁸ Toplantıya gayr-i resmi olarak, bir Türk diplomatı olan Ali Kemali Söylemezoğlu'nun dinlenmesi konusunda Osmanlı Hükümeti ısrar etmiş ise de bu dikkate alınmamış, bunun üzerine 23 Nisan 1920'de konferansa bir muhtıra sunmuş, fakat bu da dikkate alınmamıştır. Bk. Yücel Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'daki Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar", ed.: Berna Türkdogan, *Milli Mücadele Tarihi Cilt I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 283.

²⁹⁹ Belen, *a.g.e.*, s. 177.

³⁰⁰ Belen, *a.g.e.*, s. 178.

durumu kendi avantajlarına çeviren Yunan kuvvetleri, 22 Haziran 1920'de Salihli yönünden saldırıya başlayarak Akhisar'ı işgal etti³⁰¹. 23 Haziran'da Kırkağaç, Soma, ve Salihli'yi, 25 Haziran'da da Alaşehir'i işgal ettiler ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta da Uşak'ı, 3 Eylül'de Simav'ı aldılar³⁰². Dumlupınar sirtlarına kadar olan bölge böylece Yunan kontrolüne geçmiş oluyordu³⁰³. Bir tümen ile Aydın'dan ilerleyen Yunan birlikleri 3 Temmuz'da Nazilli'yi ele geçirdiler³⁰⁴. Bu arada İngilizler de boş durmuyor, Türk kuvvetlerini cephe gerisinde tutmak için Güney Marmara kıyılarına, Karamürsel ve Bandırma'ya birer müfreze asker çıkardılar. Yunan kuvvetlerinin kuzey kolu 30 Haziran'da Balıkesir'i, 2 Temmuz'da Kirmastı ve Karacabey'i işgal ettiler. Türk kuvvetleri Yunan saldırıları karşısında hazırlıksız yakalanmış, Yunanlılar ilerledikçe dağılmaya başlamıştı. İngiliz donanmasının 3 saat süren top atışları karşısında savunmasız kalan Mudanya, 6 Temmuz'da işgale uğradı. Buradan güç alan Yunan kuvvetleri, 8 Temmuz'da Bursa'yı ele geçirdiler³⁰⁵. 10 Temmuz'daki saldırılar İngilizlerin desteği ile gerçekleşiyordu. İzmit civarındaki Kuvâ-yı Millîye birlikleri hava saldırıları ile dağıtılmış, 11 Temmuz'da Yunan kuvvetleri bir İngiliz savaş gemisi eşliğinde Karamürsel'e 400 kadar asker çıkarmış, burada geçirmiş oldukları 36 saatlik süre içinde halka zulmetmekten kaçınmamışlardır³⁰⁶. 18 Temmuz'da tekrar bir Yunan taburu Karamürsel'e gelmiş, bir Yunan subayı, Arslanbey, Bahçecik ve Yuvacık köylerinde yaşayan Ermenilerden 300 kadar gönüllü toplayarak Türklere karşı ortak harekete yönlendirmişti³⁰⁷. 5 Eylül'de Yalova'yı işgal eden Yunan birliklerinin 11. Tümenine ait birlikleri Eylül ayı içerisinde İzmit'e gelmişlerdir. Bundan sonra bölgenin kontrolüne sahip olan İngiliz kuvvetleri bölgeden çekilecek ve bölgeyi Yunanlılara terk edecektir. İngilizlerin çekilmesi ile beraber İzmit'i karargâh merkezi haline getiren Yunan

³⁰¹ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *ATAM Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 55, Ankara, Mart, 2003, s. 72.

³⁰² *Gös. yer.*

³⁰³ Atatürk, *a.g.e.*, s. 619.

³⁰⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 158.

³⁰⁵ Bursa'nın kaybedilişi 10 Temmuz'da TBMM genel kuruluna konu olmuş, Trabzon Mebusu Hamit Bey ve 31 milletvekili tarafından verilen bir önerge ile oturuma 20 dakika ara verilmesine ve Riyaset Kürsüsü'nün kara bir örtü ile örtülmesi teklif ve kabul edilmiştir. Bk. TBMMZC. *D:1, İ:1, C:2, B:31, 10 Temmuz 1336 (1920), s. 236-241.*

³⁰⁶ Tansel, *a.g.e.*, s. 161.

³⁰⁷ Süleyman Beyoğlu, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri(2 – 4 Mayıs 2014)*, Kocaeli: 2015, s. 1023.

kuvvetleri, Ekim ayı içerisinde Akmeşe, Derince ve Kandıra'yı denetim altına almışlardır. Daha sonraki süreçte askeri işgallerini 1921'in Mart ayında Sapanca, Arifiye ve Adapazarı'na kadar genişletmişlerdir. Yunan kuvvetleri 27 Ekim 1920 tarihinde Bursa'nın güneyine yönelerek Yenişehir ve İnegöl'ü işgal etmişlerdir. Normal şartlarda İngilizleri kontrolünde olan bu bölgeler 13 Ekim'den itibaren, önemli istasyonlarda İngiliz subayı bulundurmamak şartı ile Yunan kuvvetlerine bırakılmış dolayısıyla Haydarpaşa-Adapazarı demiryolunun kontrolü Yunanlılara geçmiştir³⁰⁸. 1920 ve 1921 yıllarında Kocaeli Yarımadası ve civarında Yunan işgal idaresi ve bölgede yaşayan yerleşik Rum ve Ermeni çeteleri, yerli Müslüman unsurlara karşı şiddetin dozunu artırmışlardır. Özellikle 1921 yılının ilk aylarında İnönü muharebelerinin kaybedilmesi, Yunan baskılarının iyiden iyiye artması üzerine, bölge halkı evlerini terk ederek dağlara, yaylalara ve sahillere sığınmış, Marmara Denizi'nin güney sahilleri İstanbul'a geçmeye çalışan mülteciler ile dolmuştur³⁰⁹.

Paris Barış Konferansı'nda Yunan iddialarının en büyük destekçisi olan İngilizler, eğer Yunanlıların işgal hareketi bir kıyım hareketine dönecek olursa ve kanıtlanabilirse yitirecekleri çok şeyleri olduğunu biliyorlardı. Yunan severlik ruhu yüksek İngiltere'de, başlangıçta Aydın ve çevresinde yapılan vahşet eylemleri pek önemsenmemiş, göz ardı edilmişti. Ancak Amiral Bristol ve Uluslararası Tahkik Heyeti'nin raporundan sonra bu suça ortak olmaktan kaçınan İngilizler, Yunanlıların Marmara bölgesini işgali ile patlak veren olaylar karşısında gözlerini açık tutmak zorunda kaldılar³¹⁰.

Anadolu'nun İstanbul'a en yakın bölgesi olan Kocaeli yarımadası ilk olarak İngilizlerin denetimi altındaydı. Bu işgal sırasında her şey sakin görünürken, özellikle yöre Hristiyanlarının herhangi bir tehlike karşısında bulunmadığı kabul ediliyordu. Bütün bu ortam bölgenin İngilizler tarafından Yunanlılara devredilmesi ile değişmişti. Aydın civarında Müslümanlara uygulanan politikalar, Yalova, Gemlik, İzmit gibi kentlerde ve bunların çevresindeki köylerde de aynı şiddetle görülmeye başlanmıştır. Türklerin elindeki

³⁰⁸ Adanan Sofuoğlu, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", *ATAM Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 54, Ankara, 2002, s. 804.

³⁰⁹ Mesut Çapa, "Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Yardımları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- II*, (3-4-5 Nisan 2015), Kocaeli, s. 1679.

³¹⁰ McCarthy, *a.g.e.*, s. 316.

silahlar alınmış, bölge jandarma kuvvetleri silahsızlandırılmış ve ardından Türklere karşı kıyım ve tecavüzlere başlanmıştır. Köyler yakılıp yıkılırken Türklere ölümün dışında bir yol kalıyordu, o da göçtü. Bütün bu olaylar, İstanbul'daki İngilizlerin karargâhı yakınında cereyan ediyor, İngiliz yüksek görevlileri, gazete muhabirleri ve hatta akademisyenler olay yerlerini bizzat inceliyorlardı³¹¹.

Aslında 22 Haziran 1920'de başlayan ikinci Yunan genel taarruzu, Akhisar, Salihli, Soma, Nazilli, Edremit, Balıkesir, Bursa gibi şehirlerde başlamış, ancak asıl göç veren kentler ise Gemlik, İzmit, Yalova ve köylerinde yoğunlaşmıştır. 1919'da yaşanan işgallerden kaçan Müslüman ahalinin sığındığı yerler 1920 yılında işgale maruz kalmış ancak halkı çok ciddi kitleler halinde göçe kalkışmamıştır. Bu durumun sebebi ise, şüphesi Amiral Bristol Heyeti'nin Batı Anadolu'da yaşananları bütün çıplaklığı ile ortaya koyması ve yarattığı etki olarak kabul edilebilir. Bir diğer önemli neden ise Akhisar, Dinar, Soma, Nazilli, Balıkesir, Salihli gibi yerleşim yerleri mülteci kamplarına dönüşmüş ve beynelmilel bir yapıya kavuşmuş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak İzmit, Gemlik, Yalova, İzmit ve Adapazarı gibi yerlerde yaşayan Müslüman ahali Yunanlıların şiddet ve baskılarına maruz kalmış, göç yönü olarak büyük bir çoğunluğu başkent İstanbul'a yönelmiştir. Balıkesir, Bandırma, Mudanya ve civarından günlük 50-60 kadar mültecinin İstanbul'a sığındığı bildiriliyordu. Bu mültecilerin iskân edileceği belirli bir yerleşim yeri olmadığı için İstanbul'un muhtelif yerlerine iskânları sağlanıyordu. Cami köşelerinde perişan bir halde kalan mültecilerin, Muhâcirîn idaresi tarafından barakalara yerleştirilmek istenmişlerse de bir kısmı yerlerinden memnun olduklarını bildirerek barakalara yerleşmeyi kabul etmemiştir.³¹²

Bu mültecilerden başka İzmir ve çevresinden İstanbul'a sığınan mülteci sayısı 150 bin kişiyi bulduğu, son harekât üzerine Balıkesir, Soma, Alaşehir ve civarından Bandırma yoluyla İstanbul'a 2.500 kadar muhacirin sığındığı aktarılıyordu. Ayrıca Bursa, Gemlik, Yalova, civarından 8.000 mülteci İstanbul'a gelmiş ve çeşitli bölgelere yerleştirilmişlerdir³¹³. İstanbul'a çok miktarda mültecinin sığınması karşısında, Aydın, Hüdavendigâr vilayetleri ile Yalova,

³¹¹ McCarthy, *a.g.e.*, s. 317.

³¹² *Dersaadet*, 14 Temmuz 1920.

³¹³ *Dersaadet*, 18 Temmuz 1920.

Karamürsel ve civarından gelen muhacirlerin sevk, iaşe ve iskânları için haftada 1.500 liralık avansın İstanbul Muhâcirîn Müdüriyeti'ne aktarılması kararı alınmıştır³¹⁴.

Yunan taarruzundan kaçan Balıkesir, Soma, Akhisar, Bandırma ve Biga'dan göç eden mültecilerin sığındığı bir diğer önemli bölge ise Bursa olmuştur. Ancak Bursa'nın Yunan idaresi altında olması bölgedeki muhacirlerin durumunun gözlemlenmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple Bursa havalisindeki muhacirlerin ahvalini tetkik ve teftiş etmek için Muhâcirîn Müdüriyeti müfettişlerinden Seyfi Bey başkanlığındaki bir heyetin Bursa'ya gönderilmesine karar verilmiştir³¹⁵. Muhâcirîn Müfettişleri Seyfi, Halil Ali ve Tahsin Beylerden oluşan bir heyet, Bandırma üzerinden Bursa muhacirlerinin yanına intikal etmişlerdir³¹⁶. Bölgede incelemelerini yapan heyet, Seyfi Bey imzasıyla bir rapor hazırlamıştır. Balıkesir, Biga ve havalisinden Bursa'ya iltica eden muhacirlerin sayısının 8.000'e ulaştığını, Yunan temsilcileri ile yapılan görüşmelerden sayesinde bu mültecilerin memleketlerine iadesi için teminat alındığını bildirmektedir. Ayrıca mültecilerin yerlerine iadesi için 2.000 liranın acilen Muhâcirîn İdaresi bütçesi için temin edilmesi gerektiğini yazıyordu³¹⁷. İzmir muhacirlerine yardım etmek için kurulan İstanbul'daki, *Muhtac-ı Muhâcirine Yardım Cemiyeti* kadınları, muhacirlerin yerlerine iadeleri için gereken paranın karşılanacağını bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, bölge muhacirleri adına bir teşekkür yazısı yayınlamıştır³¹⁸.

Seyfi ve Rıfat Beyler Bursa'daki muhacirlerin durumunu teftiş ettikten sonra İstanbul'a geri dönmüşlerdir³¹⁹. Hazırlamış oldukları raporlarda Yunanlıların bölgede nasıl bir politika izlediğinin kanıtı niteliğindedir. Bursa muhacirlerinin, Yunanlıların Balıkesir ve havalisini işgali üzerine, daha önce Yunanistan'a hicret etmiş Rumların tekrar bu bölgeye yerleştirilmesi ile yurtsuz

³¹⁴ BOA, BEO, 4667, 350016.

³¹⁵ *Dersaadet*, 29 Temmuz 1920.

³¹⁶ *Dersaadet*, 6 Ağustos 1920.

³¹⁷ *Dersaadet*, 13 Ağustos 1920.

³¹⁸ *Dersaadet*, 6 Eylül 1920

³¹⁹ İstanbul'dan Bursa muhacirlerinin durumunu tetkik üzere görevlendirilen heyette yer alan Halil Ali Bey İstanbul'a geri dönmemiş, Bandırma bölgesinde bulunan muhacirlerin durumunu incelemek üzere Bandırma'ya geçmiştir. Halil Ali Bey'in yanına iki mülkiye müfettişi daha görevlendirilmiştir. Bk. *Dersaadet*, 1 Eylül 1920.

kalan Rumeli muhacirleri olduğu aktarılmaktadır. Muhacirler camilere ve Muhâcirîn idaresi emrinde olan binalara yerleştirilmiştir³²⁰.

27 Ekim 1920 tarihinde Balıkesir Jandarma Kumandanlığı ve Hüdavendigar Vilayeti riyasetinden gönderilen raporlar, Yunan kuvvetlerini uluslararası hukuka aykırı hareketlerde bulduklarını bildiriyor, Hariciye Nezareti'nin bu duruma mani olmasını istiyorlardı. Balıkesir, Bandırma, Erdek, Soma'da Müslüman halkın yaşam haklarına tecavüz edilirken, Orhangazi'ye bağlı köylerin yakılarak ahalsinin katledildiği, aynı şekilde katliamların Gemlik'te de şiddetle devam ettiğini bildiriliyordu. Bu bölgelerden halkın hicrete başladığı, çok sayıda Müslümanın yollarda dahi katledildiği aktarılıyordu³²¹.

Benzer durumlar Yalova'da da yaşanmaktaydı. Yalova'nın işgali ardından bölgede kontrolü sağlamak isteyen Yunan kuvvetleri kaymakam, polis, jandarma gibi tüm devlet görevlilerini kazadan ihraç etmiştir. Yalova'nın köyleri ve diğer yerleri ile irtibat kesilmiş, halkın elinde ekmek bıçağına varana kadar silah mahiyetindeki her şey toplanmıştır. Bunun yanında bölge Rumları silahlanarak köylere baskınlar düzenleyerek İslam ahalinin mallarına ve ırzlarına tecavüz ettikleri görülmektedir. Yaşanan bu fecailerden kurtulabilenler yollara düşerek mülteci konumunda sığınacak bir yer aramaktadırlar³²². Ancak Yunan idaresi bölgedeki kötü muamelelerini gizlemek adına, İzmir ve çevresini işgal ederken düştükleri hataya düşmemeye gayret ederek, bölge halkının kaza dışına göç etmelerini engellemeye çalışmışlardır. Yaralı ve hastaların dahi Yalova ve Karamürsel dışına çıkmalarına izin verilmiyordu³²³. Yalova'ya Bağlı Ortaburun köyü sakinleri, Rum çetelerinin taarruzundan kurtulmanın çarelerini aramak için Yalova'da bulunan Yunan kumandanından hicret için izin istemiş, kumandan hicrete izin vermemiş ve yalnızca iki gün sonra Rum çetesi köyü basarak halkı katletmiştir³²⁴. Bölgeye incelemeler için gelmiş olan Arnold Toynbee'nin eşi Rosalind Toynbee, 1921 Mayıs'ında Yalova ve çevresinde yaşananlara ve Yunanlıların gerçekleri gizleme çabalarına şahit olmuş, mültecileri görme ve yerinde teftiş etme isteklerini türlü bahanelerle atlatılmaya çalışıldığını notlarına

³²⁰ *Dersaadet*, 30 Eylül 1920.

³²¹ BOA, HR. SYS., 2618/67.

³²² BOA, HR. SYS., 2620/57.

³²³ BOA, HR. SYS., 2619/45.

³²⁴ *Türkiye'de Yunan Fecâyii, İkinci Kitap*, Dâhiliye Nezâreti Muhâceret Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından-5, İstanbul, 1337(1921), Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, s. 93-94.

kaydetmiştir. Rosalind Toynbee'nin; *“Yunanlılardan tedarik ettiğimiz serbest giriş kartlarımızı nöbetçi kulübesine gösterdik ve zorlukla karşılaşmadan geçtik. Sorumlu Yunan subayı Giritli bir yüzbaşıydı ve görmesem inanmayacağım derecede haydut rolüne bürünmüş bir tiyatro sanatçısı görünümündeydi. Yüzünde o güne kadar hiç karşılaşmadığım ve bir daha hiç karşılaşmamayı ümit ettiğim apaçık ve kontrol edilemeyen korkunç bir kin vardı. Tüm resmi muameleler boyunca yüzünden kin ve öfke saçıyordu ve burada hiçbir mülteci olmadığına yemin ediyordu. Bizimle beraber gelen üç subayı karşılamaya gelen bir teğmen, büyük bir heyecan ve huzursuzluk içinde “burada hiç mülteci yok, biz uygar bir ordumuz!!” dedi. Yüzbaşı bize karşı akla gelebilecek her türlü engellemeye başvurdu. Önce hiçbir mülteci olmadığını söyledi. Daha sonra sadece “yakılmış köylerin” (ilk defa köylerin yakıldığını kabul ediyorlardı), en sonunda kendi listesinde işaretli birkaç köyden mülteci alabileceğimizi söyledi”* şeklindeki hatırası, Yunan kuvvetlerinin aslında yaptıklarının uluslararası hukukta yeri olmadığını bildiklerinin ve saklamaya çalıştıklarının bir göstergesidir³²⁵.

Arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere Marmara bölgesi içerisinde yapılan katliamlar sadece Yunan ordusu tarafından yapılmıyordu. Yerli Rumlar, Yunan ordusundan aldıkları güçle İslam ahalisine karşı gasp ve tecavüzlerine devam ediyordu. Ancak bu konuda yalnız olmadıkları ve Ermeniler ile birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Yalova'da faaliyet gösteren Rum ve Ermeni çetelerinin Dereköyü'nü basarak, köyü yaktıkları ve halkın mülteci durumuna düştüğü ve hükümetin bu konuyu engelleyerek yardımda bulunması isteniyordu³²⁶. Rum ve Ermeni çeteleri Bursa ve köylerini³²⁷ Yenişehir'i³²⁸, Yalova, Orhangazi ve civar kazalarda Müslüman halkı katlederek, köylerini yağmalayarak, tehcire sürüklemişlerdir³²⁹.

5 Kasım 1920 tarihinde Yalova'dan hareketle Karamürsel istikametine yönelen Yunan kuvvetleri, Karamürsel'e bağlı 25 köyü yakmışlardır. Canlarını zor kurtaran ve malları ve mülklerini kaybeden yaklaşık 10 bin kişilik bir mülteci

³²⁵ Mustafa Çufalı, *“İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü 1921 (Arnold Toynbee'nin Eşi Bayan Rosalind Toynbee'nin İzlenimleri)*, TİTE, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 6, Sayı 21, Ankara, 1998, s. 36.

³²⁶ BOA, HR. SYS., 2621/14

³²⁷ BOA, HR. SYS., 2630/39.

³²⁸ BOA, HR. SYS., 2621/22.

³²⁹ BOA, HR. SYS., 2623/69

grubu, İstanbul, İzmit ve Derince civarına sığınmışlardır³³⁰. Yunan idaresi tarafından Derince'ye sürgün edilen Karamürsel ahalisinin sayısı 1.281 kişi olarak kayıtlara geçmiştir³³¹. Sığınmacılara yardım, iskân ve geri yerlerine dönmelerini sağlamak adına Hilâl-i Ahmer Heyeti görevlendirilmiştir³³². Pazar, Avrekil, Çamçukur, Kırkpınar, Karaahmetli, Dereköyü, İnebeyli, Akşar, Harye, Yeniköy, Simli, Vefa, Ereğli köylerinin Karamürsel'e gelen Yunan kuvvetleri tarafından yakılıp, tahrip edilmesi üzerine sefil bir halde boшта kalan 4.677 mülteciye Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından yardım edilmiştir³³³. 3 Aralık 1920 tarihli Harbiye Nezareti'nin Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgraf ile Yunan işgal kuvvetlerinin Yalova, Karamürsel'de pek çok Müslüman köyünün yakılarak tahrip edildiği, silah toplama bahanesi ile zulümlerine devam etmekte oldukları bildirilmektedir³³⁴. Yunanlıların İznik ve çevresindeki faaliyetlerine bölgedeki Rum çetelerinin de katılması ile birlikte Müslüman halk kitleler halinde göçe başlamışlardır. Karamürsel'de bulunan Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhhiyye Heyeti'nin varlığı mülteciler için bir çekim merkezi olmuş ve pek çoğu Karamürsel'e sığınmıştır³³⁵.

Bölgede yaşananları Londra'ya, Lord Curzon'a aktaran İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, 1920 yılının Kasım ayında Karamürsel'e gelen Yunan kuvvetlerinin Kuvâ-yı Millîyeciler ile girdikleri bir dizi çatışmanın ardından Karamürsel'i tahrip ettiklerini ve çevresindeki 14 köyü yaktıklarını ifade ediyordu. Ayrıca bölgede vazifesi başındaki Osmanlı memurlarını vazifelerinden alıkoyarak Yalova'ya sürdüklerini, halkın geri kalanını gemiler ile İzmit körfezinin diğer tarafına aktarıldığını ve o kitlenin büyük bir çoğunluğunun İstanbul'a sığındığını aktarıyordu³³⁶. Rumbold'un raporunda aktardığı muhacir kafilesi Ekim ayının hemen başında perişan ve sefil bir halde İstanbul'a sığınmıştır. Bu muhacir kafilesi Eminönü-Sirkeci yakınındaki Yeni Camii'ye yerleştirilmiştir³³⁷.

³³⁰ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 1023

³³¹ *Gös. yer.*

³³² İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu -23Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009, s. 65.

³³³ Çapa, "*Kocaeli ve Çevresi...*", s. 1682.

³³⁴ BOA, *HR. SYS.*, 2620/58.

³³⁵ Çapa, "*Kocaeli ve Çevresi...*", s. 1683.

³³⁶ McCarthy, *a.g.e.*, s. 319.

³³⁷ *Dersaadet*, 3 Ekim 1920.

22 Kasım 1920 tarihinde sadece İstanbul'a gelebilen Karamürsel mültecilerin sayısı 1300'e ulaşmıştır³³⁸. Adapazarı, Yalova, Orhangazi, İzmit ve Karamürsel'den İstanbul'a muhacirler akın etmeye başlamıştır. 1920 yılı sonlarından itibaren bölgedeki Yunan kuvvetlerinin ve çetelerin baskısı sonucu halk göç için İstanbul'a sığınmayı tercih etmiştir. Sadece 5 Ekim 1920 tarihinde İzmit ve civarından İstanbul'a sığınan mülteci sayısı 40 hane olarak belirtilmiştir. Muhâcirîn Müdüriyeti bu mülteciler için Aksaray yokuşunda bulunan Laleli Camii ve Cerrahpaşa Camii'ni muhacirlerin iskânına tahsis etmiştir³³⁹. 1920 yılının son aylarında İstanbul'a gelen muhacir sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Yunan kuvvetlerinin sadece Anadolu'da değil Trakya'da da ilerlemesi, İstanbul'a muhacir akının yaşanmasına neden olmuştur. Gelen muhacirlerin iskânı meselesi için ciddi sıkıntılar yaşayan Muhâcirîn Müdüriyeti, camilerin yanında medrese ve tekkeleri de iskân birimi olarak kullanmaya başlamıştır. Eyüp Sultan civarındaki medrese ve tekkelere muhacirler yerleştirilmiş, ancak buraların bakımsız olması nedeniyle tamirata başlanılmıştır³⁴⁰.

Yunan işgal kuvvetleri 27-28 Haziran 1921 tarihinde İzmit'ten çekildiler. Yunan kuvvetleri çekilirken şehri tahrip etmesini önlemek için bölgedeki Türk birlikleri tertip almışlardır. Yunanlıların çekilmesi ile bölgedeki durumun ciddiyeti ortaya çıkmıştır. İzmit neredeyse boşalmış tahminen 10-20 bin civarı Müslüman nüfus kaldığı görülmüştür³⁴¹. Şehri devralan Türk idaresi bir bildiri yayınlarak, İzmit halkının can, mal, namus güvenliğinin sağlanacağını, şehri terk etmek isteyenler için limanda bulunan bir gemi ile tahliye edileceklerini bildiriyordu. Bu sırada Hilâl-i Ahmer ve Muhaciririn Müdüriyeti yetkilileri şehre iltica eden Adapazarı, Sapanca İzmit ve çevresi mültecilerinin memleketlerine iadesi için girişimde bulunuyordu. Bölgeye gelen Hilâl-i Ahmer heyeti temsilcileri Gülnihal Vapuru ile Karamürsel'e geçerek oradaki muhacirlere yardımda bulunuyordu³⁴². Karamürsel'e gelen Hilâl-i Ahmer Doktoru Rüştü Bey, Değirmendere, Bahçecik, Kapaklı ve Karamürsel'de muhacirler ile ilgilenerek

³³⁸ *Dersaadet*, 22 Ekim 1920.

³³⁹ *Dersaadet*, 6 Ekim 1920.

³⁴⁰ *Dersaadet*, 25 Ekim 1920.

³⁴¹ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 1027.

³⁴² Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 1028.

onlara çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuş, Amerika Şark-ı Karib heyeti ile temas sağlamıştır³⁴³.

Doktor Rüştü Bey, Bahçecik'in Kocaeli bölgesinde yaşanan Yunan katliamlarından sağ kurtulan çok sayıdaki Müslümanın sığındığı bir yer haline geldiğini belirtiyordu. Çevre köylerden evleri tamamen yanmış, Bahçecik'te kalıcı olmak istemeyen ve tekrar yerlerine dönmek isteyen zavallılar sefil bir halde yaşıyorlardı. Değirmendere'de de durum pek farksız değildi. Köyleri yakılmış, malları yağmalanmış aç ve çıplak mülteciler ile doluydu. Buralardaki halkın bir kısmı fırsatı bulursa İstanbul'a göç ediyordu³⁴⁴. Karamürsel ve havalisinden çok sayıda Müslümanın İstanbul'a sığındığı ve bunlar doğrudan Karamürsel'den gelmeyip sahil kıyılarına iltica eden civar ahaliden olduğu görülmektedir³⁴⁵. Bu yörelerden en fazla yardıma muhtaç olanı Karamürsel'di. Karamürsel'de sahil köyleri tamamen yanmış, iç kesimlerde ise köylerin bir kısmı yakılıp yağmalanmıştır. Hilâl-i Ahmer Heyeti, evsiz kalan ahaliye yardıma koşmuş, Gülnihal Vapuru ile getirilen çok sayıda çadırı bölgeye kurmuştur³⁴⁶. Kapaklı, Yalova, Gemlik, Orhangazi ve civarına çok sayıda mülteci sığınmıştır.

1921'in Mayıs ayı itibariyle, Türk kuvvetlerinin çabaları sonucunda Albay Kazım (Özalp) Bey komutasındaki Mürettep Kolordu, Kocaeli Yarımadası üzerindeki Yunan kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişlerdir. 21 Haziran'da Adapazarı, 28 Haziran'da İzmit Türk kuvvetleri tarafından geri alınmıştır. İzmit'ten takip edilen Yunan kuvvetleri Karamürsel istikametinden çekilmeye başlamış ve 30 Haziran'da Yalova'nın güneyine çekilmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine 1920 sonlarında Yunanlılar tarafından işgal edilen Kocaeli yarımadası Yunan işgalinden kurtulmuş oluyordu³⁴⁷.

Ancak Yunan kuvvetleri geri çekilirken bölgeyi yakıp yıkmaktan geri kalmamışlardır. Bölgede yaşayan yerli Müslüman unsurlar, Hilâl-i Ahmer merkezine yapmış oldukları başvuru ile şehirden tahliye edilmek istediklerini

³⁴³ Çapa, "Kocaeli ve Çevresi...", s. 1682.

³⁴⁴ Çapa, "Kocaeli ve Çevresi...", s. 1683.

³⁴⁵ *Tevhid-i Efkar*, 11 Temmuz 1921.

³⁴⁶ *Tevhid-i Efkar*, 14 Temmuz 1921.

³⁴⁷ Mustafa Sarı, "Milli Mücadele'de İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmeri'in Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 974.

bildirdiler. İvedilikle harekete geçen Hilâl-i Ahmer Müdürlüğü, Kızılırmak, Gülnihal, Nimet, Giresun, Gayret, Galata ve İnebolu vapurlarını muhacir tahliyesi için tahsis etmişse de, bölgenin Yunan kuvvetleri tarafından tamamen boşaltıldığı kanaatiyle tahliye işleminden vaz geçtiği görülmektedir. Bu sebeple yola çıkan Hilâl-i Ahmer heyeti Gülnihal vapuru ve berberindeki yardımlar ile hareketine devam ederken diğer vapurlarını geri döndürmüştür³⁴⁸. Yunan kuvvetlerinin çekilirken en çok tahrip ettiği yerlerden olan Karamürsel, Hilâl-i Ahmer'in yardımları ile yaralarını sarmaya başlamıştır. Bölgeye gelen Gülnihal vapuru beraberinde getirdiği çadırları yangından zarar görenlere dağıtmış, halkın tekrar iş ve güçleri ile uğraşmalarını en kısa sürede sağlamayı başarmıştır³⁴⁹. Ancak Yunanlıların geri çekilmesi ile köylerine geri dönen Karamürsel halkı, enkazdan başka bir şey bulamamış, arsalarını tanıyabilen aileler arsaları üzerine duvar yerine çarşaf ve çuval geçirerek mahremiyetlerini örtmeye çalışmışlardır³⁵⁰.

Karamürsel'de yaşayan halkın pek düşkün bir halde olmaları sebebiyle bölgeye Hilâl-i Ahmer Heyetleri nakledilmiştir³⁵¹. Yapılan yardımlara rağmen bir kısım halk, aralıklı olarak İstanbul'a sığınmaya devam etmiştir. Yunanlıların geri çekilmesine rağmen Yalova, Değirmendere, Karamürsel havalisinden yaklaşık 700 kişilik bir muhacir kafilesi İstanbul'a sığınmıştır. Bu sığınmacılar Yunan işgali nedeniyle dağlara çekilen ve işgalin sona ermesi ardından memleketlerine geri dönenler oldukları tespit edilmiştir³⁵².

Yunan işgali sebebiyle göç veren bir diğer yerleşim yeri ise Çanakkale'ydi. Aslında Mondros Ateşkes Antlaşması gereği bölge İngiliz işgal kuvvetlerinin kontrolünde bulunmaktaydı. Bu sebeple Yunan işgalinden kaçan bölge Müslümanlarının sığınacağı güvenli bir yer olarak kabul ediliyordu. Burhaniye ve Edremit civarında Yunanlıların mezaliminden kaçan bir grup muhacirin Çanakkale'ye sığındığı bildiriliyordu³⁵³. Ayrıca Çanakkale, Batı Anadolu'da Yunanlıların kötü muamelesine maruz kalan halkın İstanbul'a gidebilmeleri için alternatif bir güzergâh olarak ortaya çıkıyordu. Bu nedenle Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, Aydın ve civarındaki Müslüman muhacirlerin

³⁴⁸ Sarı, *a.g.m.*, s. 975.

³⁴⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 14 Temmuz 1921.

³⁵⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Temmuz 1921.

³⁵¹ *Tevhid-i Efkâr*, 18 Temmuz 1921.

³⁵² *Tevhid-i Efkâr*, 21 Temmuz 1921.

³⁵³ BOA, *DH. ŞFR. 637-102*.

yerlerini terk ederek İstanbul'a yaptıkları göçün durdurulması ve Müslüman muhacirlerin köylere yerleştirilmesi konusunda tedbirler alınması gerektiğini Kale-i Sultani mutasarrıflığına bildiriyordu³⁵⁴. Bölgede incelemeler yapan Mülkiye Müfettişi Süleyman Hikmet Bey'in bildirdiği üzere muhacir iskânına elverişli askeri binalar ve ziraata uygun arazilerin bulunduğu tespit edilmiştir³⁵⁵. Ayrıca Çanakkale ve Lapseki'de savaş sırasında inşa edilen binaların muhacirlerin iskânı için korunması ve tahrip edilmemesi isteniyordu³⁵⁶. Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyet-i Umûmiyesi tarafından bölgeye imkânlar dâhilinde yardımda bulunuluyor, Çanakkale Mutasarrıflığına mültecilere tevzi edilmesi için yiyecek ve 14 balya elbise gönderilmiştir³⁵⁷.

Çanakkale merkezi dışında kalan bölgeleri kontrol altına alan Yunan kuvvetleri işgal altına aldıkları diğer yerlerdeki uygulamalarını Çanakkale ve çevresinde de aratmamıştır. Özellikle Biga halkı, Yunanlıların uygulamaları karşısında göçe başlamak zorunda kalmıştır. 7 Şubat 1921 tarihli raporda Biga halkının, Yunanlıların mezalimine tahammülleri kalmayarak, evlerini, barkların terk edip oraya buraya göç etmeye başladıkları bildiriliyordu³⁵⁸. 22 Mayıs 1921 tarihli raporda aktarıldığına göre Bayramiç bölgesi Yunan kumandanının iki yüz kadar kuvvetle Hacıbekirler, Muradlar ve Hacı Kasım köylerini ateşe vererek sivil halkı katletmiştir. Yunan kuvvetleri buradan hareketle Çan'a doğru yönelmiş ve Mamure Nahiyesi'ne bağlı Kilisealan ve Ağayeli köyleri Müslüman ahalisi ile Yunan müfrezleri arasında çatışma çıkmıştır. Çatışma dolayısıyla heyecana kapılan halkın bir kesimi hicrete başlamıştır³⁵⁹. Yunan kuvvetlerinin yaptıkları bununla da kalmamış, güzergâhları üzerindeki tarlalarda çalışan ve hicret eden muhacirlerin bir kısmını katletmiştir. Bu haber üzerine Karakocalar Köyü ahalisinden 28 aile bütün mallarını ve mülklerini bırakarak köylerini terk etmiştir³⁶⁰. Biga'da yaşanan olaylar nedeniyle çok sayıda Müslüman Araplar Karyesi'ne göç etmiştir. Araplar Karyesine göç eden yaklaşık 700 kişilik Biga muhacirleri için yardımda bulunulduğu, Çanakkale Mutasarrıflığı tarafından

³⁵⁴ BOA, DH. ŞFR. 100-38.

³⁵⁵ BCA, 272.0.0.1.1. 14-51-13.

³⁵⁶ BOA, DH. ŞFR. 100-111.

³⁵⁷ *Yenigün*, 10 Nisan 1920.

³⁵⁸ *Türkiye'de Yunan Fecayî*, s. 228.

³⁵⁹ BOA. HR. SYS. 2615/3.

³⁶⁰ BOA, HR. SYS. 2624/80.

Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir³⁶¹. 21 Mayıs 1922 tarihli Kale-i Sultaniye Mutasarrıfı Vahab Bey tarafından hazırlanan bir raporda, Yunan kuvvetlerinin hukuksuz ve insanlık dışı faaliyetlerde bulunduğu, çok sayıda Müslümanın Yunan müfrezesi tarafından katledildiği aktarılıyordu. Ezine'ye bağlı, bölgenin en zengin köylerinden olan Geyikli ve Bergos köylerinin sakinleri bütün mallarını, hayvanlarını bırakarak canlarını kurtarmak pahasına göç ettikleri bildiriliyordu. Dâhiliye Nezareti'nden yaşanan bu gelişmelere karşı acilen siyasi tedbirler alınmasını istiyordu³⁶².

Yunan kuvvetlerinin 1921 tarihi itibarıyla, Türk düzenli ordusu karşısında aldığı yenilgilere bağlı olarak geri çekilmeye başlamıştır. Özellikle ikinci İnönü muharebesi esnasında Bilecik, Bozüyük ve İnönü köylerinde yaşayan Müslüman halk, Yunanlıların köyleri ateşe vermesi karşısında çareyi göç etmekte bulmuştur. Bu muhacirler Yunan kuvvetlerinden kaçmak için, Yunan ordusunun güzergâhı dışındaki dağlara sığınmıştır³⁶³. Yüksek tepelere sığınan muhacirler aç ve perişan bir halde bulunmuşlar ve bu biçarelere Hilâl-i Ahmer tarafından yardım edilmiştir³⁶⁴. Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi esnasında işgal altında kalan bölgelerde yapmış oldukları tahribat karşısında da göç hareketleri bir kurtuluş aracı olarak kullanılmıştır.

İşgaller karşısında yaşanacaklara dair bir öngöründe bulunarak henüz Yunan ordusu gelmeden kitleler halinde göç eden çok sayıda muhacirin varlığı gerek basın yayın organlarında, gerekse resmi belgelerde bahsedilmektedir. Bu muhacirlerin kitleler halinde güvenli bir bölgeye göç etmesi ile beraber Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer yardımları ile hayata tutunmuşlardır. İşgallerden kaçan muhacirler genellikle büyük şehirlerde toplanarak buralarda bulunan Muhâcirîn şubeleri vasıtasıyla yardım alabilmiştir. Ancak göç hareketlerinin bir diğer kolu ise daha elim bir tablo ortaya koymaktadır. İşgale maruz kalan şehir, kasaba ve köy halkının bir kısmı kalıcı ve uzun süreli göç etmekten sakınarak, kısa mesafeli ancak Yunan ordusunun güzergâhı dışında bulunan dağlara ve ovalara çekildikleri de görülmektedir. Bölgelerin Yunan kuvvetlerinin denetimine geçmesi ardından ve ortamın yatışmasından sonra

³⁶¹ *Tevhid-i Efkar*, 21 Temmuz 1921.

³⁶² BOA, DH. KMS, 60-3-46.

³⁶³ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s. 240.

³⁶⁴ Çapa, *Kızılay...*, s. 241.

peyderpey köylerine, kasabalarına geri dönmüşlerdir. Şüphesiz bu kısa süreli ve mesafeli göç hareketinin ardında ekonomik etkenler temel belirleyici olduğu düşünülmektedir. 1919 ve 1920 yıllarında gerçekleşen iki farklı zamanlı Yunan ileri harekâtının yaz ayları içerisinde başlaması nedeniyle tarladaki mahsulün ortada kalmaması ve ekonomik olarak zora düşmemek adına muhacirlerin bir kısmının köylerinden çok uzaklaşmadığı görülmüştür. Bu muhacirler bir zaman sonra tekrar evlerine dönerek hayatlarını devam ettirmişlerdir.

Yunan ileri harekâtı sonucu ortaya çıkan yerli Müslümanların göç hareketleri sadece işgallerin arifesinde ve hemen ardıyla sınırlı kalmamıştır. Yunan ordusunun işgal altındaki şehir ve kasabalarında kalan Müslüman halk, işgal süresince maruz kaldığı kötü muameleye bağlı olarak da göç etmiştir. Özellikle Yunanlıların şehirlerin idaresini ele geçirdikten sonra atıl duruma düşen ve görevlerinden uzaklaştırılan devlet memurları da çareyi göç etmekte bulmuştur. Ancak mevcut statüleri gereği bir mülteci kampına sığınmaktan ziyade, bu memurların büyük bir çoğunluğunun başkent İstanbul'a sığındığı görülmektedir. Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerde muhtariyet ilan etmesi üzerine bölgede görevli memurlar açıkta kalmış ve yönetim merkezi İstanbul'a gelerek İstanbul Hükümeti'nin, haklarını korumasını ve zararların karşılanmasını talep etmişlerdir. İstanbul Hükümeti, "*Mecburi Ma'zuliyet Kararnamesi*" hazırlayarak İstanbul'a sığınan memurlarına maaş tahsis etmiştir³⁶⁵. Yunan işgal idaresi altına giren mahallerde muhtariyet ilan edilmesi nedeniyle İstanbul'a göç eden memurların izinli sayılarak tam maaş ve "*Tahsisat-ı Fevkalade*" (olağan üstü hal ödeneği) ödenmesine karar verilmiştir³⁶⁶.

İstanbul dışındaki bir bölgeye sığınan memurların bir kısmı ise birikmiş maaşlarının alınabilmesi için Dâhiliye Nezaretine başvurdukları görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz belge taramalarında çok sayıda memurun göç hadisleri nedeniyle zor duruma düştükleri ve İstanbul Hükümeti nezdinde yapmış oldukları başvurularda mağduriyetlerini giderilmesini talep etmektedir. Muallim, imam, muhtelif idarelerin memurları maaşlarının ödenmesi ya da eski memurluklarına denk bir göreve gelmeyi istediklerini

³⁶⁵ BOA. MV. 224-154.

³⁶⁶ BOA. MV. 224-89.

bildirmektedir³⁶⁷. Ancak Osmanlı idaresi memurların bu durumu suiistimal etmelerini önlemek adına bir takım tedbirler aldığı görülmektedir. Örneğin Aydın vilayetinin Yunan işgaline uğraması üzerine vazifelerini terk eden memurların yerlerine yenilerin tayin edilmesini ve durumun teftiş edilmesi için bölgeye her vekâletten müfettişler gönderilerek tahkikatlar yapılmasına karar verilmiştir³⁶⁸. İstilaya maruz kalan yerlerden hicret etmeyip şahsi menfaatleri gereği kalan adliye memurlarının eski maaşlarının ödenmemesi, ancak işgale rağmen yerinde kalarak hicret etmeyen ve bir yabancı hizmetine girmeyen memurların maaşlarının ödenmesine karar verilmiştir³⁶⁹.

13 Eylül 1921 tarihinde kazanılan Sakarya Meydan muharebesi sonucunda Yunan kuvvetleri Anadolu üzerinde ele geçirdiği bölgelerde tutunmaya çalışmış, iç politikalarında da çalkantılı bir süreç yaşayan Yunan kuvvetleri için geri çekilme Türk ordusunun taarruzu ile başlayacaktır. Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz sonunda Yunan kuvvetleri işgal ettikleri Batı Anadolu'yu kısa bir süre içerisinde terk edecekti. Ancak bu çekilme süreci, işgal altında yaşayan Türkler için ikinci bir tramvayı beraberinde getirmiştir. Yunan ordusu geri çekilirken Müslüman halkın elindeki değerli mallarını yağmalarken, geride kullanılmaz şehirler ve köyler bırakmıştır. Bu durum karşısında Müslüman unsurun tekrar göç etmeye başladığı görülmektedir. Kütahya'nın Emet Kasabası'ndan çekilen Yunan ordusu Bağcı köyünü boşaltırken adeta yağmalamış, hayvan yemliklerinin tahtalarına varana kadar almış, köyde ne eşya ne de hayvan namına bir şey kalmamıştır. Canlarını zor kurtaran halk çareyi dağlara kaçmakta bulmuştur. Emet'e bağlı 200 hanelik Sülya köyü, 45 hanelik Çalcağıl köyleri yakılmış ve yaklaşık 800 kişi dağlara sığınmıştır³⁷⁰. Tavşanlı'ya

³⁶⁷ Memurların bu taleplerine örnek olması açısından, İzmit Sancağı Merkez Ziraat Memuru Hıfzı Efendi'nin işgal nedeniyle İstanbul'a sığındığı ve birikmiş maaşlarının İstanbul Vilayeti Hususi Bütçesi'nden ödenmesine karar verilmiştir. Bk. BOA. DH. UMVM. 44-68. Vize kasabasının Yunanlılarca işgali üzerine İstanbul'a hicret eden Ma'zul Muhasebe-i Hususiye Memuru Mehmet Rüştü Bey'in önceki memuriyetine denk bir memuriyete tayin edilmek istendiği görülmektedir. Bk. BOA. DH. UMVM. 41-93. işgal nedeniyle Antalya'ya hicret eden Aydın muallimlerinin birikmiş maaşlarını gösteren bir cetvel ile beraber maaşlarının ödenmesine dair bir arzuhalin Aydın vilayeti gönderildiği ve gereğinin yapılması isteniyordu. Bk. BOA. DH. UMVM. 68-10.

³⁶⁸ BOA. MF.MKT. 1240-23.

³⁶⁹ BOA, DH. UMVM. 40-6.

³⁷⁰ Yunan ordusunun yapmış olduğu mezalimi arşiv belgeleri ışığında kaleme alan Talat Yalazan, iki ciltlik kitabının ilk cildinde işgalin genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan Yunan mezalimini anlatırken, ikinci ciltte Yunanlıların geri çekilmeleri esnasında yapmış olduklarını anlatmaktadır. İkinci ciltte Yunanlıların çekildiği bölge halkın dağlara sığındığına dair pek çok örnek

bağlı Akaçaköy ahalisi ise mallarının yağmalanmasının yanında ırza tecavüzlerin gerçekleşeceğini anlayınca öncelikle köyün bütün kızlarını ve kadınlarını dağlara kaçırarak namuslarını ve canlarını koruyabilmişlerdir³⁷¹. Uşak'ta ise Yunanlıların çekilmelerinin son günü yapılan işkencelere dayanamayan halk tarlalara kaçmıştır. Türk süvarilerinin geldiğini görünce büyük bir sevinçle ordunun gelişini kutlamışlardır. Ancak ne yazık ki Yunan kuvvetleri geri çekilirken şehri yaşanamayacak hale getirmiştir³⁷². Görüldüğü üzere 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Müslümanların cephe gerisine göçü, anlık bir refleksten öte, işgal süresi boyunca hayatta kalmak adına gerçekleştirilen dinamik bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Yunan ordusunun Batı Anadolu'da kaldığı süre boyunca idarelerini sertliğine ve dozajına bağlı olarak göçler devam etmiştir. Özellikle Batı Anadolu'da Yunan işgali altındaki yerler ile ilgili incelemeler yapmak üzere gelen Tahkik Heyetlerinin etkisi ile nabzın düşmesine bağlı olarak geri göçlerin de yaşandığı görülmektedir³⁷³. Ancak Yunan işgalinin neden olduğu iç göç hadisleri 18 Eylül 1922'de Yunanlıların Anadolu'dan tamamen geri çekilmesi ile son bulacak, yerini, zor şartlar altında sığınmacı olarak yaşayan mültecilerin evlerine, yurtlarına dönüş yolculuğuna bırakacaktır.

4.2.1. Uluslararası Tahkik Heyeti ve Samanlıdağ Mültecileri'nin Tahliyesi

Yunanlıların İzmit ve çevresinden çekilmeye başlaması ile birlikte, 1921'in Mayıs ayı içerisinde Güney Marmara kıyılarında Müslümanların yaşadığı köy ve kasabaları yakmaya, yağmalamaya ve halkı katletmeye devam etmişlerdir. Ancak yaşanan bu gelişmelerin İngiliz ve İtilaf Devletleri için rahatsızlık verici bir durum olması nedeniyle gelen şikâyetlere kulaklarını tıkayamamışlardır. Gemlik'in Katırlı, Muratoba ve Hamidiye karyeleri ahalisinin Hilâl-i Ahmer ve İtilaf Devletleri nezdinde yapmış oldukları şikâyetlerde, *"Bu bâbtaki maruzatımızın nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınarak hukukumuzun muhâfaza*

bulunmaktadır. Bk. Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (13 Eylül 1921-9Eylül 1922)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 55.

³⁷¹ Yalazan, *a.g.e.*, s. 59.

³⁷² Yalazan, *a.g.e.*, s. 65.

³⁷³ *Vakit*, 26 Temmuz 1920.

buyurulması zımında heyet-i muhteremelerine ilticaya mecbur olduğumuzu arz ve istirahat eyleriz.” şeklindeki ifadeleri ile Yunanlıların yaptıklarının araştırılmasını istiyorlardı³⁷⁴. Hilal-i Ahmer’in İtilaf Devletleri ile olan girişimleri sonunda Uluslararası Tahkik Heyetleri kurularak, inceleme yapmak üzere İstanbul’dan hareketler işgal bölgelerine gelmiştir.

12 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul’dan iki heyet inceleme yapmak üzere yola çıkmıştır. Bu heyetlerden biri, Şile, Kandıra, Beykoz ve İzmit çevresinde inceleme yapmak üzere görevlendirilmiştir. Ancak Yunan kuvvetleri bu bölgelerden çekildiği için katliamlar durmuş ve heyet tespitler yapamayarak görevlerini tamamlamıştır. Asıl Güney Marmara sahillerini, Gemlik, Orhangazi, Yalova sahillerini incelemeye gelen heyet; bölgede yaşanan mezalimi görme fırsatı yakalamıştır. Güney Marmara sahillerini incelemeye gelen Uluslararası Tahkik Heyeti’nin başında İngiliz Generali Franks ve yaveri Stone, Fransız Albay Vicq, İtalyan Albay Roletto ve tercümanı Amelyo, Uluslararası Kızılhaç temsilcisi İsveçli Maurice Gehri’den oluşuyordu. Bu heyete Türk tarafı temsilcisi olarak Jandarma Teğmen Mustafa Süreyya Bey katılmıştır. Daha sonraki günlerde heyet inceleme yaparken Orhangazili Refik, Yalova’nın Çınarcık köyünden Hafız Ahmet, Gemlikli Tevfik ve Armutlu nahiyesinin Sultaniye köyünden İmam Emin Efendiler heyete rehberlik yapmıştır³⁷⁵.

İngiliz donanmasına ait HMS-Bryony gemisi ile 12 Mayıs 1921 tarihinde akşam saatlerinde Gemlik’e gelen heyet vakit kaybetmeden incelemelerine başlamıştır. Köylerin Yunan askerleri tarafından yakılması sebebiyle Gemlik’e iltica eden ve camii ve medreselere sığınan mülteciler, heyetin geldiği haberi üzerine sahile akın etmişlerdir. Türk rehberler ve tercümanlar sayesinde mültecileri dinleyen heyet, bölgede yaşanan katliamların boyutunu görme şansı yakalamıştır. Hatta bu durumdan rahatsız olan Yunan işgal idaresi mültecilerden bilgi almaya çalışan Hafız Ahmet Efendi’yi tutuklamak istemiş ancak Heyetin girişimleri sonucunda zorda olsa mani olabilmışlerdir³⁷⁶. Gemlik’ten otomobil ile Orhangazi’ye giden heyet buradan dönüşte Kapaklı önlerine geldiğinde köyün alevler içinde olduğunu görmüş ve halkın bir kısmı canını kurtarmak için sahil şeridinde yığılmışlardır. Heyet, Kapaklı’dan iltica eden halk ile temasa geçerek

³⁷⁴ *Türkiye’de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 24.

³⁷⁵ *Türkiye’de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 5.

³⁷⁶ *Türkiye’de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 6.

yaşananlar hakkında bilgi almıştır. Kapaklı ve Kumla'da inceleme yaptıktan sonra Armutlu'ya gelmişlerdir. Armutlu sahilindeki mülteciler ile görüşükten sonra Selimiye, Latifiye, İhsaniye, Fıstıklı, Mecidiye Müslümanlarından 440 kişinin Yunan tazyikinden kaçarak Armutlu'ya iltica ettiklerini bildirmiştir³⁷⁷.

21 Mayıs tarihinde Yalova'da incelemelerini yapan heyet 22 Mayıs tarihinde incelemelerini tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. 12-22 Mayıs tarihleri arasında Güney Marmara sahillerinde Yunanlıların neden olduğu olaylar neticesinde bir dizi değerlendirme yapan heyet bölge mültecilerinin can güvenliğinin olmadığına kanaat getirerek mültecilerin İstanbul'a tahliyesini uygun görmüştür. Kızılhaç temsilcisi Gehri'nin İstanbul Hilâl-i Ahmer temsilciliğine müracaatla Kumla'da toplanmış olan bin kadar mültecinin İstanbul'a nakledilmesini istemiştir³⁷⁸. Uluslararası Tahkik Heyeti, Gemlik'e geldikten birkaç gün sonra, İtilaf Devletleri temsilciliklerine, bölgeye iltica eden mültecilerin bir an evvel İstanbul'a nakledilmelerinin önemli olduğunu bildirmişlerdir. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği, mültecilerin İstanbul'a naklinden ziyade, Kumla'da, İtilaf Devleti askerlerinden ve Kızılhaç memurlarının kontrolünde bir "*temerküz*" (toplama) kampı kurulmasını daha uygun gördüklerini aktarıyordu. Ancak heyet üyelerinden Kızılhaç temsilcisi Gehri, toplama kampı fikrinin uygulanabilirliğinden şüpheliydi. Gehri'ye göre Tahkik Heyeti bölgeden ayrılır ayrılmaz mültecilerin hayati tehlikesi tekrar ortaya çıkabilirdi. Gehri, mültecilerin kendi hallerinde savunmasız ve korumasız bırakılmaları mümkün değildi. Bu gerekçeler ile Tahkik Heyeti, Hilâl-i Ahmer genel merkezine gönderdikleri telgraf ile Narlı, Karacaali, Kapaklı, Küçük Kumla ahalisinden mürekkep 1500 kişiyi nakledebilecek bir vapurun temin edilip edilemeyeceğini, şayet İstanbul'a nakledildikleri takdirde mültecilerin iaşelerini ve iskânlarının ne derece sağlanabileceğini soruyordu³⁷⁹. Herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce İngiliz Yüksek Komiserliği ile temasta bulunulmasını tavsiye ediyordu. Hilâl-i Ahmer'in İstanbul'daki genel merkezi, vakit kaybetmeden İngiliz Yüksek komiserliği nezdinde temaslarını sağlayarak, 18 Mayıs 1921 tarihinde Ali Macit Bey başkanlığındaki bir heyet, Gemlik ve civarındaki

³⁷⁷ *Türkiye'de Yunan Fecayii, İkinci Kitap*, s. 12.

³⁷⁸ *Türkiye'de Yunan Fecayii, İkinci Kitap*, s. 104.

³⁷⁹ Çapa, "*Kocaeli ve Çevresi...*", s. 1685.

göçmenleri İstanbul'a nakletmek üzere Deniz Yolları İşletmesi idaresinden kiralanan Gelibolu vapuru ile Kumla'ya ulaştı.

Ali Macit Bey Gemlik'e geldiğinde o esnada çalışmalarda bulunan tahkik heyeti ve başkanı İngiliz General Franks'ın daveti üzerine HMS-Byrony gemisine çıktı. General Franks, Kumla sahilinde toplanmış olan 1200 kişiden başka, Gemlik ve civar köylerinden kaçan yaklaşık 2000 kadar mültecinin bulunduğunu söylemiş ve eğer bir an evvel buradan nakledilmezler ise hayatlarının tehlikede olduğunu belirtmiştir³⁸⁰. Ali Macit Bey, vakit kaybetmeden Hilâl-i Ahmer merkezine çektiği telgraf ile 2.000 kişiyi nakledebilecek bir vapurun gönderilmesini talep ediyordu³⁸¹. Ancak Tahkik Heyeti'nin Fransız delegesi Albay Vicq, Ali Macit Bey'e, İstanbul'dan gelecek gemilerin karanlık basmadan gelmesini ve gündüz bütün muhacirlerin gemilere nakledilmesi gerektiğini söyledi. Çünkü Albay Vicq, yerli Rumların galeyana gelmelerinden ve gece muhacirler üzerine saldırarak mallarına ve canlarına kastedileceğinden çekindiğini ekliyordu. O gece İnebolu vapuru ile Kumla limanına giren Hilâl-i Ahmer heyeti 820 kadar muhacir ve mallarını iki dolu salapurya³⁸² eşliğinde yedi saatlik bir yolculuğun ardından Galata rıhtımına ulaşmıştır. İnebolu vapuru ile beraber İstanbul'a ulaşan Ali Macit Bey ve Hilâl-i Ahmer yönetimi diğer muhacirleri almak için Gayret, İnebolu, Gelibolu ve Galata vapurları ile aynı gün, 19 Mayıs, saat beşte tekrar Kumla ve Gemlik'e ulaştılar.

İlk seferde Gelibolu vapuruna alınamayan mültecileri geri almak üzere yola çıkan vapurlar bölgeye vardıklarında Yunan işgal idaresinin çıkarmış olduğu zorluklar ile de mücadele ettiler³⁸³. Kumla ve Gemlik sahillerine toplanan

³⁸⁰ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), 15 Eylül 1921, Sayı 1, s. 13.*

³⁸¹ Tahkik Heyeti'nin Kızılhaç temsilcisi Maurice Gehri, Kumla ve Gemlikten nakledilecek 2000 kadar mültecinin taşınması için kapasitesi büyük olan ve Kızılhaç'ın malı olan Wigbert gemisinin kullanılabilceğini ileri sürmüştür. Wigbert Gemisi Kızılhaç'ın malı olup Hamburg limanından Novoroski'ye hareket etmek üzere yola çıkmış ancak bir süre İstanbul'da beklemekteydi. Bu konuda yardımcı olacağını düşündüğü Uluslararası Kızılhaç Heyeti daimi temsilcisi Yüzbaşı G. Burnier'e bir mektup göndererek geminin Hilâl-i Ahmer Merkezi tarafından kullanılmasına izin verilmesini sağlanmasını talep ediyordu. Hilâl-i Ahmer, mülteci naklinde kullanmak üzere Wigbert gemisinin tahsisi için çalışmalara başlasa da, İngiliz Yüksek Komiserliği adı geçen geminin mürettebatının Alman olduğunu gerekçe göstererek izin vermedi. Bk. *OHAM, 15 Eylül 1921, Sayı 1, s. 13.*, Çapa, "Kocaeli ve Çevresi...", s. 1686.

³⁸² *Salapurya*: Ticaret eşyası, yük taşımakta kullanılan, üçgen biçiminde yelkenli olan, 10-15 tonluk bir deniz taşıtı. Bk. Türk Dil Kurumu (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 08.06.18, <http://www.tdk.gov.tr>.

³⁸³ Ali Macit Bey'in raporunda anlattığı üzere, Yunan idaresi yalnızca kadın ve çocuk mültecilerin nakline izin vereceğini belirtmiş, askerlik yaşı içerisinde olan 30-40 yaşlarında ki erkeklerin

muhacirlerin hemen pek çoğu, Orhangazi, Pazarköy, Bahçecik'ten, Yunanlıların elinden sağ kurulanlardan oluşuyordu. Hilâl-i Ahmer ve Uluslararası İnceleme Heyeti'nin çabaları ile bu biçarelerin İstanbul'a nakline başlandı. Sirkeci'den hareketle Kumla'ya gelen İnebolu vapuru İstanbul'a toplam üç sefer yapmıştır. Bu seferlerin ilkinde 820 muhacir, ikicisinde 300, üçüncü seferinde ise 250 olmak üzere 1.370 adet muhaciri sağ salim İstanbul'a ulaştırmıştır. Hilâl-i Ahmer hizmetinde olarak, muhacir nakli için tahsis edilen Galata vapuru 250, Gayret Vapuru 300, Gelibolu vapuru ise 650 muhaciri Gemlik limanından almıştır. Bu vesile ile Gemlik'ten 1.200 kişilik bir muhacir kafilesi İstanbul'a nakledilmiştir. 18-22 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşen nakliye işleminde, Gemlik ve Kumla sahillerine toplanan 2.570 kişi Hilâl-i Ahmer marifetiyle Yunan işgali altından kurtarılarak güvenli bölge addedilen İstanbul'a gelmiştir³⁸⁴.

Gemlik ve Kumla muhacirleri ile beraber İstanbul'a dönen Uluslararası Tahkik Heyeti ve Hilâl-i Ahmer Heyeti temsilcileri, Güney Marmara sahillerini incelerken görmüş oldukları vaziyet karşısında hemen harekete geçmişlerdir. Özellikle İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri nezdinde yapmış oldukları başvurular ve girişimler sayesinde Yalova bölgesinde bulunan muhacirlerin sevki için izin almayı başarmışlardır. Hilâl-i Ahmer heyeti, Gemlik ve Kumla'da yapmış oldukları muhacir tahliyesini bu kez Yalova muhacirleri için de yapmakla görevlendirildi. Ancak bölgedeki dengeler ve hassasiyet göz önünde bulundurularak, yanlarına bir ikinci uluslararası heyet de görevlendirilmişti. 24 Mayıs 1921'de Gülnihal vapuru ile yola çıkan heyet³⁸⁵, aynı gün öğleden sonra Yalova'ya ulaştılar. Heyet, Yalova'ya ulaşır ulaşmaz Yunan işgal idaresi ile muhacirlerin tahliyesi konusunda görüşmek istemiş ancak Yunan işgal idaresi zorluk çıkarmıştır. Yunan Yüzbaşı Dimitri Papagrigoriou bölgedeki bütün

sevkine mani olmuştur. Ali Macit Bey ve Kızılhaç temsilcisi Gehri'nin çabaları fayda etmemiş, Yunan askerleri süngüler ile erkekleri bir başka bölgeye götürmesi esnasında kadınların "erkeklerimizi kesmeye götürüyorlar" nidaları bu durumu izleyen herkesi derin üzüntüye sevk etmiştir. Bk. *OHAM, 15 Eylül 1921, Sayı 1*, s. 14.

³⁸⁴ *Türkiye'de Yunan Fecayü İkinci Kitap*, s. 114.

³⁸⁵ Yalova Seferine çıkan heyet; Hilâl-i Ahmer temsilcisi Ali Macit Bey, Doktor Kamuran, Nazım, Nizamettin Kemal, Kenan Efendiler ve hastabakıcı Aliye Hanım ve altı hademe ile Uluslararası Tahkik Heyeti ise; Fransız Yüzbaşı Lucas, İngiliz Yüzbaşı Holland, İtalyan Yüzbaşı Bonaccorsi ve İsviçre merkezli Kızılhaç delegesi Maurice Gehri'den oluşuyordu. Ayrıca heyete Manchester Guardian Gazetesi muhabiri ve Londra Üniversitesi profesörü olan Arnold Joseph Toynee ve eşi Rosallind Toynee'de refakat ediyordu. Toynee'nin elinde Yunan Ordusu Kumandanı General Papoulas tarafından verilen bir belge vardı. Bu belge sayesinde Toynee bütün Yunan cephelerine serbestçe girip çıkabiliyordu. Bk. *OHAM, 15 Eylül 1921, Sayı 1*, s. 14.

Müslümanları tahliyesine izin vermeyeceğini sadece yanan köylerden Samanlı, Akköy ve Yalova'ya sığınan mültecilerin tahliyesine izi vereceğini belirtti. Durum değerlendirmesi yapan heyetin ümidi kırılmış, olayı sadece Gemlik Yunan Fırka Kumandanlığına bildirerek mültecilerin tahliyesine izin için başvurarak oradan gelecek cevaba göre hareket etme kararı almışlardır. Yaklaşık 600 civarı mülteciyi tahliye etmeyi planlarken bu şartlarda ancak 50-60 civarı bir mülteci tahliye edilebilecekti. Heyet bunun üzerine Yalova, Samanlı ve Akköy'de bulunan mültecilerin durumunun teftiş etmeye karar vererek harekete geçti. Bu sırada Yalova'da kalan heyetin diğer üyeleri Yunan Yüzbaşı'nı tahliye için ikna etmeye çalışıyordu. Bu sırada heyet üyelerinden Toynbee daha önceden hukuku olan Anadolu'daki Yunan kuvvetleri başkomutanı General Papoulas'a Yalova'daki mülteci sevkine izin almak ve bölgedeki Yunan kuvvetlerinin uygulamalarını bildirmek üzere bir telgraf kaleme alarak, gönderilmesi için Yunan Yüzbaşı Dimitri'ye taktim etmiştir. Yüzbaşının telgrafı göndermeyeceğini söylemesi üzerine Toynbee³⁸⁶ İstanbul'daki Doğu Telgraf Şirketi vasıtasıyla kamuya açık bir şekilde göndermiştir³⁸⁷.

25 Mayıs sabahı Gemlik Yunan Fırka Kumandanı Leonardopoulos'dan, Yalova'dan gönderilen dünkü telgrafa, daha tehdit edici bir cevap gelmiş, Gacık, Yurtan ve Kirazlı köylerinin yanmadığını, dolayısıyla buradan kaçan mültecilerin tahliyesine izin vermeyeceğini belirtiyordu. Heyet'ten Fransız Yüzbaşı Lucas ve Hilâl-i Ahmer Heyeti temsilcisi Ali Macit Bey, yaklaşık iki saat süren tartışmalara

³⁸⁶ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 370-371.

³⁸⁷ 25 Mayıs Tarihinde yazılan ancak İstanbul üzerinde gönderilen telgraf bir gün geç, 26 Mayıs tarihinde gönderilmiştir. Toynbee'nin telgrafı, "*Yalova, Samanlı, Akköy Müslüman ahalisiyle mültecilerinden hicret etmek isteyenlerin Osmanlı Hilâl-i Ahmeri maarifetiyle muhaceretlerine müsaade buyurmanızı zat-ı asılanenizden kemâl-i ısrarla rica ederim. Ahvali, mahallinde tedkik ettim. Eğer ahali derhal oraları tahliye etmezlerse hayatları taht-ı emniyette değildir. Son on beş gün zarfında Akköy ahalisinin %15'i mahvedilmiştir. Şüyuuna meydan verilmemek için bu telgraf-nameyi re'sen Yüzbaşı Papagrigoriou'ya keşide eylemiş ve asâyişin temini rica etmiş idim. Mumâ-ileyh Yüzbaşı reddetti. İstanbul, Arnavudköy Koleji adresiyle cevap vermenizi rica ederim. Bu vesile ile teşekkürât-ı mahsusamı takdim eylerim (26 Mayıs 1921) Toynbee.*" İfadeleri ile gönderilmiştir. Bk. *Türkiye'de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 279. Ayrıca 26 Mayıs tarihli Toynbee'nin telgrafı, General Papoulas tarafından "*Yalova, Samanlı, Akköy Müslüman ahalisiyle mültecilerinden hicret etmek isteyenlerin gemilere irkâblarına müsâade edilmesini 3. Kolordu Kumandanlığı'na emrettim. Takdim-i ihtirâmât ederim. Anastasios Papoulas*" ifadesi ile 27 Mayıs 1921 tarihinde cevaplandırılmıştır. Toynbee'nin telgrafı Yalova'da yaşanan anlaşmazlıktan bir gün sonra gönderildiği için, Papoulas'ın cevabının geldiği tarihte Yalova'dan Yunan idaresinin izin verdiği kadar mülteci tahliye edilmiştir. Bk. *Türkiye'de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 279.

rağmen fikirlerini deęiřtirmeyince, devreye Kızılhaç temsilcisi Gehri girmiřtir. Gehri; *“Temsil ettięim Beyne’l-milel Salib-i Ahmer, Harb-i umumi Avrupa’nun birbirine dūřman olan bir memleketinden dięer memleketine ve bi-taraf memleketlerine milyonlarca çocuk ve ihtiyar naklettik. Hatta bu hususta mūstasna bir řiddet gōstermiř olan Almanya’da bōyle bir derece mūmānaat gōrmedim. Herhalde bu tarz bir hareket Yunan milletinin ve ordusunun řerefini arttırmasa gerektir. Ben vazifem iktizası olarak bütūn teessūflerime raęmen ihdas edilen bu mūřkilatı mensup olduęum Beyne’l-milel cemiyet vasıtasıyla Yunan Salib-i Ahmer nezdinde řiddetle protesto edeceęim gibi her iki dūnyanın gazetelerinde dahi lazım gelen neřriyatı pek vasi bir suretle yapacaęım.”*³⁸⁸ sözleri Yunan subayları üzerinde etki etmiř olacak ki, heyetin kesin karar alınana kadar mūltecilerin Yalova sahiline toplanmasının engellenmemesi talebini kabul etti. Heyetin Yalova hūkūmet konaęından ayrılmasından sonra kısa süre içinde yüzlerce muhacir kurtarılmak için sahillere akın etmiř, heyetin ikinci kolu, Samanlı, Akkōy muhacirleri ile gōrūřtükten sonra pek çoęunun İstanbul’a gelmek istedięini tespit etmiřlerdir. Yunan idaresinin engellemelerine raęmen İtalyan ve İngiliz temsilcileri İstanbul’daki Yüksek Komiserlięi’nden alınan emrin bütūn ahalinin sevki řeklinde olduęunu, bu konudaki farklı kararları kabul etmeyeceęini belirtmiřtir. Ancak ellerinde ısrar edebilmek için net ve kuvvetli bir yaptırım aracı olmadıęı için ne kurtarılabilirse alınmasına ve meselenin İstanbul Komiserlięi nezdinde çōzölmesine karar verildi.

Aynı gece Gülnihal vapuruna muhacirlerin nakliyesine başlanırken büyük bir kargaşa ortamı yaşanıyordu. Yunan askerleri ve Rum çeteleri iř birliği içinde çalıřıyordu³⁸⁹. Gemiye binmek için kontrol noktasına gelen muhacirler Rum çetelerinin onayı ile alınıyor ve onların sözü ile hareket ettiğine dahi şahit olunuyordu. Yunanlıların yanmamış olduğunu iddia ettiği ve İstanbul’a gitmeleri men edilmiş Gacık, Yurtan, Pazarkōy ve Kirazlı Müslūmanlarının tahliyesine izin verilmiyordu³⁹⁰. Bu şartlar altında Yalova’da bulunan 333 muhacir,

³⁸⁸ *Türkiye’de Yunan Fecayū, İkinci Kitap*, s. 122-124.

³⁸⁹ McCarthy, *a.g.e.*, s.319.

³⁹⁰ Bazı bahaneler ile alıkonulan Gacık, Yurtan, Kirazlı ve Pazarkōy ahalisinden olmalarından dolayı İstanbul’a gitmekten men olunan kıyıda kalan muhacirlerin tamamının isimlerinin alınması için heyet temsilcilerinden Mr. Toynbee ısrar etmiş ancak Yunan Yūzbařı bu teklifi kabul etmeyerek kalan muhacirlerin can güvenliğini koruyacağına dair şeref sözü vermiştir. Ancak bu durumdan tatmin olmayan Toynbee, listenin, yaklaşık iki aydan daha az bir süre önce Anadolu’ya gelmiş, Tahkik Heyeti’ne refakat eden ve ne Türkçe ne de Yunanca bilen bir İngiliz

beraberlerindeki eşya ve on baş hayvan ile Gülnihal vapuruna bindirilerek 25 Mayıs akşamı İstanbul'a doğru hareket etmiş ve ertesi gün Bakırköy'e çıkarılarak iskân ve iâşe işlemlerine Hilâl-i Ahmer tarafından başlanmıştır. Bu sırada Ali Macit Bey'in Yalova Seferi raporu doğrultusunda, Yalova'dan 400, Akköy'den 333 Samanlı'dan 157 kişi olmak üzere toplamda İstanbul'a gitmeyi bekleyen 885 kişi olduğu belirtiliyordu³⁹¹.

Heyet İstanbul'a döndükten sonra derhal kalan muhacirlerin İstanbul'a sevki için gerekli girişimlerde bulunularak "*Samanlıdağ Şibh-i Cezîresi'nin*"³⁹² (Armutlu Yarımadası)³⁹³ tahliyesine dair karar alındı. Şüphesiz bu kararın alınmasında muhacirlerin tahliyesinde Hilâl-i Ahmer'e büyük yardımları dokunan Salib-i Ahmer temsilcisi Gehri'nin payı büyüktü³⁹⁴. 30 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri komiserliklerince yapılan bir toplantıda Samanlıdağ Yarımadası'nda kalan muhacirlerin acilen tahliyesine onay verildi. 2 Haziran'da, Hilâl-i Ahmer Heyeti başkanı Ali Macit Bey ve İngiliz Albay Spencer başkanlığındaki İtilaf Heyeti, Gülnihal Vapuru ile Gemlik'e gelerek 11. Yunan Fırka komutanı Leonardopoulos'a tahliye işlemi için geldiklerini bildirmelerine rağmen tahliye işlemine izin vermeyeceğini yineledi. Ancak heyete refakat eden *Manchester Guardian Gazetesi* muhabiri Toynbee, 27 Mayıs tarihli Yunan Orduları Komutanı General Papoulas'ın Yalova, Samanlı ve Akköy

askeri polisi tarafından tutulmasına izin alabilmiştir. Yaklaşık sayıları 200 civarında olan mültecilerin 134 tanesinin ismi zorluklara rağmen kaydedilmiştir. Bu isimlerin akıbeti hakkında takibat yapmak için İngiliz sefaretî müsteşarı Nukas'a bildirilmiştir. Bk. Toynbee, *a.g.e.*, s. 375.

³⁹¹ *Türkiye'de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 130.

³⁹² "*Samanlıdağ Şibh-i Cezîresi*" olarak anılan coğrafya Osmanlı kaynaklarında Samanlıdağ Yarımadası'nı ifade etmektedir. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 1, 2, 3, 6, 9 ve 10. sayılarında "*Samanlıdağ Şibh-i Cezîresi Muhacirleri*" başlığı ile kaleme alınan bir yazı dizisi mevcuttur. Ayrıca; "*Şibh-i Cezîre: yalnız bir tarafı karaya bağlı diğer taraflar denizler ile çevrili yer.*", Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1318 (1901), s. 49.

³⁹³ Osmanlı kaynaklarında "*Samanlıdağ Yarımadası*" olarak geçen coğrafya günümüzde "*Armutlu Yarımadası*" ismi ile ifade edilmektedir. Armutlu yarımadasının konumu, Marmara bölgesinin güneydoğusunda İzmit ve Gemlik körfezleri arasında, onlar gibi, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve yüz ölçümüne göre kütleli olan bir yarımada. Doğu sınırı kesin olarak belirlenmemekle beraber, Yalova-Orhangazi-Gemlik karayolu ile sınırlandırılmasında bir mahzur görülmemektedir. Bk. Ahmet Ardel, "Armutlu Yarımadası (Jeolojik ve Morfolojik Etüt)", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 11-12, İstanbul, 1948-1949, s. 37.

³⁹⁴ Muhacirlerin taşınmasından sorumlu Hilâl-i Ahmer Heyeti Başkanı Ali Macit Bey, Salib-i Ahmer temsilcisi Gehri'nin Gemlik ve civarındaki muhacirlerin tahliyesi için ortaya koyduğu çabayı şu sözlerle aktarmaktadır; "*Bütün heyet içinde Türklerin en ziyade muhabbetini kazanmaya layık olan Mösyö Gehri'dir. Hilâl-i Ahmer'in vapur gönderip muhacirleri alması için telgraf çekilmesini temin eden bu zattır. Bu yüksek kalpli, âl-i cenab insana bütün Türklüğün minnettar kalması icab eder.*" Bk. *Türkiye'de Yunan Fecayî, İkinci Kitap*, s. 115.

muhacirlerinin tahliye işlemine izin verdiğini gösterir telgrafı sunması üzerine ortam yumuşamış ve Loenardopoulos Yalova muhacirlerinin sevkine izin vermiştir. Ancak Gemlik, Umurbey ve Armutlu'dan muhacir sevk edebilmek için Bursa'da bulunan General Papoulas'dan izin alınmasını şart koşmuştur³⁹⁵. Bu gelişmeler üzerine Heyet, İngiliz Mülazımievvel Holland'ı Yunan karargâhından gelecek haberi bildirmek üzere Gemlik'te bırakarak Yalova'ya hareket etmiştir. Yalova'da 24 saat içinde organize olan Heyet, 893 muhaciri ivedilikle İstanbul'a sevk etti. Bu muhacirlerden 150 kişi Hale, 375 kişi Gayret, 368 kişi Gülnihal Vapuru ile olmak üzere toplam 893 muhaciri başarıyla Yalova'dan tahliye etti. 6 Haziran'da İstanbul'a ulaşan kafilende bulunan Albay Spencer, vakit kaybetmeden Yunan Komiserliği nezdinde girişimlerde bulunarak, bütün Samanlıdağ yarımadasının tahliyesine izin almayı başarmıştır³⁹⁶.

13 Haziran'da hazırlıklarını tamamlayan Hilâl-i Ahmer ve Tahkik heyetleri Gülnihal vapuru ile İstanbul'dan hareketle tekrar Gemlik'e ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalar sonucunda 852 muhacir daha 16 Haziran tarihinde Hale Vapuru ile İstanbul'a ulaşmıştır³⁹⁷. Aynı gün, heyet bu kafilayı tahliye ettikten sonra incelemeler yapmak ve bölgede yaşayan Müslüman ahalinin sevki için Armutlu'ya geçmiştir. Armutlu ve Umurbey'de köylüler ile bir araya gelerek onları dinlemişler ve istemeleri halinde bölgeden kendilerini tahliye edeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine halkın büyük bir kısmı kısa sürede hazırlanarak sahile akın etmiştir. Yanlarında yüzlerce hayvan ve yaklaşık 500-600 bin okka zeytinyağı bulunuyordu. Bu şartlarda muhacirlerin hepsini tek seferde taşınamayacağını gören heyet, bu duruma çözüm bulmak için İstanbul'a gitmeye karar vermiş. Hale ve Gülnihal vapurları ile alabildikleri muhacir ve eşyayı yanlarına alarak İstanbul'a hareket etmiştir. 18 Haziran'da tahliye için gereken vapurları ayarladıktan ve izinleri aldıktan sonra tekrar Armutlu'ya hareket etmişlerdir. Aynı gün tahliyeye başlanarak 1555 kişi, eşyaları ve hayvanları ile birlikte, Yunan kuvvetlerinin bütün engellemelerine rağmen Hale ve Gülnihal vapurları ile İstanbul'a sevk edildi³⁹⁸. 20 Haziran'da Hale vapuru 158 muhacir ve beraberindeki zeytinyağlarını alarak İstanbul'a dönmüştür³⁹⁹.

³⁹⁵ OHAM, 15 Ekim 1921, Sayı 2, s. 30.

³⁹⁶ Gös.yer.

³⁹⁷ OHAM, 15 Ekim 1921, Sayı 2, s. 35.

³⁹⁸ OHAM, 15 Kasım 1921, Sayı 3, s. 60.

³⁹⁹ Çapa, "Kocaeli ve Çevresi...", s. 1689.

Armutlu iskelesindeki muhacirlerin elindeki hayvanlar Yunan zabitlerini dikkatini çekmiş, bu hayvanların ellerinden çıkmasına pek razı olmadıkları için heyete bir teklifte bulunmuşlardır. Bu teklife göre muhacirler ellerinde bulunan kasaplık hayvanların senet karşılığında Yunan idaresine bırakılmasını ya da ücreti peşin ödenmek şartıyla satmalarını teklif etmiştir. Heyet, muhacirlerin sevkinin başlı başına zor bir mesele olması sebebiyle, hayvanların tahliyesinin işleri daha da yavaşlattığını düşünerek teklifi halka aktarmıştır. Halkın büyük bir kısmı hayvanlarını Yunan levazımlarına satmayı kabul etmiştir. Bursa'dan gelen Yunan Levazım Heyet'i ve bu durumu kendilerine çıkar elde etmek için kullanan tüccarlar, adeta muhacirlerin hayvanlarını yok pahasına almaya başlamıştır. Hilâl-i Ahmer ve Tahkik heyetinin gözleri önünde cereyan eden bu olaya daha fazla seyirci kalmayarak satışı durdurmuşlardır. 26 Haziran'da Armutlu ahalisinin tahliyesine tekrar başlanarak 380 muhacir, yüzbinlerce okka zeytinyağı ve yaklaşık 100 kadar binek, 20 kadar kasaplık hayvan ile armutlu ve civarında İslam muhaciri kalmamakla beraber Armutlu iskelesinden hareketle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır⁴⁰⁰. Samanlıdağ muhacirlerinin bu son seferi de Yunan kruvazörleri ve gambotları tarafından defalarca tacize maruz kalmıştır. Ancak Tahkik Heyeti temsilcilerinin taviz vermemeleri ve kararlılığı ile İstanbul'a ulaşmıştır. Bu arada İstanbul'a gelen Armutlu muhacirleri ve beraberinde getirdikleri zeytinyağlarının gümrüğe takılması üzerine Armutlu muhacirlerinden 15 kişinin imzası ile gümrük bedelinden muafiyet talep etmişlerdir. Dâhiliye Nezareti Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi marifetiyle, Gülnihal vapuru ile İstanbul'a ulaşan Armutlu muhacirlerinin beraberlerinde getirdikleri zeytinyağlarını gümrüksüz geçirmelerine izin verilmiştir⁴⁰¹. Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin çalışmaları ve Uluslararası Tahkik Heyeti'nin desteği ile Samanlıdağ yarımadasında, Yunan askeri harekâtı karşısında zor durumda kalarak yerinden yurdundan olan ve sahil şeridine sığınan, Gemlik, Armutlu, Umurköy, Akköy, Samanlı ve civar köylerden yaklaşık 8000 muhacir İstanbul'a tahliye edilmiştir⁴⁰².

⁴⁰⁰ OHAM, 15 Haziran 1922, Sayı 10, s. 230.

⁴⁰¹ BCA, 272.0.0.14,-76-25-8.

⁴⁰² OHAM, 15 Haziran 1922, Sayı 10, s. 231.

4.3. Yunan İşgal idaresinin ve Osmanlı Yönetiminin Göç Politikaları

4.3.1. Yunan Hükümeti'nin Göç Politikası

15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e ayak basması, Paris Barış Konferansı'nı etkilemeyi başaran Venizelos'un siyasi başarısı olarak kabul edilmektedir. Yunan kuvvetleri işgal ettikleri Batı Anadolu'da kalıcı olabilmek adına, işgallerini uluslararası alanda nüfus çoğunluğunun Rumların lehine olduğunu iddia ederek ve buna inanarak gerçekleştiriyordu. Ancak Venizelos gerçeğin böyle olmadığını bildiği üzere, nüfus yapısının iddialarına uygunluk gösterecek şekilde tasarlamaya çalışmış, planlı ve programlı bir şekilde, işgal ettikleri Anadolu topraklarına Rum muhacirleri getirmeye hazırlanmıştır. Henüz Paris Barış Konferansı'nda Yunan Hükümeti'nin isteklerini sunarken, Batı Anadolu, Trakya ve Karadeniz bölgelerinde Türk nüfusunun Rum nüfusundan az olduğuna dem vurarak, “*Wilson Prensipleri*”nin 12. Maddesi'ni⁴⁰³ kendisine dayanak aldığı görülmektedir. Böylece bu bölgelerin kendilerine katılımına uluslararası destek bulmayı ve yaşanacak işgallere dünya kamuoyunun tepkisini çekmemeyi amaçlıyordu. Nitekim Venizelos siyasi bir zafer ile ayrıldığı Paris Barış Konferansı'ndan sonra Anadolu'ya Yunan ordusunu çıkaracak, fakat bölgenin demografik yapısının hiç te iddia ettiği gibi olmadığını bildiği için işgallerin yanında nüfus yapısının değiştirilmesi en büyük meşguliyetlerinden biri olacaktır.

Yunan işgal idaresinin, Batı Anadolu'yu işgali ile devam eden süreçte demografik planlamanın da birlikte yürütülmesine başlanmıştır. Bu demografik planlama iki şekilde gerçekleşecektir. Birincisi Yunan idaresi altında kalan ve Büyük Yunanistan hayalinin parçası olan topraklarda yaşayan Türk nüfusunun azaltılmasıydı. Türk nüfusunun azaltılması için ise, katliamlar, şiddet olayları, gasp, yağma ve tecavüz gibi psikolojik travmalara neden olan uygulamalar ile halkı korkuya düşürmek ve doğrudan yaşadıkları toprakları terk etmelerine neden

⁴⁰³ 12. Madde: “*Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli açık hale getirilmelidir.*” Bk. Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Ankara, 2014, s. 169.

olarak direk sonuca ulaşmak istiyorlardı⁴⁰⁴. Bu nedenle işgale maruz kalan bölgelerde yaşayan Türklerin kitleler halinde göçleri önemli demografik sonuçlar doğurmuştur. Nüfus yapısını değiştirmek için uygulanan planın ikinci safhası ise, Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı yönetimi tarafından, sözde haksız yere gönderilen Rumların geri getirilerek iskânı şeklinde yürütülecektir⁴⁰⁵. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından başlayan Rum ve Ermenilerin geri göçü, Osmanlı Devleti'nin zor durumda olması nedeniyle Venizelos tarafından ciddi bir araç olarak kullanılacaktır. Nitekim İzmir'in işgali ve sonrasında mevzubahis olan Rum göçleri Yunan Hükümeti tarafından organize edilerek, Batı Anadolu'da sayısal çoğunluğu ele geçirmek için bulunmaz bir fırsat olacaktır.

Yunan Hükümeti, işgal ettiği bölgelerde nüfus çoğunluğunu kendi lehlerine değiştirmek için memleketlerini terk eden Türkler yerine, Balkan Savaşları sonrası Makedonya'ya yerleştirilen ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda savaşmamak için firar eden Rumların yerleştirilmesini planlamışlardır⁴⁰⁶. Yunan Hükümeti tarafından yapılan propagandaların en yaygını, Rumların nüfus olarak sadece İzmir Sancağı ve Ayvalık Kazası'nda çoğunlukta bulunmadığını, aslında daha önce Osmanlı Devleti tarafından gönderilenlerin de geri yerlerine dönmesi ile Batı Anadolu'da Rum nüfus yapısının kendi lehlerine geçeceğini iddia etmeleri idi⁴⁰⁷. Bu iddialar ile birlikte gerekli kamuoyu çalışmalarını devam ettiren Yunan Hükümeti, Batı Anadolu'da ihtiyacı olan incelemeleri ve çalışmaları yapmak üzere İzmir Valisi olarak atadığı Sterghiades'i geniş yetkiler ile donatmıştı.

Sterghiades, İzmir, Çeşme, Manisa Metropolitleri'nin de aralarında bulunduğu on iki kişilik bir heyet oluşturmuştur. Bu heyet İzmir ve çevresinde yapmış olduğu incelemeler sonucunda bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Heyet, bölge Müslümanlarının sayısı ne kadar olduğunun tespiti, Rumların bölgede çoğunluk olabilmesi için ne kadar nüfus açığı olduğu ve çoğunluğu

⁴⁰⁴ Burada kullanılan, “*katliam*”, “*şiddet olayları*”, “*gasp*”, “*yağma*”, “*tecavüz*” gibi ifadeler, basit bir karalama ifadesi olarak kullanımından ziyade, çalışmamız boyunca karşılaştığımız arşiv belgeleri, yerel ve uluslararası raporlar ve Yunan İşgali üzerine kaleme alınmış çok sayıda kaynakta kullanıldığı gibi, literatüre ait jargonun bir parçası olduğu için kullanılmıştır.

⁴⁰⁵ Serdar Sarısır, “Yunanlıların Batı Anadolu'da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti'nin bir Genelgesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sayı 37-38, Ankara, 2006, s. 128-129.

⁴⁰⁶ Sarısır, *a.g.m.*, s. 129.

⁴⁰⁷ Mutlu, *a.g.e.*, s. 43.

sağlamak için ne kadar Rum'un bölgede iskân edilmesi gerektiğini, incelemiş ve bir rapor halinde Sterghiades'e sunmuştur. Bu raporları inceleyen Vali Sterghiades, kendi görüşleri ve tavsiyelerini de ekledikten sonra raporu Hükümeti'ne iletmıştır⁴⁰⁸. Yunan Hükümeti'nin, Anadolu'nun kendilerine ilhakı için büyük önem taşıyan Rum göçmenlerin Batı Anadolu'ya dönüşü ve iskânları için bir genelge hazırlayarak planı hayata geçirmeye başlamışlardır. İşgal bölgelerindeki memurlarına gönderilen bu genelgede, Yunan Hükümeti yardımına muhtaç olmayan, kendi kendine yetecek ekonomik gücü olan Rumların Batı Anadolu'ya yerleşebileceklerini duyuruyor ve gerekli hazırlıkların yapılmasını istiyordu. Aydın ve Ayvalık bölgeleri Rum muhacirlerin sevk ve iskânlarını kolaylaştırmak adına on kısma ayrılmış ve Rum muhacirlerin bu kısımlara hangi iskelelerden çıkacakları belirlenmiştir⁴⁰⁹. Yunanistan ve adalardan çok sayıda Rum muhacir kendilerine arazi ve çiftlik verileceği vaadiyle Anadolu'ya gelmeye başlamıştır. Yunan Hükümeti'nin işgal altına aldığı bölgelerdeki Türkleri demografik olarak seyreltme siyaseti İzmir ve çevresinde başlamıştır.

Yunan Hükümeti'nin nüfus yapısını değiştirme çabalarına ve yayınlanan genelgeye İstanbul basınından da tepkiler gelmiştir. 16 Kasım 1919 tarihli *Yenigün Gazetesi*'nde yayınlanan bir yazı; "*İzmir meselesi konferans huzurunda Mevzu bahis olmakta devam edip dururken Yunanlılar diğer taraftan işgal mevkiini daimi bir hale sokmak ümid ve hissiyle daha esaslı tedabire teşebbüs ediyorlar. Nitekim Yunan Dâhiliye Nezareti harpten evvel ve harp esnasında Cezayir-i Bahri Sefide hicret etmiş olan Rumların meskenlerine iade edileceğini bir emirname ile valilere tamim eylemiştir. Bu iade meselesinin ne demek olduğunu bilmez değiliz bu vesileyle taht-ı işgalde bulunan yerlere bu havale ile hiçbir alakası olmayan bir sürü işsiz güçsüz Rum ahali iskân edilecek ve ileride Mösyö Venizelos Aydın Vilayeti'nde ekseriyetin Rum ırkına mensup olduğunu elde istatistik ile ispata çalışacaktır. İzmir'in atisi için hukuki bir tehlike teşkil etmekte olan bu muhaceret teşebbüsü bilhassa tanzim ettirdiğimiz haritada anlaşılacağı üzere bilhassa Ayvalık, İzmir, Foça, Menemen, Bergama havalisinde icra edilmektedir. İşgal mıntikasının hemen yarısı bu suretle Rumlarla doldurmaya*

⁴⁰⁸ Sarısır, *a.g.m.*, s. 129.

⁴⁰⁹ Bu genelgede belirlenen on mıntikanın, Ege adaları ve Yunanistan topraklarından gelecek olan Rum muhacirlerinin sevke ve iskânını kolaylaştırmak adına tasnif edildiği ve yerleştirilecekleri yere yakınlığına bağlı olarak İzmir, Çeşme, Urla, Dikili, Foça, Ayvalık iskeleleri şeklinde çıkış noktalarının tespit edildiği aktarılmaktadır. İzmir ve Ayvalık bölgelerinin taksimatı için Bk. Sarısır, *a.g.m.* s. 131.

*çalışan Yunan kuvâ-yı işgaliyesi ne kadar itimat edilebileceği cidden şayan-ı teemmül bir meseledir. Muhâcirînin çıkacağı iskelelerde tayin edilmiş olup bunlar İzmir, Ayvalık, Dikili, Urla, Çeşme ve Eski Foça limanlarından ibarettir. Muhacir sevki için 10 muntika tefrik edilmiş ve bu suretle muntazam bir Rumlaştırma siyaseti takibine başlanmıştır.*⁴¹⁰ ifadeleri ile asli amacın ne olduğunu gözler önüne sermektedir. Fakat bu uygulamaların amacının ayan beyan ortada olmasına rağmen uluslararası alanda engellemeye yönelik herhangi bir yaptırım gerçekteşmemektedir.

Bu planın sağlıklı işleyebilmesi adına Müslümanları, çeşitli bahaneler ile buldukları bölgede nüfus sayılarını azaltacak uygulamalar ile yerlerinden ediyordu. İzmir Polis Müdüriyeti'nden, Yunan idaresinin gerçekteşirdiği uygulamaların hukukta yeri olmadığının ve bu konuda siyasi teşebbüslerde bulunularak meselenin acilen çözümlenmesi isteniyordu. Hariciye Nezareti ise, yaşanan olayların ve Yunanistan Hükümeti'nin bölgedeki demografik yapıyı değiştirme çabalarını, İtilaf Devletleri nezdinde yapılacak diplomatik girişimler ile sonlanacağı kanaatindeydi⁴¹¹. Yunan işgal idaresi ise, İzmir'deki Müslüman mahallelerinde devriye ekiplerini artırarak ve işgal altındaki diğer bölgelerde de yerli Rumları çete şeklinde örgütlendirerek Müslüman köylerine baskı kurduruyor, bu baskılar sonucunda pek çok Türk göçe mecbur kalıyordu.

Yunan Hükümeti'nin göç politikası Batı Anadolu'da ciddi bir sorun haline geliyordu. Çünkü Müslüman muhacirlerin kitleler halinde yığılması, başta sağlık problemleri olmak üzere iaşe ve iskân sorunun gündeme getiriyordu. Daha önceki senelerde Balkan Savaşları neticesinde gerçekteşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında Anadolu'ya, göç eden Rumların yerine, çok sayıda Müslüman ve Müslüman olmayan muhacir yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında başka yerlere nakledilen veya kaçan Rumlar, ateşkes antlaşması imzalanır imzalanmaz geri dönüyorlardı. Yunan Hükümeti'nin nüfus çoğunluğunu sağlamak adına destek verdiği ve planlı bir şekilde yürüttüğü Rum göçleri neticesinde, mübadele ile Balkanlara ve adalara gönderilen Rumlar geri dönerek, bıraktıkları mülklerine tekrar sahip olmak istiyordu. Balkanlardan gelerek buralara iskân edilen Müslüman muhacirler, Rumların geri gelmesi karşısında zor duruma düşmüş, işgal idaresinin inisiyatifi ile yerlerini terk etmek zorunda

⁴¹⁰ *Yeniğün, 17 Ekim 1919.*

⁴¹¹ Orhonlu, *a.g.m.*, s. 489.

kalarak yeniden göçe mecbur kalmışlardır⁴¹². “*Emval-i Metrûke*” ifadesi ile kullanılan, muhacirlerin bıraktıkları mallar üzerindeki hak talepleri, Osmanlı idaresini zor duruma düşürmüştür⁴¹³. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının henüz ardından geriye dönen Rumların mallarına ve mülklerine yerleştirilmesi meselesi Meclis-i Vükela’da görüşülerek bu konuda gerekli adımları atmaya başlamıştır. Rumların geri dönüşleri ile birlikte ortaya çıkan en önemli problemlerden biri de konut meseleleriydi. Rumların geri dönmeleri ve meskenlerini geri alma talebi, buralara yerleştirilmiş Müslüman mültecilerin açıkta kalmaları gibi ciddi sorunları doğurmuştur. Dâhiliye Nezareti, Müslüman mültecilerin açıkta kalmamaları adına ordunun kullanmadığı binalar için Harbiye Nezareti’ne başvuruda bulunmuştur⁴¹⁴.

İşgal kuvvetleri Aydın Vilayeti içerisinde ilerlemelerine devam ederken beraberlerinde götürdükleri Rumlar ile genişleme politikasını sürdürdüğü, yerli Müslümanların ise iç kesimlere göndermek için vagonlara bindirildikleri valilik tarafından İstanbul’a bildiriliyordu⁴¹⁵. Bergama’nın Dikili Nahiyesi’ne gelen İngiliz temsilcisi Yarbey Smith, nahiyeye müdürü ile konuşarak daha önce Yunanistan’a göç eden Rumların bıraktığı ve hali hazırda mektep olarak kullanılan binanın tekrar Rumların iskânı için tahliyesini talep ettiği, Aydın valiliğinden Dâhiliye Nezaretine bildiriliyordu⁴¹⁶.

Osmanlı Hükümeti’nin adalara göç ettirdiği Rumların ev ve arazilerine yerleştirmiş olduğu yaklaşık 30 bin civarında Balkan muhacirinin iskân edildikleri yerlerden çıkarılmaları, Yunan idaresinin en zorlandığı konu olmasına rağmen,

⁴¹² Orhonlu, *a.g.m.*, s. 490.

⁴¹³ Osmanlı ile Yunanistan arasındaki *Emvâl-i Metrûke* meselesi İkinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan Atina Antlaşması’na kadar uzanmaktadır. İki hükümet, sınırların değişimine bağlı olarak ortaya çıkan nüfus değişimi ve taşınmaz malların tasarrufu hakkında şartlarını belirlemiştir. Yapılan antlaşmaya bağlı olarak 3 yıl içinde Osmanlı topraklarına veya yabancı bir ülkeye göç edecek ya da oralarda ikamet edecek olanlar Osmanlı sayılacak ve taşınmaz malları ihracat vergisinden muaf olacaktır. Osmanlı vatandaşlığını muhafaza edip Osmanlı topraklarına veya yabancı topraklara göç edip ikamet edecek olanlar, adı geçen arazideki taşınmazlarını muhafazaya ve iltizama vermeye ya da ikinci şahıslar vesilesi ile idare edebileceklerdi. Geride kalan taşınmaz ve taşınmaz malların akıbeti ile ilgili olarak *Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Muhafazasına Dair Talimatname* ilan edilerek bahsi geçen malların korunmasına ve muhacirler dışında kimseye dağıtılmaması konusunda dikkat edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca talimatnameye bağlı olarak *Rum Emvâl-i Metrûkesini* idare etmek için vilayetlerde valiler başkanlığında bir komisyon teşkil edilmesi isteniyordu. Konu ile ilgili ayrıntılar için Bk. Mutlu, *a.g.e.*, s. 91-110.

⁴¹⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s. 95.

⁴¹⁵ BOA, *DH. KMS.52-3*, 82.

⁴¹⁶ BOA, *DH. EUM. 5. Şb.77-67*.

İngiliz Yarbay Smith marifetiyle bu sorunu da çözmeyi başaracaktır⁴¹⁷. Yunan Hükümeti, Anadolu'ya gelmeye başlayan Rum göçmenlerin izin belgesi olmadan sevk ve iskânlarına izin verilmemesini emretmiş olmasına rağmen, Rum göçü durdurulamamıştır. Adalardan hareket eden Rumlar özellikle Ayvalık ve çevresine büyük gruplar halinde ve silahlı bir şekilde gelmeye başlamışlardır. Kaza sınırı içindeki Türkleri kendi mallarına el koydukları ve yerleştikleri gerekçesi ile zorla yerlerinden çıkarmaya başlamışlardır⁴¹⁸.

Ancak her şeye rağmen, bölge nüfus çoğunluğunu elde etme amacıyla olan Yunan Hükümeti, 1919 sonbaharına gelinmesine rağmen Rum göçmenlerin sevk konusunda istediği noktaya gelememiştir. Şüphesiz bu durumun yaşanmasında, Osmanlı Hükümeti'nin işgal bölgesinde kalan yerli halka göç etmemesi konusundaki uyarıları, göç edenleri ise geri döndürme çabaları etkili olduğu savunulabilir. Yunan Yüksek Komiserliği, adalar ve Yunanistan'dan göç edecek göçmenlerin sevk için gerekli gemileri bulamamıştır⁴¹⁹. Bütün bu zorluklara rağmen peyderpey yapılan Rum göçleri, 1920 yılına gelindiğinde 126 bine ulaşmış, 1921 yılında ise adalara ve Yunanistan'a gönderilen Rumların ¾'ü geri dönmüştür⁴²⁰.

Tablo 1. Batı Anadolu'da İskân Edilen Rum Göçmenler (20 Ekim 1919-1 Aralık 1920)

Gittiği Yer	Sayısı
Dikili-Bergama	12.000
Urla	5.000
İzmir-Urla	2.600
Çeşme	27.000
Menemen	3.000
Karaburun	8.700
Foça	10.500
İzmir-Çevresi	4.000
Toplam	72.800

⁴¹⁷ Engin Berber, *Sancılı Yıllar İzmir (1918-1922)*, isimli çalışmasında; “Bölgedeki muhacirlerin tahliyesi işlemini, Yunan Hükümeti'nin İngiliz Yarbay Smith sayesinde Osmanlı Hükümeti'ne yaptırmaya çalışıldığı bilinmektedir.” şeklindeki ifadesi, yukarıda bahsettiğimiz Dikili Nahiyesi'ndeki okulun Rumlara ait olduğu gerekçesi ile boşaltılmasını talep eden Yarbay Smith'in uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir. Bk. Berber, *a.g.e.*, s. 318.

⁴¹⁸ Berber, *a.g.e.*, s. 318.

⁴¹⁹ Berber, *a.g.e.*, s. 320

⁴²⁰ Berber, *a.g.e.*, s. 321.

Ayvalık	20.000
Edremit	9.800
Akhisar	8.000
Genel Toplam	110.600

Kaynak: Engin Berber, *Sancılı Yıllar İzmir (1918-1922)*

Tablo 2. Batı Anadolu'da İskân Edilen Rum Göçmenler, (20 Ekim 1919-31 Aralık 1920)

Gittiği Yer	Sayısı	Bir Ay öncesine Göre
Dikili-Bergama	12.500	+500
Urla	5.500	+500
Urla İskelesi	2.800	+200
Çeşme	30.000	+3.000
Menemen	3.500	+500
Karaburun	9.000	+300
Foça	11.000	+500
İzmir	4.500	+500
TOPLAM	78.800	+6.000
Ayvalık	22.000	+2.000
Edremit	10.000	+200
Akhisar	8.200	+200
Manisa-Tire-Ödemiş	7.000	+7.000
GENEL TOPLAM	126.000	+9.400

Kaynak: Engin Berber, *Sancılı Yıllar İzmir (1919-1922)*

Yunan İşgal İdaresi, geri dönmek isteyen Rum muhacirleri için, yayınlamış olduğu ilk genelge ile göçmenlerin nerelere ve hangi şartlar altında sevk edileceğini açıklığa kavuşturmuştur. İlerleyen zamanlarda göç meselesini daha sistemli ve sorun yaratmayacak şekilde tamamlamak adına destekleyici bir başka genelge daha yayınlamıştır. Ancak ikinci genelgede Yunan Hükümeti'nin daha dikkatli olduğu görülmektedir. Rum göçmenlerin yerleşim yerlerine sevkleri sırasında yapılması gereken uygulamalar açıklanmıştır. Buna göre, Aydın vilayetinin tamamına, kuzeyde ise Ayvalık ve Cunda adalarına Rum göçmenlerin yerleştirilmesine izin verilmesine rağmen, Çeşme, Alaçatı, Yeni Foça ve Eski Foça'ya bağlı Germenköy karyesine, özel nedenlerden dolayı iskâna izin verilmeyeceğini belirtmektedir. Genelgede, yetkililerin de belirtilen mahallere

hiçbir Rum göçmenin yerleşmemesi konusunda dikkatli olmalarını, şayet gizli bir şekilde yerleşmeye ve geri dönmeye kalkın olursa derhal geri gönderilmelerini emretmektedir. Genelgede iskâna açık, Rumların geri dönebilecekleri mahallerde ise göçmenler geldikleri yerin inzibat kuvvetlerinden ve mülki amirlerinden temin edilen onaylı izin belgesi olmayanların ise kati bir şekilde iskânlarına izin verilmeyeceği vurgulanmaktadır. Anadolu'ya geri dönmeye çalışan Rumların pasaportları ve izin belgeleri sıkı bir şekilde kontrol edilecek, belgeleri olmayanlar geldikleri mahallere geri gönderilecekti. Ancak Rumların geri dönüşünde karşılaştıkları durum pek arzu ettikleri şekilde olmamış, geçen süre içerisinde meskenlerin pek çoğu yıkılmış ya da Osmanlı yönetimi tarafından Müslüman muhacirlere tahsis edilmiştir. Bu nedenle geriye dönen Rum göçmenler ile meskenlere yerleştirilmiş Müslüman muhacirler arasında kavga ve anlaşmazlıkların yaşanmaması için yayınlanan genelgedeki uygulamalara titizlikle tabi olunması isteniyordu⁴²¹.

İzmir ve İstanbul basını muhacirlere geniş yer ayırırken, muhaceretin Türk tarafı için iyi sonuçlar doğurmayacağını, Müslüman ahalinin vatanlarını terk etmemeleri tavsiye ediliyordu. Osmanlı Hükümeti'nin ve Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades'in de halkın göç etmelerinin lüzumu olmadığı konusunda mutabık olduklarından bahsediyordu⁴²². Yunan İdaresi, özellikle Uluslararası Tahkik Heyeti'nin Paris Barış Konferansına sundukları 7 Ekim 1919 tarihli rapordan sonra Türklere yönelik göç politikalarında değişim yaşanmıştır. Şüphesiz bu durum yaşananlara karşı dünya kamuoyundan bir nebze de olsun çekinmeleri ile açıklanabilir. Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades'in Albay Henderson ve General Milne ile yapmış oldukları yazışmalarda, Yunan bölgesine dönmek isteyen hiçbir Türk'ün, Yunan ordusuna karşı işlemiş olduğu bir suçtan ya da genel hukuku ihlal etmekten dolayı yargılanmayacağını garantisini vermiştir. Yunan idaresinin, Türk mültecilere sağlık hizmetlerini ve tarım aletlerinin dağıtımını ücretsiz verilmesi dâhil elden gelen bütün yardımın yapılacağını belirtiyordu. Hatta kendi aralarından seçebilecekleri sivil korucuların

⁴²¹ Bahsedilen genelgeye göre, Rumların kendi başlarına, kendi hanelerine yerleşmeleri yasaklanacak ve verilen emirlere karşı gelenler hemen tutuklanarak, bölgeden uzaklaştırılacaklardır. Göçmenlerin iskânı, her bölgeye tayin edilen memurlar kontrolünde gerçekleşecek ve oluşturulan komisyonlar ile hızlı bir şekilde hanelerin miktarı ve durumu tahkik edildikten sonra yapılacağı belirtiliyor. Genelgenin maddeleri ve detayları için Bk. Sarısır, *a.g.m.*, s. 132-134.

⁴²² *Tasvir-i Efkâr*, 5 Haziran 1919.

ücretlerinin Yunan idaresince ödeneceğini ve Türklerin tutarlı isteklerinin de kabul edilebileceğini söylenmiştir. Henderson bu önerileri tatminkâr bularak, Türk mültecilere iletmiş, ancak mültecilerin Yunanlılara olan güvensizliklerinden dolayı işgal bölgelerine dönmeye henüz hazır olmadıkları belirtilmiştir⁴²³. Yunan idaresi işgal altında bulunan bölgelerde artık asayişin sağlandığını, tahrip edilen Aydın ve Nazilli şehirleri ile buralardan göç eden göçmenler hariç olmak üzere işgalden itibaren geçen süre içinde memleketlerini terk ederek İzmir'e sığınan mültecilerin geri dönmelerini emrediyorlardı. 14 Kasım 1919 tarihinden itibaren bir ay mühlet ile Muhasara Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince, Yunan İdaresi geçerli bir neden sunulduğu takdirde bu süreyi bir ay daha, 31 Aralık 1920 tarihine kadar uzatacaktır⁴²⁴. Ancak yapılan bütün bu çağrılar, Türk mülteciler üzerinde beklenen etkiyi yaratmazken geriye dönüşler sınırlı sayıda kalmıştır.

Rum göçmenlerin Anadolu'ya gelmeye başladıkları süreç içerisinde, aslında Osmanlı Hükümeti, göçmenlerin evlerine iskân edilmiş Müslümanların büyük bir kısmını tahliye etmiştir. Ancak Rum göçmenlerin geri dönüşleri ile beraber ortaya çıkan mesken sorunu göçmenlerin bir kısmını açıkta bırakmıştır. Evlerin çoğunun yıkılmış ve kullanılmaz halde olduğunu gören Rum göçmenler, geri dönüş planları yapmaya başladığı sırada, Sterghiadis'in emriyle Rumların geri göçleri ne şekilde olursa olsun engellenmesi isteniyordu. Sterghiadis, bu konuda Metropolit Hrisostomos'un da yarım etmesini isteyerek, göçmenlere yardım toplamak için bağış kampanyaları düzenlemesini istiyordu⁴²⁵. Rum göçmenlerin Anadolu'da kalması siyasi emelleri açısından çok mühim olduğunu bilen Yunan yetkililer, Yunanistan'dan ve adalardan gelen göçmenlerin durumunu iyileştirmek için çiftçi aileleri kredilendirerek geri dönüşlerini engellemeyi amaçlıyordu⁴²⁶. Yerleştirildikleri mekânların yaşanabilir hale gelmesi için inşaat çalışmaları ile birlikte binalar ve meskenler tadilattan geçirilmiştir. yapılmıştır. Yunanistan'ın yayılmacı politikaları neticesinde Türklerin nüfus olarak çoğunlukta oldukları yerlerden zor kullanılarak iç kesimlere göçe mecbur edilmesi ile nüfus dengelerini kendi lehlerine değiştirmeyi amaçlamıştır. Yunan Hükümeti'nin bölge demografisini değiştirmeye yönelik gayretlerini boşa çıkaran

⁴²³ Kaya, *a.g.e.*, s. 191.

⁴²⁴ Berber, *a.g.e.*, s. 246.

⁴²⁵ Berber, *a.g.e.*, s. 324.

⁴²⁶ Kredilerin devlet eliyle ve adil bir şekilde dağıtımını sağlanması için Sterghiadis'in çabaları sonunda İzmir'de Milli Yunan Bankası açılmış, 1920 yılı Mayıs ayına kadar yerleştirilen 80 bin göçmene 15 milyon drahmi kredi dağıtmıştır. Bk. Berber, *a.g.e.*, s. 325.

önemli gelişme ise Amiral Bristol ve beraberindeki inceleme heyetinin Yunanistan'ın nüfus iddialarının gerçek olmadığını ispat etmesidir. Bu sayede bölgedeki nüfus yapısını değiştirmeye dair uyguladıkları politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle organizasyonun artık uluslararası hukukun gerektirdiği şekilde uygulanması zorunlu kılınmıştır. Ancak Türk ordusunun 1922 yılında Yunan ordusuna karşı kazandığı başarılar sonucunda bölgeye yerleştirilen Rum göçmenler bir kez daha açıkta kalmış ve tekrar göçe başlamışlardır.

4.3.2. Osmanlı Yönetiminin Göç Politikası

Osmanlı Devleti, II. Viyana kuşatması ardından hızlı bir şekilde toprak kaybına maruz kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda milliyetçilik akımının etkisi ile başlayan çözülme, Balkanlar ve Kafkasya'dan çok sayıda Müslümanın Osmanlı topraklarına sığınması ile daha karmaşık bir hal almıştır. Kaybedilen topraklardan gelen muhacirler için yönetim, genel bir tutum ile soydaşlarına ve dindaşlarına kucak açmış ve uygun olan bölgelere devlet eliyle iskânı ile birlikte, yeni yaşam alanlarına uyum sağlamaları için kolaylıklar sunmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından imzalanan Mondros Ateşkesi ile birlikte nüfus sayısının ve uygulamaların önemi ve ciddiyeti artmıştır. İşgallerin başlamasının ardından daha önce yerleştirilen muhacirler ile birlikte bölgenin yerli Müslümanları iç kesimlere doğru göçe başlamıştır. Fakat yaşanan bu iç göç hadiseleri Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını ve hâkimiyetini tehlikeye düşürdüğü için mütareke döneminde iç göçlere pek sıcak bakmadığı ve bu duruma engel olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin tasarrufunda hazırlanan planlar doğrultusunda şekillendirilmek isteniyordu. Bu durumdan güç alan Rum ve Ermeni unsurlar toprak taleplerini, *Wilson Prensipleri'nin* 12. maddesine sırtlarını dayayarak, hak iddia ettikleri Anadolu topraklarının nüfus çoğunluğunun kendilerine ait olduğunu savunuyorlardı. Nitekim Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'ya çıkma iznini aldığı anda bölgede kalıcı olabilmek adına, vaktiyle adalara ve Yunanistan'a gönderilen Rum göçmenleri geri döndürme planını devreye sokmuştur. Düzenli ve sistematik bir şekilde yapılan bu Rum göçlerinin yanında,

işgal idaresinin Türkleri göçe zorlaması ile bölgenin demografik yapısını hızlı bir şekilde değiştirmeye başlaması Osmanlı Hükümeti'nin konuya daha ciddi yaklaşmasını zorunlu kılmıştır.

Batı Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmeye yönelik yapılan bu çalışmalar karşısında Osmanlı Hükümeti'nin önünde iki seçenek bulunuyordu. Birincisi Yunan Hükümeti'nin uygulamaya başladığı Rum göçünün önünü keserek Anadolu'ya geçişini engellemek, ikinci bir seçenek ise, ne pahasına olursa olsun Müslüman halkın göçüne mani olarak bölgedeki nüfus çoğunluğunu elde tutmaktı. Aslında Osmanlı Hükümeti, henüz işgaller başlamadan önce bölge halkının göç etmesini engellemek için bazı tedbirler almıştır. İşgallerden aylar önce, Batı Anadolu'nun Yunan kuvvetlerince işgal edileceği haberlerinin yayılmaya başlaması üzerine halk, heyecan ve korkuya kapılmıştır. Bu durumu açığa kavuşturmak için Hariciye Nezareti, İzmir Valiliği'ne gönderdiği telgraf ile *“duyumlar, sözler yalandır. Maksat Türkleri kaçırmak, bazı bölgelerde Hristiyan çoğunluğunu sağlamaktır. Basını kontrol ederek bu gibi haberlerin yayılmasını önleyiniz.”* diyerek halkın heyecanını ve endişesini bastırmaya çalışmaktaydı⁴²⁷.

Anadolu'ya çıkan Yunan kuvvetlerinin işgal sahasını genişletmesi, İzmir'den sonra Menemen'i de ele geçirmesi ardından heyecana kapılan halk kitleler halinde Balıkesir-Soma yönüne doğru hareket ediyordu. Karesi Mutasarrıflığı'ndan çekilen telgraf ile Müslümanların göçüne müsaade edilmesi isteniyordu⁴²⁸. Hükümet ise yaşanan göç hadiselerinin, bölgedeki nüfus yapısını Rumların lehine değiştireceği için önlenmesini, uluslararası hukuka aykırı olarak yaşanan bu işgallerin önüne geçmek için siyasal girişimlerin hızlı bir şekilde başlatılacağını belirtiyordu⁴²⁹. 1 Haziran 1919 tarihinde yapılan Meclis-i Vükela toplantısında, yaşanan göçlerin bölgedeki nüfus ekseriyetini Rumların lehine çevireceği düşüncesi ile vilayetlerdeki mülki idarenin göçü önlemesini ve bu konuda tedbirler alarak yeniden yaşanmasının önüne geçilmesine dair aldığı kararı, ilgili valiliklere göndermiştir⁴³⁰. 9 Haziran 1919 tarihli Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi'nden Konya ve Hüdavendigâr valilikleri ile Eskişehir, Antalya, İzmit, Karesi, Karahisar mutasarrıflıklarına gönderilen telgrafta, Meclis-i

⁴²⁷ Hatice Yıldırım, “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Ankara, 2014, s. 75.

⁴²⁸ BOA, *DH.İ.UM. EK. 53-16*.

⁴²⁹ Akşin, *a.g.e.*, s. 395.

⁴³⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 187.

Vükela kararı tebliğ edilmiş, Aydın Vilayeti ve civarından göç eden Müslümanların göçlerinin önlenmesi ve göç edenlerin iade edilmesi isteniyordu⁴³¹.

Dâhiliye Nezareti, işgaller karşısında sahipsiz ve kimsesiz kaldığını düşünen, devletin kendilerine sahip çıkmadığı algısına kapılan halka, sahipsiz olmadıklarının hissettirilmesini istiyordu. Yunan işgal idaresinin kontrolü tam manasıyla ele geçirmek için yerel memurları vazifeden el çektiriyor ya da memurları görevlerinden alı koyuyordu. Memurlar ise çareyi göç etmekte bulup İstanbul'a doğru hareket edince Nezaret duruma müdahil olmuştur. Vilayete gönderilen telgraf ile Yunan işgaline maruz kalan Aydın Vilayeti ve çevresindeki Osmanlı memurlarının her ne surette olursa olsun göç etmemeleri isteniyor ve halkı bu konuda telkin etmelerinin icap ettiğini aktarıyordu⁴³². Dâhiliye Nezareti, görüldüğü üzere işgal sahasında kalan memurlarının göç etmelerine ayrı bir hassasiyet göstermesi, devletin hala orada olduğu algısını halkın üzerinde hissettirmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü buralarda ki mülki amirler birer devlet temsilcisi konumunda olması açısından, önce onların göçe başlaması halkın üzerinde daha büyük bir etki bırakacaktır. Onların bölgede kalmaları ve halka telkinleri en azından nabzı biraz daha düşürerek muhacirler üzerinde tesir edecektir.

Dâhiliye Nezareti, mülki idareler vasıtasıyla engel olmaya çalıştığı göç hadiselerini durdurmak konusunda istenilen sonuca pek ulaşamamış, halkın göçüne mani olamamıştır. Vilayetlerden, Dâhiliye Nezaretine gönderilen muhaceret ile ilgili telgrafların her geçen gün artması meselenin ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Telgraflar karşısında Dahiliye Nezareti, ilk olarak yayınlamış olduğu 25 Mayıs 1919 tarihli tamim ile *“göçün perişanlığa sebebiyet vereceğinin ve göç edilecek bir yerin kalmadığının da her tarafta neşredilmesi”* gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca çok yoğun bir şekilde göç veren Bergama'da ise, Dâhiliye Nezareti Ahz-ı Asker Şubesi eliyle halkın heyecanının yatıştırılmasını ve göçlerin durdurulmasını istiyor, *“böyle zamanlarda sükûnetin muhafaza edilmesinin hayati derecede önemli olduğu”* ifadesi ile herkesin üzerine düşen sorumluluğu alması gerektiğini bildiriyordu⁴³³.

⁴³¹ BOA, DH. ŞFR. 100-77.

⁴³² BCA, 270.0.0.11.14.52.10.

⁴³³ Kaya, a.g.e., s. 187.

Batı Anadolu'daki askeri ve sivil idareciler Dâhiliye Nezareti'nin emirlerine uyarak göçleri engellemek için çabalasalar da istenilen sonucu alamadıkları görülmektedir. Balıkesir Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu şifrede, Bergama'dan mutasarrıflığın sınırlarına göç eden ahalinin iadesi için girişimlerde bulunulmasına rağmen kimsenin geri dönmeye yanaşmadığı bildirilmektedir. Bergama ve havalisinde Yunanlıların yapmış olduğu katliamların muhacirlerin geri dönmelerine imkân bırakmadığı vurgulanırken, kalan muhacirlere iskân ve iaşede bulunulmasına müsaade edilmesi talep ediliyordu⁴³⁴.

İstanbul ile işgale uğrayan ve göç alan illerden gelen yazışmalar göçün bütün çabalara rağmen engellenemediğini bildirirken, bazı gazeteler halkın heyecanını yatıştırmak ve yönlendirmek amacıyla bazı haberler ile göçün durduğunu yazıyordu. 11 Haziran 1919 tarihli *İleri Gazetesi*'nin haberine göre, Yunanlıların işgali ile başlayan göçün kısmen durdurulduğunu, Ödemiş gibi Yunanlıların saldırısına uğrayan yerlerde göçe hazırlananlar, bölgedeki yöneticilerin uyarıları sonucunda göç etmekten vazgeçerek memleketlerinde kalmaya karar verdiklerini, yurdun çeşitli yerlerindeki ikaz heyetlerinin göçleri engellemek konusunda başarılı olduklarını ve ciddi mesai harcadıklarını aktarmaktadır⁴³⁵.

Göçlerin engellenmesi konuda vilayetlere gönderilen bütün yazışmalara rağmen kesin sonuç alınamaması, Dâhiliye Nezareti'nin sahaya inmesini zorunlu kılmıştır. Halkın heyecanını yatıştırmak için "*Men-i Muhaceret Heyetleri*" kurulmasını neden olmuştur⁴³⁶. İşgale uğrayan bölge halkının heyecanını yatıştırmak üzere sahaya Men-i Muhaceret Heyetleri yönlendirilecektir. Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi müfettişlerinden Rıfat ve Seyfeddin Beylerden oluşan heyetler, Yunanlılarda gördükleri uygulamalar karşısında Balıkesir istikametinde göç eden muhacirlere nasihatlerde bulunması ve göçlerin durdurulması için görevlendirilmişlerdir. Bandırma'dan Anadolu'ya hareket edecek olan Seyfeddin ve Rıza Beylerden oluşan heyetler, Aydın istikametine doğru yol alacaklar ve burada bulunan Heyet-i Nasihalar ile irtibat kurarak halkın heyecanını teskin etmeye çalışacaklardır. Ayrıca Balıkesir civarında göç etmiş

⁴³⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 85

⁴³⁵ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 86

⁴³⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Haziran 1919.

olan muhacirlerin iskân ve iaşelerini temin ederek göçlerin engellenmesi için gerekli tedbirleri alacaklarıdır⁴³⁷. Men-i Muhaceret heyetleri, Nazilli, Söke, Soma ve Çine kasabalarına iltica eden yaklaşık 35 bin muhacirin iskân ve iaşe işleri ile de ilgilenmiş, muhacirlere sarf edilmek üzere 10 bin liraya yakın tahsisat havalesi verilmiştir.

Ayrıca bölgeye Muhâcirîn Müdüriyeti'nden zaman içinde yeni heyetler de gönderilerek çalışmalara hız kazandırılmaya çalışılmıştır⁴³⁸. Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından muhacirlere yardım etmek üzere Balıkesir ve çevresine gönderilen Maruf Bey riyasetindeki heyet çalışmalarını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüş, kısa bir süre sonra Afyonkarahisar ve oradan da Denizli'de bulunan muhacirlere yardım ve geri dönüş konusunda ikna etmekle görevlendirilmişlerdir⁴³⁹.

Osmanlı Hükümeti'nin muhacir ve mültecilerin göçünü engelleme konusunda pek başarılı olamasa da, mevcut muhacir ve mültecilerin geri yerlerine dönmeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bu nedenle muhacirlerin memleketlerine iadesini sağlamak adına Aydın Vilayeti dâhiline iki adet "*İade-i Muhacirîn Hey'eti*" gönderilmiştir. Heyetlerden biri vilayetin kuzey bölümüne, diğeri ise güney kesimine gitmekle görevlendirilmiştir⁴⁴⁰. Dâhiliye Nezareti, bölgedeki muhacirlerin yerlerine iadesi ve mevcut muhacirlerin sevkine kadar geçen sürede yardımların temini için bir talimatname hazırlamıştır. Aydın, Manisa, Denizli, Karahisar, Kütahya ve Karesi sancaklarına iltica eden İzmir ve çevresinden göç eden Müslüman muhacirlerin yaşam şartlarını yükseltmek ve refaha kavuşturmak hükümetin önemli vazifelerinden olduğu belirtiliyordu. Bu doğrultuda Denizli ve civarında Muhâcirîn Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer Sıhhiyye heyetleri bulunduğu ve onların vasıtasıyla yaklaşık 50 bin lirayı bulan yardımlar yapıldığını gösteriyordu.

⁴³⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 11 Haziran 1919.

⁴³⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 27 Temmuz 1919.

⁴³⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos 1919.

⁴⁴⁰ Kuzey kesimine görevlendirilen heyette, Sıhhiyye Müfettişi İzzettin, Harbiye Nezareti'nden Binbaşı Mustafa Reşit, Mülkiye Müfettişi Fahrettin, Jandarma Müfettiş Muavini Kaymakam Cemal ve Muhâcirîn Müfettişi Keramet Beyler görevlendirilmiştir. Güney kesimine gönderilen Heyette ise, Maliye Nezaretinden Sezai, Muhâcirîn Müdür Muavini Sabri, Mülkiye Müfettişi Süleyman Hikmet, Kaymakam Ziya, Jandarma Müfettişi Kaymakam Muhittin Beylerden meydan geliyordu. Bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 188-189.

İzmir muhacirlerinin memleketlerine iadesi için Dâhiliye Nezareti'nce bir talimatname hazırlanmış, bu talimatnameye göre muhacirlerin her türlü sevk, iskân, iaşe bulaşıcı hastalıklar ile mücadele konusunda yardımları sağlayacağı, kış gelmeden muhacirlerden geri dönebilecek şartları olanların iadesi, kalanların ise iskân ile koruma altına alınmasına karar vermiştir⁴⁴¹. Bu talimatnameye göre Karesi ve İzmir muhacirlerinin iadesine nezaret etmek üzere bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır⁴⁴².

Batı Anadolu'da incelemeler yapmak üzere bulunan *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* muhabiri Arif Oruç Bey'in kaleminden İade-i Muhâcirîn Heyetleri'nin görevlerinden feragat ettiği bildiriliyordu. Aydın Vilayetinin işgali üzerine yurtlarını terk ederek muhacerete mecbur olan muhacirlerin yerlerine iadesi için Damat Ferit Paşa kabinesinde de “*İade-i Muhâcirîn Heyetleri*” oluşturulmuştu⁴⁴³. Ancak bu heyetler muhacirlerin geri döndürülmesi konusunda ikna edebilme

⁴⁴¹ *Vakit*, 15 Eylül 1919,

⁴⁴² *Vakit Gazetesi*'nin 16 Eylül 1919 tarihli haberinde ilgili komisyonların kuruluşu ve yetki dağıtımı şu şekilde ifade edilmiştir: “*Muhâcirînin sevk ve iskân ve iaşeleri muamelatının hüsn-ü cereyanına nezaret itmek üzere mülkiye ve muhâcirîn müfettişlerinden ikişer zattan ve umum Jandarma kumandanlığınca intihab olunacak iki zabıt ile harbiye ve maliye ve sıhhiye nezareti celilelerince terfîk olunacak kezaik ikişer zattan murekkeb bir teşkil kılınmıştır. Bu heyetlere mülkiye müfettişleri riyaset edeceklerdir. Heyetlere memur olan zevat temsil ettikleri daireye aid muamelat için icab eden evamirin itasına salahiyetdar olacaklardır. Muhâcirînin elyevm buldukları mahallerde en büyük mülkiye memurunun taht-ı riyasetinde belediye reisi ile meclis idare ve belediye azasından ikişer zattan ve mahallin en büyük maliye ve polis ve jandarma memurları ile muteberan ahaliden dört zattan murekkeb bir komisyon teşkil olunacaktır. Bu komisyonlar daire-i memuriyetleri dâhilinde bulunan muhâcirînin kaç haneden ve her hane kaçar nüfustan ibaret ve hala nerelerde sakin olduklarını ve nerelere sevk olunacaklarını ve içlerinden hangilerinin sevk ve iskân ve iaşe hususunda muhtaç-ı muavenet buldukları surat-ı kâmile ile tahkik ve sevk edeceklerdir. Bu komisyonlara muavenet itmek üzere mahalindeki en büyük mülkiye memurunun tensib ideceği zevattan murekkeb tali komisyonlar teşkil olunacaktır. İşgal dolayısıyla muki' memuriyetlerinden infikan itmiş olan memurin mahal-i memuriyetlerine avdet itmek üzere ihzar ve oralardan tebaid idib müddeti matlube zarfında avdetleri mümkün olmayanların yerlerine münasib vekiller tedarik olunacaktır. İşgal sebebiyle tahliye kılınan mahaller, müsteci'lan avdet idecek memurin hükümete hesab-ı kat'iyesi bilahare ru'iyet idilmek üzere avans olarak harcırah ita'sı için maliye nezaret-ı celilesince icab iden memurin maliyeye şimdiden tebligat lazıme ifa olunacaktır. Ahalinin esna-i iadesinde icab eden vesait-i nakliye memurin mülkiye ve inzibatiye mağrifetiyle tedarik olunacaktır. Bi kudret ve her suretle muhtac-ı muavenet olanların iaşe ve sevk ve iskânları için sarf olunacak mübaliğ muhâcirîn tahsisatından verilecek havalenamelere mahsuben mahallerince tesviye kılınacaktır. Muhacirlerin memleketlerine hin muvasalatlarında muhtac-ı muavenet olanların iaşe ve iskânına müteallik hususâtı mahallerince eşref-ı mahalliyeden ve ihtiyar heyetinden murekkeben teşkil olunacak komisyonlar ma'rifetiyle ifa edilecektir. Memleketlerine avdet edecek ahaliye sa'y-ı zatiyeleriyle te'min mai'set edebilmeleri için beş on haneye bir çift ziraat hayvanı ve alet ve edevat ziraaiye ve miktar-ı münasib tohumluk zahire ziraat bankasınca usulüne tevfiikan tevzi' ve i'ta idilecektir.”*

Bk. *Vakit*, 16 Eylül 1919.

⁴⁴³ *Tasvir-i Efkâr*, 16 Teşrinievvel 1919.

konusunda başarılı olamamıştır. Çünkü muhacirlerin göç etmelerine neden olan şartların hiç biri değişmemiş, geri döndükleri vakit can ve mal güvenliklerinin garantisi olmadığı için geri dönüşü kabul etmemişlerdir.

Damat Ferit Paşa kabinesinden sonra kabine kurma görevi verilen Ali Rıza Paşa, Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Karahisar civarında bulunan İade-i Muhacirîn Heyeti'ne iade emrini geri aldığını tebliğ etmiştir. Buralarda bulunan muhacirler heyet tarafından Uşak ve civarına iskân edilmeleriyle beraber yardımlarda bulunulmuştur. Muhacirler için İstanbul'dan gönderilen 1500 kısa gocuk, 1000 kadar battaniye kışın gelmesi nedeniyle dağıtılmıştır.

Arif Oruç Bey, muhacirlerin tek bir durumda geri dönebileceklerinin altını çizmiş, “*Yunan işgali sona ermeden muhacirlerin geri dönmesi ve huzura kavuşmalarının mümkün olmadığını*” savunmuştur⁴⁴⁴.

4.3.3. Kuvâ-yı Milliye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Göç Politikası

Osmanlı yönetiminin işgaller karşısındaki pasif ve teslimiyetçi politikaları nedeniyle çaresiz kalan halk, kendi imkânları dâhilinde direnerek bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ortaya çıkan “*Müdafaa-i Hukuk*” ve “*Redd-i İlhak*” cemiyetleri, İstanbul'un pasif politikaları karşısında inisiyatif ele alarak örgütlenmişlerdir. Şüphesiz bu örgütlenmenin temel dayanağını işgal mıntikasında kalan bölgelerde yaşayan yerli Müslüman unsurlar oluşturmaktaydı. Milli Mücadele örgütlenmesi gücünü halka dayandırmaktaydı. İşgal kuvvetlerine karşı mücadele verecek, direnecek, hatta onları memleketten çıkaracak olan milli müfrezeler bütün ihtiyaçlarını halktan karşılıyordu. Mali teşkilatlanma ve asker toplama meseleleri halk eliyle çözülmüyordu. Bu nedenle işgaller karşısında gerçekleşen iç göç hadiseleri Osmanlı'nın politik planlarını bozduğu gibi, Milli Mücadele örgütlenmesinin de işgal bölgelerindeki direnişini zora sokuyordu. Milli Mücadele yıllarında belki de Osmanlı Hükümeti'nin ve Kuvâ-yı Milliye'nin hem fikir olduğu konuların başında, göçlerin önlenmesi geliyordu.

⁴⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrinievvel 1919.*

İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali üzerine harekete geçen Batı Anadolu halkı, topluma mal olmuş önemli asker, din adamı, siyasetçiler etrafında birleşerek ilk direniş örgütlenmelerini gerçekleştirdi. Kuvâ-yı Millîye'nin kaynağını oluşturan halkın ilk reaksiyonu olan “göçlerin” önlenmesi, direniş organize etmek kadar önem arz ediyordu. İşgallerin hızla devam etmesi, Yunan kuvvetlerinin adalardan gelen Rumları iskân çabaları eşrafın mülkiyet olgusunu tehdit edince Kuvâ-yı Millîye'ye katılım artmış, dolayısıyla halk üzerinde nüfuzlu kişiler sayesinde halkın yönlendirilmesi sağlanmıştır. Dinar'ın ünlü eşraflarından Kadı Ahmet Refik Bey'in mektubunda bahsedilen; “*her gün sıra ile haneden haneye titiz ve cevelan ettirerek (dolaşarak) bu suretle hicret yarasını biraz teskin ettik.*” ifadesi ile eşrafın göç politikası hakkında önemli gayretlerini gözler önüne sermektedir⁴⁴⁵.

Yunan işgalleri karşısında çok sayıda din adamı Kuvâ-yı Millîye adına faaliyetlerde bulunarak halka rehberlik etmiştir. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, “*Hiçbir savunma vasıtası olmayan Müslümanın yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.*” sözleri ile halkı Kuvâ-yı Millîye'ye katılıma davet ederken memleketlerini terk etmemelerini istiyordu⁴⁴⁶. İşgallere karşı vatanın savunmasız bırakılmasının kabul edilemeyeceğini belirtirken, Milli Mücadele'nin ilk “*Cihat*” fetvasını yayınlamıştır⁴⁴⁷. Yunan ilerlemesinin devam ettiği dönemde, Ahmet Hulusi Efendi, Delikçinar meydanında tertip edilen mitingde söz alarak, Denizli halkının göç etmemesini ve Milli Mücadele'ye gönüllü olarak katılmaları çağrısında bulunmuştur.

İzmir'in işgali üzerine hareketli zamanlar geçiren Balıkesir'de, hızlı bir şekilde işgallere karşı direniş örgütlenmesine gidilmiştir. Kısa sürede planlı bir organizasyon şeklini alan “*Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi*” cephe gerisinden lojistik destek sağlarken, halkın hicretini engellemek ile de uğraşmıştır. 26-30 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen İkinci Balıkesir Kongresi'nin 7 maddesinde, “*Yunan'a karşı harekât devam ettiği müddetçe milli seferberlik umumi olub, herkes hizmet-i vataniye ile mükelleftir.*” şeklindeki kararı ile

⁴⁴⁵ Cihan Özgün, “Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye'nin Lojistiği”, *Milli Mücadele'de Güney Aydın Cepheleri ve Efelerin Karargâhı Yenipazar*, Ed: Günver Güneş, Pi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 163.

⁴⁴⁶ Özgün, *a.g.m.*, s. 65.

⁴⁴⁷ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 125.

mücadele esnasında halkın her bir ferdinin aktif görevde olmasını ve bu vazifeden geri durmamalarını kararlaştırmıştı⁴⁴⁸. Bu nedenle vatan savunmasında önemli görevi olan Müslüman unsurların hicreti kesinlikle Kuvâ-yı Millîye'nin karşılaşmak istemediği bir durumdu.

Birinci Yunan Taarruzu karşında bölge halkının iç kesimlere, işgal hatlarının dışına göç etmesini engellemek ve halkı direnişe katılmak konusunda ikna edilmesi önemli bir hal aldı. Çünkü terhis edilmiş orduları ile savunmasız kalan Osmanlı topraklarını ancak işgal edilen bölgelerde yaşayan Müslümanlar savunmak zorunda kalmıştır. İşgallerin neden olduğu Müslümanların iç göçünün engellenmesi, Kuvâ-yı Millîye oluşumu açısından savunma amaçlı olarak önem kazanmıştır. Yapılanmasının ve kaynağının temelini oluşturan halkın göçü durdurulmalı, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti ile aynı kaygılardan dolayı demografik yapıdaki avantajı kaybedilmemeliydi. Göçlerin durdurulması ve halkın aktif mücadeleye katılması, Batı Anadolu'da oluşturulan Kuvâ-yı Millîye örgütlenmesinin en önemli görevi olarak ortaya çıkmıştır.

Örneğin Afyon, İzmir ve Aydın'ın işgali ardından çok sayıda muhacirin sığındığı bir kamp havasına bürünürken, Kuvâ-yı Millîye örgütlenmesi açısından da önemli bir konuma sahiptir. Bayatlı Arif Bey ve teşkilatı Afyon Kuvâ-yı Millîyesi'ni kurarken köy köy dolanarak milli teşkilatı daha da yaygın hale getirirken diğer yandan da silah ve cephaneleri toplamış, halkı yerlerini terk etmemeleri konusunda uyarılmıştır⁴⁴⁹. Milli Mücadele tarihi içerisinde Yunan işgaline uğrayan bölgeler ve çevresinde oluşan Kuvâ-yı Millîye örgütlenmelerinin hemen hepsi göçlerin önlenmesi için aktif bir şekilde çalışırken, hâkimiyetleri altındaki bölgelere sığınan muhacirlerin iaşeleri ile meşgul oldukları da görülmektedir.

Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye örgütlenmesini, sahaya inerek yerinde görme şansı yakalayan, *Tasvir-i Efkar* muhabiri Arif Oruç Bey, Demirci Mehmet Efe ile yapmış olduğu görüşmede, bizzat muhacirlere kendi imkanları ile yardım ettiğini aktarıyor⁴⁵⁰. Ancak muhacirlere yapılan yardımların Yunanlılara karşı verilen mücadele esnasında bazı aksaklıkların yaşanması engellenememiş,

⁴⁴⁸ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, ATAM, İstanbul, 1919, s. 103.

⁴⁴⁹ Ahmet Altıntaş, "Afyon'da Kuvâ-yı Millîye", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler*, ATAM, Ankara, 2011, s. 49.

⁴⁵⁰ *Tasvir-i Efkar*, 26 Kasım 1919.

hem cephedeki askerin iaşesini temine çalışırken, aynı zamanda muhacirlere yardım etmek pek mümkün olmamıştır. Şüphesiz zor şartlar altında muhacirlerin iaşesi için ayrılan kaynaklar cephedeki askerlerin iaşelerinden sağlanmıştır. Fakat Arif Oruç Bey'in mülakat yaptığı ve gözlemediği muhacirler genel itibari ile bayanlar, çocuklar, yaşlılar ve hastalardan oluşmaktadır. Bu muhacirler içinde eli silah tutan erkeklerin çok olmadığı, pek çoğunun cephelerde yer aldığı söylenebilir. Kuvâ-yı Millîye örgütleri göçleri önlemek isterken aynı zamanda bu muhacirlerden askeri anlamda yararlandığı görülmektedir.

Milli Mücadele döneminin ilk teşkilatlanma örneğini oluşturan Kuvâ-yı Millîye, İzmir'in işgali ile ortaya çıkan ilk muhacir kabilelerine karşı önlemlerini almaya çalışmıştır. İlk etapta muhacirlerin göçlerini, buldukları yerleri terk etmelerini engellemek isteyen Kuvâ-yı Millîye teşkilatları, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni takip eden süreçte merkezi bir örgütlenme yapısına ulaşmıştır. Kısmen “*Temsil Heyeti*” etrafında toparlanarak daha merkezi bir yapıya kavuşan Kuvâ-yı Millîye birlikleri bir çatı altına toplanmaya başlamıştır⁴⁵¹. Sivas Kongresi sonrası oluşturulan Temsil Heyeti'nin kuruluş tarihi itibariyle Batı Anadolu'da gerçekleşen iç göçlerin seyredildiği ve muhacirler ile ilgili inisiyatifi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi nezdinde yürütüldüğü görülmektedir. Ancak Temsil Heyeti, Milli Mücadele fikrini temel dayanağı olan nüfus yapısının korunması için Vilayet-i Şarkiye Müslümanlarının göç etmemelerini isterken, Mustafa Kemal Paşa'nın yazışmalarında bu durumun sadece doğu illeri için geçerli olmadığı görülmektedir. Edirne'deki Birinci Kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey'e göndermiş olduğu telgrafta, “*Meriç şarkındaki kırk bin Muhâcirîn sürat-i mümkin ile Meriç'in garbine naklettirilmesi için hükümet-i merkeziye mümkün olan her türlü muaveneti ifa edecektir*” ifadesi ile bölgedeki nüfus yapısının korunması ve bozulmaması için kararlar aldığını göstermektedir⁴⁵².

Aynı şekilde *Trakya-Paşaeli Heyet-i Merkeziyesi*'ne göndermiş olduğu telgrafta, muhacirlerin hâlihazırda göç etmiş olmaları nedeniyle Meclis'i Mebusan seçimlerinin kaderine tesir edeceğini bildirmektedir. “*Meclis-i Meb'usan teşkil olunacaktır. Şu kadarki, elyevm muhaceret devresi olduğu cihetle birkaç vakit*

⁴⁵¹ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de “Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına” Geçiş (1918-1923)*, ATAM, Ankara, 2002, s. 231-232.

⁴⁵² Atatürk, *Nutuk*, Cilt III, s. 1882.

olduğu için bir Meclis-i Meb'usan intihabatına imkân yoktur. Fakat yapılacaktır.” ifadesi ile aslında Temsil Heyeti'nin muhacir ve göçmen meselesini yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır⁴⁵³.

Doğu illerinde Ermeni örgütlerince korkutularak yapılan göçler karşısında, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programını, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarının çözümü için bir dizi araştırma yaptıktan sonra, Erzurum Kongresi öncesi açıklamıştır. Buna göre iktisadi, bilimsel, dini örgütler kurmak, saldırılara karşı savunmada birleşmek ve kesinlikle göç etmemek cemiyetin ilk hedefleri olmuştur⁴⁵⁴. Bu hedefler Kongreler ve genelgeler döneminden sonrada Temsil Heyeti'nin yurt genelindeki uygulamaları ile entegre olmuştur. Erzurum Kongresi'nde delegelere hitaben söz alan Mustafa Kemal Paşa, yaşanan göç hadiselerini şu sözler ile değerlendiriyordu; *“İzmir, Aydın, Bergama ve Manisa dolaylarındaki şimdiye değin binlerce anaların, babaların, yiğitlerin ve çocukların akan temiz kanı, Aydın gibi Anadolu'muzun en seçkin bir kentinin Yunanlıların kıyıcı ve ateşli yıkıcılığına kurban oluşu, ülkenin çeşitli kesimlerinin İtalyan vb. işgali altına alınışı ve içerilere doğru acı bir biçimde göçler yapılması elbette tanrının gücüne gitmiş ve ulusal yurtseverliğe dokunmuştur*⁴⁵⁵.” Görüldüğü üzere birinci Müdafaa-i Hukuk devresinde amaçlardan biri yurt genelinde göçleri durdurmak ve nüfus ekseriyetinin Türklük lehine kalmasını sağlamaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile İkinci Müdafaa-i Hukuk devresine geçilmiş ve Milli Mücadele merkezi bir yönetim altına alınarak bağımsızlık savaşını idare etmek için çalışmalarında daha yetkin bir hale kavuşmuştur. *“İcra Vekilleri Heyeti”* ismine sahip Ankara Hükümeti, payitaht ile olan bağı keserek Anadolu'nun yönetimini eline almıştır. İstanbul ile bağlarını kesen Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli sınırları içindeki bütün şehirlerin idaresini üstlenmiş, gerek iç, gerekse dış politikada tek söz sahibi olmaya çalışmıştır. Bu durum şüphesiz sadece bağımsızlık mücadelesini yürütmenin yanında, memleketin bütün sorunları ile ilgilenmesini de zorunlu kılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilgilendiği bir diğer önemli konu ise, göç meselesidir. TBMM'nin İstanbul Hükümeti ve Kuvâ-yı Millîye'nin iç göçlere

⁴⁵³ Atatürk, *Nutuk, Cilt III*, s. 1886.

⁴⁵⁴ Atatürk, *Nutuk, Cilt I*, s.7.

⁴⁵⁵ Atatürk, *Nutuk, Cilt III*, s. 1255.

yaklaşımından farklı bir bakış açısı ile bakmaması, göçlerin bölgedeki nüfus çoğunluğunun aleyhte yaratacağı olumsuzlukları engellemek istemesi ile ilgilidir. Ancak kurulduğu dönem itibari ile iç göç hadiselerinin azaldığı gözlemlenirken, ilk etapta mevcut muhacirlere yardım ve iskânları ile alakadar olunmuştur. Ancak II. Yunan Taarruzu'nun başlaması ile Batı Anadolu halkı, yeniden çareyi göç etmekte bulacaktır. Müslüman halk kitleler halinde harekete geçmiş ve Ankara Hükümeti, valiliklere ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği yazılar ile göçlerin durdurulmasını istemiştir. Bitlis Mebusu Resul Bey'in Meclise sunduğu takrire bağlı olarak Konya ve civarında bulunan muhacirlerin işlerinin ve maaşlarının ödenmesi hakkında görüşmeler Dâhiliye Encümeni Mazbatası ile gündeme gelmiştir. Perişan bir halde yaşayan muhacirlerin geri göçleri ve yapılacak yardımların maliye bütçesine bağlı olarak çözülmesi gerektiği kararlaştırılmıştır⁴⁵⁶.

II. Yunan Taarruzu karşısında Batı Anadolu'da yeniden yaşanmaya başlayan göç hareketleri, TBMM'nin göçleri önlemek adına harekete geçmesini sağladı. 8 Temmuz 1920 tarihli İcra Vekilleri Heyeti ve Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal imzası ile hazırlanan emirde. Batı cephesinde ve İzmir'de meydana gelen "*muhaceretin menniyle, ahali-i İslamiyenin temin-i huzurunun ve keyfiyeti selametinin sağlaması*" için Batı cephesi kumandanlığının gereğini yapmasını ve bölgede yaşanan göçlerin bir an evvel durdurulmasını istiyordu⁴⁵⁷. Görüldüğü üzere Batı Anadolu'da yaşanan göç hadisesi, Milli Mücadele yıllarında hem Anadolu Hükümeti'nin hem de İstanbul Hükümeti'nin görüş olarak birleştiği noktalardan bir tanesidir. TBMM yönetimi kurulmadan önce Milli Mücadele fikrini örgütleyen Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve Kuvâ-yı Milliyeciler göçlerin engellenmesi için uğraşırken, İstanbul Hükümeti de hemen hemen aynı kaygılar ile göçleri durdurmak hatta göç edenleri geri yerlerine göndermenin peşindeydi. Milli Mücadele açısından nüfus üstünlüğünün göçler vesilesiyle kaybedilmesi direniş açısından güç kaybına neden olduğu gibi siyaseten de uluslararası alanda elini zora sokması anlamına geliyordu. Bu nedenle TBMM ve yönetimi, göçlerin engellenmesi şeklinde bir tutum sergiliyordu.

⁴⁵⁶ TBMMZC, D:1, İ:45, C:3, 09.08.1336(1920), s. 148.

⁴⁵⁷ BCA, 030.18.1.1, .1-4-2. Ayrıca bahsi geçen belgede sadece Batı Anadolu Müslümanlarının göçlerinin engellenmesi istenmezken diğer taraftan Vilayet-i Şarkıyye mültecilerini geri yurtlarına gönderilmesi için bir proje hazırlanması da isteniyordu.

4.4. Mültecilerin Sayısı

Batı Anadolu'da meydana gelen Yunan işgalinin neden olduğu göç hareketine ne kadar nüfusun dâhil olduğu tam anlamıyla tespit edilmesi pek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, siyasi teşkilatlanma ve Anadolu üzerindeki hâkimiyetinin ciddi oranda azalmış olduğunu görüyoruz. Ayrıca muhacir ve mülteci meseleleri ile doğrudan ilgilenmekle sorumlu Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin faaliyet alanı büyük ölçüde İstanbul'a sığınan ve burada bulunan muhacirler ile sınırlı kalmıştır⁴⁵⁸. Her ne kadar Anadolu'daki mülteciler ile de ilgilenmişse de tam anlamıyla bir organizasyon sağlanamamıştır. Bütün bunların yanında Yunan işgalinin devam etmesi ve buna karşı meydana gelen direniş örgütlenmesi Anadolu'da bir süre daha savaş durumunun sürmesi sayının tam anlamıyla tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Çünkü eldeki mevcut sayılar, bir şekilde Hilal-i Ahmer ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin kamplarına ulaşmayı başaramamış muhacir sayılarını ifade etmektedir. Bütün bunların yanında işgallerden kaçmak için dağlara, vadilere ve ormanlara sığınan Müslüman mültecilerin varlığı bilinmektedir⁴⁵⁹. Resmi belgelerin dışında muhacirlerin sayıları ile ilgili bilgiler dönemin gazetelerinde de görülmektedir. Ancak işgal sınırlarının genişlemesine bağlı olarak muhacirlerin sayılarında farklılıklar görülmektedir. İşgale uğrayan yerlerde halkın ilk dalga göçlerinin yanında işgal idaresi altında kalan ve bir süre Yunanlıların baskılarına maruz kaldıktan sonra göç etmeye karar verenler veya belirli bir süre geçtikten sonra memleketlerine geri dönenlerin varlığı, sayıların tam olarak zikredilmesinin önündeki en büyük problem olarak kabul edilmelidir.

15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan ilk Yunan işgali ve genişlemesine bağlı olarak en fazla göç veren yerlerden biri olan Bergama'da yaklaşık 50 bin Müslümanın yollara düştüğü belirtiliyordu. Binlerce mültecinin sefil ve perişan bir halde ölüme terkedildiği ve İzmir işgali hadisesi neticesinde bu sayının 80 bine ulaştığı aktarılıyordu⁴⁶⁰. İşgallerin genişlemesi ve Yunan işgal idaresinin baskılarının artması, yerli Rum çetelerinin Müslümanlara karşı düşmanca yaklaşımı göçleri tetiklemiştir. İzmir mültecilerinin bir kısmı, Nazilli, Söke ve Çine'ye sığınırken sayılarının 33 bin civarında, Balıkesir istikametine göç

⁴⁵⁸ Kaya, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁵⁹ Yalazan, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁶⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kasım 1919.

edenlerin sayısı ise 35 bin kişi olduğu bildiriliyordu. Balıkesir ve civarındaki mültecileri kontrol etmek için gelen Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Sevkiyat Müdürü Maruf Bey'in verdiği rakam ise 40 bine civarındaydı⁴⁶¹. Hilal-i Ahmer Temsilcileri ise Balıkesir, Karesi ve havalisine iltica eden mülteci sayısının 1919 yılı Temmuz ayı itibari ile 120 bine ulaştığını aktarıyordu⁴⁶².

24 Kasım 1919 tarihli *Vakit Gazetesi*'nde yayınlanan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin raporu, Batı Anadolu'daki muhacir sayısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Muhacirlerin buldukları yerler dikkate alınarak kuzey ve güney mntıkları şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Rapora göre kuzey mntıkası, Bandırma, Balıkesir, Burhaniye, Edremit, Soma, Kırkağaç ve Akhisar şeklinde tasnif edilmiştir. Güney mntıkası ise, Karahisar, Sandıklı, Dinar, Uşak, Denizli, Nazilli, Yenipazar, Dalama köyü, Koçarlı, Söke, Eşme, Bozdoğan ve Çine şeklinde taksim edilmiştir. Kuzey mntıkasında, Bandırma'da 366, Balıkesir merkezinde 6717, Balıkesir'in nahiyelerinde 2653, Burhaniye'de 2923, Edremit'te 1309, Soma'da 1029, Kırkağaç'ta 723, Akhisar'da 1500 olmak üzere toplam 17220 muhacir iskan edilmiş ve yardım alabilmiştir. Güney mntıkasında ise, Karahisar'da 2722, Sandıklı'da 389, Dinar'da 227, Uşak'ta 470, Denizli'de 2320 (358'i Rum), Nazilli'de 2463 (450'si Rum), Yenipazar'da 1700, Dalama köyünde 2583, Koçarlı'da 12820, Söke'de 3662, Eşme'de 200, Bozdoğan'da 204, Çine'de 2884 olmak üzere toplam 33644 nüfus iskân edilerek yardımlardan faydalanmıştır.

Tablo 3. 24 Kasım 1919 Tarihli Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetindeki Mülteci Nüfusu

Kuzey Mntıkası	Miktar-ı Nüfus	Güney Mntıkası	Miktar-ı Nüfus
Bandırma	366	Karahisar	2722
Balıkesir (Karesi)	6717	Sandıklı	389
Balıkesir	2653	Dinar	227
Burhaniye	2923	Uşak	470
Edremit	1309	Denizli	2330
Soma	1029	Nazilli	2463
Karaağaç	723	Yenipazar	1700
Akhisar	1500	Dalama Köyü	2583
		Koçarlı	12830
		Söke	3662
		Eşme	200

⁴⁶¹ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Temmuz 1919.

⁴⁶² *Tasvir-i Efkâr*, 10 Temmuz 1919.

		Bozdoğan	204	
		Çine	2884	
Toplam	17.220		33.664	= 50.884

Kaynak: *Vakit*, 24 Kasım 1919

Batı Anadolu'da meydana gelen işgal hareketleri karşısında yoğun bir şekilde göç alan bir diğer bölge ise Aydın ve çevresidir. Aydın ve çevresinden itibaren Isparta ve Antalya'ya kadar olan bölge içinde 50 bine yakın Muhâcirin olduğu belirtilmektedir⁴⁶³. 26 Aralık 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr* haberine göre Aydın'dan hicret eden mülteci sayısı 63.614 olarak verilmektedir. Bu mültecilerden Nazilli'de 3.000, Pazar'da 2.700, Söğüt'te 6.000, Çine'de 6.000, Koçarlı Karahayıt'ta 1.500, Kuşadası'nda 6.000, Antalya'da 4.000 olmak üzere toplam 42.374 mülteci bulunmaktadır. Sayının dışında kalan 21.240 kişinin akıbetinin ne olduğuna dair bir bilgi yoktur⁴⁶⁴.

Hesabın dışında kalan mültecilerin hicret yolu üzerinde ölmüş veya öldürülmüş olabilme ihtimalinin yanında dağlara, ormanlara çekilerek canlarını korumak adına saklandıkları düşünülebilir. Yunan askerlerinin Aydın ve civarını işgal etmesi ile beraber gelişen süreçte kalabalık bir Müslüman mülteci grubunun ortaya çıktığı aktarılmaktadır. Yüksek rütbeli bir İtalyan subayı olan G. Giovanni, 1919 yılı Temmuz ayı içinde 20 bin Müslümanın Menderes ırmağı güneyine yayıldığı ve mallarını mülklerini geride bırakarak aç ve perişan bir şekilde kaldıklarını aktarmaktadır. Ağustos ayına gelindiğinde ise Bergama'nın işgali üzerine Soma'ya sığınan mülteci sayısı ise 40 bin ile 50 bin arasında olarak verilmektedir. 1919 Eylül'ünde ise, Aydın vilayeti dâhilindeki Müslüman Türklerin nerdeyse 60 bin kadarının mülteci durumuna düştüğü aktarılıyordu.⁴⁶⁵

Yunan işgalinin yarattığı tahribatın tespit edilmesi için yapılan başvurulara kayıtsız kalamayan Avrupalı devletler, oluşturmuş oldukları tahkikat heyetleri ile incelemelerine başlamışlardır. Batı Anadolu'da bir dizi inceleme yapan heyetler, Müslüman mültecilerin sayısı karşısında şaşkınlıklarını görmektedir. Avrupalı Devletler raporlarında mültecilerin toplam nüfusunu belirleyememekle beraber, sayıları hakkında tahminde bulunmaktan öteye

⁴⁶³ Kaya, *a.g.e.*, s. 197.

⁴⁶⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 26 Aralık 1919.

⁴⁶⁵ Kaya, *a.g.e.*, s. 198.

gidememişledir⁴⁶⁶. İngilizlerin konsolosluklardan ve istihbarat subaylarından gelen raporların pek çoğunda İzmir, Aydın, Yalova gibi önemli kentlerde bulunan mültecilerin sayılarının her geçen gün arttığı ve yüksek rakamlara ulaştığı bildiriliyordu. İşgal altındaki bölgelerden kaçan mültecilerin sığındığı bölgeler ile ilgili olarak raporlarında “*mültecilerin sayıları 100.000 dolaylarında olmalı*” gibi ifadeler ile net rakamı vermedikleri görülmektedir. Oysa ki aynı süreç içerisinde çalışmalarını sürdüren Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti-i Umûmiyesi yetkilileri, Müslüman sığınmacıların sayısını 200 bin ile 350 bin kişi arasında olduğunu tahmin etmekteydi⁴⁶⁷.

Batı Anadolu’da yaşanan işgal neticesinde cereyan eden olaylar Türk vatanseverlerin başvuruları ve İstanbul’a gelen yığınla göçmenin perişan hallerini gören Batılı devletler bu duruma daha fazla seyirci kalamayarak bir inceleme heyeti gönderilmesine karar vermiştir. Uluslararası İnceleme Heyeti⁴⁶⁸ içinde bulunan Türk temsilcisi Kaymakam Kadri Bey heyete sunmak için hazırlamış olduğu raporda İzmir ve çevresinden Yunan işgali neticesinde 120 bini aşkın Müslümanın göç ettiğini vurguluyordu. *Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti*’nin 1919 yılının Ekim ayı içerisinde Yüksek Konsey’e sunmak üzere hazırladığı raporda Yunan işgali neticesinde göç eden Müslüman nüfusun sayısını 300 bin olarak veriyordu⁴⁶⁹. Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin vermiş olduğu nüfus miktarı çok abartılı bulunmuş olsa bile, Kadri Bey’in vermiş olduğu rakama göre Mondros Ateşkesinin imzalandığı tarihte belirlenen nüfusun yaklaşık yüzde 30 kadarının göç ettiği görülmektedir. Yunan işgalinin yavaşlaması ile

⁴⁶⁶ McCarthy, *a.g.e.*, s. 360.

⁴⁶⁷ Göş. yer.

⁴⁶⁸ Paris Barış Konferansı’nın 18 Temmuz 1919 tarihinde almış olduğu kararlar neticesinde, Yunan ve İtalyan işgalinin sınırlarının yeniden belirlenmesi ve Batı Anadolu’da Yunanlıların Türklere karşı uyguladığı mezalimleri araştırmak üzere bir inceleme heyetinin oluşturuldu. 21 Temmuz’da kurulan heyetin başına Amerikalı Amiral Mark L. Bristol Yüksek Komiser olarak atanmış, üyeleri, Hare, Bunoust, Dail’Olio’dan oluşmaktaydı. Önce Karadeniz bölgesinde bir takım incelemeler yaptıktan sonra 13 Ağustos tarihinde Soma’ya gelerek incelemelerde bulunmuş, daha sonra İzmir, Aydın, Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık’ta Türk ve Rumlar ile görüşerek incelemelerine devam etmiştir. Yaygın bir ifade ile “*Amirol Bristol Heyeti*” olarak anılmaktadır. Çalışmaları için Bk. Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK, Ankara, 2004, s. 62-65.

⁴⁶⁹ Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin Yüksek Konsey’e yapmış olduğu başvuru üzerine, konsey iddiaları cevaplaması için Venizelos’a dönmüştür. Venizelos Yunan işgal bölgesi içlerinden dışarıya yönelik Türk göçmenlerin sayısını 180 bin olarak belirtmiştir. Verilen farklı nüfus bilgilerinin netleştirilmesi için konsey bir İngiliz Doktor (Rahip) Robert Frew’i bölgeyi incelemekle görevlendirmiştir. Bölgeyi gezerek bir takım incelemeler yapan Frew, verilen rakamın abartılı olduğu kanaatine varmıştır. Bk. Berber, *a.g.e.*, s. 235.

orantılı olarak Batı Anadolu'daki göç hareketlerinde de azalma görülmüştür. Ancak nüfusun yüzde otuzunu kaybeden bir bölge her ne kadar göç vermese de adalardan gelen Rum göçleri sayesinde sayısal üstünlüğü kaybetmeye yüz tutmuştur⁴⁷⁰.

Osmanlı Dâhiliye Nezareti 1920 yılı içinde, Anadolu'nun iç kesimlerine sığınmış yaklaşık 800 bin mültecinin varlığından bahsediyordu. Bunlardan 200 binin Balkan savaşları sonucunda Anadolu'ya gelen Balkan muhacirleri olduğunu, 407 bininin Vilayet-i Şarkıyye mültecileri olduğunu, 150 bin kadarının ise İzmir ve çevresindeki Yunan işgalinden kaçan Müslümanlardan oluştuğunu aktarıyordu⁴⁷¹.

Osmanlı Devleti içindeki muhacir ve mülteci meselesi ile ilgili çalışma yapan tek kurum konumundaki Aşâir ve Muhâcirîn-i Müdüriyet-i Umûmiyesi, 24 Mayıs 1920 tarihinde I. Dünya Savaşı'nın sonu itibariyle muhacir ve mülteciler ile ilgili yapmış olduğu faaliyetler hakkında bir rapor yayınlamıştır. Batı Anadolu'da Yunan ileri harekâtı sonucunda mülteci durumuna düşen İslam ahalisinin sayısını detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Muhâcirîn Müdüriyeti'nin hazırlamış olduğu mültecilerin sayılarını gösterir cetvele göre I. Yunan Taarruzu ve sonucunda ortaya çıkan mültecilerin toplamı 150.271 kişidir. Bu rakam aslında daha önce gazete haberlerinde yer alan mülteci sayıları ile tutarlılık göstermektedir.

Tablo 4. 24 Mayıs 1920 Tarihli Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin İzmir ve Çevresinde Yerleşen Mülteci Nüfusuna Ait İstatistik

İzmir ve Havalisinden İltica Edenlere Aid Tablo		
Mültecilerin Buldukları Yerler	Hükümet Tarafından İ'âşe Olunan Nüfus	Erbab-ı Sa'i ve Servetden Bulunanlar Nüfusu
Ma'a Mülhakâkat Denizli Livası	3000	7000
İzmit	3010	-
Aydın	13000	-
Kütahya	800	-
Teke-Antalya	570	-
Adapazarı	4	-
Nazilli	3004	5000
Çine	3200	7000

⁴⁷⁰ Berber, *a.g.e.*, s. 236.

⁴⁷¹ *Gös. Yer.*

Söke	3134	5000
Kuşadası	3134	3000
Ödemiş	1066	2000
Dinar	1000	500
Sandıklı	268	800
Edremit	1389	-
Havran	1559	-
Uşak	621	411
Sultanhisar	411	500
Atca	366	1500
Köşk	268	1000
Yenipazar	750	5.000
Karahayıt	600	1.000
Dalaba	2500	4.000
Bağarası	671	2.000
Karesi	2057	9.200
Balya	767	1.800
Burhaniye	5768	3.925
Sındırgı	306	1.400
Gönen	1253	2.978
Balad	51	1.700
Kepsut	243	3.735
Korucu	304	2.779
Giresun, Fart, Konakpınar, Şamşı	2432	18.483
Soma, Bergama, (?)	8000	-
Yekûn	58.812	91.459
Genel Yekûn		150.271

Kaynak: Ahmet Efiloğlu, "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi ve Faaliyetleri"

1919 ve 1922 yılları arasında muhacirler ile ilgili çalışmalarını rapor haline getiren Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, 1 Ocak 1922 yılında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Özellikle Aydın Vilayeti kapsamında olan muhacirlerin sayıları ve yapılan yardımları kaleme alan rapor, muhacirlerin toplandığı ve iskân edildiği yerleri aktarmaktadır. Bu raporda gerek İstanbul'da bulunan gerekse İkinci Yunan Taarruzuna maruz kalan bölge halkı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rapora göre Aydın vilayeti mültecileri yerleştirildikleri bölgelere göre kuzey ve güney mıntıkları olmak üzere iki kısımda tasnif edilmiştir. Aslında bu taksimat daha önce verilen 24 Kasım 1919 tarihli *Vakit Gazetesi*'nin haberindeki taksimata benzemektedir. Aynı gazete haberindeki nüfus sayıları da tutarlılık göstermektedir. Güney mıntıkası; Afyonkarahisar ve çevresi, Nazilli ve Tavas çevresi, Köşk, Yenipazar, Karhayıt, Koçarlı, Bağarası, Çine,

Söke, Kuşadası, Uşak, Alaşehir ve Salihli olarak belirlenmiştir. Bu mıntikalarda Muhâcirîn Komisyonu tarafından kayıt altına alınan resmi mülteci sayısı 31.623 olarak verilmektedir. Bu sayınının dışında “*Muhtac-ı İaşe görülmeyip*” kayıt altına alınmayan 47.000 mültecinin daha bulunduğunu söylemektedir. Aydın vilayeti güney mıntikasında 78.623 mülteci bulunduğu aktarılmaktadır⁴⁷².

Kuzey mıntikası ise; Bandırma, Balıkesir, Balıkesir çevresi, Burhaniye, Edremit, Soma, Kırkağaç, Akhisar şeklinde tasnif edilmiştir. Raporda aktarıldığına göre 1920 yılı itibari ile İzmir’in işgali sonucu bu bölgelere sığınan ve Muhâcirîn Komisyonu tarafından iaşe olunan mülteci sayısı 17.858 kişidir. Ancak kuzey mıntikasındaki sayının tamamı ifade etmediği, bu sayıların kayıt altına alınanlardan ibaret olduğu ve tam sayının tespit edilemediğine vurgu yapmaktadır. Yine aynı rapora göre İzmir’in işgalini takip eden süreçte göç etmek zorunda kalan mültecilerin bir kısmı ellerindeki hayvanları da kaçırmak için dağlara çekildiği ve bu nedenle kayıt altına alınamadıkları bildirilmektedir. “*Dağlarda ikamet etmeyi tercih edenlerin kaydı mümkün değildir.*” diyerek aslında mülteci meselesinin takibinin ne denli zor bir süreç olduğunu altını çizmektedir⁴⁷³.

1919 ve 1920 yılları arasında Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’nin yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi veren raporda kuzey ve güney mıntikalarının mülteci sayılarının ayrı ayrı verildiği görülmektedir. Güney mıntikasının 78.623 muhacir sayısının yanında, kuzeyde 17.858 muhacir mevcuttur. “*İzmir Muhacirleri*” başlığı altında Yunan işgali nedeniyle yerinden olan mülteci sayısının toplamı 96.481 kişi olarak verilirken, Muhâcirîn İdaresi tarafından 1920 Mayıs’ında kayıt altına alınan sayı 150.271 kişi olarak verilmektedir⁴⁷⁴. Fakat güney mıntikasına inen muhacirlerin bir kısmının İtalyan işgali altında olan, Milas, Köyceğiz, Muğla, Antalya civarında bulunduğu ve bunların sayılarının tam olarak tespit edilemediği vurgulanmıştır. İtalyan işgal alanına sığınan mültecilerin sayısının tahmini olarak 4000 kişi olarak vermektedir. Bütün bu sayıların ışığında Aralık 1919 tarihli raporda güney mıntikasında yerinden olan 82.623 kişi; kuzey mıntikasına sığınan ve kayıt altına alınan mülteci

⁴⁷² BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 5.

⁴⁷³ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 6.

⁴⁷⁴ Efiloğlu, *a.g.m.*, s. 123. Ayrıca Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 12.

sayısı ise 17.858 kişi olarak verilmiştir. Bütün bu sayılar incelendiğinde mülteci konumuna düşen ve bilenen 100.481 kişiden bahsedilmektedir⁴⁷⁵.

Daha önce bahsi geçen 24 Mayıs 1920 tarihli Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti-i Umûmiyesi ve faaliyetleri hakkındaki raporda verilen sayı ile kıyaslandığında 1919 Aralık tarihine ait rapordaki aynı yerleşim yerleri için mülteci sayısının arttığı görülmektedir. Kuzey ve güney mıntkasındaki mülteci sayısı iâşe olunan ve iâşe olunmayan mültecilerin toplamı Aralık 1919 tarihi itibariyle 100.481 iken, 1920 yılı Mayıs ayında hazırlanan raporda bu sayının 150.271 kişiye çıktığı görülmektedir⁴⁷⁶. Fakat ilk raporda Afyon, Koçarlı, Akşehir ve Salihli mültecilerinin sayısı ile ilgili veri bulunmazken, ikinci raporda bu yerleşim yerlerinde bulunan mülteciler de eklenmiştir⁴⁷⁷.

Tablo 5. Aralık 1919 Tarihli Güney Mıntkasında Bulunan Aydın Mültecilerinin Nüfusu

Aydın Mültecilerinin Buldukları Mıntkalar	Nüfus			Açıklama
	Toplam	İâşe Edilmekte olan	İâşeye Muhtaç Olmayan	
Afyonkarahisar	2.667	1.167	1500	
Sandıklı	463	163	300	
Dinar	883	383	500	
Denizli	7.700	2.700	5.000	285 Rum, 17 Ermeni nüfusu vardır

⁴⁷⁵ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 4.

⁴⁷⁶ Aralık 1919 tarihli Aydın Vilayeti mültecilerin sığındığı mevkileri ve miktarlarını gösterir cetvelde; iâşe edilen ve hükümetten iâşe edilmeyen toplam mülteci sayısı 78.623 kişi olarak verilmektedir. Muğla, Antalya, Milas Köyceğiz gibi İtalyan İşgal alanına sığınan tahmini sayıları 4.000 civarında olduğu düşünülen mülteciler eklendiğinde güney mıntkasında bulunan mülteci sayısı 82.623 kişi olarak hesaplanabilir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 12.

⁴⁷⁷ 24 Mayıs 1920 tarihli raporda İzmir muhacirlerinin sayısını tek bir tablo altında 150.271 kişi olarak vermektedir. Ancak ikinci raporla kıyaslandığında Güney mıntkası olarak belirlenen Afyon, Köşk, Yenipazar, Karahıyat, Koçarlı, Bağarası, Çine, Söke, Kuşadası, Uşak, Akşehir ve Salihli'de bulunan toplam muhacir sayısı için 78.623 sayısı verilmektedir. 1919 yılına ait ilk raporda, Afyon, Koçarlı, Akşehir, Salihli hariç aynı yerleşim yerlerinde 36.789 mülteci vardır. İki rapor arasındaki muhacir nüfusu ile ilgili fark 41.834 kişidir. İlk raporda yer almayan Afyon, Alşehir, Salihli ve Koçarlı mültecilerinin sayıları ile yaklaşık 4000 nüfus civarında olan Milas, Köyceğiz, Muğla, Antalya civarındaki mültecileri sayıları eklenirken ve ilk raporda yer alan bazı yerlerin güney mıntkası içinde yer almamasından dolayı mevcut nüfus çıkarıldığında bu açık örtüşmektedir. Nitekim Güney mıntkasında verilen 31.623 sayısına ek olarak, kayıt altında olmayan 47.000 mültecinin olduğundan Aralık 1919 tarihli raporda bahsedilmektedir. Ayrıca Aralık 1919 ile Mayıs 1920 tarihleri arasında bir takım mültecinin yerlerini terk etmesi ve Yunan ordusunun baskılarının artması ile fark açıklanabilir. 24 Mayıs 1920 tarihli rapor için Bk. Efiloğlu, a.g.m. s.123. ayrıca Aralık 1919 tarihli rapor için Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 12.

Sarayköy	700	200	500	
Tavas	437	137	600	
Nazilli	8.003	3.003	5.000	400 nüfustan fazla Rum var
Sultanhisar	768	268	500	
Atça	2.282	782	1.500	
Köşk	1.000	400	600	
Yenipazar	7.100	3.100	4.000	
Karahayıt	1.671	671	1.000	
Dalaman	3.087	2.087	1.000	
Çine	3.700	3.200	500	200 nüfus kadar Musevi var
Koçarlı	14.225	4.225	10.000	
Bağarası	2.767	767	2.000	
Söke	6.877	3.377	3.500	
Kuşadası	4.066	1.066	3.000	
Balyanbolu Ovası	2.500	1.000	1.500	
Uşak	3.235	1.235	2.000	
Alaşehir	3.213	1.213	2.000	
Salihli	475	175	300	
Karacasu	300	100	200	
Bozdoğan	504	204	300	
Toplam	78.623	31.623	47.000	

Kaynak: BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 11.

22 Haziran 1920 yılında başlayan II. Yunan genel Taarruzu karşısında Kuvâ-yı Millîye birliklerinin çözülmesi ile Yunanlılar, Trakya ile birlikte Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Daha önceki yıllarda İzmir mültecilerine ev sahipliği yapan Balıkesir, Bursa, Yalova, Uşak İzmit, Afyon gibi yerlerde yaşayan yerli Müslümanlar, sığınmacı Müslümanlar ile beraber yollara düşmüşlerdir. Bu noktada en büyük göç dalgasını almaya başlayan Başkent İstanbul'a sığınmacı yağmaya başlamış, yollar, sokaklar, camiler, medreseler mülteciler ile dolup taşmıştır. Batı Anadolu'dan hareket eden bu mülteci kafilesinin yoğunlukla Yalova, Armutlu Gemlik, İzmit ve kısmen Bursa'dan geldiği görülmektedir. 18 Temmuz 1920 tarihli *Dersaadet Gazetesi*'nin “*Şehrimize Gelen Muhacirler*” başlığı altında vermiş olduğu haber göre; İzmir ve Batı Anadolu işgali üzerine sadece İstanbul'a gelen mülteci sayısı 150 bindir⁴⁷⁸. Ayrıca 1921 yılının ikinci yarısı itibari ile “*Samanlıdağ Yarımadası Mültecileri*” olarak adlandırılan ve Uluslararası Tahkik Heyeti ve Hilal-i Ahmer marifetiyle İstanbul'a nakledilen 8.500 nüfustan bahsedilmektedir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁸ *Dersaadet*, 18 Temmuz 1920.

⁴⁷⁹ Çapa, *Kocaeli ve Çevresi*..., s. 1690.

Müslüman mültecilerin sayıları hakkında net bir sayı tespit edilemezken, İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansı'nda sunduğu sayıların, sürece genel bir bakış açısı kattığı kabul edilebilir⁴⁸⁰. İsmet Paşa sunduğu rapora göre, Yunan işgaline maruz kalan bölgelerde yaşayan yaklaşık 1.5 milyon Müslüman yerlerini terk ederek göç etmiş ya da ölmüştür. İlk etapta abartılı bir rakam olarak görülse de, İsmet Paşa, mülteciler ile ilgili olarak net bir rakam vermekten ziyade işgale uğrayan bölgelerde Yunanlılar tarafından 160.736 yapının yıkıldığını belirtmektedir⁴⁸¹. İsmet Paşa'nın tahribat ile ilgili rakamları dikkate alındığında dahi çok sayıda insanın evsiz kaldığının ve mülteci sıfatına düştüğünün kanıtı niteliğindedir. Bu konu ile ilgili bir hesaplama yapan Justin McCharty, durumu şu hesap ile izah etmektedir; *“bir yapıda 5 kişi barınıyor desek, 800.000 kişi. Kuşkusuz, yakılıp yıkılmış yapılardan bir haylisi, o yörede savaş öncesi nüfusun yaklaşık %14'ünü oluşturan Rumlara ait olmalıdır. Ancak Müslüman sığınmacıların hepsinin evi yıkılmış değildi. Evi yıkılmayanlardan da korku nedeniyle göçe çıkanlar vardı.”*⁴⁸²

Avrupalıların Türk-Yunan savaşı sırasında Anadolu'ya gelerek yapmış oldukları incelemeler sonucunda ortaya koydukları mülteci sayıları genel toplamı ifade etmemektedir. Genellikle bir yerde bulunan mülteciler hakkında bölgesel sayılar vermektedirler. Ancak bu rakamlar bir araya getirildiğinde İsmet Paşa'nın Lozan'da sunduğu rakama yaklaştığı görülmektedir. Aydın'daki İngiliz görevlisi Blair Fish, Yunanlıların Batı Anadolu'ya çıkmasından sonra geçen 4 aylık süre içinde, 30 Eylül 1919'da Aydın Vilayeti dâhilindeki Türk mültecilerin sayısını 177.000 olarak veriyordu⁴⁸³.

İstanbul'da bulunan İtalyan Yüksek komiseri ise 1920 yılı itibari ile Osmanlı idaresinin kabul ettiği mülteci rakamının doğru olduğunu kabul ediyordu. Kabul edilen bu rakam 477.000 kişiden ibaretti. Ancak bu rakamın içerisinde İstanbul'a sığınan Bolşevik Devrimi'nden kaçan Rusların olduğunu da

⁴⁸⁰ McCarthy, *a.g.e.*, s. 362.

⁴⁸¹ Batı Anadolu'da Yunan işgali nedeniyle kentlerde yakılıp yıkılan yapı sayısı, 54.205, kırsal bölgelerde yakılıp yıkılan yapı sayısı ise 87.669 olarak Lozan Barış Konferansı'nda Türk delegasyonu tarafından sunulmuştur. İsmet Paşa ise toplamda 141.874 olan yıkılmış yapı sayısını 160.736 olarak vermiştir. Bu farkın nedeni ise İsmet Paşa'nın işgal döneminde yıkılan yapılara ek olarak 18.862 adet İzmir yangınında yıkılan yapıyı da eklemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bk. McCarthy, *a.g.e.*, s. 350-352.

⁴⁸² McCarthy, *a.g.e.*, s. 362.

⁴⁸³ Gös. yer.

belirtiyordu. Milletler Cemiyeti'nin sığınmacılar ile ilgili görevlisi Dr. Nansen, sadece 1920 Kasım'ından itibaren 75.000 mültecinin İstanbul'a geldiğini aktarıyordu. Elde edilen rakamlar doğrultusunda mültecilerin sayılarını hesaplamaya çalışan McCharty, hesabına şöyle devam etmektedir; *“Verilen bu sayılar İsmet Paşa'nın hesaplamasını daha da inanılır hale getirmektedir. İşgal altına düşen bölgede, savaş sırasında yaklaşık 640.000 Müslüman ölmüş bulunduğu göre, kabaca 860.000 kişinin de savaşı canlı atlatabilmiş sığınmacı olduğu hesabını yapabiliriz. Dolayısıyla, 860.000+640.000, İsmet Paşa'nın dediği gibi, ölmüş olanlarla göçe çıkmışlardan sağ kalmışlar toplamı 1.5 milyondur sonucunu doğrular. Kuşkusuz ölenlerden de, çoğunluğu değilse bile birçoğu göçe çıkmışlardan idi. Ölen Müslümanların yarısı sığınmacılardan idi hesabını yaparsak, Yunanlılardan kaçmak için yola düşen Anadolu Müslüman sığınmacılar, 1.2 milyon kişi kadar idi ve bunlardan üçte biri öldü demesi, kabaca, doğru bir deyiş olur.”*⁴⁸⁴

İşgal bölgelerinden iç kesimlere, İstanbul'a ve İzmir'e göç eden nüfusun sayısını kesin olarak tespit etmemiz pek mümkün değildir. Ancak McCharty'nin yapmış olduğu gibi eldeki veriler üzerinden tahmini bir hesaplama ile yaklaşık bir değer bulunabilir. Anlaşılacağı üzere dönemin gazetelerinde verilen rakamlar ile resmi belgelerde verilen rakamlar tam anlamıyla örtüşmemektedir. Bu durumun en önemli nedeninin göç hareketinin dinamizmi, yani kesin bir tarih aralığında gerçekleşmeyip uzun bir sürece yayılması olarak gösterilebilir. Bunun yanında göç edenlerin ortak bir toplanma alanının olmaması ve küçük gruplar halinde çok farklı bölgelere dağılmalarının etkili olduğu kabul edilebilir.

Muhacirlerin sayıları ile ilgili bir diğer önemli kaynak ise yardım kuruluşlarının vermiş olduğu, yardım merkezlerine ulaşan ve yardımdan faydalanan muhacirlerin sayılarının gösterildiği resmi belgeler ve raporlardır. Ancak ne var ki bu belgelerin de istisnasız bütün muhacirleri kayıt altına alamadığı görülmektedir. Çünkü bazı muhacirler ekonomik güçleri doğrultusunda başka şehirlere yerleşerek yeni hayatlar kurmuşlardır. Bir kısmı ise memleketlerinden çok uzaklaşmadan ıssız bölgelere, dağlara ve işgale uğramamış yakın köylere çekilmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu

⁴⁸⁴ McCarthy, a.g.e., s. 363.

durum göz önüne alındığında her bir köşeye sığınan mültecileri kontrol ve koruma altına almasını beklemenin pek mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

4.4.1. İstanbul'a Sığınan Batı Anadolu Mültecilerinin Sayıları

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, devletin en gelişmiş şehri ve başkent olması nedeniyle en güvenli yeri olarak kabul edildiği için tarih boyunca bir cazibe merkezi olmuştur. Tarihinde pek çok defa bu özellikleri nedeniyle iç ve dış göçe maruz kalan İstanbul, özellikle 19. ve 20. yüzyıl boyunca en çok göç alan şehir olmuştur. Kafkas topraklarının elden çıkması, Balkan savaşlarının kaybedilmesi Osmanlı topraklarına yapılan göçleri artırmış ve göçmenlerin hacimli bir kısmı İstanbul'a sığınmıştır. Bu göç dalgalarının önü kesilmediği gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Vilayet-i Şarkiyye'den gelen mültecilere ek olarak Yunan işgali nedeniyle iç kesimlere göç eden Batı Anadolu mültecileri de dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ömrünün son yıllarında ağırladığı bu mülteci kabileleri, şehrin silüetini değiştirmiş, cami, park, medrese ve hatta sokaklar mülteciler ile dolup taşmıştır⁴⁸⁵. Aydın Vilayeti'nin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sonrası İstanbul'a sığınan mülteciler, şehirde mültecilere yapılan yardımların daha ciddi ve kesintisiz bir şekilde sağlanmasını mecburi kılmıştır.

İstanbul'a sığınan mülteci ve muhacirlerin tam sayısını kestirmek çok güç görünmektedir. Çünkü bahsi geçen dönemin öncesi ve sonrasında şehre sığınan çok sayıda mülteci ve muhacirin varlığı tam olarak kimin ne zaman nerden geldiği konusundaki belirsizlik sayının tespiti konusundaki en büyük engeldir. Ayrıca İstanbul'a sığınan ancak yardım talebinde bulunmayan, kendi imkânları dâhilinde şehir nüfusuna karışan çok sayıda sığınmacı olduğu da bilinmektedir. Sayının tam olarak tespitinin önündeki bir diğer engel ise muhacir ve mülteci kabilelerinin iskân, işe ve sıhhi durumları ile ilgilenen Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin teşkilat yapısıdır. Teşkilat son halini 1916 yılındaki nizamname ile almış olsa da, muhacir ve mültecilerin göç akını uzun süredir devam etmektedir. Yaşanan göçler, durumu daha karışık hale getirmiştir. Bu nedenle İstanbul'da bulunan mülteci sayısını tam manasıyla kestirmek pek

⁴⁸⁵ İstanbul Eminönü mevkiinde bulunan Yeni Cami avlusunda bulunan mülteci kadınlarının "çirkin bir görüntü" verdikleri gerekçesi ile Polis Müdüriyet-i Umûmiyesinden başka bir bölgeye sevk edilmeleri isteniyordu. Bk. *BCA*, 272.0.0.0.12, 38-27-4.

mümkün değildir. Balkanlar, Kafkasya, Kırım ve Bolşevik ihtilali nedeniyle gelen Rus mültecilerinin sayısı 100 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir⁴⁸⁶.

4 Ocak 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nin haberine göre İstanbul'a sığınan muhacir ve mültecilerin sayısı 704.905 kişi olduğu ve bunların 83.153 kadarki memleketlerine iade edildiği yazılmaktaydı. Verilen sayının içerisinde 413.922 kişinin Müslüman olduğu diğerlerinin ise gayrimüslimlerin sayısı olduğu belirtiliyordu. Bu mültecilerin memleketlerine iadesi, şayet iade edilemeyecek durumda olanlar ise vilayet ve livalara dağıtılıyordu⁴⁸⁷. Henüz Batı Anadolu'nun işgalinden 5 ay öncesine ait bu rakam, Yunanlıların Anadolu'ya çıkması ile artmıştır. 13 Haziran 1921 tarihli haberde Batı Anadolu'dan İstanbul'a yaklaşık 20 bin üzerinde Müslüman mültecinin gelmesinin beklendiği yazılıyordu⁴⁸⁸. Yunan ordularının Milne Hattı'nı aşması ve işgalin şiddetlenmesi üzerine İstanbul'a sığınan Müslüman mülteci sayısında artış yaşanmıştır. Sadece Güney Marmara sahillerinde Samanlıdağ mültecileri olarak adlandırılan, İzmit, Yalova, Armutlu, Gemlik'ten 8.500 civarında mülteci İstanbul'a nakledilmiştir. 1921 yılı Haziran ayı itibariye İstanbul'a gelen Batı Anadolu mültecilerinin sayısı 60 bine ulaşmıştır⁴⁸⁹. İstanbul'daki Batı Anadolu mültecilerinin sayısı hakkında en net bilgiyi Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey vermektedir. Hamdi Bey'in yapmış olduğu bir mülakatta, İzmir ve havalisinin Yunan işgali üzerine İstanbul'a sığınan mülteci sayısı 150.000 kişiyi bulduğundan bahsetmektedir⁴⁹⁰. Ancak 1921 yılı Aralık ayında vermiş olduğu bir mülakatta ise; “Yunan işgali nedeniyle yerinden ayrılarak İstanbul'a sığınan İzmir mültecilerinin sayısı 70 bini geçmiştir” diyerek ilk verdiği sayı ile fark olduğu görülmektedir⁴⁹¹. Sayılardaki bu fark, İstanbul'a giriş yapan toplam mülteci sayısına oranla hükümet tarafından iâşe edilenlerin sayısının daha az olmasından

⁴⁸⁶ Kaya, a.g.e., s. 233.

⁴⁸⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ocak 1919.

⁴⁸⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Haziran 1921.

⁴⁸⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Haziran 1921.

⁴⁹⁰ İstanbul'a sığınan mültecilerin sayısı ile ilgi değişken sayıların olduğu görülmektedir. İlk olarak 150.000 mültecinin İstanbul'a sığındığı belirtilirken, yaklaşık bir buçuk yıl sonra verilen sayının yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Bu farkın ortaya çıkmasının nedeni ilk verilen sayıda mültecilerin ayrımı yapılmadan Müslüman, Gayrimüslim ortak sayısı olarak verildiği ve en önemlisi hükümet tarafından iâşe edilmeyen mültecileri de kapsadığı kanaatindeyiz. Bk. *Dersaadet*, 18 Temmuz 1920.

⁴⁹¹ *Tevhid-i Efkâr*, 25 Aralık 1921.

kaynaklandığı söylenebilir. Toplam mülteci sayısının bir kısmı hükümet tarafından iâşe edilmektedir.

İstanbul'da bulunan mültecilerin sayıları ile ilgili bir diğeri bilgi ise, İstanbul'da bulunan mültecilerin durumunu bizzat gözlemleyen ve haklarında bilgi alan General Harrington'un İngiliz Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 31 Ocak 1922 tarihli yazıda görüyoruz. Harrington yazısında; *“Birçok Türk sığınmacı kampını gezdim. 65.000 sığınmacıdan yaklaşık 23.000'i gerçek bir perişanlık içindedir. Son gittiğim kampta 7.000 kişi gördüm. Bunların hemen hemen hiç biri çalışamayacak durumda olan yaşlı erkekler ile kadınlardan ve çocuklardan ibaretti.”* ifadeleri ile Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey'in vermiş olduğu sayıya yakın bir sayı vermektedir⁴⁹².

⁴⁹² McCarthy, *a.g.e.*, s. 356.

5. MUHACİR VE MÜLTECİLERE YAPILAN YARDIMLAR

5.1. Osmanlı Devleti Tarafından Anadolu'da Bulunan Muhacir ve Mültecilere Yapılan Yardımlar

Yunan ordunun Batı Anadolu'ya çıkmasını ardından çok sayıda Müslüman yerlerini terk ederek göçe mecbur kalmıştır. İşgal hatlarının dışına çıkarak hayatlarını koruma altına almaya çalışan mülteciler zor duruma düşmüştür. Bu noktada mülteciler ile ilgilenmek asli vazifesi olan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi imdata yetişmiştir. Mültecilerin iskânı ve iaşelerinin sağlanması için faaliyet göstermişlerdir.

Mülteciler ile ilgili çalışmaları olan bir diğer kuruluş ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Özellikle işgal alanları yakınlarına ve mültecilerin sığındığı şehirlere gönderdiği İmdat Heyetleri mültecilerin sağlık ve iaşe ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.

5.1.1. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi Tarafından Yapılan Yardımlar

Batı Anadolu'da yaşanan işgaller nedeniyle pek çok sayıda Müslümanın yollara düşmesi, beraberinde iskân ve iaşe problemlerini de getirmiştir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında muhacir ve mülteci akınları ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, savaşın getirdiği yıkımın yanında muhacir ve mülteciler ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Göçmenlerin iskânı ve iaşeleri ile ilgili problemlerle ilgilenilmesi için bazı özel komisyonlar kurulmuştur. Ancak merkezi bir teşkilat yapısına sahip olmadığı için problemleri tam anlamıyla çözemeyen Muhâcirîn komisyonları yetersiz kalmıştır. 1914 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyete başlayan "*İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti*" kuruldu. 1916 yılına gelindiğinde ise teşkilat nizamnamesinde değişikliğe gidilerek yapısı ve görevleri

genişletilerek “*Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi*” adını aldı⁴⁹³. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı içinde mücadele ederken hem savaşın yükü hem de muhacir ve mültecilerin akınları karşısında zorluklar çekmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından başlayan işgaller yeni muhacir ve mülteci akınlarının yaşanmasına neden olmuş, görevine devam eden Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, Osmanlı Devleti’nin yıkılma sürecinde kısıtlı imkânlar ve zor şartlar altında görevini sürdürmeye çalışmıştır.

15 Mayıs 1919’da başlayan Yunanistan’ın Batı Anadolu’yu işgali karşısında, çok sayıda Müslüman, memleketlerini terk ederek işgal bölgesini dışına çekilmiştir. Sayıları yüzbinleri bulan mültecilerin göçleri, sevk ve iaşeleri ile ilgilenmek Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’nin en önemli vazifesi haline gelmiştir. İlk etapta Muhâcirîn Müdüriyeti, bölgede yaşanan göçleri durdurmak için çaba harcamıştır. “*İade-i Muhâcirîn Heyetleri*” ise göç eden muhacir ve mültecilerin geri yerlerine iadesi için çalışmıştır.

Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey imzasıyla, *Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti*’ne gönderilen yazıda; “*İzmir’in ve Aydın’ın işgalleri dolayısıyla dâhile mecburi iltica etmiş olan ahalinin memleketlerine iadeleri ve iskânları için teşkil olunan heyet*” için çalışmalarda yardım edilmesi ve durum tespiti yapmak için kullanacağı fotoğraf makinalarının⁴⁹⁴ temini talep ediliyordu⁴⁹⁵. Taşra yöneticilerinden gelen yazılar, muhacir ve mültecilerin sayılarının her geçen gün artması nedeniyle Muhâcirîn Müdüriyeti’nin sahaya inerek incelemeler yapacağını bildiriliyordu. Özellikle Aydın Vilayeti dâhilinde gerçekleşen göç hareketinin durdurulması politik olarak da önem arz etmekteydi. “*Yunan mezalimi sonunda hicret edenlerin tahkik edilmesi için Muhâcirîn İdaresince müfettişlerin gönderileceğine dair*” bir yazı öncelikle Aydın Vilayeti’ne, Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen yazıda, göç edenlerin durum tespiti yapıldıktan sonra memleketlerine iadesinin yapılacağını bildiriyordu⁴⁹⁶. İzmir’in işgali hadisesi

⁴⁹³ Efiloğlu, *a.g.m.* s. 112-113.

⁴⁹⁴ Yunan mezaliminden kaçan muhacirlerin fotoğraflarını çekmek için Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti’ne fotoğraf makinesi ve gerekli malzemelerin verilmesine karar verilmiştir. Bahsi geçen fotoğraf makinesi ile muhacir ve mültecilerin vaziyetlerinin tespiti ve kayıt altına alınması için gerektiği belirtilmiş ve Levazım Müdüriyeti heyetin beraberinde bir fotoğraf makinesi ile birlikte bir fotoğrafçı görevlendirmiştir. . Bk. BOA, *DH. EUM. LVZ. 59-13.*

⁴⁹⁵ BOA, *DH. EUM. LVZ. 49-30.*

⁴⁹⁶ BOA, *DH. KMS. 52-4, 7.*

neticesinde Balıkesir istikametine doğru göçe başlayan halkın göçüne engel olmak ve memleketlerine iade etmek için Muhâcirîn Müdüriyeti müfettişlerinden Sami, Mehmet, Rıfat Beyler görevlendirilmiştir⁴⁹⁷.

Yaşanan olaylar karşısında yollara düşen çok sayıda mültecinin ortaya çıkması ve sığınacak güvenli bir bölge arayışı, basında geniş yer bulmuştur. Ancak İstanbul Hükümeti mültecilere ve muhacirlere gerekli yardımı ve özeni göstermediği için eleştirilmektedir⁴⁹⁸. Batı Anadolu'da bulunan muhacir ve mültecilerin öncelikle yerlerine geri dönme konusunda ikna çabaları boşa çıkan İstanbul Hükümeti, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi vesilesi ile muhacir ve mültecilere yardımlarını hızlandırmıştır⁴⁹⁹. 1920 yılına ait Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin hazırlamış olduğu, "*Yunan işgali dolayısıyla İzmir, Aydın, Bergama ve havalisinden dahile iltica eden ahali-i mazlumenin ahval-i vaziyetleri hakkında ifa edilen muavenata mübeyyin rapor*", mültecilere yapılan yardımların içeriğini göstermektedir⁵⁰⁰.

Bahsi geçen raporda 1920 yılı itibariyle, Aydın vilayetinden göç edenlerin toplanma yerlerine göre kuzey ve güney olmak üzere iki kısma ayıran Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti toplamda 150 bine yakın mültecinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Kuzey mıntıkası, Balıkesir, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Soma, Kırkağaç, Akhisar olarak belirlenmiş ve Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti yardımlarını dört temel başlık altında toplamıştır. Bahsi geçen mıntıkada yardıma muhtaç mülteci sayısı 17.857 kişi olarak gösterilmiş ve bu mültecilere yapılan yardımlar; mesken, iaşe, melbusat ve ahval-i sıhhiyye başlıkları altında dağıtılmıştır⁵⁰¹.

⁴⁹⁷ Hadisat, 16 Haziran 1335.

⁴⁹⁸ 6 Kanun-u Sani 1336 tarihli *Yenigün Gazetesi*'nin; "*Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer'in Faaliyetleri*" başlıklı yazısında, "*Dua ediyoruz ki, Hilâl-i Ahmer'in faaliyetleri hükümeti kışkandırır!*" şeklindeki ifadesi ile hükümetin faaliyetlerinin yetersiz bulunduğu ve bu konuda muhacir ve mültecilere daha fazla yardımda bulunması gerektiği belirtiliyordu. Yazıda Akhisar Dördüncü İmdad-ı Sıhhiyye Heyeti yetkilisine yöneltilen "*Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi bu yardımlara ne dereceye kadar katılmıştır?*" sorusuna; "*Muhâcirîn Müdüriyetinin ismi var, kendisi yok*" diyerek cevaplamıştır. Görüldüğü üzere Hilâl-i Ahmer mülteciler ile ilgili yardım konularında daha aktif ve isteki çalışmaktadır. Bk. *Yenigün*, 6 Kanun-u Sani 1336.

⁴⁹⁹ Dersaadet'ten alına yazıya bağlı olarak, İstanbul Hükümeti "*Aydın ve civarından hicret eden Ahali- İslamiyye'nin tehvin-i ihtiyacatına muavenette bulunulması*" hakkındaki kararı kabul edilmiştir. Bk. BOA, *BEO*, 4588,344078,

⁵⁰⁰ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 12.

⁵⁰¹ Yukarıda verilen mıntıkanın içerisinde Bursa'da ikamet eden mültecilerin dâhil olmadığı, ayrıca bu bölgelerde mülteci olmasına rağmen hükümet yardımlarından yararlanmayan, kendi

Kuzey mıntıkasındaki şehirlere sığınan mülteciler geri dönme konusunda ikna edilemeyince iskânları zaruri hale gelmiş, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti onları yerleştirmekle meşgul olmuştur. İlk olarak cami, medrese, mektep gibi müdüriyetçe belirlenen kamu binalarına yerleştirilmişlerdir. Ancak mültecilerin bulunduğu binaların bazılarının bakımsız ve harap olması nedeniyle barınmaya pek müsait bulunmadığı için tadilat gerektiren binalarda tadilata gidilmiştir. Hatta bu mektep, medrese ve camilere yerleşen mültecilerin bir kısmı duvarlarında ki çatlaklar ve pencerelerde cam olmaması nedeniyle mevsimin kış olmasına rağmen müdüriyetin tahsis ettiği çadırlarda kalmaya devam etmişlerdir. Bu nedenle açıkta kalma ihtimali olan mülteciler müsait olan civar köylere yerleştirilmiştir. Köylerin dışında Muhâcirîn idaresi tarafından tahsis edilen Balıkesir'deki bir han mültecilerin iskânına ayrılmıştır.

Kuzey mıntıkasında Muhâcirîn Müdüriyeti açıkta mülteci bırakmamaya özen göstermiş, hızlı bir şekilde mültecilerin iskânı için ayrılan toplam 28 adet camiye tadilata almıştır. Pencerelerdeki açıklıkları kapamak için cam ve muşamba tedarik etmişlerdir. Umumi camilerin ve mescitlerin eksik olan pencereleri cam takmak suretiyle konforlu hale getirilmeye çalışılmış, ancak cam sıkıntısının göz önüne alındığında ve maliyeti hesaplandığında müdüriyetin bütçesi açısından karşılanması pek kolay olmamıştır. Cam yerine tahta kapaklar hazırlanması ya da muşamba ile kapatılması yoluna da gidildiği görülmüştür. Mülteciler, Balıkesir ve çevresinde 49 hane, camii, mescitte ikamet edilmiştir. Bu yerlerin dışında kalan 126 nüfusluk mülteci gurubu ise geçici bir süre çadırlara yerleştirilmiştir. Cami ve mescitlerde görülen türlü eksikliklere rağmen çok sayıda mülteci sağlıklı koşullar altında buralarda kalmaya devam etmiştir. Bu meskenlerin sağlıklı şartlarını bilen Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti mültecilere alternatif mesken olanakları bulmaya koyulmuştur. Öncelikle bu “*muhtaç-ı tamirat*” olarak nitelendirilen cami ve mescitlerin onarımına koyulmuşlardır. Tamirat süreci tamamlanana kadar oluşturulan misafirhanelere az sayıdaki mülteciler yerleştirmişlerdir. Arta kalanlar ise civar köylerdeki boş hanelere nakledilmiştir.

1920 yılı itibariyle hazırlanan raporda Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından yapılan iskân organizasyonunda boşta kalan mülteci kalmadığı belirtiliyordu. Burhaniye'de bulunan mülteciler köylere dağıtılmış, Edremit'te

imkânları ile geçinen yaklaşık 47.000 kişilik mülteci grubu dâhil edilmemiştir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18.13.

mesken itibariyle sıkıntı yaşanmamış, bütün mülteciler iskân edilebilmiştir. Kırkağaç'ta mülteciler yine cami ve mescitlere yerleştirilmiş, burada bulunan mescit ve camilerin mültecilerin barınma ihtiyacını karşılayacak yeter sayıda olduğu tespit edilmiştir. Ancak her yerde olduğu gibi bu cami mescit ve medreselerin fiziki şartlarının düzeltilmesi için ihtiyacı olan tadilat yapılmış ve iskân hazır hale getirilmiştir. Balıkesir'in İvrindi Nahiyesi'nde bulunan mültecilerin mesken itibariyle daha rahat oldukları görülmüştür. İvrindi etrafındaki dere kenarlarında çadırda kalan mülteciler de yine Muhâcirin Müdüriyeti tarafından İvrindi ve köylerine iskân edilmiştir. Kuzey mıntıkasındaki mülteci merkezlerinden biri olan Akhisar'da da mesken sıkıntısı olmadığı bildirilmiştir⁵⁰².

Kuzey Mıntıkası mültecileri ile ilgilenen Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umûmiyesi, öncelikle kış şartları ağırlaşmadan mültecilerin mesken sıkıntısını karşıladıktan sonra iaşe yardımını yönelmiştir. “*Yunanilerin istilası üzerine düçâr-ı hicret olan Muhâcirin-i İslamiyye açlık ve sefalete maruz kalmıştır*” ifadeleri ile özetlenen Batı Anadolu mültecilerinin iaşeleri yine Muhâcirin Müdüriyeti tarafından karşılanmaya çalışılmıştır.

Kuzey mıntıkası mültecilerine temel gıda maddesi yardımı yapılırken kişi başı ihtiyacı karşılanacak şekilde hesaplanmıştır. Bu hesaba göre büyükler için günlük bir kilo, küçükler için günlük yarım kilo zahire verilmesi münasip görülmüştür. İhtiyaç olan bu zahireler iaşe ambarlarından tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak belirlenen miktardaki zahireyi bir nüfusun tüketemeyeceği göz önüne alındığında, artırılan zahirenin satıldığı ve elde edilen paranın mülteciler için harcandığı bildirilmektedir⁵⁰³. Soma'da bulunan mülteciler için ayrılan zahirenin de aynı şekilde artanı Kırkağaç bölgesi mültecilerine aktarılmıştır⁵⁰⁴. İşgaller karşısında evini ve mallarını geride bırakarak göç eden mülteciler neredeyse çıplak bir halde iç kesimlere sığınmıştır. Mesken ve iaşe yardımlarının yanında, “*melbusat*” yardımı da yapılmıştır.

Kuzey mıntıkası mültecilerinin elbise ihtiyacı ziyadesi ile vardır. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umûmiyesi marifetiyle mültecilere elbise yardımında

⁵⁰² BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 3

⁵⁰³ BCA, 272.0.0.0.65, 6.2.18.4

⁵⁰⁴ Hükümetin iaşe yardımlarından yararlanmayanlar, hayvanları olanlar ve civar köylerdeki çiftliklerde çalışan ve kendine yetebilen mülteciler bu yardımların dışında tutulduğu belirtilmektedir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6.2.18.4

bulunulmuştur. Kuzey mıntıkası mültecilerine tevzi edilmek üzere elbise ve bazı eşyalar verilmiştir. 500 adet kürk, 250 adet kilim, 140 adet battaniye olmak üzere ilk etapta toplamda 890 parça eşya yardımında bulunulmuştur. Barınaklarda kullanılmak üzere 760 adet hasır tevzi edilmiştir. Bu temel eşyaların yanında 84 balya şilte, kaput, elbise, kilim, battaniye gibi yardım malzemeleri gönderilmiş ve mültecilere dağıtılmıştır.

Kuzey mıntıkası mültecilerine aynı olarak yapılan yardımların dışında, sağlık hizmeti de sağlanmıştır. Göç esnasında maruz kaldıkları sağlıksız koşullar, bir kısmını tedaviye muhtaç hale getirmiştir. Özellikle salgın hastalıklar ile mücadele konusunda Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi özverili bir çalışma sergilemiştir. Yapılan ilk muayenelerde kuzey mıntıkasında sarı (bulaşıcı) hastalık görülmediği rapor edilmiştir. En çok göze çarpan rahatsızlıkların sıtma ve uyuz olduğu “*ettubbâ-i mahalliye, muhâcirin-i ettubbâ ve memurin-i sıhhiyye*” gayretleri ile mültecilerin sağlık problemleri giderilmesine çalışılmıştır. Sıtma ile mücadele kapsamında bölgeye 15 kilo kinin sülfatı gönderilerek dağıtılmıştır. Ayrıca bölgeye 200 yataklı hastahane gereçleri gönderilerek, muhacirlerin buldukları bölgelerde seyyar hastahaneler kurulmuştur. Bu kapsamada;

1. Edremit’te 20 yataklı revir
2. Burhaniye’de 20 yataklı hastahane (Heyet-i Milliye hastanesi dâhildir)
3. Akhisar’da 15 yataklı hastane
4. Soma’da 17 yataklı hastane

tertiple edilmiştir. Ayrıca Balıkesir’de muhacir ve mülteciler Gureba Hastanesi’nde tedavi edilmekte ve ihtiyaç duyulan yardımlar Muhâcirîn Müdüriyeti eliyle tedarik edilmiştir. Ancak mevcut sağlık personelinin yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda, mülteciler ile ilgili tedavileri hızlandırmak adına Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi iki doktor ve altı sıhhiye memuru görevlendirmiş ve Balıkesir Gureba Hastanesi’nde mülteciler ile ilgilenmişlerdir⁵⁰⁵. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi mültecilere sağlık hizmetlerini sunmak için teferruatlı bir şekilde hazırlanmış iki yüz yataklı bir seyyar hastane teşkil edilmesini planlamaktaydı. Ancak Balıkesir bölgesine gönderilen Sıhhiyye Müfettişi İzzet Bey’in raporu doğrultusunda, 1920 yılı Mayıs ayı itibariyle

⁵⁰⁵ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 4.

mültecilerin bir kısmının geri dönmesi nedeniyle teşkil edilen hastanenin gerekli faydayı sağlamayacağı düşünülerek mevcut hastanelerin ıslahına yönelinmiştir⁵⁰⁶. Bu kapsamda Balıkesir ve civarındaki hastanelerin ıslahı ve kapasitelerinin artırılması ve daha iyi şartlar altında hizmet vermesi hedeflenmiştir⁵⁰⁷. Bu nedenle Burhaniye’de mevcut on beş yataklı Kuvâ-yı Millîye hastanesi beş yatağı muhacir ve mülteciler ayrılmak üzere toplam kapasitesi 40 yatağa çıkarılmıştır. Edremit’te de 20 yataklı bir revir inşa edilmiştir. Akhisar’da belediyeye ait erkeklere hizmet veren bir hastane mevcutken, müdüriyet tarafından bir adet kadınlar için hastane hazırlanmış ve her iki hastanenin 15 yatağı muhacir ve mültecilere ayrılmıştır⁵⁰⁸.

Aydın Vilayeti mültecilerinin sığındığı bir diğer bölge ise güney mıntıkası olarak belirlenmiştir. 1920 yılına ait Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’nin hazırlamış olduğu raporda güney mıntikasına yapılan yardımlar ve bölge mültecilerinin durumu aktarılmaktadır. Güney mıntıkası; Afyonkarahisar, Nazilli, Tavaslı, Köşk, Yenipazar, Karahıyat, Koçarlı, Bağarası, Çine, Söke, Kuşadası, Uşak, Alaşehir ve Salihli’den oluşmakta, Batı Anadolu’da gerçekleşen Yunan işgalinden kaçan mültecilerin sığındığı güvenli bölgeler olmuştur. Şüphesiz malını, mülkünü geride bırakarak canını kurtarmak pahasına yollara düşen bu mültecilerin durumu pek olumlu değildir. Bu nedenle aynen kuzey mıntıkası mültecilerine yapıldığı gibi güney mıntikasındaki mültecilere yardım etmek yine Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’nin görevi olmuştur.

Muhâcirîn Müdüriyeti, güney mıntikasına göç eden mültecilerin hiçbir ferdini açıkta kalmayacak şekilde iskân etmiştir. Göç eden mülteciler, mektep, medrese, camii, umumi kamu binaları, Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından kiralanan han ve otellere yerleştirilmiştir. Bazı meskenlerin iskâna elverişli bir hal içinde olmaması nedeniyle, aynen kuzey mıntikasında olduğu gibi Muhâcirîn Müdüriyeti marifetiyle tadilatları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tamirat için nakdi para yardımı yapılamadığı için ihtiyaç duyulan malzemelerin temini Müdüriyet eliyle

⁵⁰⁶ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 5.

⁵⁰⁷ Balıkesir’deki Seyyar Muhâcirîn Hastanesi’ne ait malzemelerin sandıklar ile birlikte toplanarak sıhhiye müdürlüğüne verilmesi ve civar hastanelere tevzi edilmesi kararlaştırılmıştır. Bk. BCA, 272.0.0.0.11, 1-52-2.

⁵⁰⁸ Yukarıda bahsedilen hizmetlerin yanında yaklaşık dört yıldır Bandırma’da bulunan Balıkesir Sıhhiye Mmüdürlüğü’ne ait malzemeler ve tıbbi cihazlar Balıkesir’e getirilmiştir. Bu malzemeler için Muhâcirîn meskenlerine yakın bir yer tutularak mülteci ve muhacirlerin sağlık hizmetlerini en iyi şekilde almalarına gayret edilmiştir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 5.

sağlanmıştır. En çok mesken tamiratında ihtiyaç duyulan malzeme olan cam ve muşamba gönderilmiştir. Soğuk havalara karşı öncelikle cam ve pencerelerin tamirine başlanmıştır. Ancak Çine ve Kuşadası gibi mevsim şartları daha makul mahallerde bir kısım mülteci çadırlarda iskân edilmiştir.

Güney mıntıkası mültecilerinin iâşe işleri Muhâcirîn Müdüriyeti eliyle yapılırken bir diğer yandan Heyet-i Milliyeler ve ahali-i İslamiye eliyle de yardım sağlanmıştır. Hükümet birimleri ve Muhâcirîn Müdüriyeti, mültecilerin iskânlarını takiben nüfus başına günlük birer kilo zahire verilmesini bildirmiştir. Bazı mahallerde ise; “*mahsulat-ı mahalliyeden olmak kaydıyla*” nüfus başına yüzer dirhem zeytinyağı dahi verilmek şartıyla yardımlarını sağlamıştır. Yalnızca hükümetçe iki ay zarfında mültecilere yapılan zahire yardımı 800.000 kiloyu bulduğu bildirilmiştir. Bunların dışında mültecilerin bir kısmı bazı mahallerde meyân kökü çıkarmak ve işlemek gibi çeşitli iş kollarında kullanılmak kaydıyla iâşe edinmişlerdir⁵⁰⁹.

Muhacir ve mültecilerin elbise ve eşya ihtiyaçlarını gidermeye çalışan Muhâcirîn Müdüriyeti bu konuda çok sayıda mültecinin ve muhacirin sıkıntıda olduğunu görmüş ve bir kısmına hasır, yatak, yorgan, kilim, gibi eşya yardımında bulunmuştur. Sıhhiye ve Muhâcirîn müdüriyetleri gönderilen elbise, yatak, yorgan ve sair eşya öncelikle en çok ihtiyacı olandan başlamak kaydıyla aciliyetine göre sıralanarak dağıtılmıştır. Güney mıntıkası mülteci ve muhacirleri için bölgeye gönderilen heyetin incelemeleri sonunda 13.539 parça, yatak, yorgan, çamaşır, battaniye, kilim, çorap gibi eşya gönderilmiştir. Ayrıca çeşitli alanlarda ihtiyaca yönelik kullanılması için 710 kıyye⁵¹⁰ pamuk dağıtılmıştır. Bunların dışında muhacirlere 100 kilo sülfato (kinin) dağıtılmıştır. Ayrıca mıntika mültecilerine tevzi edilmek üzere çamaşır, yorgan, şilte, elbise, battaniye gibi eşyalar olmak üzere 363 balya içerisinde toplamda 32667 kıyye eşya gönderilmiştir. Bunun yanında 324 balya içinde 15.250 adet günlük kullanıma yönelik kilim, battaniye, çorap, elbise ve mesken tamirâtı için 150 adet cam, 250 top kumlu muşamba gönderilmiştir⁵¹¹.

⁵⁰⁹ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 4.

⁵¹⁰ Kıyye, Osmanlı Devleti'nin kullandığı bir ağırlık ölçü birimi olup, günümüzde kullanılan ifade ile 1282 gram'a karşılık gelmektedir.

⁵¹¹ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18.4.

Tablo 6. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Tarafından Güney Mıntkasına Yapılan Yardımların Miktarı ve Türü

Türü	Mültecilere Dağıtılan Eşya		Adedi
	Adedi	Türü	
Bez Yatak	50	Pamuk Yatak	279
Bez Yorgan	26	Pamuk Yastık	512
Kâğıt Yatak	1576	Yorgan	1122
Kâğıt Yastık	2321	Pamuk	750 Fi
Don	662	Çorap	146
Gömlek	117	Kadın Boyun Atkısı	5
Entari	204	Fanila Gömlek	2952
Kolsuz Pamuklu	216	Sedye Minderi	9
Hırka	306	Sedye Yastığı	8
Kolsuz Kürk	6475	Çuval	9
Yastık	321	Urgan	116
Battaniye	340	Kinin	100 kg
Kilim	815		

Kaynak: BCA, 272.0.0.0.65, 6.2.18.10

Tablo 7. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Tarafından Güney Mıntkasına Gönderilen Eşyanın Miktarı ve Türü

Türü	Gönderilen Eşyanın		Türü	Gönderilen Eşyanın	
	Kıyyesi	Balyası		Kıyyesi	Balyası
Kaput ve Çeşitleri	10.784	136	Yün Battaniye	500	18
Yün ve Pamuk Şilte	2182	20	Kilim	1530	37
Yorgan	375	2	Pamuk Battaniye	620	12
Yazlık Elbise	2127	24	Kolsuz Kürk	2615	65
Kilim ve Battaniye	6987	80	Kuşak ve Don	1085	6
Kürk ve Yelek	6418	59	Kaputluk Kumaş	-	34
Portatif Çadır	2794	32	Cam	-	150
			Kumlu Muşamba	-	250 top
Toplam	32.667	336	Toplam	1535	584

Kaynak: BCA, 272.0.0.0.65, 6.2.18.10

Tablo 8. Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Hilâl-i Ahmer Vasıtasıyla Aydın Mültecileri İçin 10 Aralık 1920 Tarihinde Sevk Edilen Eşya Listesi⁵¹²

İsmi	Kaput elbise	Şilte	Yazlık Elbise	Kilim ve Battaniye	Kürk Yelek	Ceket	Yün Battaniye	Muhayyer Kilim	Yün Çorap	Pamuk Battaniye	Kürk	Yün Kuşak	Yorgan	Elbiselik kumaş	Cam	Top Musamba
Karahisar	10	1		4	7	2	1		2		8					
Uşak	10	1	1	4	7	2	2	2		1	8			1	5	15
Alaşehir	10	1	1	5	4	2	2	2		1	5			1	5	10
Salihli	7			1												
Sandıklı	3			2	2	1	1	1		1	3				3	5
Dinar	4		2	3	3	1	1	1			4				4	5
Denizli	5		2	2		1		1	1	1	7			3	25	40
Nazilli	7	4	3		7	3		2	1	1	7	3	1*			
Eşme	3							1			1					
SultanHisar	2													4	35	40
Köşk	4															
Yenipazar	10	3	3	10	5	3	2	3		1	5			2	10	15
Dalama	7	2	2	7	3	3	2	3	1**	1	4					
Karahayıt	3			2									1	1	4	15
Çine	16	10	4	12	8	5	2	3	1	2	7	3**		4	30	30
Koçarlı	14	4	4	8	6	3		3	1	1	4			2	10	15
Bağarası	6	1	1	3	2	1								1	4	5
Söke	10	3	1	10	5	3	2	3	1	2	3			2	10	10
Kuşadası	5			7		2	1	2								
İzmir	3	2	4	5			2	3	1				2			
Toplam	139	32	28	85	59	32	18	30	9	12	64	6	4	21	145	205

Kaynak: BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 13.

Güney mıntıkası muhacirlerine mesken, iaşe ve melbusat yardımlarının yanında en çok önem arz eden konu ise sağlık yardımlarının sağlanmasıydı. Çünkü mülteciler için zor ve çetin geçen hayat şartları, salgın hasatlıklar ile daha da sıkıntılı bir hal alabileceği için sağlık alanında da ciddi vazifeler üstlenilmiştir. Muhâcirîn Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti eliyle yapılan sağlık yardımları mevcut imkânlar dâhilinde yürütülmeye çalışılıyordu. Öncelikle güney mıntıkasında incelemelerde bulunan Muhâcirîn heyeti ve sıhhiyye memurları bölgede, sıtma, frengi ve uyuz hasatlıklarının görüldüğünü ve hızlı bir şekilde tedavi süreçlerinin başlatıldığını bildiriyordu. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından ilk partide 150 kilo, ikinci partide 100 kilo olmak üzere toplamda 250 kilo sülfato (kinin) dağıtmış ve hastalıklar ile mücadelede fazlasıyla faydası görüldüğünü belirtmektedir. Ancak frengi hastalığının ahalide çok yaygın olduğu bu nedenle Sıhhiyye Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından genel tedbirler alınarak tedavi süreci hızlandırılmıştır. Uyuz ile mücadelede de ise Muhâcirîn

⁵¹² Tablo 8'de verilen eşya listesinde yer alan ürünler balya cinsinden hesaplanırken sadece cam için adet birimi kullanılmıştır. Ayrıca tabloda yer alan * simgesi; üç balyanın Nazilli Muhâcirîn Hastanesi mürettebatına verildiğini; ** simgesi, bir balyanın Aydın Mutasarrıflığı Vekâletine verildiğini; *** simgesi ise, üç balyanın Çine Muhâcirîn Hastanesine teslim edildiğini ifade etmektedir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 13.

Müdüriyeti, mahallerdeki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Sıhhiyye Müdüriyeti doktor ve memurlarının gayretleri ile sürdürülmüştür.

Güney mıntikasındaki sağlık hizmetlerini sürdürmek için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından dört doktor ve üç sıhhiye memuru görevlendirilmiştir. Bu görevliler Muhâcirîn hastanelerinde ve muhacirlerin buldukları yerlerde çalıştıkları gibi, küçük sıhhiye memurları da tayin oldukları bölgelerde muhacirlerin sağlık durumlarını sürekli tetkik ve tedavi ile görevlendirilmiştir. Bölgede sağlık hizmetlerinin aksatılmaması ve gerekli ihtiyaçların karşılanması için hastaneler kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 100 yataklı hastane ve bütün teferruatıyla iki Alman seyyar hastanesi kurulmuştur. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından;

1. Nazilli'de Muhâcirîn Hastanesi 100 yataklı
2. Çine Muhâcirîn Hastanesi 100 yataklı
3. Denizli Gureba Hastanesi 40 yataklı

olmak üzere düzenlenmiştir. Söke, Uşak, Alaşehir, Afyonkarahisar'da muhacir ve mülteci hastalar daima Memleket Gureba Hastaneleri'nde tedavi ettirilerek Aşâir ve Muhaciri Müdüriyeti teminatına verilmiştir. Bunlardan başka Hilal-i Ahmer Cemiyeti refakatinde Nazilli ile Alaşehir'e birer İmdat-ı Sıhhiyye heyetleri gönderilerek dispanserler oluşturulmuştur. Batı Anadolu muhacir ve mültecilerinin sağlık sorunlarının çözülmesi en önemli meselelerin başında geldiği için Söke, Uşak, Alaşehir, Afyonkarahisar'da bulunan muhacir ve mülteciler memleket gureba hastanelerinde tedavileri yapıldıktan sonra Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi himayesine verilmişlerdir⁵¹³.

Tablo 9. 12 Mart 1920 Tarihinde Mültecilere Tevzi Olunmak Üzere Sevk Olunan Eşyanın Cins ve Miktarı

	Yatak	Yastık	Yorgan	Yastık Yürü	Yorgan Yürü	Yatak Çarşafı	Battaniye	Kaput	Ceket	Takım Elbise	Çarık	Sivil Ceket	Yelek	Yün Eanila	Entari	Kahalak	Takye	Terlik	Tabta Kundura	Siyah Mintan	Don Gömlek	
Bursa	40	80	20					34	150	654	150	14		32	39	106	46	26	93		207	
İzmit	30	70	10					15	158	185												
Konya									150	555	69										85	65
Kale-i Sultani										288												
Çatalca	19	19	8							296												
Edirne										851												
Trabzon										128												

⁵¹³ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 1.

Tokat					20	7	10		175	844	117		174	28		40					
Amasya					40	40	57	30	176	844	100		174	30		50					
Sivas					75	32	51	32	310	844	280		380	70		150					100
Balıkesir																				35	35
İstanbul	36															240					
Gümüşhane										740						80					
Toplam	89	225	38	115	92	105	72	61	1119	6933	746	13	728	160	39	446	46	26	93	120	407

	Başlık	Çocuk Elbisesi	Yün Çorap	Ceket	Pantolon	Çamaşır	Kundura	Kışlık		Yazlık		Çorap Makinesi	Peştamal	Havlu	Pamuk Makinesi	Kumaşlar		
								Ceket	Pantolon	ceket	pantolon					Top	Santim	Metre
Bursa			400	125	100		185					6				7	85	183
İzmit			150	55	50		50									7	60	187
Konya Kale-i Sultani			350	120	100		200	105	90							15	30	367
Çatalca			150	50	30					10	10							
Edirne			197	119	100		130											
Trabzon			50				20									3	94	255
Tokat			300			2	50	85	85	20	80		50	2	30	15	45	372
Amasya			300			1	50	60	60	60	60		60	2	50	15		388
Sivas	50	65	376			4	100	38	38	94	114		114	4	70	15	6	369
Balıkesir		35														8	10	301
İstanbul							120											
Gümüşhane			150	83	16		80									7		
Toplam	50	100	2573	602	396	8	985	352	283	174	234	6	204	7	150	92	330	2422

Kaynak: BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18.14.

Muhacirlerin yoğun bir şekilde sığındıkları bir diğer yer ise Bursa bölgesi olmuştur. 1920 yılının Mart ayı itibariyle bölgede bulunan muhacirlere çeşitli yardımlar yapılırken, ihtiyaçlara bağlı olarak çok sayıda elbise yardımı yapılmıştır⁵¹⁴. Mültecilerin en çok ulaştığı yerlerden biri olarak görülen Bursa Vilayeti, İstanbul'a geçiş durağı olarak kullanıldığı için burada Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi tarafından Aydın Vilayetinde olduğu gibi mülteci kampları oluşturulamamıştır⁵¹⁵. Ancak vilayete bağlı kazalara gelen ve kaza merkezinde bulunan muhacirler için yardım ve iskân faaliyetlerine bulunulduğu görülmektedir. Bursa Vilayeti, Yunanlıların ilk işgal hatlarına uzak olması nedeniyle güvenli kabul edilirken, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak yardımların aksaması gibi nedenlerle mültecilerin büyük bir kısmı İstanbul'a iltica etmiştir. Kalanlar ise civar köylere iskân edilmiştir. Bursa,

⁵¹⁴ BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18. 14.

⁵¹⁵ 1919-1922 yılları arasında Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin hazırlamış olduğu Aydın vilayeti mültecileri ve buldukları yerler ve doğu illerindeki mülteci merkezleri ve miktarları dahi verilirken Bursa Vilayeti merkezi için bu şekilde bir bilgi bulunmadığı tespit edilmiştir. Bk. BCA, 272.0.0.0.65, 6-2-18.15.

Ulubat ve Oğuz karyelerine iskân edilen muhacir ve mültecilerin hayatlarını devam ettirmelerine çalışılmıştır. Özellikle tarım ekonomisinin aksamaması için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından mülteci ve muhacirlere tohumluk dağıtılmıştır⁵¹⁶. Oğuz Karyesi'ne iskân edilen “*Muhtac-ı Muhâcirîn ve Mültecilere*” Bursa aşar ambarlarından tohumluk dağıtılması emrediliyordu⁵¹⁷. Ancak Karacabey kazası, Oğuz karyesinde mülteci ve muhacirlere toprak ve tohumluk dağıtılırken bazı aksaklıklar yaşanmıştır. İstanbul'a yapılan şikâyetlerde çok sayıda muhacir ve mülteci iskân konusunda yolsuzluk yapıldığına dair ihbarlarına Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi kayıtsız kalmamıştır. Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey imzasıyla gönderilen telgrafta yolsuzluk ve haksızlık yapılmadan dağıtılması gerektiği bildiriliyordu⁵¹⁸.

Bursa Valisi Hacı Adil Bey, *Tanin Gazetesi*'ne 23 Ekim 1922 tarihinde vermiş olduğu mülakatında, Bursa Vilayeti dâhilinde 17 bin hanenin tahrip edildiğini ve 85 bin kişinin meskensiz kaldığını aktarmaktadır. Verilen bu rakamlar Yunan işgali ile Yunan geri çekilmesi arasında kalan zaman dilimi içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu süre içerisinde gerek evsiz kalan Bursa ahali ve dışarıdan gelen mülteciler hükümet tarafından iâşe edilmiştir. Ancak büyük bir kısmının işgal hatları dışına göçe devam ettiği ve İstanbul'a sığındığı aktarılmaktadır. Hacı Adil Bey'in ifadesi ile Bursa'da mülteci ve muhacirlere en çok yardımda bulunan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. İskân ve iâşe işleri daha çok adı geçen iki oluşum eliyle gerçekleşirken, İtilaf Devletleri ve yabancı yardım kuruluşları da Bursa havalisinde yardımda bulunmuştur⁵¹⁹.

22 Haziran 1920 yılında tekrar başlayan Yunan ileri harekâtı, hızlı bir şekilde Batı Anadolu'yu sarmış, Kuvâ-yı Millîye'nin Yunan ordusunun ilerlemesi karşısında tutunamaması şüphesiz bölge Müslümanlarını olumsuz etkilemiştir. Bandırma, Balıkesir ve havalisi mültecilerini teftiş üzere Bursa bölgesine gelen Muhâcirîn Müdüriyeti Müfettişi Seyfettin Bey, Bursa ve havalisinde 8000

⁵¹⁶ BCA, 272.0.0.0.11, 14-52-9.

⁵¹⁷ BCA, 272.0.0.0.11, 14-53-4.

⁵¹⁸ Bursa'nın, Oğuz Karyesi, Ulubat ve Karacabey kazalarına iskân edilen muhacirlerin önemli bir özelliği bulunmaktadır. Bahsi geçen muhacirler daha önceki dönemlerde Rumeli topraklarından gelerek Anadolu'ya iskân edilmişler, Yunan ordusu Batı Anadolu'yu işgal edince yerlerini terk ederek Bursa'ya sığınmışlardır. Bu özellikleri nedeniyle mültecilerden ayrı muamele görmektedirler. Bk. BCA, 272.0.0.0.13, 14-48-8.

⁵¹⁹ *Tanin*, 23 Ekim 1921.

bin mültecinin olduğunu aktarmaktadır. Yunan İşgal Kumandanlığı nezdinde yapılan teşebbüsler sayesinde bu mültecilerin geri memleketlerine iadelerinin temini hakkında garanti alınmıştır. Bursa'ya sığınan mültecilerin memleketlerine iadeleri için gerekli olan 2000 liranın temini için Muhâcirîn Müdüriyeti, Maliye Nezareti ile görüşmelere başlamıştır⁵²⁰.

Muhâcirîn müfettişlerinden Seyfettin ve Rıfat Beyler Bursa havalisinde yapmış oldukları incelemeler neticesinde, Bursa'ya sığınan mültecilerin ekseriyetinin Yunanlıların Balıkesir ve havalisini işgalini takip eden süreçte adalardan ve Yunanistan'dan getirilen Rum muhacirlerin yerleştirilmesi ile yurtsuz kalan Rumeli muhacirleri olduğu belirtilmektedir⁵²¹. Bursa'ya sığınan mültecilerin ve muhacirlerin cami, mescit, medrese gibi yerlere yerleştirilmiş ve ziraat ile uğraşacak kabiliyette olanlar İslam köylerine iskân edilmiştir. Zanaat sahibi olanlar ise Bursa'da bulunan sanayi müesseselerinde istihdam edilmiştir. Muhacirlerin ihtiyaçlarını temin için dokuma tezgâhları kurulmuş, çorap, fanila gibi muhacirlerin temel ihtiyaçları üretilmiştir. Bu tezgâhlarda ve sanayilerde muhacirler istihdam edilerek çalıştırılmışlardır⁵²². Mülteciler için, yatak, yorgan, yastık, battaniye, kaput, melbusat, ceket, yelek, entari, kabalak, takke, terlik, kundura, çamaşır, fanila, çocuk elbisesi, kışlık ve yazlık elbiseler, havlu, peştamal gibi malzemelerin yanında kumaşlar da gönderilmiştir.

22 Haziran 1920 tarihinde başlayan ikinci Yunan taarruzu ilerlemesine devam etmiştir. Özellikle Bursa ve çevresinden İstanbul'un Anadolu yakasına yönelik ilerleyişlerinde İngiliz kuvvetlerinden de yardım aldıkları da görülmektedir. Yalova, Mudanya, İzmit bölgelerine Yunan kuvvetlerinden önce asker çıkaran İngiliz kuvvetleri bölgeyi Yunan kuvvetlerine terk ederek işgali kolaylaştırmışlardır. 5 Eylül 1920 tarihinde Yalova şehri, Yunanlıların eline geçerken 23 Ekim 1920 tarihinde Yunan ordusu Karamürsel'i işgalini takip eden süreçte, 26 Ekim 1920 tarihi itibarıyla Bursa- Yalova- İzmit hattı Yunan işgaline maruz kalmıştır. 1920 yılı içerisinde gerçekleşen Yunan işgali çok sayıda Müslümanın yollara düşmesine neden olmuş, kitleler halinde göç hareketleri başlamıştır. Güney Marmara sahilleri boyunca başlayan göçlerin yönü büyük oranda İstanbul istikametinde gerçekleşmiştir. Ancak Anadolu'da TBMM'nin

⁵²⁰ *Dersaadet, 13 Ağustos 1920.*

⁵²¹ *Dersaadet, 30 Eylül 1920.*

⁵²² *Dersaadet, 30 Eylül 1920.*

açılması, İstanbul Hükümeti'nin Sevr Barış Antlaşmasını İmzalaması ve siyasi ve ekonomik olarak zor durumda kalan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nin hareket kabiliyetini kısıtlamıştır. 1919 ve 1922 yılları arasındaki Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin faaliyet raporu olan “*Yunan işgali dolayısıyla dâhile iltica eden ahali-i mazlumenin ahval-i vaziyetleri hakkında ifa edilen muavenata mübeyyin rapor*” da 22 Haziran 1920 tarihinden sonra iltica eden mülteciler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu durumunun iki şekilde açıklanabileceği kanaatindeyiz.

İlk olarak Amiral Bristol Heyeti olarak kabul gören, Yunan işgal bölgelerinde incelemeler yapan Uluslararası İnceleme Heyeti'nin Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin tahmin edildiği gibi hiç te masum olmadığını ortaya konulması olmalıdır. Uluslararası hukukun yok sayıldığı ve insan hakları ihlallerinin yaşandığı, Yunan işgalinin bu nedenle ikinci taarruzda zalimane tutumlarının az da olsa seyreltiği düşünülebilir. Yunan ordusunun bu konudaki temkini göçleri yavaşlatmış gibi algılanabilir.

Ancak 1921 yılına ait Dâhiliye Nezâreti Muhâceret Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından yayınlanan, “*Türkiye’de Yunan Fecâyî,*” isimli kitap aslında Yunan ordusunun hız kesmediğini göstermektedir. Yalova, İzmit, Bursa ve havalisinde işgali takip eden sürede çok sayıda insanın özellikle köylerde yaşayan Müslümanların sığınmacı olarak şehir merkezlerine geldiği görülmektedir⁵²³. Politik olarak yerli Müslümanlara karşı daha dikkatli davranıyormuş gibi gösterilirken, devreye sokulan Rum ve Ermeni çeteleri tarafından köyler yakılıp, yıkılmaya, tecavüzler yaşanmaya devam etmiştir⁵²⁴. İstanbul basınında yer alan “*İstanbul’a Avdet Eden Mülteciler*” isimli haberlerin 1921 yılı Temmuz ayında dahi görülmesi, Yunan işgal kuvvetlerinin ilk işgaldeki gibi tepki çekecek büyük bir püskürtme ile değil, daha sistematik ve planlı hareket ettiğinin göstergesidir⁵²⁵. Bu nedenle kitlesel büyük mülteci kamplarının ortaya çıkmadığı, Muhâcirîn Müdüriyeti'nin bölgeye Aydın Vilayeti Mültecileri için gösterdiği hizmetleri sunamamış olmalıdır. Nitekim İzmir ve Aydın işgali nedeniyle sığınmacı olan Müslümanların sığındığı her bir noktaya ayrı ayrı yardımlar gönderilirken, hazırlanan raporda, Bursa ve İzmit’e yapılan yardımlar

⁵²³ *Türkiye’de Yunan Fecâyî, İkinci kitap, s. 75-125.*

⁵²⁴ Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, ATAM, Ankara, 2006, s. 163-166.

⁵²⁵ *Tevhid-i Efkâr, 23 Temmuz 1921.*

bir tablo içinde gösteriliyordu⁵²⁶. Bu durumun Yunan işgal güçlerini Güney Marmara’da gerçekleşen işgallerde ilk giriş esnasında tazyik ile saldırmasından ziyade daha kontrollü ve sistemli yayılmasının sonucu olduğu kanaatini oluşturabilir.

İkinci bir neden ise, bölgenin İstanbul’a yakınlığından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, 1919 yılı itibariyle Aydın ve İzmir mültecilerine sağladığı yardımları burada gerçekleştirememiştir. Çünkü burada kümelenmiş ciddi bir mülteci yığını oluşmamıştır. Göç etmeye karar verenler kısa süre sonra soluğu İstanbul’da almıştır. Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, 20 Eylül 1922 tarihli beyanatında, “1919’dan 1920 Ağustos’una kadar Yunaniler 225 milyon liralık hasarât ikâ etmişlerdir. 1920 Ağustos’undan taarruzumuzun başladığı tarihe kadar yapılan tahribat ise bu yekûnun on misline baliğ olmuştur.” Yunan ordusunun yıkım gücünün ikinci taarruzunda aslında daha yüksek olduğunu vurgulamıştır⁵²⁷. Ancak ikinci Yunan taarruzuna maruz kalan bölgelerde ciddi mülteci kamplarının görülmemesi, belirtildiği üzere bölge halkının doğrudan İstanbul’a sığınmasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle 1922 yılına gelindiğinde Batı Anadolu’dan İstanbul’a sığınmış, doğrudan hükümet tarafından iâşe edilen 65 bin mültecinin varlığından bahsedilmektedir⁵²⁸. İstanbul’a sığınan bölge halkı zor şartlar altında yaşamaya razı olarak, başkente iltica etmiştir. Bu nedenle, bölgenin işgali üzerine halkın sığındığı başkent büyük bir mülteci kampı görünümü almıştır.

Anadolu’da Ankara Hükümeti’nin otoritesinin artması, Dâhiliye Nezaretine bağlı faaliyet gösteren Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti’nin çalışmalarını zorlaştırdığı söylenebilir. Nitekim Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, 1922 Eylül ayındaki beyanatında, mültecilerin yerlerine iadesi konusunda Ankara Hükümeti’nin emirlerini beklediğini söylemektedir. Görüldüğü üzere Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti emrine girmiştir.

⁵²⁶ Bk. Tablo 9.

⁵²⁷ *Akşam*, 22 Eylül 1921.

⁵²⁸ Yukarıda bahsi geçen rakam 1922 yılı Eylül ayı itibariyle İstanbul’da bulunan ve doğrudan hükümet tarafından iâşe edilen mülteci rakamıdır. Bu rakamın içinde kendi imkânları ile geçinenler ve memleketlerine dönenler dâhil değildir. Bkz *Akşam*, 22 Eylül 1922. İstanbul’da bulunan Kırım, Kafkasya, Vilayet-i Şarkıyye, Irak, Suriye, Trakya ve Rusya mültecilerinin toplam sayısı 704.905 kişi olduğu belirtiliyordu. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ocak 1919.

Yunan işgali nedeniyle mülteci olarak yollara düşen Müslümanlara yardım faaliyetlerinin sadece İstanbul Hükümeti ve bağlı kuruluşları eliyle yapılmamıştır. Aksine İstanbul Hükümeti ve kurumlarından daha çok inisiyatif olarak mültecilere yardım eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti önemli rol üstlenmiştir. İkinci Yunan taarruzuna maruz kalan Batı Anadolu illerinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin geri planda kalmasının bir diğer nedeni ise bölgede Hilâl-i Ahmer'in büyük bir özveri ile çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Yunan işgali ardından mülteci ve muhacir hareketlerindeki artış nedeniyle bütçeye ek isteyen müdüriyet idaresi, 4 Haziran 1919 tarihinde 200.000.000 kuruş bütçesine ek almıştır. Bu ekler ile birlikte 450.000.000 kuruşluk bir bütçe ile faaliyet göstermektedir⁵²⁹. Muhâcirîn Müdüriyeti, bu bütçe ile İstanbul'da bulunan muhacir ve mültecilerin yanında, “*Memalik-i Osmaniye*” sınırları içinde yaşayan ve savaş nedeniyle hükümet eliyle yer değiştiren Rum, Ermeni ve Araplar ile Doğu Anadolu ve Karadeniz'de Rus işgaline uğrayan bölgelerden iç kesimlere iltica eden mültecilerin ihtiyaçlarını ve sorunlarını çözmekle meşgul olmuştur. 1919 yılı içinde Yunan işgaline maruz kalan bölge halkının da sorumlulukları altına girmesiyle bütçe yetersiz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında aşılması pek de kolay olmayan bir durum içinde kalmışlardır.

1920 yılında Muhâcirîn Müdüriyeti'ne ayrılan bütçeden harcamalar çıkarılınca kalan kısmı yine Muhâcirîn Müdüriyetince kullanılmıştır. Özellikle Batı Anadolu'da Yunan işgali nedeniyle ortaya çıkan mültecilerin iâşe, iskân ve sevkیاتları en önemli harcama kalemi olmuştur. Batı Anadolu Muhacirleri için

⁵²⁹ Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin bütçesi yapılan yardımlara yetmediği görülmektedir. 1911 yılı itibariyle başlayan mülteci ve muhacir akınları nedeniyle 1916-1917 yılları için hususi bir bütçe ayrılmıştır. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Yunan işgali gibi nedenlerle çok sayıda muhacir ve mültecinin iskan ve iâşeleri bu bütçe ile karşılanmasına çalışılmıştır. 1916-1917 yılı için müdüriyet için 15.798.000 kuruşluk bir oluşturulmuştur. Bu bütçenin 1.491.000 kuruşu müdüriyet çalışanlarının maaşı, 521.000 kuruş müdüriyet merkezinin masrafları, 3.090.400 kuruş taşra teşkilatı maaşı, 695.000 kuruş taşra teşkilatı masrafı, 10.000.000 kuruş ise genel sevk ve iâşe masrafları olarak kalemlere ayrılmıştır⁵²⁹. Fakat her geçen yıl müdüriyetin sorumluluğu altına alınan mülteci ve muhacir sayısının artması, tahsis edilen bütçenin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle neredeyse her sene Muhâcirîn Müdüriyeti'nin bütçesi genişletilmiştir. 1916 bütçesi Mart ayında 25.000.000 kuruş, Haziran ayında 30.000.000 kuruş, Ağustos ayında 45.000.000 kuruş, Kasım ayında 50.000.000 kuruş bütçeye ilave edilmiştir. Sadece 1916 yılında 15.798.000 olan bütçe ilaveler ile 165.798.000 kuruşa yükselmiştir⁵²⁹. Ocak 1917'de bütçeye 50.000.000 kuruş daha ilave edilerek toplam bütçe 215.000.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu bütçe yetersiz kalınca 1918 yılı bütçesinde 1.100.000 kuruş daha ilave edilmiştir. Efiloğlu, *a.g.m.*, s. 116.

yapılan harcamalardan tarımsal üretimin devamı için ziraat aleti temini için ayrılan 2.500.000 kuruşluk bütçenin 562.200 kuruşu kullanılmıştır. Ziraat hayvanı tevzi için ayrılan 3.000.000 kuruşun 816.000 kuruşu sarf edilmiştir. Tohumluk tevzi için belirlenen 5.000.000 kuruştan 2.214.830 kuruş, muhacir ve mülteci sevki için ayrılan 93.250.000 kuruştan 43.314.433 kuruş, tedavi ve sağlık giderleri için ayrılan 2.500.000 kuruştan 1.856.000 kuruş, muhacirlerin iskânı için kiralanan han ve evler için ayrılan 750.000 kuruştan 531.760 kuruş kullanılmıştır. Muhâcirîn müdüriyetin bir senelik sarfiyatı, 49.295.223 kuruştur. Bu meblağın fazlası, savaş esnasında tehcir edilmiş olan Rum ve Ermenilerin memleketlerine ulaşmaları ve bu hususta ihtiyaçları olan muavenetin sağlanması için kullanılmıştır⁵³⁰.

5.1.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Yapılan Yardımlar

Batı Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi üzerine önemli görevler üstlenen ve yerlerini terk eden yerli Müslümanlara yardımda bulunan en aktif kuruluşlardan biri Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. İşgalin yaşandığı ilk süreçte çok aktif bir rol üstlenmeyen Hilâl-i Ahmer, Yunan Kızılhaç'ının Batı Anadolu'da sistemli bir program ile çalıştığının görülmesi üzerine etkinliğini artırma yoluna giderek bölgeye ulaşmıştır. Yunan Kızılhaç'ının bölgeye insani yardım götürme görünümü altında işgalin yaşanacağı yerlerin bölge halkına silah ve cephaneye taşıdıkları biliniyordu. İşgal başlamadan aylar öncesinde, 17 Şubat 1919 tarihinde Ayvalık'a gelen Yunan Kızılhaç heyeti ilaç sandıkları içinde sakladıkları silah ve cephaneyi kiliselere saklamış, buradan da Rum çetelerine dağıtmışlardı⁵³¹. Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir, Söke, Ayvalık'taki zararlı faaliyetleri artık dedikodu olmaktan çıkmış, bariz bir şekilde yardım adı altında bölge Rumlarını örgütlemeye, adalardan gelecek Rumlar için çalışmalar yaptığı, Rum çeteleri oluşturulmasına yardım ettiği gibi ifadeler ile 28 Mart 1919 tarihinde bir yazı, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiştir⁵³². Yunan Hükümeti'nin Batı Anadolu üzerindeki hedeflerini sağlamak adına hizmet veren Yunan Kızılhaç'ının bölgede çok iyi şekilde örgütlendiği görülmeye başlanınca,

⁵³⁰ Yenigün, 11 Nisan 1920.

⁵³¹ Ufuk Karakuş, *Milli Mücadele'de Edremit*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009, s. 66.

⁵³² Kızılay Arşivi (KA), 194/15.

Doktor Adnan Bey, Batı Anadolu'ya Hilâl-i Ahmer heyetlerinin gönderilmesini önermiştir⁵³³. Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre Ege Bölgesi, Osmanlı sınırları içinde kaldığından, antlaşmaya göre burada tek örgütlenmeyi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yapabilecek ancak, Salib-i Ahmer, “*İnsani Hizmet*” adı altında resmi onay alarak şube açabilecekti. Fakat siyasal gelişmeler, İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı istedikleri gibi yorumlamaları doğrultusunda gerçekleştiği için bölgedeki Osmanlı egemenliği tehlikeye girdi, Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da bölgeyi işgale başladı. Yunan ordusu işgale başladığı Batı Anadolu'da hastane ve Hilâl-i Ahmer istasyonları ayırmaksızın zalimce tavırlarını sergilemiş, kadın, çocuk, yaşlı demeden katletmekten geri kalmamıştır. Yunan kuvvetleri İzmir, Aydın, Manisa, Nazilli hattını işgal ederek ilerlediler. Bu insanlık dışı uygulamalara karşı Osmanlı Hükümeti, herhangi bir yaptırım ortaya koyamazken, bölge halkı iç kesimlere veya İtalyanların kontrolünde olan bölgelere çekiliyordu. Çine'de bulunan Aydın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Hoca Esat Bey'in ifadesi ile şehirde yaklaşık 25 bin den fazla mülteci bulunmaktaydı. İşgal hadisesi karşısında örgütlenmesi zaruri hale gelen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sistemli faaliyetlerine başlamıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Yunan işgali karşısında zor durumda bulunan Müslümanlar için “*İmdat Heyetleri*” oluşturarak hızlı bir şekilde bölgeye intikal etmiştir. Örneğin, Akhisar, Nazilli, İzmir, Alaşehir, Konya, Karamürsel, İzmit, Gördes, Bilecik gibi Yunan işgalinden etkilenen veya sığınmacı kabul eden bölgelere İmdat Heyetleri gönderilmiştir⁵³⁴.

Anadolu'ya yardım eli uzatmak için yola çıkan heyetler, Kuvâ-yı Milliye tarafından da destek görmüşlerdir. Tek başlarına halka yardım etmeleri pek mümkün olmayan Kuvâ-yı Milliye teşkilatı, yardımlarını Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Heyetler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bütün imkânlarının bölge halkı için seferber edilmesini sağlamışlardır. Her türlü gıda, giysi, para yardımı, çadır, mesken, sağlık hizmetleri ve personeli temini ile Yunan ordusu tarafından tahrip edilen yerlerin tekrar hayata döndürülmesine çalışmışlardır. Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin otoritesinin kalmadığı,

⁵³³ Öneri üzerine kurum 1 Mayıs 1919 tarihinde görüşmelere başladıysa da Batı Anadolu'ya heyetlerin gönderilmesi Yunan işgalinin başlamasından ve Yunan zulmünün gerçekleşmesinden sonra gönderilmiştir. Bk. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay Yayınları, Ankara, 2002, s. 258.

⁵³⁴ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 259.

düzensizliğin hüküm sürdüğü bir dönemde bölgede düzeninin sağlanması için bütün gayreti halka umut ışığı olmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca aktif rol üstlenen bu heyetler TBMM'nin kurulması ile önemli bir destek kazanmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından oluşturulan İmdat-ı Sıhiyye Heyetleri, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti ile birlikte hareket etmiştir.

I.Dünya Savaşı'nın hemen akabinde gerçekleşen Yunan işgali, zaten savaşın yükü altında kalmış, Batı Anadolu'yu daha da çaresiz bırakmıştır. Batı Anadolu'nun gelişmiş, refah seviyeleri yüksek şehirlerinde yaşayan binlerce Müslüman işgaller karşısında mallarını bırakarak göç etmeye mecbur kalmışlardır. Bu durumun sadece hükümet eliyle çözülmesinin yeterli olmayacağı henüz işgallerin ilk aylarında anlaşılmıştı. Yaşanan olaylar karşısında elini taşın altına koyan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mültecilerin yoğun olduğu merkezlere İmdat heyetleri göndermiştir.

5.1.2.1. Akhisar İmdat Heyeti

28 Temmuz 1919 tarihinde kurularak Akhisar'ın işgal tarihi olan, 22 Haziran 1920'ye kadar bölgede faaliyet göstermiştir. “*Dördüncü İmdâd-ı Sıhî Hey'eti*” adıyla da anılan heyet, bir başkan, bir doktor, bir memur, üç hastabakıcı, iki hademe ve bir aşçıdan oluşmak suretiyle 1 Ağustos 1919 tarihinde Akhisar'a ulaşmıştır⁵³⁵. Yunan işgaline maruz kalan İzmir ve havalisinden Soma, Kırkağaç, Akhisar ve buralara bağlı köy ve nahiyelere gelerek sığınan halka yardım etmiştir. Heyetin merkezi Akhisar olmasına karşın yardımlarını buraya yakın kazalar, nahiyeler ve köylere sığınan mültecilere ulaştırmayı amaçlamıştır. Akhisar'a gelen heyetin öncelikli vazifesi bölgeye sığınan mültecilerin iaşelerini, ihtiyaçları olan eşyayı sağlamak ve sağlık hizmeti vermenin yanında İstanbul'un işgalinden sonra “*sûret-i resmîyede ordu gibi düşmana karşı memleketi müdâfaa eden Kuvâ-yı Milliye müfrezelerinin*” tedavilerini de üstlenmek olmuştur⁵³⁶.

İlk iş olarak sağlık sorunları ve hastalıklar ile uğraşan mültecilerin tedavisi için bir dispanser oluşturuldu. Belediyeye ait 14 yataklı hastane, heyetin gayretleri ve malzeme tedariki ile yatak sayısı 100'e çıkarılmıştır. Yiyecek ve

⁵³⁵ KA, 997/15.

⁵³⁶ İsmail Hacifettahoğlu, *Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s. 53.

idare masrafları belediyeye ait olmak suretiyle hastanenin sağlık hizmetleri ve malzeme temini heyet tarafından üstlenilmiştir⁵³⁷. Akhisar heyeti, bölge hastanesinin hızlı bir şekilde faaliyete geçirmek ve mültecilerin tedavisine başlamak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezine ihtiyaç listesini göndermiştir⁵³⁸. Hilâl-i Ahmer Katib-i Umumisi unvanıyla, ambar sermemurluğu'na bir yazı gönderen Adnan Bey, Akhisar İmdad-ı Sihhî Hey'eti'ne gidecek olan tıbbi malzemenin Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Reşad Bey'e teslim edilmesini bu vesile ile bölgeye ulaştırılmasını istiyordu⁵³⁹. Hastanenin kapasitesinin artırılması ile birlikte bölgedeki sağlık işlerinin yürütülmesi heyet kontrolüne geçmiştir. Özellikle sıtma ile mücadelede etkin rol oynayarak mültecilerin tedavilerine çalışmıştır⁵⁴⁰. Oluşturulan dispanserde günlük 60-100 arası hasta tedavi edilmeye çalışılmıştır. İlk başta bu hastalar genel itibariyle mülteciler ve yardıma muhtaç köylülerden oluşurken, ilerleyen zamanlarda Kuvâ-yı Milliye mensuplarından frengi ve sıtmalı olanların tedavisi de yürütülmüştür⁵⁴¹.

Soma'da Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından teşkil edilmiş olan Muhâcirîn hastanesi parasızlık nedeniyle faaliyetlerini durdurma noktasına gelmiş, 20 yataklı bu hastanenin giderleri heyet tarafından karşılanarak faaliyetlerine devam etmesi sağlanmıştır⁵⁴².

Yunan işgalinin Aydın istikametinde genişlemeye devam etmesi, bölge halkının göçlerini hızlandırmıştır. Aynı tarihlerde Bâbîâli, Yunanlıların Aydın ve çevresinde gerçekleştirdikleri mezalimden kaçan "*mikdarı doksan bini mütecaviz ahâli-yi İslâmiyenin tehvîn-i ihtiyâcatı için muktezi meblağ vesaire ile ecza-ı tıbbiyenin irsâli hakkında*" Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği bir yazı ile hükümetin mültecilerin ihtiyacı olan yardımları karşılayamayacağını bildirmektedir. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden bölgedeki imdat heyetleri marifetiyle mültecilerin yardımlarının karşılanması konusunda yardım talep ediyordu⁵⁴³.

⁵³⁷ Murat Uluğtekin – M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2013, s. 134.

⁵³⁸ KA, 645/288.

⁵³⁹ KA, 997/12.

⁵⁴⁰ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 143.

⁵⁴¹ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁴² Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 134.

⁵⁴³ Çapa, *Kızılay Cemiyeti.*, s. 143.

Yunan işgalinden kaçan mülteci sayısı her geçen gün artmakta olup, mültecilerin yoğunlaştığı yerlerden birisi de Balıkesir olmuştur. Burada çaresizce yardım bekleyen mültecilerin açlıkla karşı karşıya kalmasına kayıtsız kalmayan Akhisar Heyeti, Balıkesir’de günlük bin kişiye sıcak yemek verebilecek bir aşhane kurmuştur. Bu aşhaneden günlük 600 kişiden fazla mülteci faydalanmıştır. 11 Mart 1920 tarihinde açılan ve Balıkesir’in işgaline kadar geçen sürede faaliyet gösteren aşhane, mültecilerin bir öğün dahi olsa sıcak yemek yemelerini sağlamıştır. Ayrıca heyet sorumluluğu altındaki bölgelerde mültecilerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için para yardımıyla bulunduğu da görülmektedir⁵⁴⁴.

22 Haziran 1920 tarihinde tekrar başlayan Yunan taarruzu sonrası Akhisar ve Balıkesir işgal edilmiştir. Bu nedenle Akhisar İmdâd-ı Sıhhî Hey’eti faaliyetlerini durdurarak eşyalarını ve malzemelerini almaya dahi vakit bulmayarak şehri terk etmiştir. Bursa’ya ulaşan heyet burasının da işgal edilebileceğini öngörerek Eskişehir’e kadar çekilmiştir⁵⁴⁵.

5.1.2.2. Nazilli İmdat Heyeti

Yunan işgalinin Aydın istikametine doğru ilerlemesi ve Yunan ordusunun köyleri yakıp halkı katletmesi üzerine korkuya kapılan Müslümanlar Nazilli’ye sığınmışlardır. Çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 70 bin kişilik mülteci nüfusuna ulaşan Nazilli ve havalisine yardım ulaştırmak zaruri bir hal almıştır. Perişan bir halde, aç, çıplak ve hastalıkların pençesindeki Nazilli mültecilerine yardım Hilâl-i Ahmer eliyle ulaştırılmıştır. 13 Ağustos 1919 tarihinde bir başkan, üç doktor, bir stajyer ve birkaç hastabakıcıdan oluşan “Beşinci Nazilli İmdâd-ı Sıhhî Hey’eti”, Akhisar’dan hareket ederek, Salihli,

⁵⁴⁴ Hacıfettehoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁴⁵ Eskişehir’e gelen heyet hilâl-i Ahmer depolarından temin ettiği gerekli malzeme ve eşyayı sağladıktan sonra yeniden faaliyete geçmiştir. Eskişehir Sıhhiye Müdüriyeti tarafından açılmış ancak malzeme sıkıntısı yüzünden faaliyetlerini durduran hükümet dispenseri tekrar hizmete geçirilmiştir. Cepheye yakınlığından dolayı yaralı askerlerin tedavileri ile mesaisine devam eden heyet İkinci İnönü muharebesinden sonra 100 kişilik olan kapasitesini 50 yatak daha artırmış toplamda 150 kişi tedavi edebilir hale gelmiştir. Ancak mevcut hastanenin binası ve fiziki şartları tıbbi operasyon yapmaya pek müsait olmadığından, bina iç hastalıklar polikliniğine çevrilmiş, kendileri istasyonda nokta kumandanlığı binası daha müsait olduğu için buraya yerleşmişlerdir. Eskişehir’in vaziyeti tehlikeye düşünce heyet Ankara’ya geçmiş daha sonra bir kısmı ise Kırşehir’e giderek faaliyetlerine burada devam etmiştir. Bk. Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 136.

Alaşehir, Sarayköy yoluyla Nazilli'ye doğru yola çıkmıştır⁵⁴⁶. Mehmet Lütfü Bey başkanlığında kurulan heyet 24 Ağustos'ta Nazilli'ye varmıştır. Heyet acilen yerli halk ve sığınmacıların sağlık sorunlarını, gıda, mesken, giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir⁵⁴⁷.

Heyet bir yandan Nazilli'de bir dispanser oluşturarak, hastaların tedavisine başlamış, diğer yandan da Nazilli'de bulunan muhtaçlara çamaşır, elbise, erzak dağıtmıştır⁵⁴⁸. Ancak bölgede bulunan mültecilerin tahmini rakamları 100 bin kişiye yakın olduğu için heyet sadece Nazilli'de çalışma yapmak yerine civar kazalar ve nahiyelerde bulunan mültecilere ve muhtaçlara ulaşmak adına faaliyet alanlarını bölmüşlerdir. Yenipazar, Bağarası, Köşk, Çine, Balyanbolu ve Koçarlı nahiyelerinde de birer dispanser kurmuşlardır⁵⁴⁹.

Nazilli mıntıkası ve havalisinde bulunan mültecilere Hilâl-i Ahmer merkez deposundan 50 bin parça çamaşır, battaniye, yorgan dağıtıldığı gibi Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin gönderdiği yüklü miktardaki yardım malzemesi de Nazilli İmdat Heyeti tarafından dağıtılmıştır. Bu mültecilerin iskân edildikleri medrese, cami, metruk hanelerin kış gelmeden önce tamiratlarının yapılması ve gerekli tadilat malzemelerinin temin yine heyet tarafından gerçekleştirilmiştir.

Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından, Hilâl-i Ahmer hastanelerinden başka, Çine ve Nazilli'de üç hastane kurulmuştur. Kurulan bu hastaneler bir müddet faaliyette kalsalar da Yunan işgalinden kaçan yüzbinlerce mültecinin iskân ve iâşe masrafları altında zorlanan Muhâcirîn Müdüriyeti, bahsi geçen hastanelerin idaresi ve personeli ile beraber Nazilli İmdat Heyeti'nin himayesine alınmasını istemiştir⁵⁵⁰. Hastanenin Hilâl-i Ahmer hizmetine alınmasından sonra, Nazilli İmdat Heyeti, Hilâl-i Ahmer Riyaseti'nden masrafları ve hizmete sokulabilmesi için gerekli olan 800 bin lira talep etmiştir. Ancak talep edilen para Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından irsal edilmesi üzerine Hilâl-i Ahmer Riyaseti talep edilen parayı göndermeye gerek görmemiştir⁵⁵¹. Hastanenin idaresini alan imdat heyeti görev dağılımı ve yeni atamalar yaparak bölgede yeni

⁵⁴⁶ Çapa, *Kızılay Cemiyeti*, s. 144.

⁵⁴⁷ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁴⁸ Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁴⁹ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁵⁰ *Gös. Yer.*

⁵⁵¹ BOA, *DH. ŞFR. 656-138.*

bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Nazilli Muhâcirîn hastanesi doktoru Şefik Bey, Çine Muhâcirîn hastanesine, diğer Doktor Ziya Bey ise Balyanbolu'ya gönderilerek dispanser vücuda getirmiştir⁵⁵². Bu suretle Nazilli İmdat Heyeti'nin idaresi altındaki hastaneler ve dispanserler;

Nazilli'de: 250 yataklı bir hastanenin yanında dâhiliye ve hariciye hastalıklarına bakan iki dispanser

Çine'de: 50 yataklı bir hastane ve dispanser

Koçarlı'da: 10 yataklı bir revir ile dispanser

Yenipazar'da: Bir dispanser

Köşk Nahiyenin'de: bir dispanser

Balyanbolu'da: Bir dispanser

şeklinde tanzim edilmiştir⁵⁵³.

Yunan ilerleyişi karşısında mücadele veren Kuvâ-yı Milliye neferleri, cephelelerde geçirdikleri süre zarfında pek çok hastalıkla da mücadele etmiş, hatta bazı askerler savaşamaz hale düşmüştür. Cepheledeki mücadele nedeniyle aksayan tedavileri tamamlamak da Nazilli Heyeti'nin önemli görevlerinden olmuştur. İlk iş olarak Kuvâ-yı Milliye askerlerinin tedavileri için ilaç yardımı ve hastaların hastaneye kabulü ile tedavi süreçleri hızlandırılmıştır.

Bu arada Dâhiliye Nezareti bölgede yaşanan olayları ve Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerini de yakından takip etmektedir. Dâhiliye Nezareti'nin İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği bir yazıda, Denizli, Nazilli, Salihli, Çine Söke ve çevresi, İzmir ve çevresinde Yunan işgali nedeniyle sıkıntılar yaşayan ve civara iltica eden mültecilerin sıkıntılarının giderilmesi isteniyordu. Ayrıca işgal hadisesi esnasında meydana gelen çatışmalarda yaralananların tedavilerinin bölgede bulunan İmdat Heyeti eliyle sağlanması rica ediliyordu⁵⁵⁴. 4 Kasım 1919'da Dâhiliye Nezareti, Hilâl-i Ahmer Riyasetine yapmış olduğu yardım talebinde, Balıkesir, Denizli, Nazilli bölgelerinde faaliyette bulunan imdat heyetlerinin bölgedeki mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasını istiyordu⁵⁵⁵. Dâhiliye Nezareti, İzmir mültecilerinin yoğun bir şekilde bulunduğu, Balıkesir ve

⁵⁵² BOA, DH. ŞFR. 659-89.

⁵⁵³ Akgün, Uluğtekin, a.g.e., s. 260.

⁵⁵⁴ KA, 153/9.

⁵⁵⁵ KA, 153/12.

Nazilli bölgesindeki mültecilerin sıhhi ve diğer ihtiyaçları için toplanan muavenetin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti emrine verileceğini bildirmiştir⁵⁵⁶. Aslında bölgedeki mültecilerin ihtiyaçlarının sadece Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanması pek mümkün olmadığından, mahalli idareciler şehirlerine sığınan mülteciler için İstanbul'dan muavenet talep ettiği çok kez görülmüştür. Ancak Muhâcirin Müdüriyeti, mevcut şartlar doğrultusunda bu talepleri başka liva bankalarından yapılan havaleler ile gidermeye gayret etmiş, bu bağlamda Hilâl-i Ahmer heyetlerine yardımcı olmaya çalışmıştır⁵⁵⁷.

Hilâl-i Ahmer Heyeti, Sıhhiye Müfettişi, Refet Cafer Bey ve Sıhhiye Müdürü ile birlikte Nazilli ve çevresinde yapmış oldukları incelemeler doğrultusunda mültecilerin çok zor durumda olduklarını bizzat kendileri tespit etmişlerdir. Afyonkarahisar'da mültecilerin buldukları han, cami, mescit, medreseleri gezmişler ve Nazilli-Afyon arasındaki köylerde bulunan yerli halkın ve mültecilerin sıtma nedeniyle sıkıntılı oldukları gözlemlenmiştir. Yeterli miktarda kininin olmaması, var olan kininin karaborsada satılmasına neden olmuş, kilosu 100 liranın üzerinde satılmaya başlanması hastalığın artmasını tetiklemiştir. Bu konuya müdahale ederek kaza merkezlerinde mülki yetkililerin ve belediye doktorlarının kontrolünde daha uygun fiyata devlet kinini satılmasını sağlamışlardır⁵⁵⁸. Ayrıca Nazilli İmdat Heyeti, Hilâl-i Ahmer merkezine gönderdiği telgrafta, Nazilli ve havalisinde bulunan mültecilerin sıtma tedavisi için kinin gönderilmesini istiyordu⁵⁵⁹.

Heyet Nazilli ve çevresinde insani yardımlarını bütün hızıyla devam ettirirken, Yunan ilerleyişi karşısında Kuvâ-yı Milliye cepheyi geriye çekmek zorunda kalmıştır. Nazilli ve civarının Yunan işgaline açık hale gelmesi nedeniyle İmdat Heyeti merkezini taşıma kararı almıştır. Heyet malzemelerini ve eşyalarını toplayarak, mülteci kabileleri ile birlikte Dinar'a taşınmıştır.

⁵⁵⁶ KA, 153/14

⁵⁵⁷ Aydın ve çevresinden Denizli, Soma, Çine, Nazilli ve Söke'ye iltica eden Müslümanların sefil bir halde olduğu anlaşıldığı üzere, liva bankalarından bir miktar paranın gönderilip gönderilemeyeceğinin bildirilmesine dair bir yazı Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi'den Menteşe Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Menteşe Mutasarrıflığının mültecilerin sığındığı bölgeye yakın olması işlemlerin hızlanması ve yardımların ulaşması adına kolaylık sağlayacağı için Muhâcirin Müdüriyeti öncelikle liva bankalarına talepte bulunduğu görülebilir. Bk. BOA, DH. ŞFR. 101-73.

⁵⁵⁸ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 144.

⁵⁵⁹ KA, 1335/215.

Dinar'a ulaşan heyet, 24 saat gibi kısa bir süre zarfında, cepheden gelen yararlı askerler ve halkın tedavisi için 30 yataklı bir hastane kurmuştur. Dinar'da oluşturulan bu hastane cephe kumandanları tarafından da takdir edilmektedir. Her türlü yardımdan muhtaç kaldıklarını düşünen biçare halka adeta umut ışığı olmuştur⁵⁶⁰. Nazilli'den kurtarılabilen malzemeler ile Denizli'de ikinci bir dispensar oluşturulmuştur. Açılan bu dispensar vasıtasıyla ırk ve din ayrımı yapılmaksızın herkese yardım eli uzatılmıştır. Yunan işgalinin acılarının yaşandığı bir zamanda, Nazilli- Denizli ve Dinar arasındaki bölgede yerli Rumlara dahi yardım edilmesi, Rum kökenli eczacı ve doktorların dikkatinden kaçmamış, oluşturdukları bir heyet ile Nazilli'de bulunan yerli Rumlar adına Nazilli Heyeti başkanı Mehmet Lütfi Bey'e bir teşekkür yazısı göndermişlerdir⁵⁶¹.

Dinar'ın küçük bir kasaba olması, cepheye yakın olması nedeniyle mülteci kabileleri Antalya ve Burdur gibi yerlere göç etmeye başlamışlardır. Burdur'da da hayli mültecinin varlığını öğrenen heyet vakit kaybetmeden Burdur'a 50 yataklı bir hastane açmıştır. Bu sıralarda veba gibi bulaşıcı bir hastalığın görüldüğü Antalya'da da hem halkı hem mültecileri korumak ve tedavi etmek adına bir laboratuvar ve dispensar kurmuşlardır⁵⁶².

Savaşın en şiddetli ve çetin geçtiği bölgelerden birinde kurulan Nazilli İmdat Heyeti'nin, cephe gerisine sığınan mültecilerin sefaletini, perişanlığını bir nebze olsun dindirmeye çalışması hemen herkes tarafından takdir görmüştür. Sıhhîye ve Muâvenet-i İctimâiye Vekâleti tarafından heyetin bölgedeki çalışmaları ve hizmetlerine dair bir teşekkür mesajı yayınlanmıştır.

⁵⁶⁰ Hacıfettahoğlu, a.g.e., s. 58.

⁵⁶¹ *Nazilli Hilâl-i Ahmer Sıhhî İmdat He'yeti Reisi Mehmet Lütfü Beyefendiye insaniyetin hizmetindeki Hilâl-i Ahmer muhterem heyetine ve kemal-i faaliyet ve ciddiyetle çalışan etba-i hazekadan Necdet, Burhanneddin, Vaşfi, Celal ve Kamil Bey ve efendilere bu hayır müessesesinin Nazilli'de kurulduğu dakikadan itibaren cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın biçare ve kimsesiz hastaların yardım isteklerine takdire şayan bir suretle takip edilenyüce vazifeyi yerine getirmek için oluşturdukları yardım kuruluşundan dolayı Nazilli'nin bütün Rum ahalisi adına en samimi teşekkürlerimizi ve taktirlerimizi sunmayı büyük bir vazife sayarız. İlk fırsatta kalbimizi kaplayan şu hislerimizi açıkça belirteceğimizin arzıyla hürmetlerimizi sunarız efendim. 10 Temmuz 1336 (1920), Eczaco Sokrat Eczacı Yanko, Doktor Pandalaki Garboğlu, Doktor Manalevis Eksenovaki, Doktor Vasbelaki Balaban, İstanbul Doktorlarından Felipaki İntaş, Bk. Murat ve M. Gül Uluğtekin, a.g.e., s. 140.*

⁵⁶² Hacıfettahoğlu, a.g.e., s. 58.

“Hilâl-i Ahmer Beinci İmdâd-ı Sıhî Hey’et-i Riyasetine;

İlim ve fennin fezâ’il-i müşfikânesi Nazilli ve civarındaki muhâcirîne en maddi şekillerde ve en insâniyyet-kârâne bir mezbûliyet ve ulviyetle takdime muvaffak olarak oralardaki binlerce muhtâc-ı mu’avenet vatandaşlarımızın müsâade-i imkân dâhilinde elemelerini tahfif kudretini gösteren Hilâl-i Ahmer Hey’etini terkip eden zât-ı vâlalarıyla rûfekâ-i mesâîlerine kalbî ve samimî teşekkürlerimi takdim etmekte pek derîn bir hazz-ı rûhî duymaktayım.

Hürmet ve takdirlerimin bütün arkadaşlarıma tebliğine delâlet edilmesini bi’l-hassa ricâ ederim efendim⁵⁶³.”

Savaş esnasında faaliyette bulunan Nazilli İmdat Heyeti, Dinar’a çekilmesinden sonra kurmuş olduğu müesseselerin Menderes havzası etrafında toplandığı için heyetin merkezini önce Çine’ye daha sonra ise Söke’ye nakletmiştir. Bu suretle oluşturmuş olduğu imdat heyetine bağlı kurumlar bölgelere ayrılarak mülteci ve yardıma muhtaç yerli halka yardımları götürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda;

Antalya: Bir laboratuvar ve bir dispanser

Burdur: 50 yataklı bir hastane ve bir dispanser

Denizli: Bir dispanser

Çine: 30 yataklı bir hastane ve bir dispanser

Söke: Bir dispanser

Bağarası: Bir dispanser

Koçarlı: 10 yataklı bir revir ve bir dispanser

Bozdoğan: Bir dispanser

Yenipazar: 10 yataklı revir ve bir dispanser

şeklinde bir dağılım göstererek sağlık ve yardım hizmetlerini daha sağlıklı yürütmeyi amaçlamışlardır⁵⁶⁴.

Hilâl-i Ahmer heyetinin faaliyet gösterdiği bu mıntıkada sayıları ilk başta yüzbinleri bulan mültecilerin bir kısmı zamanla evlerine ya da iç kesimlere

⁵⁶³ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁶⁴ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

giderek mevcut rakam elli bin nüfus civarına inmiştir. Bu nedenle yapısını değiştirmeye başlayan heyet Burdur hastanesini askeri hastaneye çevirerek devretmiştir. Yenipazar'a verilen Bozdoğan ve Bağarası dispanserlerini lağv etmiştir. Bölgedeki faaliyetini yirmi dört ay boyunca büyük bir özveri ve gayretle sürdüren heyet Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya ve Sakarya savaşlarının başlaması üzerine, cephe gerisinde daha çok yardıma muhtaç mülteci ve yerli halk olduğu kanaatiyle Menderes havzasının güneyi, Burdur, Antalya bölgesindeki hizmetlerini durdurma kararı alarak Batı Cephesi gerisine çekilmiştir.

Nazilli İmdat heyeti görev yaptığı iki sene zarfında 3000'e yakın hastayı tedavi etmiştir. Dispanserlerinde ise 90.233 kişi muayene olmuş ve ihtiyacı olan hastalara ilaç sağlayarak çok mühim bir vazife gerçekleştirmiştir. Antalya'da kurulan laboratuvarında binlerce hastanın tahlilleri yapılarak hastalıkların tanınması ve önlenmesi gibi hizmetler vermiştir⁵⁶⁵.

Tablo 10. Hilâl-i Ahmer Beşinci İmdâd-ı Sıhhî Hey'eti Dispanserlerine Ait İstatistik

İsimleri	Tedavi Edilen Hasta Adedi
Köşk Dispanseri	1142
Söke Dispanseri	3498
Çine	14.046
Koçarlı	10.917
Yenipazar	13.635
Bozdoğan	1884
Bağarası	2120
Dinar	6595
Denizli	3372
Burdur	22.292
Antalya	4088
Nazilli	5409
Balyanbolu	1235
Toplam	90.233

Kaynak: Murat Uluğtekin ve M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*.

5.1.2.3. İzmir İmdat Heyeti

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesi ile beraber bölgede yaşayan Müslümanlar tedirgin olmuşlar, yaşanan çatışmalar ve Yunanlıların kötü muamelesi İzmir'de iç kesimlere doğru bir göç hareketi

⁵⁶⁵ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

başlatmıştır. Ancak İzmir'in yakın nahiyelerinde bulunan Müslümanlar ise iç kesimlere gitmek yerine İzmir kaza merkezine doğru göçe başlamışlardır. Şüphesiz dönemin hassas politikası gereği, uluslararası kamuoyunun ve gözlemcilerin gözü önünde kendilerine zarar gelmeyeceğini düşünen Müslümanlar için İzmir güvenli bir durak olarak algılanmıştır. Yunan işgal sahası içinde kalmasına rağmen binlerce mülteci İzmir'e sığınmış, burada her türlü yardımdan mahrum bir şekilde perişan bir vaziyette kalmışlardır. Özellikle İzmir'den İstanbul Hükümeti'ne ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti riyasetine gönderilen mektup ve telgraflarda, Müslüman mültecilerin açlık ve sefalet içinde hayata tutunmaya çalıştıkları ve acilen yardım edilmesi talep ediliyordu. Bu çağrılara kayıtsız kalamayan Hilâl-i Ahmer temsilcileri yazışmaların ardından İstanbul'a sığınan İzmir mültecileri ile görüşerek İzmir ve mültecilerin durumu hakkında bilgi toplamaya başlamıştır. Gülhane Parkı'ndaki barakalara yerleştirilen mülteciler ile bir dizi görüşme yaparak önemli veriler elde etmiştir⁵⁶⁶.

İzmir, Yunanlıların işgal ettiği yerler içinde merkez olması nedeniyle daha az baskıya maruz kaldığı varsayımı üzerine pek çok mültecinin sığındığı bir yer olmuştur. Çoğunluğunun Rumeli muhaciri olduğu belirtilen mülteciler, on iki cami, yedi medrese ve dört mektep ve Hilâl-i Ahmer tarafından temin edilen bir çamaşırhaneye yerleştirilmişlerdir. İzmir Sıhhiyye Müdürü ile birlikte Muhâcirîn Müdüriyeti yetkilileri mültecilerin durumunu teftiş etmek istedilerse de Yunan işgal idaresi müsaade etmemiştir. Ekmek ve erzakları olmadan aç ve perişan halde kalan mülteciler, oluşturulan yardım heyeti vesilesi ile kısa bir süre de olsa günlük 100 dirhem ekmek tevzi edilmiştir. Ancak İmdat Heyeti'nin dağılması üzerine tekrar sefalet düşen mülteciler ile ilgili *İzmir Tahkik-i Fecayîl Heyeti* teftiş çıkmıştır. Mültecilerin kaldığı cami, medrese, mektepleri gezen heyet, gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyememiş, mültecilerin durumunu fotoğraflamıştır⁵⁶⁷.

Bu gelişmeler üzerine İzmir Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin de katılımıyla düşkün durumdaki İzmir mültecilerinin ihtiyaçlarını ivedilikle gidermek adına bir heyet oluşturulmuştur. 1920 yılının başlarında görevlendirilen İzmir yardım heyetinin başına bir üye ile bir idare memuru tayin edilmiştir.

İzmir'e ulaşan heyet vakit kaybetmeden göreve başlamıştır. İlk iş olarak İstanbul'dan beraberinde getirdikleri sağlık malzemesi ile iki adet muayenehane

⁵⁶⁶ KA, 850/17.

⁵⁶⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1919.

açarak mültecilere sağlık hizmeti sağlamıştır. Tedavi sürecinde çok sayıda mültecinin sağlığına kavuştuğu gözlemlenirken, durumu ağır olanların ilaç temini ile tedavilerine devam edilmiştir. Ayrıca buldukları barakalar veya çadırlarda kalan ve muayenehaneye gelmeyecek kadar hasta olan mülteciler için seyyar muayenehane oluşturulmuştur. Bu sırada Seyyar muayenehanenin görevlileri mültecilerin yoğun oldukları bölgeleri gezerek veya kendilerine yapılan müracaat ile mültecilere sağlık hizmeti sunmuştur. Bu muayenehaneler, İzmir’de yaklaşık altı ay kadar bir süre hizmet vermişlerdir. Kurulduğu tarihten itibaren Ağustos 1920 tarihine kadar yaklaşık 3000 civarında mültecinin tedavisini üstlenmiştir. Bu süreçte hastalara ücretsiz ilaç verilmiş, öncelikle şehir içinde yaşayan mültecilerin ihtiyacını karşılamak suretiyle çeşitli sağlık kurum ve kuruluşlarına 25 kilo kinin hibe edilmiştir⁵⁶⁸.

İzmir heyeti, sadece sağlık hizmetleri vermekle kalmamış, İzmir mültecilerinin ve yetimler yurdunda kalanların çok zor durumda olmaları nedeniyle gerekli erzak ve levazımın satın alınması için 400 liralık bir tahsisat ayırmıştır⁵⁶⁹. Heyet, Dârü’l-muallimât ve Sultanî öğrencilerinden kimsesiz ve yardıma muhtaç olanlarına da nakdi yardımda bulunmuştur. Ayrıca heyet, görev yaptığı altı aylık süre zarfında mültecilerin her birine günlük 100 dirhem ekmek vererek mültecilerin iaşelerine de katkı sağlamıştır.

Bölge mültecilerinin yaralarını sarmaya gelen Hilâl-i Ahmer Heyeti, İzmir şehri sağlık teşkilatına da yardımda bulunmuştur. Getirdiği malzemeleri ve ilaçları İzmir Sıhhiye teşkilatına hibe etmiştir.

Hilâl-i Ahmer Kadınhanı Şubesi’nin yardımlarıyla kış şartlarında zorda kalan İzmir mültecileri için para yardımı başlatılmış ve toplanan para Hilâl-i Ahmer veznesine yatırılarak İzmir’e ulaştırılmıştır⁵⁷⁰. Ayrıca “*Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*” Konya Heyet-i Merkezîyesi tarafından bir müsamere ve konser düzenlenmiş ve hasılatını İzmir mültecilerine ulaştırmak için Hilâl-i Ahmer Şubesi veznesine yatırmışlardır⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 147.

⁵⁶⁹ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁷⁰ KA, 28/244.

⁵⁷¹ Öncelikle belirtmemiz gerekir ki; Anadolu’nun vefakâr ve vatansever insanları İzmir işgali hadisesi üzerine yollara düşen mültecilere kayıtsız kalamamışlardır. Kızılay Arşivi belgeleri arasında çok sayıda belgede halkın topladığı ve Hilâl-i Ahmer veznelerine yatırılan bağışlar hakkında yazışmalar görülmektedir. Ancak belgelerin ortak dili içinde kullanılan “*İzmir*

Hükümet yardımlarından mahrum kalan mülteciler, Yunan propagandaları neticesinde, memleketlerine iade edilmeye başlanmıştır. Bölge demografisini değiştirmek ve kendi lehlerine çevirmek için yapılan bu sevkiyat, İzmir Muhâcirîn Müdürü ve İzmir Hilâl-i Ahmer Şubesi Başkanı'nın çabalarıyla durdurulmuştur. Sevkiyatın güvenliği ve asayişini sağlandıktan sonra peyderpey mültecilerin iadesine başlanmıştır. Bergama havalisinden İzmir'e sığınan yaklaşık 205 kişi vapurla memleketlerine sevk olunmuştur⁵⁷².

5.1.2.4. Alaşehir İmdat Heyeti

Saruhan mebusu Refik Bey'in, Ankara Hilâl-i Ahmer temsilcisi Besim Ömer Bey'e gönderdiği bir mektupta, Yunan işgali nedeniyle Alaşehir ve Salihli istikametinde çok sayıda mültecinin zor durumda olduğu belirtilirken, Hilâl-i Ahmer'in bölgeye acilen yardım heyetleri göndermesini rica ediyordu⁵⁷³. Yapılan değerlendirmeden sonra Alaşehir ve çevresine yardım etmek adına bir heyet oluşturulmasına karar verilmiştir. 14 Kasım 1919 tarihinde Alaşehir Heyeti görev yerine varmıştır.⁵⁷⁴ Hilâl-i Ahmer Dördüncü İmdâd-ı Sıhhî Heyeti adıyla anılan Alaşehir Heyeti, bölgede yaklaşık sekiz ay kadar görev yapmıştır. Alaşehir ve çevresinde bulunan mültecilere yardım etmek için oluşturulan heyet, başta sağlık hizmetleri olmak üzere her türlü konuda yardım etmeye çalışmıştır. Alaşehir ve Salihli'de birer dispanser meydana getirilerek mültecilerin tedavilerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca İmdat Heyeti dağınık halde bulunan mülteci gruplarına ulaşmak, tedavilerini sağlamak adına seyyar sıhhiye ekipleri kurarak mültecileri tedavi etmiştir. Bu seyyar sıhhiye ekipleri vasıtasıyla köylerde bulunan sıtma ve frengili hastalara ücretsiz kinin dağıtılmıştır. Görev yaptıkları sekiz aylık sürede Alaşehir ve Salihli çevresinde 65 kilo kinin dağıtılmıştır. Heyet bölgede bulunduğu sürenin son üç ayında Alaşehir'de 100 yataklı bir de hastane kurmuştur⁵⁷⁵. İmdat Heyeti, görev süresince, toplam 1400 hastanın tedavisini gerçekleştirmiştir⁵⁷⁶. İmdat Heyeti, sadece sıhhi yardımda bulunmamış, açlık ve

Mültecileri" ifadesi bir genel terim olarak kullanılırken sadece İzmir'de yaşayan mültecileri değil neredeyse Bütün Batı Anadolu halkı için kullanıldığı görülmektedir. Örnek bir belge için Bk. KA, 87/5

⁵⁷² *Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1919.

⁵⁷³ KA, 1124/10.

⁵⁷⁴ *Yenigün*, 16 Kasım 1919.

⁵⁷⁵ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁷⁶ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 147.

soğukla pençelesen sayıları yaklaşık 3000 kişiye ulaşmış mültecilere 2 ay 10 gün boyunca ihtiyaçları oranında un ve kömür tevzi etmiştir⁵⁷⁷.

Alaşehir İmdat Heyeti, görev bölgesinde sadece Müslümanlar ile ilgilenmemiş, insaniyet adına kendisine verilen görev kapsamında din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkesi kucaklamıştır. Alaşehir köylerine giden seyyar sıhhiye memurları, sıtma ile pençelesen yedi yaşındaki küçük bir gayrimüslim kız çocuğuna kinin vermek suretiyle tedavisini gerçekleştirmiştir. Heyetin bu hareketi bölgede yaşayan gayrimüslimlerin arasında Hilâl-i Ahmer'e karşı güven ve saygısını artırmıştır⁵⁷⁸.

22 Haziran 1920'de Yunan kuvvetleri ileri harekâtı başlatmış ve işgal sahasını Anadolu'nun iç kesimlerine doğru genişletmiştir. Alaşehir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali esnasında şehirde bulunan Hilâl-i Ahmer Heyeti, beynelmilel sıfatına ve durumuna güvenerek Alaşehir'de kalmaya devam etmiştir. Ancak Yunan ordusu Alaşehir'i işgalinin ardından İmdat Heyeti ve personelini esir almış, bütün malzemelerine ve ilaçlarına el koymuştur⁵⁷⁹. Nihayet, TBMM Hükümeti'nin devreye girmesi ile Sağlık Bakanı Adnan Bey, Trabzon'da faaliyet gösteren Yunan Salib-i Ahmer Heyeti'ne karşılık olarak aynı şekilde davranılacağını duyurmak zorunda kalmıştır⁵⁸⁰.

5.1.2.5. İzmit ve Karamürsel İmdat Heyeti

5 Kasım 1920 tarihinde Yalova'dan hareketle ilerleyen Yunan birlikleri Karamürsel Kazası'na bağlı yirmi beş köyü yakması üzerine çok sayıda Müslüman köylü perişan bir halde kalmıştır. 23 Ekim'de Karamürsel, Akmeşe, Derince, Kandıra Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. 26 Ekim'den itibaren bölge Yunanlıların kontrolü altına girmişti.

⁵⁷⁷ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

⁵⁷⁸ Kaya, *a.g.e.*, s. 226.

⁵⁷⁹ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.* s. 143.

⁵⁸⁰ 1921 Mayıs ayı içinde Yunan kuvvetlerinin esir aldığı doktor, hastabakıcı ve eczacılardan oluşan 73 kişilik grubun ve el konulan malzeme ve ilaçları ile birlikte serbest bırakılması istendiyse de olumlu yanıt alınamamıştır. Ancak hem tutukluların hem de örgütlenmesini ve otoritesini yeni tamamlayan TBMM'nin, bu haksız eylemin Lahey Konferansı kararlarına aykırı olduğunu söylemeleri ve konunun uluslararası platforma taşınacağını hatırlatmaları üzerine Yunan güçleri geri adım atmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda esirler serbest kalmıştır. Bk. Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 263.

Yalova ve Karamürsel bölgesinde köyleri yakıldığı için aç ve açıkta kalan halkı yardım bekliyordu. Canlarının güvende olmadığını düşünen köylülerin pek çoğu İstanbul'a doğru yola çıkarken kalanlar ise kaza merkezine sığınarak hayatlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Öte yandan kış ayının çetin geçmesi nedeniyle sokak ortasında perişan halde kalan halk hayata tutunmaya çalışıyordu. Ancak Yunanlıların göstermiş olduğu bu insanlık dışı uygulamalara köylerin çevresindeki Rum ve Ermeni çeteleri de dâhil olunca çok sayıda yerli Müslüman Hilâl-i Ahmer'den ve hükümetten yardım istemiştir. İzmit Sancağı Sıhhiye Müdürü Doktor Yunus Vasfi Bey, 3 Kasım tarihinde Hilâl-i Ahmer Riyasetine yapmış olduğu çağrıda bölge halkının ölümle karşı karşıya kaldığını acilen yardım gönderilmezse pek çok Müslümanın hayatını kaybedeceğini bildiriyordu⁵⁸¹.

Yapılan başvurular ve özellikle İstanbul'a sığınan İzmit mültecilerinin anlattıkları karşısında kayıtsız kalmayan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, "*Hilâl-i Ahmer Karamürsel Sekizinci İmdâd-ı Sıhhiye Heyeti*" adıyla bir heyet göndermiştir⁵⁸². Heyet, Sertabip İhsan Bey ve arkadaşı Ziya Bey ve üç hastabakıcıdan oluşuyordu. 15 Kasım'da Karamürsel'e gelen heyet bölgede incelemeler yaparak vakit kaybetmeden mültecilere yardım etmeye başlamıştır⁵⁸³. Heyet öncelikle açlık ile pençelesen halkın günlük yemek ihtiyacını karşılamak için fırın ve aşhane kurmaya karar verdi. Ancak sürecin tamamlanmasına kadar geçen sürede mültecilere verilecek ekmekler İstanbul'dan deniz yoluyla getiriliyordu. Ekmek sorununu çözmeye çalışan heyet, ahaliye ekmek vesikası vermek suretiyle yardımlarını sağlıyordu. Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından bölgede Kasım ayı içinde dağıtılan ekmek miktarı 53.817 adetti⁵⁸⁴.

Tablo 11. Kasım 1920 Tarihinde Karamürsel ve Köylerinde Felaketzedelere Dağıtılan Ekmek Miktarı ve Nüfusu

İsmi (Mahalle ve Karye)	Vesika	Nüfus	Mulahazat
Memurin Ailesi	20	77	Nüfus Karamürsel'de
Cami-i Atik Mahallesi	111	543	Karamürsel'de
Hacı Mehmed Mahallesi	77	335	"
İsmail Ağa Mahallesi	81	294	"
Debbağhane Mahallesi	105	388	"

⁵⁸¹ KA, 850/35.

⁵⁸² Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁸³ KA, 850/179.

⁵⁸⁴ KA, 1082/14.

Kayacık Mahallesi	69	254	“
Hacı Ömer Mahallesi	118	474	“
Sarıcum Mahallesi	90	306	“
Pazar Karyesi	68	344	
Öregil Karyesi	22	102	
Çamçukur Karyesi	5	39	
Karabekir Karyesi	24	147	
Karaahmedli Karyesi	35	163	
Dereköyü Karyesi	47	180	
İnebeyli Karyesi	53	233	
Akçaş Karyesi	46	227	
İhsaniye Karyesi	21	108	
Hayriye Karyesi	52	242	
Yeniköy Karyesi	3	9	
Semtler Karyesi	4	23	
Vefa Karyesi	6	32	
Ereğli Karyesi	1	3	
Oluklu Karyesi	49	244	
Yekun	1.107	4.688	

Kaynak: KA,1082/14.

Hilâl-i Ahmer merkezine bağlı olarak atanan bu heyet daha sonra Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine bağlı çalışmıştır. TBMM ilk günden itibaren heyetin çalışmalarına yardımcı olunmasını, bölgedeki askeri birliklerden istemiştir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekâleti Sıhhiye Vekili Adnan Bey İmzalı 11 Aralık 1920 tarihli yazıda; “*Karamürsel Hilâl-i Ahmer heyetinin faaliyetine Büyük Millet Meclisi Dâhiliye Vekâleti müsâde etmiştir. Heyeti teşkil eden zevatın ahvâl ve evsâfi ve faaliyetleri daimi bir murakabe tahtında bulundurulmak şartıyla Yunan mezalimine uğrayan halkımıza muâvenet etmesini teshil etmenizi ve icraat hakkında daima malumat vermenizi rica ederim*” sözleri ile Ankara ile birlikte hareket edildiğini ve destek verilmesini istemiştir⁵⁸⁵. Karamürsel ve çevresinde bulunan felaketzedelerin iaşeleri ve hastalıklarının tedavisi öncelikli görevleri olmuştur.

Karamürsel mültecileri için umumi bir muayenehane ve 30 yataklı bir hastane kurulmuştur. Ocak 1921 tarihine kadar 8 ile 10 bin arası mültecinin iaşesini ve mültecilerin hastanelerde tedavisini gerçekleştirmiştir⁵⁸⁶. Hilâl-i Ahmer

⁵⁸⁵ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 149.

⁵⁸⁶ Mustafa Sarı, “Milli Mücadele Dönemi’nde İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 969.

Merkezi'nin 30 Aralık 1920 tarihinde aldığı bir kararla Karamürsel'deki İmdat Heyeti görevini tamamlayarak, malzemeleri ile birlikte Geyve'ye taşındı⁵⁸⁷.

Artık yardımlarını Geyve üzerinden sürdüren heyetin hizmetleri sadece sivil halk ile sınırlı kalmamış, özellikle Ankara emrine girdikten sonra askeri birliklere de hizmet vermiştir. Kocaeli Kumandanlığı'nın isteği üzerine Eşme'de bulunan 150 yataklı hastanenin idaresi İmdat heyetine bırakılmıştır. 1 Mayıs 1921 tarihine kadar Eşme Hastanesi'nde mültecilerin yanında yaralı askerlere de hizmet verilmiştir. Askerler ile ilgili gösterilen alakadarlık Kocaeli Kumandanlığı'nın takdirnamesi ile onurlandırılmıştır. Heyet ayrıca Bilecik, Lefke (Osmaneli), Saçı⁵⁸⁸, Kaynarca, Yenişehir cephelerinde bulunan askeri birliklere ilaç ve tıbbi malzemeler de sağlamıştır⁵⁸⁹. Ayrıca bu bölgede bulunan ahalinin ve mültecilerin sıtmadan mustarip oldukları görüldüğünden sıtma ile mücadelede etkin rol oynamış, bölge halkına kinin dağıtmıştır.

Heyet Kocaeli bölgesindeki ihtiyaçlara bağlı olarak Geyve'de bir dispanser açarak mültecilerin tedavisini yürütmeye devam etmiştir. Ayrıca seyyar sıhhiye birlikleri vasıtasıyla Bahçecik ve Değirmendere'de mülteciler ve muhtaçlara ihtiyaçları olan sağlık hizmeti sunulmuştur. 10 Temmuz 1921 tarihinde Geyve'de açılan dispanserin yanında 30 yataklı bir muhacir hastanesi kurulmuştur. Ancak daha sonra bu hastane 25 yataklı olarak Adapazarı'na nakledilerek hizmetine burada devam etmiştir. 13 Temmuz tarihinde ise İzmit'te ikinci bir dispanser kurulurken Adapazarı'ndaki hastanenin kapasitesi 50 yatağa yükseltilmiştir. Adapazarı ve çevresinde Yunan kuvvetlerinin çekilmesi üzerine yapılacak bir iş kalmadığı düşüncesi ile Kasım 1921 tarihinde heyetin lağvına

⁵⁸⁷ Sarı, *a.g.m.*, s. 974.

⁵⁸⁸ Mesut Çapa'nın "*Kızılay Cemiyeti*" isimli çalışmasında ve İsmail Hacıfettaholu'nun "*Hilâl-i Ahmer İcraat Raporu*" transkripsiyonunda farklı iki şekilde kullanılmıştır. Çapa'nın eserinde "*Selpi*" Hacıfettahoğlu'nun çalışmasında "*Saçı*" şeklinde kullanılmıştır. Murat ve M. Gül Uluğtekin'in transkripsiyonu olan *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer icraat Raporları* adlı çeviride aynı yer için "*Selçi*" ismini kullanmaktadır. Ancak yaptığımız inceleme sonucunda bu ismin karşılığının neresi olduğunu tespit edemedik. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınlarından olan "*Osmanlı Yer Adları*" sözlüğünde de her üç farklı kullanım şeklinde bulguya rastlayamadık. Transkripsiyon hatası nedeniyle bu farklılığın olduğu kanaatindeyiz. Türkiye siyasi haritasına baktığımızda ise Orhaneli ve Kaynarca ilçeleri arasında kalan bölgede, yukarıda bahsettiğimiz isme en yakın yerleşim yeri "*Selçik*" köyü olduğu görülmektedir. Orhaneli'ne 4 km, Bilecik'e 38 km mesafedeki bu köyün yukarıda farklı şekilde yazılan yerleşim yeri olabileceği düşünülmektedir.

⁵⁸⁹ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

karar verilmiştir. Heyetin elindeki malzemeler ve ilaçların önemli bir kısmı hükümet hastanesine bırakılmıştır.

Mayıs 1921 tarihinde Yunan kuvvetlerinin İzmit, Yalova hattındaki köyleri yakması sonucunda çok sayıda Müslüman Marmara kıyılarına iskelelere sığınmak zorunda kalmıştır.

Hilâl-i Ahmer'in talebi doğrultusunda Gemlik-Yalova- İzmit civarındaki Yunan tahribatını incelemek üzere uluslararası tahkik heyeti oluşturulmuştur. İngiliz delegesi General Franks, Fransız delegesi Miralay Vicq, İtalyan delegesi Rulletto, Uluslararası Kızılhaç Komitesi temsilcisi Maurice Gehri ve Hilâl-i Ahmer temsilcisi olarak Ali Macid Bey'den oluşan bir heyet Kumla iskelesine gelerek incelemelerine başlamıştır. Heyet 12-22 Mayıs tarihlerinde yapmış oldukları incelemelerde Samanlıdağ yarımadasında bulunan ve körfez hattına doğru uzanan mültecilerin Yunan işgal bölgesinden tahliye edilmesine karar vermiştir. 18 Mayıs'ta başlayarak yaklaşık dört ay süren tahliye esnasında toplam 8.500 civarında mülteci Hilâl-i Ahmer tarafından kiralanın Kızılırmak, Gülnihal, Nimet, Giresun, Gayret, Galata ve İnebolu vapurları ile İstanbul'a taşınmışlardır⁵⁹⁰.

5.1.2.6. Bilecik İmdat Heyeti

II. İnönü Savaşı sırasında Söğüt, Bilecik, Bozöyük, İnönü ve çevresinde Yunan kuvvetleri köyleri yakıp geri çekilmiştir. Yunan kuvvetlerinin evlerini, mallarını yıktığı bu harikzedelere, çareyi memleketlerini terk etmekte bulmuş, civardaki dağlara aç, çıplak, parasız bir şekilde iltica etmiştir. Bilecik'e bağlı Pelitözü Karyesi muhtarının Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, Yunan kuvvetlerinin Bilecik'ten çekilirken Pelitözü karyesi dâhil pek çok köyün yakıldığı ve halkın perişan bir şekilde dağlara çekildiğini bildiriyordu⁵⁹¹. Dağlarda çok sayıda mülteci olduğu istihbaratını alan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu zavallılara yardım elini uzatmak için bir imdat heyeti oluşturmuştur. Heyet beraberinde, 10 bin lira, 56.500 kilo un, 20 teneke petrol, 200 kat çamaşır götürmüştür. Bilecik'e ulaşan heyet yardımları kime ne vesile ile yapacağını tespit

⁵⁹⁰ Çapa, *Kızılây Cemiyeti...*, s. 151.

⁵⁹¹ KA, 252/62.

etmek, tahribatın boyutunu görmek ve yardıma muhtaç olan mülteci sayılarını belirlemek adına bir tahkikat yapmıştır⁵⁹².

Mayıs 1921 yılında Bilecik'e gelerek incelemelerine başlaya heyet, II. İnönü Savaşı'nın bitmesine rağmen halkın henüz şehre gelmediğini, dağlarda bulunmaya devam ettiğini görmüştür. Bilecik'in Yunan kuvvetleri tarafından yakılmıştır. Şehrin bazı yerlerinde yangının hala devam ettiği, küllerin içindeki insan cesetleri Yunan ordusunun yaptıklarını gözler önüne seriyordu. Bilecik ve çevresinde meydana gelen tahribattan dolayı yapılan çağrılara TBMM Hükümeti de dâhil olmuştur. Hilâl-i Ahmer ve hükümet yetkilileri temasa geçerek yapılacak yardımların şekli tespit edilerek, tahribattan en çok etkilenen yerlere yardım götürülmüştür. En fazla yardıma muhtaç mültecilerin ve hârikzedenin bulunduğu Bilecik, Küplü, İnegöl, Bozöyük, İnönü, Alibeydüzü, Yayla, Akçapınar, Yenişehir, Saraycık, Yarhisar, Söğüt, Zeyve, Sıraca köylerini birer birer gezerek yardımları ulaştırmaya çalışmışlardır.

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin Hilâl-i Ahmer riyasetine gönderdiği bir yazı ile Bilecik'in Gülpazarı Nahiyesi'nin ihtiyacı olan malzemelerin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti eliyle ve ambarlarından karşılanmasını talep ediyordu⁵⁹³. Bu talebe bölgede görevli imdat heyeti aracılığı ile cevap verilerek malzemelerin temin edileceği bildiriliyordu. Bilceki Sıhhiye Müdüriyeti de Yenişehir'de müşkül durumda olan mülteci ve muhtacine gönderilmek üzere istenen eşya ve ilaçların acilen İmdat Heyeti üzerinden teslim edilmesini istiyordu⁵⁹⁴. Hilâl-i Ahmer'in bu yardımlarından fazlasıyla memnun olan bölge halkı heyete her fırsatta teşekkür etmiştir. İnegöl ve Söğüt ahalisi heyete başvurarak, diğer köylere gönderilecek yardım malzemelerinin taşınması ve nakliyesi konusunda kendi araçları ile hizmet edebileceklerini bildirmiştir⁵⁹⁵.

Yunanlıların geri çekilmeleri sırasında ateşe verdikleri evler nedeniyle şehir adeta yaşanamaz hale gelmiştir. Çok sayıda evin kullanılamaz olması, işgal nedeniyle memleketini terk eden mültecilerin geri dönmesi, mesken sorununu da beraberinde getirmiştir. Önceleri hükümet güçleri eliyle iskan işleri sağlanmaya çalışılırken, daha sonra bu yardımlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de dahil olmuştur.

⁵⁹² Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁹³ KA, 345/124.

⁵⁹⁴ KA, 71/110

⁵⁹⁵ Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

Yunan işgali nedeniyle evsiz kalan ahaliye muhtelif yerlerde yeni binalar yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁹⁶. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sıhhiye ve İçtima-i Muavenet Vekâleti ile yapmış olduğu yazışmalarda Bilecek ahali için yapılacak barakalar hakkında bilgiler veriliyordu⁵⁹⁷. Hilâl-i Ahmer temsilcisi İsmail Besim Bey, Bilecik'te yapılacak barakaların inşaat keşfi için ihtiyaç olan paranın bölge temsilcilerine gönderildiğini bildiriyordu⁵⁹⁸.

5.1.2.7. Gördes İmdat Heyeti

Yunan kuvvetleri Batı Anadolu'da ilerleyişlerini sürdürmek adına daha önce iki defa işgal ettikleri Gördes'i tekrar 15 Temmuz 1920 tarihinde işgal ettiler. İşgal esnasında bölgede yaşayan Müslümanlara zulüm etmenin dışında kıymetli eşyalarını ve mallarını gasp ederek aç ve perişan halde bırakmışlardır. Burada 14 ay kadar kalan Yunan kuvvetleri şehir bir harabeye çevirmekten çekinmemişler, şehri ve köylerini ateşe vermişlerdir. Yunan kuvvetlerinin bu tutumu karşısında çareyi şehri terk etmekte bulan yerli Müslümanlar, Yunan kuvvetlerinin çekiliş güzergâhı dışındaki köylere, dağlara, ormanlara sığınmışlardır.

Açlık ve sefaletin yanında bölge halkının sıkıntılarına bir de susuzluk eklenmişti. Çünkü Yunan kuvvetleri çekilme esnasında su kuyularını kapamış, çeşmeleri ve suyollarını tahrip etmişlerdi. Gördes Kaymakamlığı'nın Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderdiği telgrafta, Yunan kuvvetlerinin tahrip ettiği Gördes ve çevresindeki köylerde çok sayıda mülteci ve felaketzedenin olduğu, bunların açlık içinde ve hastalıktan perişan oldukları aktarılıyor ve acilen yardım edilmesini istiyorlardı⁵⁹⁹. Ankara Hükümeti'ne ve Hilal-i Ahmer Riyaseti nezdinde yapmış oldukları yardım çağrıları ile mülteci ve yangından zarar görenlere yardım talep ediliyordu. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda, Dâhiliye Vekâleti'nin Hilâl-i Ahmer Riyasetine göndermiş olduğu telgrafta, Gördes Kasabası'nın Yunanlılar tarafından yakıldığı haberinin alındığını, açıkta kalan

⁵⁹⁶ KA, 1312/1.

⁵⁹⁷ KA, 1323/153.

⁵⁹⁸ KA, 1323/45.

⁵⁹⁹ KA, 252/115.

ahaliye yardım etmek için içlerinde Saruhan mebuslarının da olduğu bir imdat heyetinin oluşturulması isteniyordu⁶⁰⁰.

Hilâl- Ahmer Gördes'teki zavallılara yardım etmek için bölgeye bir imdat heyeti görevlendirmiştir. Gönderilen heyetin içinde Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Yakup Kadri (Karaosmaoğlu) Bey ve Saruhan mebuslarından Reşad ve Ömer Lütfi Beyler bulunmaktaydı⁶⁰¹. Gördes'e ulaşan heyet, halkın perişan bir halde hayatta kalmaya çalıştıklarını görmüştür. Mülteci ve yangından zarar görenler duvar kenarlarında, ağaçlardan yapılmış çadırlarda kalarak ve pek çoğu açlıktan yarı baygın şekilde uyuyarak yardım beklemektedirler. Yunan kuvvetlerinin korkusundan şehri terk edenlerin pek çoğu henüz geri dönmemişlerdir. Bu sahnelere şahitlik eden imdat heyeti büyük bir metanetle mültecilere yardım etmeye, yaraları sarmaya başlamıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bölge halkına yardımda bulunmak üzere imdat heyetine 10 bin lira, bir vagon tuz, 6 bin parça çamaşır ve bir seyyar eczane göndermiştir. Heyet bu malzemeleri ahaliye bizzat tevzi etmiştir. Sıklıkla görülen sıtma hastalığına karşı kinin dağıtılmıştır. Doktorlar bölge halkını tedavi ederek, gerekli ilaçlarını temin etmiştir. Hilâl-i Ahmer yardımlarının yanında Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi de 5 bin liralık bir para yardımında bulunmuştu⁶⁰². Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekâleti'nden, Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderilen yazıda, bahsi geçen 5 bin liranın Hilâl-i Ahmer muhasebecisi Osman ve Ambarlar Müdürü Zeki Beylere gönderildiği aktarılıyordu⁶⁰³. Heyet bu para ile buğday alarak halka dağıtmıştı. Bölge ahalisi Hilâl-i Ahmer'in bu yardımlarından ziyadesi ile memnun olmuş, yaklaşık bir aylık bir sürede hizmet veren imdat heyetini gözyaşları ile uğurlamıştır⁶⁰⁴.

5.1.2.8. Muğla, Çine, Bozdoğan İmdat Heyetleri

5 Haziran'da Çine, 23 Temmuz 1919'da Muğla, Batı Anadolu'da ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. 1922 yılı

⁶⁰⁰ KA,12/369.

⁶⁰¹ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 152.

⁶⁰² Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekâleti'ne bağlı hareket eden Muhâcirîn Müdüriyeti bütçesinden gönderdiği 5 bin liranın heyet adına gönderildiğini, mülteci ve muhtaçların ihtiyaçlarının acilen karşılanmasını istiyordu. Bk. BCA, 272.0.0.12, 38-31-19.

⁶⁰³ KA, 252/103.

⁶⁰⁴ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

ortalarına kadar İtalyanların hâkimiyet bölgesi olarak kalan Menderes Nehri'nin güneyi, İtalyanların Müslümanlara karşı herhangi bir kötü davranışa mahal vermediği için Yunan işgalinden kaçan mültecilerin sığındığı yerlerden olmuştur. Aydın mültecilerinin bir kısmı bu bölgeye göç ederken, İtalyan hâkimiyeti bölgesinde bulunan Müslümanlar ise göç etmek zorunda kalmamıştır.

Ancak İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmaya başlayarak çekilmeleri sonucunda, bölge el değiştirecek ve Yunan kuvvetlerinin eline geçecektir. Bu nedenle bölge halkı tekrar karşı karşıya kaldığı Yunan işgali karşısında çareyi yine göç etmekte bulmuş, Muğla, Çine, Bozdoğan ve çevrelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. 1919-1920 yılları arasında buralarda faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer imdat heyetleri görevlerini tamamladıkları için bölgeden ayrılmışlardı. Yeni gelen mülteciler her türlü yardımdan mahrum kaldıkları için perişan bir halde ortada kalmışlardır. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çine, Bozdoğan, Bağarası, Yenipazar mıntıklarına iki doktor ve iki memurdan oluşan bir imdat heyeti, Koçarlı mıntikasına da üç doktor ve üç memurdan oluşan bir heyet daha gönderme kararı aldı. Bölgeye yardım götürmeye gelen heyetler beraberinde yeterli miktarda çamaşır, fanila, battaniye ve sağlık malzemesi getirmişlerdir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer heyeti tarafından Muğla bölgesindeki muhtaç ve mültecilere yemek vermek üzere bir aşhane ve dağınık halde bulunanlar için de un tevzi etmek için 13 bin lira nakit para göndermiştir⁶⁰⁵.

Denizli ve Antalya civarındaki Hilâl-i Ahmer merkezlerinin ve şubelerinin gelirleri de Muğla ve çevresine sığınan mültecilere yardım etmek için kullanılmıştır. Bu heyetlerden birincisi olan Çine, Bağarası, Bozdoğan, Yenipazar bölgesine gelen heyet, yaklaşık 2 ay boyunca yardım faaliyetlerini sürdürmüştür. Bulduğu süre zarfında bölge muhtaç ve mültecilerinden 6.154 kişiyi tedavi etmiş, hastalara ilaç dağıtımını gerçekleştirmiştir.

Koçarlı bölgesine gönderilen heyet ise hemen hemen aynı tarzda hizmetler vererek mültecilerin tedavisini gerçekleştirmiş ve ilaç dağıtmıştır. Ayrıca Koçarlı heyeti 6.190 parça çamaşır ve battaniye dağıtmıştır⁶⁰⁶. Muğla'da toplu bulunan mültecileri doyurmak için oluşturulan aşhanede sıcak yemek dağıtılırken, müstakil bir şekilde farklı bölgelere sığınan mültecilere de 31 bin kilo un dağıtılmıştır.

⁶⁰⁵ Murat ve M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 155.

⁶⁰⁶ *Gös. Yer.*

5.1.3. Yabancı Devletler Tarafından Yapılan Yardımlar

5.1.3.1. Amerikan Yardımları

Henüz I. Dünya Savaşı devam ederken, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği yardıma muhtaç fakirlere ve savaştan etkilenen halka yardım sağlamak adına bir hayır cemiyeti kurulmasını güdeme getirmişti. Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasının ardından, 31 Aralık 1918 tarihinde "*American Near East Relief Commission*" (Amerika Şarki Karib Muavenet Heyeti / Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti) yöneticilerinden Dr. James L. Barton İstanbul'a gelmiştir. Ayrıca Amerikan siyasi temsilcisi de İstanbul'da siyasi temaslarda bulunarak Amerikan yardımı konusunda ivedilikle bir karar alınmasını istemiştir. Görüşmeler sonucunda 10 Şubat 1919'da İstanbul'da bir yardım merkezi kurulmuştur⁶⁰⁷.

Amerika Birleşik Devletleri, ateşkes imzalanmasının hemen ardından Türkiye'de yardıma muhtaç halka ulaşmak, onların genel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle Anadolu'da hüküm süren yoksulluğa çare olmayı amaçlamıştır. Bu anlamda Anadolu'nun pek çok yerinde, Osmanlı Devleti'nden almış olduğu izin mukabilinde Amerikan Muavenet Heyeti şubeleri açılıyordu. Özellikle savaşa maruz kalan ve savaştan etkilenen bölgelerde tarım ekonomisini canlandırmak için ziraat aletleri, öküz, katır, merkep gibi hayvanlar dağıtıyorlardı. Bazen sermayesi olmayan köylülere, uygun miktarda borç vererek yardım ediyordu. Ekonomik kalkınmaya yönelik yardımlarının yanında çeşitli yerlerde açmış oldukları hastaneler ile sağlık hizmeti ve hastaların tedavisinde kullanılmak üzere ücretsiz ilaç sağlamışlardır⁶⁰⁸. Bu yardımlar ilk başta genel itibariyle Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Müslümanlara ve Gayri Müslimlere yönelik sağlanırken, daha sonraları Batı Anadolu muhacir ve mültecilerine de yardım eli uzatmışlardır. Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyet, bu faaliyetlerini Anadolu üzerinde yalnız başına yürütemeyeceği için genellikle yardımlarını Aşâir ve

⁶⁰⁷ Metin Ayıışı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 108.

⁶⁰⁸ Ayıışı, *a.g.e.*, s. 109.

Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ve Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla ortaklaşa bir hizmet sağladığı görülmektedir⁶⁰⁹.

Amerikan Yakın Doğu Heyeti, İzmir ve çevresinde görülen göç hadiseleri ve halkın pek çok imkândan mahrum kalması nedeniyle yardım etmek istemiştir. Daha önce Doğu Anadolu bölgesi ile ilgilenen buradaki Ermeni, Rum ve Türklere yardım eden heyet, Batı Anadolu'ya da yardım etmek için harekete geçmiştir. Dâhiliye Nezareti yetkililerine başvuran Amerikan temsilcileri Batı Anadolu halkına yapacağı yardımlar ile ilgili bir takrir sunmuştur. Nafia, ticaret, nüfus ve iktisadi konularda hazırlanan takrir hükümet temsilcilerine aktarılarak yardım niyetlerini göstermişlerdir⁶¹⁰. 13 Ağustos 1919 tarihinde “*Meclis-i Vükela*” 1917 – 1918 yıllarından kalan iaşe zahiresini dağıtım emrinin “*müstahlasa*” (kurtarılan) vilayetlerinden başka, yardıma muhtaç olan diğer bölge halkı için de kullanılması şartıyla Amerikan heyetinin teklifini kabul etti. Ayrıca bu heyetlerin yanına yerel memurlardan birinin refakat etmesi isteniyordu. İstanbul Hükümeti ile yapılan görüşmelerin sonunda, Maliye Nezareti'nin almış olduğu 18 Ekim 1919 tarihli kararda, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki zahirenin Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne verilmesini istiyor ve bu konuda Dâhiliye Nezareti'ne bilgi veriliyordu. Alınan kararda İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgali üzerine sağa sola dağılan mültecilerin sefaletini dindirmek üzere kullanılacak zahirenin vilayet ambarlarından temin edilerek halka tevzi edileceğini bildiriyordu. Kararın Duyûn-u Umûmiye İdaresi'ne de bildirilmiş olduğu da aktarılıyordu⁶¹¹. Nitekim Maliye Nazırı Tevfik Bey, sadaret makamına gönderdiği yazıda, Meclis-i Vükela'nın 13 Ağustos tarihli kararına bağlı olarak talep edilen zahirenin Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne teslim edileceğini bildiriyordu⁶¹².

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen ve devlete ait ambarlardan tedarik edilen 1917 – 1918 yıllarına ait 2.300.000 kilo buğday, 1.880.000 kilo arpa ve 2.000.000 kilo mısır gibi zahireleri muhtaç

⁶⁰⁹ Amerika Birleşik Devletleri'nin bu yardım faaliyetlerini karşılıksız yapmış olmasına beklemek pek mümkün değildir. Özellikle cemiyetin Anadolu'da oluşturmuş olduğu yetimhanelerde misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir. Bu durumdan rahatsız olan Türk yöneticiler yetimhanelerde baş tercümanın Türk olmasını istemiş, ancak kabul görmemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Ayışığı, *a.g.e.*, s. 115.

⁶¹⁰ BOA, *DH. İ.U.M.EK. 118, 53.*

⁶¹¹ BOA, *BEO.4595-344571.*

⁶¹² Ayışığı, *a.g.e.*, s. 151.

olan muhacir, mülteci ve harpzedelere dağıtmak için faaliyetlerine başlamak istiyordu. Amerikan yardım heyeti ve çalışanları, bu yardımları sadece Müslümanlara değil, dil, din, ırk ayrımı yapmadan Anadolu'daki bütün insanlar için yaptığını beyan ediyordu. Bu konuda Türk idaresinin kendilerine yardımcı olmalarını bekliyordu. Yapılan çağrı ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan siyasi ilişkiler göz önünde bulundurulmuş olmalı ki Dâhiliye Nezareti, vilayetlere gönderdiği bir yazıda, Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti yetkililerinin yolculukları esnasında gerekli kolaylıkların gösterilmesi isteniyordu⁶¹³.

Heyet, yardım edilmesi planlanan bölgeleri kendi içinde bir taksimata tabi tutmuşur. Hükümete sunulan yardım teklifine göre, taksimata İzmir ve çevresinde sığınan mültecilerin buldukları bölgeler; birinci grup, ikinci grup, dördüncü grup ve altıncı grup olarak belirlenmiştir⁶¹⁴. Buna göre;

Birinci Grup: Aydın-Eğirdir tren hattının sonunda bulunan Eğirdir, Isparta, Dinar, Burdur, Tefenni, Tavas ambarlarında mevcut 1917 – 1918 aşar ve iâşe zahirelerinden 1.200.000 kilo buğday, 300.000 kilo mısır ve 500.000 kilo arpa İzmir, Aydın ve çevresinden gelen mültecilere tevzi edilecek ve mültecilere kış ayı öncesi gerekli yardımların yapılması sağlanacaktır.

İkinci Grup: Balıkesir'in Edremit kazasında bulunan mevcut hububattan 12.000 kilo buğday, 50.000 kilo mısır ve 138.000 kilo arpa Aydın ve çevresine göç eden mültecilere dağıtılması sağlayacaktır.

Dördüncü Grup: Bursa Vilayeti, İnegöl, Yenişehir, Orhaneli kazası aşar ve iâşe ambarlarında bulunan zahireden 770.000 kilo buğday, 450.000 kilo mısır, 250.000 kilo arpanın bir kısmı Karadeniz bölgesi mültecilerine gönderilecek ve bir kısmı da Bursa Vilayeti dâhilinde kalan mültecilere dağıtılacaktır.

Altıncı Grup: Kütahya, Eskişehir, Bilecik ambarlarında bulunan zahireden 6.900.000 kilo buğday, 700.000 kilo mısır, 3.100.000 kilo arpanın

⁶¹³ BOA, *DH. EUM. ECB. 28-24.*

⁶¹⁴ Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgali nedeniyle mülteci konumuna düşen halka yardım götürmek için bölgelere göre bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Birinci, ikinci ve dördüncü grup Batı Anadolu mültecileri için hazırlanmıştır. Üçüncü grup; Bolu sancağı ve çevresine, beşinci grup; Karadeniz bölgesindeki zahirenin dağıtımı için hazırlanmıştır. Bk. Ayıışığı, *a.g.e.*, s. 152.

dağıtımını Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin belirlediği ve muhtaç ve mültecilere ulaştırılmasını sağlayacaktır⁶¹⁵.

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin hükümetten dağıtımını talep ettiği zahire için 24 Eylül 1919 tarihinde yayımladığı yazısında, birinci, ikinci ve dördüncü gruba dâhil olan bölgelerde dağıtılan İzmir, Aydın ve çevresi mültecileri için gerekli bir takım tedbirler alındığını söylüyordu. Bu mültecilerin yardım ve iaşelerini daha düzenli bir şekilde temin etmek, mahalli memurlardan gerekli zahire miktarının verilmesi gerektiğini vurguladığı gibi, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından dağıtım konusunda mahalli memurlardan heyetler oluşturulduğunu aktarıyordu. Bu nedenle Amerikan heyetlerine ayrıca zahire verilmesine gerek görülmediği ve heyetin bahsi geçen mahallerde mültecilere yardım etmekle sorumlu mahalli heyetler ile temasa geçip işbirliği yapmaları halinde istenilen amaca ulaşabileceklerini bildiriyordu⁶¹⁶.

Heyetin Batı Anadolu mültecilerine yardım edeceği haberi gazetelerde yer almış, Aşâir Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından oluşturulan İzmir kuzey ve güney mıntıklarına bir ay zarfında Amerikan Heyeti'nin hususi yardımları ile katılacağı bildiriliyordu⁶¹⁷

Bu yazıdan yalnızca iki hafta sonra Maliye Nazırı sadarete ikinci bir yazı göndermiştir. Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, bu sefer İzmir ve çevresindeki livalardan Mayıs ayının sonuna kadar mevcut zahirenin muhtaç ve mültecilere dağıtılmasını talep ediyordu. Amerikan heyeti, İzmir'in işgalinden sonra bölgeden kaçan ve açlık, sefalet ile pençeleşen mültecilere dağıtılmak üzere, vilayet dâhilindeki mevcut zahirenin kendilerine ayrılmasını istiyordu. Hazine ile Duyûn-u Umûmiye İdaresi arasında daha önce yapılan antlaşmaya dayanarak, Aydın Vilayeti ile Menteşe Sancağı aşarı dört-beş seneden beri Duyûn-u Umûmiye İdaresi tarafından toplanarak, kendi gözetimi altındaki ambarlarda toplanıyordu. Menteşe Sancağı muhasebecilerinden ve Aydın Defterdarlığı'ndan alınan bilgiye göre eldeki mevcut zahirlerin miktarı yeterli sayılabilirdi.

⁶¹⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1959. S. 242-243.

⁶¹⁶ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 243.

⁶¹⁷ *Vakit*, 1 Ekim 1919.

Tablo 12. Nisan ve Mayıs 1920 Tarihine Kadar Toplanması Planlanan Zahire (Aydın ve Menteşe)

Mahaller	Buğday	Arpa	Mısır
Merkez Sancağı	248.749	407.490	89.068
Aydın Sancağı	191.117	475.251	191.117
Denizli Sancağı	749.593	1.332.476	99.684
Manisa Sancağı	1.056.488	1.545.514	107.039
Menteşe Sancağı	73.994	21.179	44.536
Toplam	2.223.658 Kg	3.781.910 Kg	531.444 Kg

Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II*.

Maliye Nazırı Tevfik Bey, Amerikan Yakın Doğu Heyeti'nin sunduğu şartların Sadaret makamı tarafından da uygun görülmesi halinde, Vükela Meclisi tarafından karara bağlanmasını ve bu karar göre konunun Duyûn-u Umûmiye İdaresi'ne aktarılmasını istemiştir. Sadaret, Tevfik Paşa'nın talebi doğrultusunda karara bağladığı yardım konusu Vükela Meclisi tarafından Ekim ayında onaylanarak Duyûn-u Umûmiye İdaresine bildirilmiştir. Ancak Maliye Nezareti'nin 3 Kasım 1919 tarihinde Sadaret makamına ilettiği yazıda Duyûn-u Umûmiye'nin isteği reddetmiştir⁶¹⁸.

Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, Duyûn-u Umûmiye İdaresi tarafından zahire dağıtımını talebinin reddedilmesi nedeniyle Anadolu'da istediği yardımları yapamamıştır. Ancak heyetin İstanbul'da bulunan mültecilere gerekli yardımları yaptığı, çok az ve sınırlı dahi olsa Batı Anadolu mültecileri içinde yardımda bulunduğu görülmektedir. Amerikan Heyeti, zahire ambarlarındaki hububatı dağıtamamış olmasına rağmen kendi imkânları ile getirmiş olduğu yardım malzemelerinin dağıtımını konusunda gerek Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti gerekse Hilâl-i Ahmer ile birlikte hareket etmiştir. Malzemelerin Osmanlı gümrüklerinden geçirilmesi konusunda İstanbul Hükümeti'nden de kolaylıklar sağlanmıştır. Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, mültecilere, düşkünlere

⁶¹⁸ Duyûn-u Umûmiye İdaresi, "savaş durumu nedeniyle, noksan kalan istikraz ve teminat taksitlerinin takibini tamamlamak için satılması kesinlik kazanan bu zahirenin, bu konudaki özel antlaşmalar gereğince tahsis edildikleri yerlerden başka yerlere verilemeyeceğini, Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne verilmek istenen âşar zahiresinin parası Duyûn-u Umûmiye İdaresi'ne ödendikten sonra teslim edilebileceğini" bildirmiştir. Ayrıca konuya büyük önem veren İdare Meclisi Başkanı Adam Block, önceden parası ödenmedikçe hububat verilmesine, idarenin kesinlikle razı olmayacağını söylemiştir. Bu gelişme üzerine, Maliye Nazırı Tevfik Bey, çaresiz olarak Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne hububat verilmesinin yeni bir emre kadar geciktirilmesini, Aydın Vilayeti ile bu vilayete bağlı mutasarrıflıklara telgraf ile bildirmek zorunda kalmış ve durumu sadaret makamına arz etmiştir. Bk. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 245.

yardım etmek için Amerika'dan çeşitli yardım malzemeler getireceğini bildirmiştir. İstanbul Hükümeti, Osmanlı gümrüklerine giren bu malzemelerin listelerine sahip olduğu için, gümrük memurların belge kontrolü yapmasını ve belgesi olan malzemelerin temmettu vergisi alınmamasını bildiriyordu⁶¹⁹. Ancak Amerika Yakın Doğu Heyeti'nin Osmanlı gümrüklerine getirdiği malzemelerin hepsi mülteci ve fukaraya dağıtılmayacağı için, gelen malzemelerin "*fukaraya meccanen tevzi edeceği kısımdan gümrük resmi alınmaması ve kısm-i diğerlerinden alınması hakkında kararname*" yayımlayarak, gümrüklerde kendi kontrolünde giriş yapılmasına özen gösteriyordu⁶²⁰. Bahsi geçen belge gümrük memurluklarına tebliğ edilerek titizlikle uygulanılması isteniyordu⁶²¹.

Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Yunanlılar tarafından işgal edilen ve halkı zor durumda olan bölgelere yardımlar ulaştırmaya çalışmıştır. Heyet, Marmara bölgesinde oluşturulan üç yardım dağıtım merkezi vasıtasıyla mültecilere yardım emiştir⁶²². Karamürsel, Değirmendere, Kocaeli iskelelerinde oluşturulan tevzi merkezlerinde Hilâl-i Ahmer memurlarından ve Amerikan Heyeti temsilcilerinden oluşan bir heyet, İstanbul'a hareket etmiştir⁶²³. İstanbul'da bulunan muhacirlere yardım etmek için mülteci ve muhacir ailelerinin bulunduğu yerleri gezen heyet temsilcileri İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey'den ihtiyaç listesi talep etmiştir. Talep edilen listenin verilmesinin ardından Amerikan Heyeti Muhâcirîn Müdürlüğüne 50 çuval un, 50 çuval pirinç, 43 çuval fasulye göndermişlerdir. Yapılan yardımların ardından Amerikan Heyeti yetkilileri yardımların devam edeceğini ve her ihtiyaç malzemesinin temini için bütün güçleri ile çabaladıklarını belirtiyordu⁶²⁴.

Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti'ni Anadolu'daki Müslüman mülteciler için yardımları sınırlı olsa da, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile birlikte önemli yardımlarda bulunmuştur. Yardımların büyük oranda İstanbul'da bulunan muhacir ve mültecileri kapsadığı görülmektedir. Bu kapsamda İstanbul'da, sağlık, gıda, mesken ve muhacir ve savaştadelerin çocukları için darüleytam ve darülacezeye yardım yaptıkları görülmektedir.

⁶¹⁹ BOA, BEO, 4595-344599.

⁶²⁰ BOA, BEO, 4598-344788.

⁶²¹ BOA, BEO, 4672-350376.

⁶²² *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921.

⁶²³ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1921.

⁶²⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

Amerika Birleşik Devletleri eliyle yapılan yardımlar sadece Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından yapılmamış, Amerika’da yaşayan Türk ve Müslümanlar da Anadolu’nu içinde bulunduğu zor duruma kayıtsız kalmayarak yardım faaliyetlerine bulunmuşlardır. Nakdi olarak yapılan bu yardımlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilerek, dolaylı da olsa mültecilere ulaşmıştır. New York’ta kurulan ve bu şehirde yaşayan Türkler Anadolu’da yaşayan soydaşlarına yardım etmenin çaresini Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla yapmakta bulunmuşlardır. Öğrenci ve bütün tüccarlarından oluşan bir cemiyet oluşturmuşlardır. “*Turkish Relief Committee of America (Amerikan & Türk Muavenet Komisyonu)*” adıyla 1921 yılında kurulan cemiyet, Amerika’da yaşayan Türklerin topladığı bağışlar ile yardımda bulunmuştur. 1921 yılı sonlarına doğru Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hesabına 211.75 dolar para göndermiştir. Aynı cemiyet, 1920 – 1921 yılları arasında Amerika’ya sefer yapan Gülcemal Gemisi vasıtasıyla Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’ne de ihtiyaç malzemeleri ve nakdi yardımda bulunmuştur. New York kentinde yaşayan ve soydaşlarının kilometrelerce uzaktan acılarına ortak olmaya çalışan heyet için malzemeleri teslim alan Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey bir teşekkür mesajı yayınlamıştır⁶²⁵.

Amerika’nın Philadelphia şehrinde yaşayan Türkler ise, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* vasıtasıyla 100 sterlin ve 14 şillin yardım göndermiştir. Philadelphia İslam Cemiyeti Başkanı Süleyman Yaşar Bey tarafından cemiyeti adına 400 dolar gönderilmiştir⁶²⁶. Yine Amerika’daki Massachusett Eyaleti dâhilinde bulunan Peabody şehri Müslümanlarından da 1600 dolar Hilâl-i Ahmer Ankara temsilciliğine havale edilmiştir⁶²⁷. Amerika’nın Massachusett eyaletinde yer alan Winchester⁶²⁸ şehrinde oluşturulan *İhvan-ı İslamiye Cemiyeti* tarafından 1922 yılında Ramazan ayı münasebetiyle bir araya gelen Türk ve Müslümanlar bir

⁶²⁵ BCA, 272.0.0.0.12, 39-33-20.

⁶²⁶ Mehmet Çanlı, “Detroit Kızılay Merkezi ve Amerika’daki Türklerin Kızılay’a Yardımları”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan)*, Yıl XXXI/1-2, Ankara, 1995, s. 84.

⁶²⁷ OHAM, 15 Kasım 1922, sayı 5, s. 110.

⁶²⁸ Winchester şehrinin isminin bu şekilde olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*’nın 15 Ağustos 1922 yılında yayınlanan 12. Sayısının 269-270 numaralı sayfalarında yer alan “*Hilâl-i Ahmer’e Dıştan Gelen Yardımlar*” başlıklı haberde, “*vusister*” şehrinde kurulan İhvan-ı İslamiye Cemiyeti’nin toplantısında konuşma yapan Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Fatma Hanım’ın yardımların toplanmasında konuşmasının etkili olduğundan bahsedilmektedir. Bahsi geçen “*Vusister*” şehrinin Harvard Üniversitesi yakınlarında olması gerektiğini varsayarak araştırma daraltıldığında, telaffuz olarak bu yazıma en yakın yerin “*Winchester*” şehri olabileceği düşünülmektedir.

toplantı teşkil etmişlerdir. Bu toplantıda konuşma yapan Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Fatma Hanım, Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu anlatması üzerine, dinleyenlerin üzerinde derin bir teessür yaratmış ve kısa sürede 806 dolar yardım toplanmıştır. Bu para daha sonra çek haline getirilerek Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderilmiştir⁶²⁹. Farklı zamanlarda Amerika'da yaşayan Müslümanlar ve Osmanlı vatandaşları tarafından Anadolu'daki soydaşları ve dindaşlarına yardımlar devam ettiği görülmektedir. Philedephia kentinde yaşayan Türk ve Müslümanların organize ettiği bir toplantıda 430 dolar bağış toplanmıştır. Chicago kentindeki bir yardım kampanyasının da ise 289 dolar toplanarak Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla Anadolu'daki felaketzedeler ve mültecilere yardım etmek için gönderilmiştir⁶³⁰.

5.1.3.2. İtalyan Yardımları

Batı Anadolu'da yaşanan işgaller sadece Yunanistan tarafından gerçekleştirilmemiş, daha öncesinde Güney Batı Anadolu toprakları İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. Ancak İtalyanların işgali halk üzerinde Yunan işgalinin yarattığı infiali yaratmamış, hatta pek çok insanın bulunduğu ortak fikir "*İtalyanların Türklere karşı çok iyi davrandığı*" şeklindedir⁶³¹. İtalyanlar hakkındaki bu görüş birliğinin mimarı İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'nın uygulamış olduğu politikanın etkisi büyüktür. Sforza'nın Antalya'yı işgale hazırlanan birliklere "*halka karşı iyi davranmalarını ve baskı yapmamalarını*" tavsiye etmesi, Antalya ve işgal edilen diğer yerlerde İtalyanların dikkat ettiği en önemli politika olmuştur. Bu politikanın bir sonucu olarak İtalyan işgaline uğrayan bölge halkı ve yöneticilerinin işgallere karşı bir tepki vermemesi en önemli göstergesi olmuştur. Yunan işgallerine karşı direniş sergileyen Müslümanlar, İtalyan işgaline karşı direnmek yerine Yunan işgaline karşı bir kurtarıcı gibi görmesi, İtalya'nın bölgede uyguladığı politikaların bir sonucu olmuştur. Yunan işgalinin sertliği acımasızlığı bölge Müslümanlarını bir başka gücün yanına itmektir. Bunun yanında İtalyan işgal idaresinin halka iyi davranması, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler sunması İtalyanlara duyulan

⁶²⁹ OHAM, 15 Ağustos 1922, sayı 12, s. 269-270.

⁶³⁰ Mümin Yıldıztaş, "İşgal İstanbul'u Yardım Kuruluşları", *Toplumsal Tarih*, Sayı, 159, İstanbul, 2007, s. 59.

⁶³¹ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan ilişkileri*, ATAM, Ankara, 2002, s. 131.

sempatiji artırmıştır. Sforza'nın, İtalyan Başbakanlığı'na göndermiş olduğu mektupta açıkça, "*Türklerin İtalyanlara olan sempatileri, Yunanlılara karşı oldukları içindi*" tespitinde bulunuyordu⁶³².

Aslında Türklerin İtalyanlara karşı düşmanca bir tavır takınmamasının nedenlerinden biri de hâkim oldukları yerlerde işgalci gibi davranmamalarıydı. Yunan kuvvetlerinin işgal sahasındaki acımasız tutumu karşısında, İtalyanların kendilerine değer veren tutumlarından etkilenmişlerdir. Hatta Yunan işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalan bazı yerler, İtalyanlara başvuruda bulunarak şehrin İtalyanlar tarafından işgal edilmesini istemişlerdir. 22 Mayıs 1919'da Aydın şehri adına bir heyet İtalyanların Yunanlılardan önce Aydına gelmelerini talep etmiştir. Albay Ciano, Aydın heyetine gönderdiği yazıda; "*Aydın'ı işgal etmenin şimdilik mümkün olmadığını*" bildirmiştir⁶³³.

Batı Anadolu halkının Yunanlılara karşı İtalyanları yeğlemesinin temel nedeni canlarını ve mallarını koruma arzusu olduğu açıkça bellidir. İtalyanlar halkın, eksiklerini iyi bildikleri için bundan en iyi şekilde yararlanmayı bilmişlerdir. Okul, hastane, postane, gibi kurumlar ile halka hizmet vermiş, bunun yanında kendi propagandasını da yapmıştır. Ayrıca İtalyan işgal bölgelerinde Yunanlılara karşı teşkilatlanan ve direniş gösteren Kuvâ-yı Milliye'ye göz yumulması ve Yunan işgalinden kaçan mültecilere kapılarını açması bölge Müslümanlarının nezdinde önemli bir hamledir. Tabi ki, bu durum Türklerin

⁶³² Halkın İtalyan işgaline karşı silahlı mücadele vermemesinin nedenlerinden biri de Osmanlı Hükümeti'nin, silahlı direnişi tasvip etmemesi olarak gösterilebilir. Ancak Türkler Hükümetin bu tavrına rağmen Yunanlılara karşı silahlı direniş göstermesi başka dinamiklerin olduğunun kanıtıdır. Oysa ki çok değil daha sekiz yıl önce yaşanan Trablusgarp Savaşı'nda mücadele edilen İtalyanlara karşı Türk aydınlarının güveni olduğu da söylenemezdi. Milli Mücadele döneminde İtalyanlara karşı böyle bir tutumun olmaması, İtalyanların bu dönem uyguladıkları politika ile ilgiliydi. Aslında İtalyaların bu tutumu kendilerinin de yararına olarak görünüyordu. İtalyanlar için pek faya sağlamayacak olan bir bölge direnişi en son isteyecekleri şey olmalıydı. Yunanlılar gibi işgallerini kanlı bir şekilde ve zorbalıkla kabul ettirmek istemeleri durumunda Türkleri kendilerine karşı direneceklerini çok iyi bildikleri söylenebilir. Nitekim Trablusgarp'ta bunu tecrübe eden İtalyanlar politikalarını u tecrübelerine dayandırdıkları söylenebilir. İşgal döneminde Söke'de bir konuşma yapan İtalyan Teğmen Luca şunları söylemiştir: "*Bir memleket kalben fethedilmelidir. Biz, Trablusgarp'ta bunun tersini yapmakla büyük bir hata yaptık ve bunun acısını hala çekiyoruz.*" Bk. Çelebi, *a.g.e.*, s. 133.

⁶³³ Mevlüt Çelebi; Yunan ilerleyişi karşısında, Yenipazar'dan, Han, Derecik, Hamzabâli, Dereköy, Çöhlhan köyleri, Çine'den Bozdağan, Karacasu köyleri, Isparta mitingindeki halkın bir kısmı, Açıpayam, Garbi Karaağaç, Acıbadem köylerinden İtalyan işgal kuvvetlerine yazılan, Yunanlılardan önce köylerinin İtalyanlar tarafından işgal edilmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Bk. Çelebi, *a.g.e.*, s. 137.

İtalyanlara hayranlığı nedeniyle değil, dönemin şartlarında “*ehven-i şer*” olduklarından kaynaklandığı açıktır.

İtalyan işgal kuvvetleri ile halk arasında oluşan karşılıklı güven duygusu ve özellikle İtalyanların mültecilere ve halka sağlık ve gıda yardımı yapması ile daha da gelişmiştir. İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni, Yunan işgal sahasından kaçarak İtalyan işgal mıntikasına sığınan Müslüman mültecilere insaniyet namına yardım edilmesini bölge komutanlarında bildirmiştir. İtalyanlar, kendilerine sığınan Müslüman mültecilerin çok zor şartlar altında olduklarını görmeleri üzerine her türlü yardımda bulunmuşlardır. Mesken sıkıntısı nedeniyle açıkta kalan ve sığınacak yeri olmayan yaklaşık 20 bin mülteciye İtalyan askeri birlikleri un ve galeta yardımında bulunmuşlardır. Ayrıca Şubat 1920’de mültecilere 1500’den fazla battaniye ve bir kamyon et dağıtmışlardır⁶³⁴.

Anadolu Sefer Kuvveti Komutanı General Bongiovanni, 18 Temmuz 1919 tarihinde Aydın Belediye Başkanı ve Hilâl-i Ahmer Şubesi Başkanını huzura kabul etmiş ve görüşmede Türk yetkililer, İtalyan askerinin mültecilere göstermiş olduğu alakadarlık ve insancıl davranışlarından dolayı teşekkür etmiştir. *Menteşe Gazetesi*’nin yayınlamış olduğu bir yazıda İtalyanların tutumu için “*şâyân-ı şükran*” ifadeleri yer alırken, Çine’deki İtalyan askerlerinin ekmeklerini mülteciler ile paylaştığından bahsedilmektedir⁶³⁵. Aydın’daki Yunan zulmünden kaçarak Çine’deki işgal kumandanlığı mıntikasına sığınan 5000 mülteci adına 30 mülteci ve Türk yetkilinin imzasıyla gönderilen mektup ile teşekkür edilmektedir. 26 Ağustos 1919 tarihli Denizli Heyet-i Milliyesi de, Antalya’daki İtalyan işgal kumandanlığına gönderdiği bir telgraf ile “*Aydın felaketzedegânına karşı gösterilen hidemât-ı insaniyye ve muavenet-i ulviyeden dolayı*” teşekkür edilmiştir⁶³⁶.

5.1.3.3. Müslüman Devlet ve Toplulukların Yardımları

Milli Mücadele döneminde işgaller nedeniyle ve Osmanlı Hükümeti’nin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı Anadolu Müslümanları zor durumda kalmıştı. Yaşanan bu elim hadiseler Türklerin kurduğu cemiyetler ve basın yayın organları aracılığıyla dünyaya duyurulmaya çalışılıyordu. Nitekim 1911, yılı

⁶³⁴ Çelebi, *a.g.e.*, s. 138.

⁶³⁵ Çelebi, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s. 140.

sonrası sadece Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet göstermeyerek, Müslümanların ve Türklerin yaşadığı yerlerde şubeler açan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Anadolu'nun yardım çağrılarını doğrudan dindaş ve soydaşlarına ilettiği görülmektedir. İşgaller karşısında etkisiz kalmaya başlayan Hilâl-i Ahmer şubeleri kendi varlıklarını koruyamaz hale gelince üstüne üstlük kaybedilen topraklardaki şubelerin varlıkları da yitirilmiştir. Hilâl-i Ahmer bu durum karşısında gelirlerinde ve aidatlarında aksaklık yaşamaya başlamasına neden oldu. 1919-1920 yılları Hilâl-i Ahmer'in maddi açıdan en çok sıkıntı yaşadığı dönem olmuştur⁶³⁷.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve düzenli ordunun kurulması ile halkın üzerindeki ümitsizlik kırılmış, kurtuluşa daha da inanılır olmuştur. Bu gelişimlere bağlı olarak Hilâl-i Ahmer'in gelirlerinin de arttığı görülmektedir. 1919 yılı itibariyle 1.383.000 lira olan cemiyetin toplu parası, bu süre içinde 1.403.533 lirası yurt dışından olmak üzere 1.750.333 lira toplamıştı⁶³⁸. Yurt dışında toplanan yardımların büyük bir kısmı Hilafet makamına gönül bağı olan Müslümanlardan ve yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşlarından geliyordu. Mısır Müslümanları adına Mısır Kızılay'ı Anadolu'da Yunan işgali nedeniyle yerinden olan muhacir ve mültecilere yardımda bulunmak adına Hilâl-Ahmer Ankara Temsilciliğine 186.257 lira göndermiştir. Hindistan Hilafet Komitesi ve Hint Kızılay Cemiyeti, 55.439 lira yardımda bulunmuştu. 95.084 lira ise yurt dışında yaşayan Türk ve İslam cemiyetleri aracılığı ile gönderiliyordu⁶³⁹.

Yurt dışında toplanan yardımların büyük bir çoğunluğu, Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderilirken, bir kısmı da İstanbul temsilciliğine gönderiliyordu. Şüphesiz TBMM'nin açılması ile Milli Mücadele'nin merkezi haline gelen Ankara, Müslümanlar için Anadolu'daki muhatap haline gelmişti. İlerleyen zamanlarda, İstanbul Hilâl-i Ahmer merkezinin sınırları İstanbul ve çevresi ile sınırlıyken, Ankara temsilciliği ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Roma'da bulunan Galip Kemalî (Söylemezoğlu), Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu 28 Temmuz 1920 tarihli telgrafında, Hint Müslümanları tarafından toplanan 2.000 İngiliz lirasını teslim aldığını bildiriyordu. Roma Hilâl-i Ahmer Şubesi'ne yapılan yardım, bizzat Hint Hilafet Komitesi Başkanı tarafından

⁶³⁷ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 268.

⁶³⁸ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 269.

⁶³⁹ Çapa, *Kızılay Cemiyeti...*, s. 71.

elden teslim edilmişti. Galip Kemalî Bey, muhacir ve mültecilerin sıkıntılı olduğu bölgelerde yardımda bulunan Eskişehir temsilciliğine mevcut yardımları göndermeye mecbur olduğunu, Roma Hilâl-i Ahmer Cemiyeti mühürlü makbuzu en kısa zamanda Ankara'ya göndereceğini yazıyordu⁶⁴⁰. Yurtdışı yardımların bazıları da İstanbul'da bulunan Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderiliyordu. Ancak gönderilen yardımlar her ne kadar İstanbul'a gelmiş olsa da muhatabı Mustafa Kemal Paşa olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Hilâl-i Ahmer temsilciliğine, Sakarya zaferinden sonra Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından "Anadolu'daki mecruh ve hastalara" yardım etmek için 5.000 İngiliz lirası gönderilmiştir. Ancak İstanbul temsilcisi Hamid Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, Mısır Hilâl-i Ahmer cemiyeti tarafından posta yolu ile gönderilen yardımın teslim alındığını ve Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine gönderileceğini bildiriyordu⁶⁴¹. Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, farklı zamanlarda göndermiş olduğu toplam 25.140 lira civarındaki yardımı Anadolu'da bulunan muhacir, mülteci, yaralılar ve şehit ailelerinin yaralarını sarmaya yardım etmiştir⁶⁴².

Milli Mücadele döneminde Anadolu'da yaşayan Müslümanlara yardım eden en önemli grup ise Hint Müslümanlarıydı. Daha önceleri Trablusgarp ve Balkan Savaşları sürecinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yanında olan Hindistan Hilafet Komitesi, Milli Mücadele döneminde de yardımlarına devam etmiştir. 20 Nisan 1920 tarihinde Hariciye Nazırı ve eski Hilâl-i Ahmer Reisi olan Ferit Paşa vasıtasıyla 1.267 İngiliz lirası yardımda bulunmuşlardır⁶⁴³. Londra'da bulunan Müslüman Hintlilerin lideri Emir Ali tarafından aynı yıl Sakarya Savaşı öncesi 7.000 İngiliz lirası gönderilmiştir. Ayrıca Hindistan Hilafet Komitesi Başkanı tarafından 1921 yılı içinde 1.500 İngiliz lirası daha gönderilmiştir⁶⁴⁴. 1919-1922 yılları arasında Hindistan Hilafet Komitesi ve Hint Hilâl-i Ahmer Heyetinden Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine 241.696 lira yardımda bulunmuşlardır⁶⁴⁵. Hint Müslümanlarının Milli Mücadele döneminde göstermiş olduğu fedakârlık Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından unutulmamış ve Hindistan

⁶⁴⁰ Bilal N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar, Cilt I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 79.

⁶⁴¹ Çapa, *Kızılay Cemiyeti*, s. 72.

⁶⁴² *OHAM, 15 Ekim 1922, sayı 14*, s. 47-48.

⁶⁴³ *Hadisat, 24 Nisan 1920*

⁶⁴⁴ *OHAM, 15 Eylül 1921, s. 5.*

⁶⁴⁵ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 293.

Hilafet Komitesi riyasetine teşekkür edilmiştir⁶⁴⁶. Hint Müslümanlarının yardımları sadece maddi boyutta kalmamıştır. Fransa’da bulunan Hindistan Hilafet Komitesi Reisi Muhamed Ali Bey⁶⁴⁷, mülteci ve muhacirleri İzmir’de yerinde görmek ve beraberindeki yardımları dağıtmak için oluşturulan heyetin İzmir’e girmesi için Yunan işgal idaresine başvurmuştur. Ancak şehre girişlerinde pasaport uygulamasına tabi olacakları bildirildiği için konuyu Osmanlı Hilâl-i Ahmer Reisi Doktor Besim Ömer Bey’e bildirmiştir. Durumu Hariciye Nezareti nezdinde yapılacak girişimler ile gerekli izinlerin alınmasını ve bu konuda yardımcı olunmasını istemişse de başarılı olunamamıştır⁶⁴⁸. Hint Müslümanlarından gönderilen yardımlar doğrudan mülteci ve muhacirlere gönderilmiş olmasa da, bu konuda muhacir ve mültecilerin en büyük destekçisi olan Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Dolaylı olarak bahsi geçen yardımlardan Batı Anadolu mülteci ve muhacir kabileleri yararlanmıştır. Hindistan Hilafet Komitesi toplamda 781.570 Türk lirası, 122.000 İngiliz lirası göndermiştir. Hindistan’daki muhtelif yerler ve Müslüman gruplardan da 254.038 Türk lirası ile 8.252 İngiliz Lirası yardım gelmiştir. Yapılan Hint yardımlarının toplamı 1.035.608 Türk lirası; 130.250 İngiliz lirasına ulaşmıştır⁶⁴⁹.

Yurtdışında yaşayan Türk ve Müslümanlar yaşadıkları bölgelerde kurdukları yardım örgütleri vesilesiyle pek çok kez Anadolu’daki muhacir ve mültecilere yardım eli uzatmışlardır. Tunus Meşrutiyet Ahrâr Fırkası azalarından Salih Ferhat Bey başkanlığında kurulan Hilâl-i Ahmer Komitesi, 1922 yılı başlarından itibaren Anadolu için yardım toplamaya başlamıştır. Tunus’ta yayın yapan “*El-vezir*” ve “*Es-Sevab*” gazeteleri Anadolu’da ki Müslümanlara yardım çağrıları yaparken, yardımlar hakkında makale ve haberlere de sıklıkla yer veriyordu. Şubat 1922 tarihli “*El-Yesir*” Gazetesi, Türk Hilâl-i Ahmer’ine her Müslümanın yardım etmekle mükellef olduğunu, “*Hilâlin kurtuluşu ve terakkisi*

⁶⁴⁶ *Vakit*, 21 Ekim 1921.

⁶⁴⁷ Londra Barış Konferansı’nın başladığı sırada Hindistan’dan yola çıkan bir heyet 1 Şubat 1920 yılında Bombay kentinden ayrılmıştır. Hindistan Hilafet Komitesi adı verilen heyetin başkanlığını Muhammed Ali Bey yapmaktadır. İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre gibi ülkeleri gezerek Türklerin hakkı ve Halifeliğin konumu ile ilgili lobicilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Muhammed Ali Bey Avrupa’da bulundu süre içinde Anadolu ile temas halinde olmuş, Hilâl-i Ahmer pe çok maddi yardımda bulunmuştur. Bk. Azmi Özcan, *Panislamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere, (1877-1924)*, İSAM yayınları, Ankara, 1994, s. 240.

⁶⁴⁸ KA, 615/73.

⁶⁴⁹ Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s. 105.

olmdıkça, kurtuluş ve terakki yoktur” diyerek halkı yardıma çağırıyordu⁶⁵⁰. 17 Mart 1922 tarihinde “*Es-Sevab*” Gazetesi, Anadolu’daki yardıma muhtaçlar için toplanan Tunus yardımının 12.441 Frank’a ulaştığını yazıyordu. Ayrıca Tunus Müslümanları, Hilâl-i Ahmer’e yardım etmek için bir tiyatro oyunu tertip etmişlerdir. Hilal Tiyatro Kumpanyası tarafından “*Selahattin Eyyubi*” adlı bir oyun sahnelenmiş ve geliri Hilâl-i Ahmer’e bağışlanacağı vurgulanmıştır⁶⁵¹.

Beyrut Müslümanları ve Beyrut Hilâl-i Ahmer’i tarafından *Türk Mecrûhlarına Muâvenet Komisyonu*” adında bir yardım örgütlenmesine gidilerek, Anadolu’da düşman işgali nedeniyle zor durumda olan Müslümanlara yardım toplamaya başlamışlardır. Komisyon toplamış olduğu yardımları Ankara Hilâl-i Ahmer temsilciliğine 6.900 Türk lirasını dört taksitte göndermişlerdir. “*İslam Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa taht-ı himâye ve riyâsetinde bulunan Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti’ne*” 1.000 Türk lirası gönderildiği belirtiliyordu⁶⁵².

Bulgaristan ve Kıbrıs’ta yaşayan Türklerin de Anadolu’daki halka yardım ettikleri görülmüştür. Bu bölgelerde yaşayan Türkler oluşturdukları yardım cemiyetleri vesilesiyle yardım toplamışlardır. Bulgaristan’da Cuma’i Bâlâ’da kurulan Hilâl-i Ahmer Komisyonu, Milli Mücadele süresi boyunca yaklaşık 8.000 leva yardım toplamıştır. Varna’da yaşayan Türklerden 40.495 leva ve 23.14 Osmanlı lirası, Eskicuma Müslümanlarından 30.000 leva, Filibe Müslümanlarından 425 Osmanlı lirası, Karınabad’dan 16.590 leva yardım toplanarak Anadolu’ya, Hilâl-i Ahmer’e temsilciliğine gönderilmiştir⁶⁵³. 1922 yılı içerisinde *Bulgaristan Muallimin-i İslamiyye Cemiyet-i İttihadiyesi*, Filibe bölgesinden 4.200 kuruş, Eski Zağra’dan 884.22 Osmanlı lirası, Yeni Zağra’dan 415.63 Osmanlı lirası, Kızanlık’tan 2.194.37 Osmanlı lirası, Yanbolu Hilâl-i Ahmer Derc-i İâne Komisyonu Başkanı Hasan Fehmi Bey tarafından ve Bahaeddin Bey aracılığı ile 29.410 leva Hilâl-i Ahmer’e gönderilmiştir⁶⁵⁴. Bugaristan’da yaşayan Türklerin Anadolu’ya göndermiş olduğu yardımlar gönderilmeye devam etmiş, Kızanlık Kasabası’ndan 1.050 Osmanlı lirası, Aydos’a bağlı Salihye Köyü halkından 14.080 kuruş, Yenipazar’ın Kayfi

⁶⁵⁰ Çapa, *Kızılay Cemiyeti*, s. 72.

⁶⁵¹ OHAM, 15 Nisan 1922, s. 179.

⁶⁵² OHAM, 15 Haziran 1923, s. 281.

⁶⁵³ Çapa, *Kızılay Cemiyeti*, s. 74.

⁶⁵⁴ Çapa, *Kızılay Cemiyeti*, s. 74.

Köyü'nden 32.895 kuruş, Zıstovi Kasabası'ndan 2.564 kuruş ve Razgard'dan 5.000 kuruş yardım toplanarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Bulgaristan ve çevresinde yaşayan Müslümanların yardımını 1924 yılına kadar devam etmiştir. Özellikle Lozan Barış Antlaşması sonrası Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunda, yapılan yardımların katkısı çok olmuştur.

Kıbrıs'ta yaşayan Türkler de Milli Mücadele döneminde Anadolu'da yaşanan elim olaylara karşı kendilerini sorumlu hissederek Anadolu'daki muhacir, mülteci ve savaştanelere yardım etmiştir. *“Bütün malını ve canını feda eden Anadolu Mehmetçiğinin beşikte, eşikte kalan yavrusunu koruyup büyütme için, Cuma ve bayram günleri Hilâl-i Ahmer menfaatine yeryüzündeki bilumûm Müslümanların cem-i îâneye mübâşeretleri müdafaa-i istiklâl namına en büyük ve mukaddes bir vazife-i milliyedir”* sözleri ile Kıbrıs Müslümanları yardıma davet edilmiştir⁶⁵⁵. Bu çağrılara kulak veren Kıbrıs Türkleri yardımlarını hızlı bir şekilde toplayarak Anadolu'ya göndermişlerdir. Magosa Kazası'nda kurulmuş olan *“Işık Derneği”*, 3 İngiliz lirası, 3 şilin, 6 pens, gönderilmiştir. Kıbrıs Türk Ocağı ve Hürriyet Kulübünün vermiş oldukları bir müsamerenin hasılatı olan 12 İngiliz lirası toplanarak Anadolu'ya havale yapılmıştır⁶⁵⁶.

1923 yılı içinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Beynelmillel Kızılhaç Komitesi arasında yapılan antlaşmaya göre İslam ülkelerinden toplanacak olan yardımlar Kızılhaç Komitesi eliyle Hilâl-i Ahmer'e teslim edilecekti. Ancak yardımların başka amaçlar ile kullanılmaması için sadece tahrip olmuş Anadolu'daki mesken inşasında kullanılması, halkın iskânı için kullanılması şartı konulmuştur. İstanbul'daki Kızılhaç Komitesi Başkanı Burnier, Siyam'ın (Tayland) başkenti Bangkok'ta yaşayan Müslümanlar eliyle toplanan 35.246.60 İngiliz lirasını 9 Haziran 1923'te Hilâl-i Ahmer'e havale etmiştir⁶⁵⁷.

5.1.4. Sivil Toplum Örgütleri ve Halk Tarafından Yapılan Yardımlar

İzmir'in işgali bütün yurttaki derin bir üzüntü ve heyecan yaratmasının yanında, işgaller karşısında perişan bir halde kalan Müslümanlar hakkındaki haberler yurt çapında üzüntüyü misli ile artırıyordu. Özellikle Yunan ordusunun

⁶⁵⁵ OHAM, 15 Ağustos 1922, s. 272.

⁶⁵⁶ OHAM, 15 Ocak 1923, s. 289.

⁶⁵⁷ OHAM, 15 Haziran 1923, s. 281.

Müslümanlara karşı tavrı, derin psikolojik travmaları beraberinde getirmiş, gazete haberlerinde yer alan bilgiler üzüntünün bütün yurda yayılmasını sağlamıştır. İşgaller karşısında canlarını kurtarmak için, pek çok şeyi geride bırakarak güvenli bölgelere sığınan mültecilerin hali, gittikleri yerlerdeki halkı da etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşının izleri henüz silinmemişken, ekonomik olarak yurt çapında sıkıntıların yaşandığı dönemde, mülteciler meselesi, halkın zor şartlar ve kısıtlı imkânlarla da olsa yardım etmesine engel olamamıştır.

Batı Anadolu mültecilerinin sığındığı yerlerin başında gelen İstanbul yardımların merkezi konumunda bulunmuştur. Şüphesiz mültecilerin sığındığı bölgelerin halkı kendi imkânları dâhilinde yardımda bulunmuşlardır. Ancak bu yardımların büyük bir kısmı İstanbul'da yaşayan halkın ve sivil toplum teşkilatları çabaları ile sağlanmıştır. Mültecilerin en fazla olduğu 1919 yazı itibariyle ihtiyaçlarının fazla olması ve pek çok sıkıntıyı beraberinde yaşamaları nedeniyle Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Mehmet Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. “*Muhâcirîne Muavenet Komisyonu*” adıyla kurulan heyet, İzmir mültecileri kapsamında bulunan bütün Batı Anadolu mültecilerine yardım etmeyi amaçlamıştır. Damat Şerif Paşa riyasetinde oluşturulan komisyonun Muhâcirîn Müdüriyeti ile imzalanan bir protokol ile ortak hareket kararı alınmıştır. Buna göre komisyon Batı Anadolu mültecilerinin ihtiyacı olan malzemeleri ve nakit parayı toplamak için organizasyonlar gerçekleştirmiştir⁶⁵⁸.

Şerif Paşa Komisyonun çalışmalarını anlatmak üzere gazeteye verdiği bir demeçte, komisyon kurulmadan önce toplanan yardımların nereye ve nasıl kullanıldığına dair halkın bilgisi olmadığı için yardım vermektan çekindiklerini belirtiyordu. Özellikle farklı kurumların mülteciler için topladığı yardımların sıklığı halkın yardımlara sıcak bakmasını engellediğini bu nedenle kendilerinin yardım konusunu tekrar ele alarak bir sistem dâhilinde toplanacağını belirtiyordu. Kurulacak sistemde, şehirdeki her aileden her 10 ayda en fazla 5 lira, en az 100 kuruş toplanacak ve başka yardım talep edilmeyecekti. Şerif Paşa bu sayede halkın üzerine de yük binmeden iane toplama işini daha kolay gerçekleştireceğini düşünüyordu⁶⁵⁹. Cemiyet bu şekilde iane toplamaya başlayalı henüz iki hafta olmasına rağmen 2600 lira yardım toplanmıştır. Ayrıca komisyonun yardım talebine karşılık veren İtibar-ı Milli Bankası mültecilere yardım için 1000 lira

⁶⁵⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1921.

⁶⁵⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

vermiştir. Ardından Selanik Bankası’da 1500 lira yardımda bulunmuştur⁶⁶⁰. Toplanan yardımların nerede kullanıldığını da belirten Şerif Paşa, asıl arzularının mültecilerin yerlerine sevk edilmesi olduğunu ancak sevk işleri başlayana kadar toplanan yardımın özellikle tıbbi malzemelere ve gıda malzemeleri için kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul’a sığınan mülteci ve muhacirlerin ekonomik faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak için sanayilerde istihdamlarını gerçekleştirmişlerdir. Yetişkin erkekler, taş ocakları, hereke fabrikası ve amelelik yapma üzere istihdam edilmişlerdir⁶⁶¹.

Özellikle İstanbul, I. Dünya Savaşı’ndan beri yoğun bir şekilde göç hareketine maruz kalmıştır. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde görülen göçmen kabilelerinin büyük bir kısmı İstanbul’a sığınmaktaydı. Vilayet-i Şarkiyye’de yaşanan Rus işgali daha sonra görülen Batı Anadolu’daki Yunan işgali, İstanbul’u bir mülteci ve muhacir kampına çevirmiş, çok sayıda muhtaç mülteci kötü şartlar altında yaşamalarına rağmen hayatta kalmanın rahatlığına erişmişlerdir. Mülteci ve muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için İstanbul Hükümeti, Hilâl-i Ahmer ve yabancı devletlerin, imkânları dâhilinde yaptıkları yardımların yanında hayır kuruluşları da oluşturularak yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

“*Muhâcirîn-i Müslimeye Muavenet Komisyonu*” adında bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun amacı, düşman işgalleri karşısında zor durumda kalan muhacir ve mültecilere yardımda bulunmak ve yardım toplamak olarak belirlenmiştir⁶⁶². Müslüman mültecilere ve muhacirlere yardım etmek için faaliyet gösteren komisyonun azaları ve reisi hükümet tarafından seçilecekti. Yardımları genel itibariyle bağış yoluyla toplamak ve dağıtımını sağlamak için organizasyonlar hazırlanacaktı.

Komisyon bu işleri gerçekleştirirken tek başına hareket etmeyecek, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ile birlikte çalışacaktı. Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü’nün aynı zamanda komisyonun fahri başkanı olmasına karar verilmiştir. Komisyon yardım, hibe ve vasiyet yoluyla topladığı paraları ve malları, muhacir ve mültecilerin ihtiyaçlarına bağlı olarak gerekirse nakde çevirerek mültecilere

⁶⁶⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 27 Temmuz 1921.

⁶⁶¹ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

⁶⁶² Komisyon çalışmaları için bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre komisyonun görev ve yetkileri belirlenmiştir. Komisyon yardım dağıtmak ve muhacirleri sevk ve iskânı ile ilgilenmek ve yardımların toplanmasını temel görevi olarak belirlemiştir. Bk. BCA, 272.0.0.0.12 – 38-31-10.1

yardımda bulunmak için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'ne nakdi yardımda bulunabilecekti. Komisyon tarafından organize edilen müsamere, konser, müsabaka, sergi gibi etkinliklerden elde edilen paraları da muhacir ve mültecilerin iskânı, iaşesi, sevki veya ziraat ve sanayi üretimine teşvik etmek amacıyla kullanılmak üzere Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne teslim edecektir⁶⁶³. Toplanan yardımların miktarı ölçüsünde mültecilerin ihtiyaçları karşılanacak, yapılan harcamalar ise her ayın sonunda komisyon tarafından hazırlanan bir cetvel ile yayınlanacaktı. Komisyon bünyesinde istihdam edilen çalışanlar için gelirin yüzde onunu geçmemek kaydıyla harcama yapılabilecek ancak harcama kalemlerinin komisyon kararıyla onaylaması gerekecekti⁶⁶⁴.

Mülteci akınının en yoğun olduğu dönemde Anadolu'daki durum bütün yurt çapında derin bir üzüntüye neden olmuştur. İstanbul'a sığınan mültecilerin anlattıkları ve basına düşen mültecilerin hali karşısında yardım faaliyetleri organize edilmeye başlanmıştır. Mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve bir nebze de olsa yaralarını sarmak amacıyla Gülhane Parkı'nda bir eğlence tertip edilmesi planlanmıştır. Hilâl-i Ahmer Hanımları İstanbul'un önde gelen aileleri ve bireyleri ile bir müzakere yaptıktan sonra organizasyonu hızlandırmışlardır. Hilâl-i Ahmer'in etkin rol oynadığı organizasyon için bir tertip komitesi oluşturulmuştur. Şehremini Cemil Paşa başkanlığındaki heyete, Ayan'dan Mustafa Reşit Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Haydar Rıfat Beyler katılmışlardır. Hanımlar Heyeti'nin başkanlığını da Ayandan merhum Şükrü Paşa'nın eşi Necibe Hanımefendi yapacaktır⁶⁶⁵.

3 Ağustos 1919 tarihinde Fehime Sultan'ın katılımı ile gerçekleşecek olan Gülhane eğlencesi sabah erken saatlerde başlayıp gece geç vakte kadar sürmesi planlanmıştır. Elli kişilik bir dans ekibi tarafından gerçekleştirilecek dansların yer alacağı eğlencede, ayrıca hanımlar korosu tarafından bir konser, İtilaf Devletleri'ne ait bandolarının ve mehteranın gösterisi ve daha pek çok oyunun sahneleneceği ilan edilmiştir. Resmi başvuruları ve izinleri tamamlanan⁶⁶⁶ müsamere biletlerin Cağaloğlu'nda bulunan cemiyet binasından temin edileceği bildiriliyordu⁶⁶⁷. Ancak hazırlıkları tam anlamıyla sağlanamadığı ve daha geniş

⁶⁶³ BCA, 272.0.0.0.12 – 38-31-10.2

⁶⁶⁴ BCA, 272.0.0.0.12 – 38-31-10.3

⁶⁶⁵ *Tasvir-i Efkâr*, 10 Temmuz 1919.

⁶⁶⁶ BOA, *DH.İ.UM*, 11-4, 6/82.

⁶⁶⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 24 Temmuz 1919.

kapsamlı bir eğlence düzenlenmek istendiği için tarih değiştirilmiş, 8 Ağustos 1919 tarihine ertelenmiştir. Organizasyon’da Hilâl-i Ahmer kadınlarının da etkin rol oynadığı görülmektedir. Mevcut programa yeni etkinlikler eklenerek kapsamı daha da genişletilmiştir. Bahriyeli gençlerin jimnastik gösterisi, karikatürist Cemil Bey’in karikatür ve resim sergisinin yanında nükteci Borazan Tevfik Bey monologları ile sahnede olacağı belirtilmiştir⁶⁶⁸.

“Bugün icra kılınacak müsamereye rağbet bir vazife-i vataniyedir” ifadeleri ile Gülhane Parkı’na halk davet edilmiş ve “*mezkûr müsamereye rağbet ve şitab eylemek her Müslüman ve Türk için dini ve milli bir borçtur*” sözleri ile müsamerenin önemini vurgulamıştır⁶⁶⁹. İzmir mültecileri hayrına düzenlenen müsamerenin o zamana kadar düzenlenenlerden farklı olduğu vurgulanmaktadır. Katılımcılara meşrubat ikramı, bazı eşyaların mezar ile satışı, kurulan bir çadırda Rus hanımlardan oluşan bir oyun sahnelenerek ve batılı tarzda elbiselerin tanıtıldığı bir defile düzenlenmiştir. Ayrıca çekilişle müsamereye gelen çiftlerden bazılarında günün sonunda Boğaziçi, Adalar ve Moda sahiline uzana bir boğaz turu gerçekleşmiştir⁶⁷⁰. Gerçekleşen müsamereye ilgi bir hayli fazla olmuş, Aydın ve İzmir felaketzedelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere önemli miktarda iane toplanmıştır.

Ancak 25 Kasım 1919 tarihinde yayımlanan bir makalede, Aydın mutasarrıflığından şehremanetine gönderilen bir yazıda, Ağustos ayında tertip edilen müsamerenin hasılatının henüz gönderilmediğinden bahsediliyordu. Memleketin en şerefli ve mümtaz kişileri tarafından tertip edilen müsamerenin hasılatı Hilâl-i Ahmer’e ve buradan da muhacir ve mültecilere aktarıldığı bildiriliyordu. Müsamere hasılatının doğrudan Aydın Mutasarrıflığı’na gönderilmediği bilgisi üzerine konuyu inceleyen *Yenigün Gazetesi*, hasılatın Besim Ömer Paşa vesilesiyle Hilâl-i Ahmer’e gönderildiği bilgisine ulaşmıştır. Hatta müsamere mezarında satılmayan eşyaların daha sonra düzenlenen piyango

⁶⁶⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1919.

⁶⁶⁹ Yukarıda ki ifadelerin yer aldığı gazete haberinde Hilâl-i Ahmer’in bahsi geçen müsamere ile ilgisi olmadığı vurgulanmaktadır. Hilâl-i Ahmer merkezinin gazeteye yapış olduğu açıklamada tertibinde elinin olmadığını bildirmektedir. Bu durum ilgili makalede “*Hilâl-i Ahmer böyle bir umur-u hayra pişva olmak lazım gelirken bu teşebbüsle ne suretle olursa olsun alakadar olmayı acaba şerefine, vazifesine münafi mi addediyor?*” sözleri ile Hilâl-i Ahmer’in geri planda kalmasını yadırgadıkları görülmektedir. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ağustos 1919.

⁶⁷⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ağustos 1919.

aracılığı ile satıldığı ve hasılatın Hilâl-i Ahmer aracılığı ile Aydın ve İzmir mültecilerine aktarıldığı belirtilmiştir⁶⁷¹.

Aydın Mutasarrıflığının Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Mülteci ve felaketzedelerin zor durumda olduğu ve toplanan yardımın acilen gönderilmesini talep ediyordu⁶⁷². Mutasarrıflığın; düzenlenen müsamerenin hasılatının doğrudan kendilerine gönderileceğini bekledikleri için ortaya çıkan yanlış anlaşılma rahatsız edici boyuta ulaşmıştır. Konu ile ilgili incelemeler yapmak üzere Şehremaneti Müfettişlerinden Mehmet Ali Bey görevlendirilmiştir. Tertip komitesinin çalışmalarını inceleyen Mehmet Ali Bey hazırladığı raporda herhangi bir süistimale rastlanmadığını belirtmiştir⁶⁷³. Ayrıca konu ile yakından alakadar olan *Yenigün Gazetesi* yapmış olduğu incelemeler sonucunda hazırladığı haberi ile meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır⁶⁷⁴. Ancak gazetelerde yer alan müsamere hasılatı meselesi nedeniyle Hilâl-i Ahmer merkezi rahatsızlık duymuş olacak ki, 28 Kasım tarihinde hasılat hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre⁶⁷⁵;

Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmiyesinden: İzmir Mazlumlarına ve Eytam ve Eramiline Muavenet Heyeti tarafından 8 Ağustos sene 335 tarihinde Gülhane Parkı'nda verilen konser hasılatı olarak idare-i merkeziyemiz veznesine mevdu 7.785 lira 15 kuruşun Nazilli, Akhisar ve Alaşehir'deki felaketzedegânın ihtiyaçlarına suret-i sarfı ber vech-i zir gösterilmiş olmakla heyet-i müşarülileyhiye muavenet ve ikaalarından dolayı alenen beyan-ı teşekkürat olunur:

Suret-i Sarfı	Lira	Kuruş
<i>İzmir Eytamından bazılarının altı aylık ayata ve iaşesine</i>	290	72
<i>İzmir Felaketzedelerine bir ay tevzi mübayie edilen eşya</i>	1113	00
<i>Hilâl-i Ahmer beşinci Nazilli imdat-ı sıhhiye heyeti vasıtasıyla sarf edilen</i>	2015	50
<i>Hilâl-i Ahmer altıncı Alaşehir imdat-ı sıhhiye heyeti vasıtasıyla sarf olunan</i>	2014	00
<i>Hilâl-i Ahmer dördüncü Akhisar imdat-ı sıhhiye heyeti vasıtasıyla ikinci defa olarak sarf edilen</i>	1015	00
<i>Hilâl-i Ahmer altıncı Alaşehir imdad-ı sıhhiye heyeti vasıtasıyla ikinci defa olarak sarf edilen</i>	612	43
Yekün	7785	15

⁶⁷¹ *Yenigün*, 25 Kasım 1919.

⁶⁷² BOA, DH.İ.UM, 19-9, 1/81.

⁶⁷³ BOA, DH. UMVM, 92-4.

⁶⁷⁴ *Yenigün*, 25 Kasım 1919.

⁶⁷⁵ *Yenigün*, 28 Kasım 1919.

Batı Anadolu mültecileri için yardım kampanyaları düzenleyen bir diğer kuruluş ise Darülfünun ve talebeleriydi. Darülfünunlular, İzmir'in işgaline karşı tepkilerini dile getirirken, işgallerin protesto edilmesinde aktif rol oynamışlardır. Ancak yaşanan işgaller karşısında zor duruma düşmüş ve iç kesimlere sığınan mültecilerin yaralarını sarmakta Darülfünun kendini sorumlu hissederek yardıma bulunmak adına çalışmalar gerçekleştirmiştir. Darülfünun bünyesindeki yüksekokullar ve fakültelerden gelen temsilciler bir toplantı gerçekleştirerek, mültecilere yardım konusunda fikir birliğine varmışlardır. Buna göre Darülfünun öğrencileri üç gruba ayrılarak faaliyet göstereceklerdir. İlk grup Besim Ömer Paşa başkanlığında dört müderris ve kâtip olarak dört öğrenciden oluşmaktaydı. Birinci grup Hilâl-i Ahmer ile temas halinde çalışacak ve toplanan ianenin teslimini sağlayacaktı. İkinci grup ise propaganda amaçlı çalışarak, yapılacak organizasyonların duyurulması ve halkın bilinçlenmesinden sorumluydu. Bu grupta matbuat çalışanları ve talebeler görev alacak ve bildirilerin hazırlanması, basılması ve dağıtımını sağlayacaklardı. Üçüncü grup ise idare merkezi olarak her yüksekokul ve fakülteden ikişer azadan oluşmaktaydı. Üçüncü grup bünyesinde “*iane grupları*” adıyla yardım toplamakla mükellef gruplar oluşturulmuş, bu gurupların yönlendirilmesi üçüncü grubun sorumluluğu altındaydı. Yardımlar evlerden, ticarethanelerden, resmi dairelerden Hilâl-i Ahmer makbuzu karşılığında alınacaktır. Hibe edilen eşyanın toplanması, muhtelif müesseselerin yardımı ile konserler ve tiyatroların düzenlenmesi, rozet dağıtımı gibi organizasyonların başlıca yardım toplama yöntemi olmuştur⁶⁷⁶. Her iane grubu beş kişiden oluşmakta olup, gruplar içinde hanımlardan oluşan iane gurubu da bulunmaktaydı. Sanayi-i Nefise, Ticaret Mektebi, Fen ve Edebiyat medreselerinden ikişer hanımdan oluşturulan iane grubu, üçüncü gruba bağlı olarak yardım toplamaya başlamıştır⁶⁷⁷. Yapılan görüşmelerde kısa sürede sonuç alınmış ve mülteciler için pek çok kurumdan yardım toplanmıştır. Buna göre İzmir mültecileri için Milli Mahsulat Şirketi tarafından 2500 lira bağış yapılmıştır⁶⁷⁸.

⁶⁷⁶ *Yenigün, 25 Kasım 1919.*

⁶⁷⁷ Darülfünunlular tarafından oluşturulan yardım heyetinin ilk birleşiminde söz alan Besim Ömer Paşa, etkili bir konuşma yapmıştır. Ayakta alkışlanan konuşmasında İzmir ve Aydın mültecilerinin zor durumunda olmaları nedeniyle yapılan fedakârlığın kıymetinin büyük olduğundan bahsediyordu. Ayrıca iane grupları ve Darülfünun öğrencilerinin taksimatı yapılırken, çalışma mintikaları da belirlenmiştir. Bk. *Yenigün, 26 Kasım 1919.*

⁶⁷⁸ *Yenigün, 26 Kasım 1919.*

İzmir mültecileri için vakit kaybetmeden yardım toplamaya başlayan Darülfünun heyeti, tiyatro ve müsamere yapmayı planlamışlar ve bu konuda heyet harekete geçmiştir. Heyetin yardım toplamak için oluşturulan grupları yardımları Hilâl-i Ahmer adına topladıklarını belirtmek için kollarına hilal sembolü bantlar takmışlardır. Darülfünun propaganda heyeti ise halka hitaben bir bildiri yayınlarak, herkesi İzmir mültecilerine yardıma davet etmiştir. Yayımlanan bildiri şöyle hitap etmektedir;⁶⁷⁹

“Darülfünun Mekteb-i Aliye talebesinin alem-i insaniyete hitabesi: Bu sene kış, geçen beş acı yıl gibi turnaklarında nice bin masuma kast taşıyan bir can-ı nefesleriyle ölüm saçan bir ucube gibi yine geldi. Yetimlerin, kadınların, envainine mülci ve penah olan memleketimizin kar ve buzlarla mestur dağları taşları Marmara sahilinden sevkiyle İzmir'imize kadar uzanıyor dindar ve faziletkâr olan bir İslam, bir Türk ve bir insan tasvir edilemez ki 140.000 kardeşinin yaklaşan son nefeslerine malı mülkü ve bütün mevcudiyetiyle koşmasın.! Cihan Harbinin uzun senelerinden bütün milletler tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği felaket ve mahrumiyetler içinde tarihin vereceği hükme intizar ettikten sonra işte bugün haksızlığı imha edecek yeni insaniyet prensiplerine vakf-ı ümit etmiş bulunuyor ve büyük cidal içinde can evinden vurulmuş milletler en necip bir hiss-i samimiyetle uzanacak olan insaniyetin rahim ve şefik elini bekliyor. Bu şefik el kan lekeleri kurumayan dünyanın dört afakında her yakılmış yuvaya her yanmış göğse sekün ve şifa getirmek için yorulurken bir de sefil, üryan ve her türlü himaye ve muavenetten mahrum 140 bin muhacirimiz var.

Hitam bulan bir harbin bu son felaketzedeleri, 140.000 İzmir muhaciri kışın bi-insaf zorbaları altında inleye inleye imdat bekliyor. Çocukları hudutlara feda eden valideler, pederleri, babaları şehit olmuş çocuklar, bakireler bugün kalplerinde kendi acılarının uyandığına inandıkları vatan işlerinden, kalbin felaketini çekmiş milletlerden bütün insaniyetten yardım bekliyor...

Altına girecek çatısı, yiyecek bir lokma ekmeği olan herkes bu bedbaht masumlara insanlık namına varının yarısını vermelidir.

⁶⁷⁹ Yenigün, 27 Kasım 1919.

Darülfünun Mekteb-i Aliye talebesi bütün İslamiyeti Türklüğü ve insaniyeti Cuma günü Hilâl-i Ahmer namına başlayacak ianeye iştirake davet ediyoruz..!”

Darülfünun talebeleri ve oluşturdukları iane grupları, İstanbul’un belirlenen mıntıklarında yardım toplamaya başlamıştır. Kısa süre içinde pek çok esnaf ve tüccarı gezerek İzmir mültecileri için yardım toplamıştır. İki gün içinde Darülfünun öğrencileri 12.500 lira gibi bir parayı toplamayı başarmışlardır. Sirkeci ve Eminönü esnafının büyük bir kısmı yardımlara iştirak ederken, bir kısmının hiç yardım etmediği görülmüştür. Ancak Sirkeci’de bulunan Beşir Kemal Bey Eczahanesi bir günlük hasılatını İzmir muhtaçlarına bağışlayacağını açıklamış, bu örnek davranışın pek çok esnafın desteğini beraberinde getirmiştir⁶⁸⁰.

Darülfünun öğrencileri sadece iane toplamakla kalmayıp, yardım kampanyaları için çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. 14 Ocak 1920 tarihinde, Şehzede başı’nda bulunan Millet Tiyatrosu’nda gündüz matinesi kadınlara, gece matinesi erkeklere olmak üzere “*İzmir Felaketzedeleri Hayrına*” adıyla bir konser tertip etmiştir. Birinci kısımda Alaturka, ikinci kısımda Alafranga müzik konserleri verilmiştir. Ayrıca konserlerden sonra karikatür performansı, “*Dengi Dengine*” adlı komedi oyunu ve Darülfünun öğrencilerinin sahneleyeceği monolog oyunlar yer almıştır. Ayrıca bir piyango çekilişi ile konseri cazip hale getirmişlerdir⁶⁸¹.

Darülfünun iane heyetinin çalışmaları büyük bir hızla sürmeye devam etmiştir. Heyet, Osmanlı hanedanı mensupları ile yapmış oldukları görüşmeler ile yardım almaya devam etmiştir. Sultan Mehmet Vahdettin adına İzmir felaketzedelerine sarf olunmak üzere Hilâl-i Ahmer’e 1000 lira ve harem-i hümayunu adına 500 lira bağış yapılmıştır⁶⁸². Ayrıca Darülfünun Heyeti adına Fen Medresesi müderrislerinden Salim Bey ve iki talebeden oluşan heyet, Veliht Abdülhamit Efendi’yi ziyaret etmişlerdir. Veliht Abdülhamit Efendi, heyeti karşıladıktan sonra mülteciler için toplanan yardımlar hakkında bilgi alıp,

⁶⁸⁰ *Yenigün, 5 Kasım 1919.*

⁶⁸¹ *Yenigün, 7 Ocak 1920.*

⁶⁸² *Yenigün, 16 Aralık 1919.*

gençlerin bu çabalarını takdir ettiğini sözlerine eklemiştir. Veliâht Abdülhamit Efendi, İzmir mültecileri için 500 lira yardımda bulunmuştur⁶⁸³.

Yaşanan gelişimler karşısında hanedan mensuplarının yardımları hız kesmemiştir. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyeti ve Darülfünun kızlarından oluşan bir heyet, Osmanlı Prenseslerinden Nimet Nevzat Hanım ile görüşerek yardımları hakkında bilgi vermiştir. Yapılan çalışmalardan etkilendiğini dile getiren Nimet Nevzat Sultan, Hilâl-i Ahmer merkezi vasıtasıyla 3450 lira yardımda bulunmuştur⁶⁸⁴. Ayrıca hanedan mensupları bu hassas dönemde mültecilere karşı kayıtsız kalmamaya çalışmış, veliahtlar, valideler, sultanlar ve hanedan damatları yardımlarını sürdürmüşlerdir.

Daha önce bahsedildiği üzere mülteciler için Anadolu halkı yardım etmek için elinden geleni yapmıştır. Pek çok esnaf grubu aralarında topladıkları paraları Hilâl-i Ahmer eliyle mültecilere ulaştırmak istemişlerdir. Unkapanı çevresinde bulunan boyacı esnafı kendi aralarında topladıkları 2595 lira yardımı Hilâl-i Ahmer veznesine yatırmışlardır⁶⁸⁵. Pek çok esnaf, devlet memuru “*İzmir İanesi*” adı altında Hilâl-i Ahmer merkezi üzerinden yardımda bulunmuştur. Dönemin gazetelerinde sıklıkla farklı grupların mülteciler için yardımda bulunduğu yazıyordu⁶⁸⁶.

⁶⁸³ *Yenigün*, 18 Aralık 1919.

⁶⁸⁴ *Yenigün*. 27 Kasım 1919.

⁶⁸⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 19 Temmuz 1921.

⁶⁸⁶ Galata Polis Merkezi Memurini 16 lira, 40 kuruş, Harbiye Nezareti katibesinden Ahmed Hamdi Efendi 1 lira, Harbiye Nezareti Levazımatı Umûmiye Mubayia ve Munakısa Komisyonu Erkanı, Ümera-i zabitan ve mensubine ismini vermek istemeyen bir zat 5 lira, keza bu zat tarafından Soma Harikzedeganına 5 lira, Aksaray Mahmudiye Vakfı Mektebi Talebesi 6 lira, Polis memurlarından İsmail Efendi 1 lira, Mekteb-i Harbiye Müdüriyetinden 63 lira, Hamidiye Kruvazörü zabitan ve Efradı 58 lira, 15 kuruş, Dersaadet-i ihracat Gümrüğü Memurini 22 lira, 35 kuruş yardım ettikleri belirtilmektedir. Bk. *Yenigün*, 19 Aralık 1919. Ayrıca İstanbul Canbaz esnafından Arif oğlu Ahmed Ağa 10 lira, İstanbul Canbaz esnafından Kara Ali Ağa ve Şürekası 10 lira, İstanbul Canbaz kethüdası Mehmed Ağa 5 lira, İstanbul Canbaz esnafından Tevfik Bey 5 lira, İstanbul Canbaz Tevfik Bey oğlu-zade Mustafa Efendi 5 lira, İstanbul Canbaz esnafından İrani Müşhid Ağa 5 lira, İstanbul Canbaz Yalçın oğlu Hasan Ağa 5 lira, Pehlivan Mustafa Ağa ve Şürekası 5 lira vermiştir. Sarı İbrahim Ağa, kadı Oğlu İsmail Ağa, Arab Abdullah Çakır Mehmed ve Şerikası Topkapılı Ali Bey, İrani Abbas Ağa, Deli Mustafa Ağa, Taşo, Dimitri, Arap İsmail Ağa ve Şerikası, Arap Mehmed Ağa, Kasımpaşalı Salih Ağa, Kirişçi Faik Efendi, Şevki Ağa Kasap Hasan Ağa, Makari köylü Harestetaki İkişer lira, Halil Efendi, ligor, Vasil, Derviş, Kahveci Cebrail, Eğinli Receb usta, ve nalbant İzzet ağalar birer lira. Görüldüğü üzere her türlü insan mültecilere yardım etmek için az çok demeden yardımda bulunmaktadır. Bk. *Yenigün*, 21 Aralık 1919.

Batı Anadolu mültecilerine yardımlar sadece İstanbul'da oluşturulan heyetler ve komisyonlar tarafından yapılmamış, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden de çeşitli organizasyonlar vasıtasıyla iane toplanarak Hilâl-i Ahmer'e gönderilmiştir.

Örneğin Burhaniye'de mülteciler yararına bir deve güreşi düzenlenmiş ve geliri Hilâl-i Ahmer'e bağışlanmıştır⁶⁸⁷.

Bafra eşrafı tarafından düzenlenen müsamerede 1267 lira iane toplanmıştır. Küçük bir kız çocuğunun kendi elleri ile işlemiş olduğu bir levha müzayede ile satışa çıkarılmış, eşraftan Çakır-zâde Rahmi Bey 592 liraya satın almıştır. Rahmi Bey daha sonra bu levhayı mektebe hediye etmiştir⁶⁸⁸.

Bursa gençliği tarafından Cuma Namazı çıkışı ardından camilerin önünde halka hitaben konuşmalar yaparak mültecilere yardım edilmesinin önemini aktarmışlardır. Yapılan konuşmaların etkisinde kalan Bursa eşrafı yardımlarını esirgememiş, sadece Cuma günü 1000 lira toplamayı başarmışlardır. Aynı zamanlarda Niğde gençleri tarafından toplanan 1000 lira Ziraat bankasına teslim edilmiştir⁶⁸⁹.

Batı Anadolu mültecileri için yardımlar pek çok yöntem ile toplanıyordu. İstanbul'da oluşturulan muhtelif komisyonlar gerek Hilâl-i Ahmer ile gerekse Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ile iş birliği içinde çalışıyordu. Toplanan yardımlar doğrudan komisyonlar tarafından kullanılmayıp, Hilâl-i Ahmer ve Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyetine gönderiliyor ve harcamalar bu kurumlar tarafından yapılıyordu. Muhâcirîn-i Müslimeye Muavenet Komisyonu, İstanbul'a iltica eden yaklaşık 60 bin mülteci için yardım toplamış ve kısa zamanda önemli yol kat ederek ciddi miktarda yardım elde etmiştir. Ancak yardım toplama konusunda alternatif yöntemler geliştiren komisyon, Donanma Cemiyeti tarafından kullanılan pulların bir kısmını sürşarj⁶⁹⁰ ettirerek heyet tarafından dağıtılmaya başlanmıştır⁶⁹¹. Heyet tarafından dağıtılan pulların 5 kuruş fiyatı belirlenmiş ve bu

⁶⁸⁷ *Yenigün*, 14 Ocak 1920

⁶⁸⁸ *Yenigün*, 16 Ocak 1920.

⁶⁸⁹ *Yenigün*, 30 Ocak 1920.

⁶⁹⁰ Basılı pulların üzerine sonradan yapılan ikinci baskı işlemine verilen isim “Sürşarj” olarak kabul edilir. Genel itibarıyla daha önce basılan resimli pulların üzerine bir yazı ile yeniden basıma girmesi şeklinde gerçekleşir. Bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCr%C5%9Farj>

⁶⁹¹ *Tevhid-i Efkâr*, 21 Temmuz 1921.

sayede önemli bir gelir elde etmeyi hedeflemişlerdir⁶⁹². Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından dağıtılan ve 5 kuruş fiyat biçilen pulların alıcısı bir hayli olunca, “*bu pullardan her aile birer tane edindiği takdirde her ay takriben 20.000 liraya karib bir varidat temine muvaffakiyet hâsıl olacaktır.*” ifadesi ile yardımların daha da çoğaltılmasının planlarını yapmışlardır⁶⁹³.

5.2. İstanbul’a Sığınan Muhacir ve Mültecilere Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti’nin Batı Anadolu toprakları işgal edilmesi üzerine öç eden halk sığınmak için, işgal tehlikesinden uzak güvenli bir yer aramıştır. Başkent olması, hilafet ve saltanat merkezi olması nedeniyle çok sayıda mülteci İstanbul’a sığınmıştır. İstanbul’a sığınan bu mültecilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ciddi bir organizasyona sahip olmayı zorunlu kılmıştır. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, Hilâl-i Ahmer ve yabancı devletlerin yardımları İstanbul’a sığınan mültecilerin eksiklerinin giderilmesinde etkili olmuştur. İskân, sağlık, iâşe yardımlarının yanından mültecilerin iş gücünden de yararlanmışlardır. Şüphesiz bu imkânların sağlanması ciddi bir çalışmayı da beraberinde getirmiştir.

5.2.1. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti’nin İstanbul Mültecilerine Yardımları

5.2.1.1. Mültecilerin İskânı İçin Yapılan Yardımlar

İstanbul idaresi, daha önceden tecrübe ettiği gibi göçmenlerin şehrin düzenini değiştireceği ve yaşam şartlarının sağlıklı olmayacağını bildikleri için, ilk başta şehre mülteci kabul edilmemesi hakkında bir kararname yayınlamıştır⁶⁹⁴. Ancak mülteci akınlarının önü kesilememiş, gerek Hilâl-i Ahmer gerekse Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti konuyu ele alarak belirli bir düzen ve nizam içinde çözmeye çalışmıştır. Bu süreç aslında mültecilerin yerlerinin terk etmelerini önlemek, İstanbul’a sığınabileceklerini düşünmemelerini sağlamak için yürütüldüğü söylenebilir. Ancak ne var ki Yunan işgalinin şiddeti karşısında özellikle ikinci Yunan taarruzunda pek çok Müslüman İstanbul’a doğru harekete geçmiştir.

⁶⁹² *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921.

⁶⁹³ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ağustos 1921.

⁶⁹⁴ *BCA*, 272.0.0.0.12, 38-27-6.

İstanbul'a sığınan mülteciler için hayat, beklemedikleri kadar kolay olmamıştır. Başkente gelen mülteciler özellikle sığınacak yer konusunda ciddi sıkıntılara maruz kalmışlardır. Barınmak için müsait olduklarını düşündükleri yerlere yerleşiyorlardı. Bu konu mültecilerin kontrolünü ve yapılacak yardımlar için problem teşkil ettiğinden dolayı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi konuyu öncelikli olarak ele almıştır. Cami avlularında, medreselerde toplanan mültecilerin bu halleri hoş bir görüntü de vermiyordu. Eminönü'nde bulunan Yeni Cami avlusunda bulunan mülteci kadınların ve çocukların acilen münasip bir bölgeye iskân edilmeleri isteniyordu⁶⁹⁵. Muhâcirîn Müdüriyeti, öncelikle mültecileri yerleştirmek için Eyüp ve Gülhane civarında birkaç tane misafirhaneyi mülteci iskânı için tahsis etmiştir. Ancak bu misafirhanelerin kısa sürede dolması, ihtiyaca yetmemesi nedeniyle müdürlük muhtelif yerlere barakalara inşa etmeye başlamıştır⁶⁹⁶. Barakalar inşa edilene kadar geçen süre içinde münasip olan cami ve medreselere mülteciler yerleştirilmiştir.

Barakaların inşa edildiği yerler, Bayezit'da bulunan Ali Paşa arsaları ve Gülhane Parkı bahçesi olarak belirlenmiştir. Ali Paşa arsalarına inşa edilen portatif barakalar mülteci ailelerin daha iyi şartlarda yaşamaları için düzenlendiği belirtilmiştir. İlerleyen zamanlarda barakaların sayısının artırılması planlanmıştır⁶⁹⁷. Gülhane parkı dâhilinde bulunan fırın ve müşdemilatından oluşan dört bina mültecilere tahsis edilmiştir⁶⁹⁸. Sağlıksız şartlar altında yaşadığı tespit edile bazı mülteci grupları yeni inşa edilen bu barakalara yerleştirilmiştir. Örneğin; Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camii avlusundaki mülteciler Bayezit'daki Ali Paşa arsalarındaki barakalara nakledilmişlerdir⁶⁹⁹. Ancak Ali Paşa arsalarındaki barakaların biraz bakımsız olması ve tadilata ihtiyaç olması nedeniyle gerekli yardımın yapılması için Dâhiliye Nezareti'ne talepte bulunulmuştur⁷⁰⁰. Ayrıca muhacir ve mültecilerin ikamet ettiği baraka ve misafirhanelerin olası bir yangın tehlikesine karşı savunmasız olduğu görüldüğü

⁶⁹⁵ BCA, 272.0.0.0.12, 38-27-4.

⁶⁹⁶ İkdâm, 8 Kasım 1920.

⁶⁹⁷ Yenigün, 3 Şubat 1920

⁶⁹⁸ Dersaadet, 18 Temmuz 1920.

⁶⁹⁹ BCA, 272.0.0.0.12, 38-27-3.

⁷⁰⁰ BCA, 272.0.0.0.74, 71-3-4.

için tedbir amaçlı olarak bu yerleşimler için yangın ile mücadele için gerekli malzemeler sağlanmıştır⁷⁰¹.

İstanbul'a gelen mültecilerin genel itibariyle deniz yoluyla geldikleri görülmüştür. Muhâcirîn müdüriyetine bağlı sevk memurları iskelelerde bekleyerek gelen mültecileri karşılamak suretiyle ihtiyacı olanları misafirhaneler ve barakalara yönlendirmiştir. İmkânı olanlar ve İstanbul'da kalacak akrabası olanlar ise sevk memurlarının sağlamış olduğu ulaşım araçları ile nakledilmişlerdir⁷⁰². Mültecilerin İstanbul içinde iskânı bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Mültecilerin iskânı için mesken bulmak pek kolay olmamış mevcut binalara mülteciler için yeterli gelmemiştir. Bu nedenle İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey ve Keramettin Beyler, Akpınar köyüne giderek inceleme yapmışlardır⁷⁰³. Yapılan incelemeler neticesinde Akpınar'da bir muhacir köyü tesis edilmesine karar verilmiştir⁷⁰⁴. Akpınar köyü İstanbul'a yakın olması ve köyde 12 aile ikamet ettiği için muhacir köyü haline getirilmeye uygun görülmüştür. Bu sayede İstanbul'a iltica etmiş olan çok sayıda muhacir ve mülteci bu köyde iskân edilecektir. İlk etapta 13 hane inşa edilmesine⁷⁰⁵ ve muhacirlere 22.000 dönümlük arazi dağıtılarak üretime kazandırılmaları amaçlanmıştır⁷⁰⁶.

Ancak büyük gruplar halinde İstanbul'a sığınan mültecilerin eksiksiz bir şekilde iskân edilmeleri pek mümkün olamamıştır. Mevcut binaların, misafirhanelerin, barakaların yetersizliği Muhâcirîn Müdüriyeti'ni yeni meskenler bulmaya zorlamıştır. Bu bağlamda Harbiye Nezareti'ne başvuran Muhâcirîn Müdüriyeti, Harbiye Nezaretine bağlı ve askeri amaçlarla kullanılan Metris Çiftliği'nin mültecilerin iskânına tahsis edilmesini istemiştir. Talebi kabul gören müdüriyet hızlı bir şekilde buraya mültecileri yerleştirmiştir. Ancak Metris Çiftliği'nin de yetersiz kalması üzerine Harbiye Nezareti ile tekrar yazışmalara başlanılmıştır.

Muhâcirîn Müdüriyeti, 24 Nisan 1921 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Rumelikavağı'ndaki askeri kışlalar ile Topkapı'da bulunan

⁷⁰¹ BCA, 272.0.0.0.74, 71-4-2.

⁷⁰² Dersaadet, 18 Temmuz 1920

⁷⁰³ Dersaadet, 29 Temmuz 1920.

⁷⁰⁴ Dersaadet, 30 Temmuz 1920.

⁷⁰⁵ Muhacir ve mülteciler için inşa edilecek köyün ve evlerinin projeleri ve inşaat izinleri verildiği görülmektedir. Bk. BOA, DH. MB.HPS. M. 37, 60.

⁷⁰⁶ Dersaadet, 1 Ağustos 1920.

Davut Paşa Kışlası'nın mültecilerin iskânı için Muhâcirîn Müdüriyetine tahsis edilmesini istiyordu. Bu taleplere olumlu yanıt alındıktan sonra, müdüriyet yetkilileri incelemeler yapmışlar ve Rumelikavağı'nda bulunan kışlaların mülteci iskanına uygun olmadığı kanaatine varılarak vazgeçilmiştir. Bu talep doğrultusunda Topkapı civarındaki Davut Paşa Kışlası'nın kullanıma uygun olduğu kararı ile mültecilerin iskânına başlanmıştır. İlk başlarda Davut Paşa Kışlası'nın bir kısmı Harbiye Nezareti'nce mültecilere tahsis edilmişti. Yalova, Gemlik, Bursa ve civarından gelen mülteci kâfilelerinin İstanbul'a akın etmesi ve bu kâfilelerin yerleştirilmesi büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. Mültecileri iskân etmekte zorlanan Muhâcirîn Müdüriyeti pek çok mülteciyi iskân edememiş ve birçoğu sokaklarda kalmıştır. Bu felaketzedelerin zor durumu karşısında kayıtsız kalmayacağını bildiği Harbiye Nezareti'ne başvurarak Davut Paşa Kışlası'nın tamamının mülteci iskânı için tahsis edilmesini talep etmiştir. Harbiye Nezareti dönemin hassasiyetine uygun davranarak bu talebi reddetmemiş ve kabul edilmiştir⁷⁰⁷. Aynı şekilde ilerleyen zamanlarda Harbiye Nezareti, Selimiye Kışlası'nı da mültecilerin iskânına açmıştır. Muhâcirîn Müdüriyeti İstanbul mültecileri için inşa edilen barakalar, Harbiye Nezaretine bağlı Metris Çiftliği ve Selimiye ve Davut Paşa kışlaları, medreseler, misafirhaneler ve camilerin bir kısmını mültecilerin iskânı için kullanmıştır.

İstanbul'a sığınan mültecilerin iskânı için muhtelif merkezler oluşturulmuştur. Bunların öne çıkanları ise: Sirkeci Yeni Camii, Sirkeci Emirler Cami, Bayezit'te Harbiye Nezareti arkasında bulunan barakalar, Bayezit'te Ali Paşa arsasındaki barakalar, Süleymaniye civarındaki barakalar, Mercan Muhacir barakalarıdır. Ayrıca; Beykoz Debbağhâne Fabrikası, İplikhane, Gülhane'deki fırınlara da mülteciler iskân edilmiştir. Bunların dışında Harbiye Nezareti'ne bağlı olup mültecilere tahsis edilen yerleşkeler de mevcuttur. Rami Kışlası, Selimiye Kışlası, Davutpaşa Kışlası, Eski Jandarma Dairesi, Eyüpsultan Ağaçlı Köyü'ndeki askeriyeden kalmış binalara mülteci yerleştirilmiştir. Ömerli Kazası Paşamandıra Çiftliği ve Ayastefanos civarındaki Hazine-i Hassa'ya ait Hafra Çiftliği mültecilere tahsis edilmiştir⁷⁰⁸.

⁷⁰⁷ Kaya, *a.g.e.*, s. 236.

⁷⁰⁸ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2035, Kültür Eserleri Dizisi/210, Ankara, 1998, s. 83.

5.2.1.2. Mültecilere Sağlık Alanında Yapılan Yardımlar

İstanbul'a sığınan mültecilerin sağlık durumları Muhâcirîn Müdüriyeti'nin en hassas olduğu konuların başında geliyordu. Çünkü Anadolu'dan gelen mülteciler nedeniyle İstanbul'a gelebilecek hastalıklara karşı önlem alınması gerekiyordu. Bu nedenle öncelikle mültecilerin sağlık kontrollerinin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış, Muhâcirîn Müdüriyeti'ne ait sevk salonlarında ilk kontrolleri yapıldıktan sonra iskânı uygulanmıştır.

İstanbul'a sığınan mültecilerin bütün olumsuzluklara rağmen sağlıklarının korunması ve tedavileri konusunda Muhâcirîn Müdüriyeti, bütün imkânlarını kullanıyordu. Mültecilerinin buldukları yerlere bağlı olarak, İstanbul dört sıhhiye mıntikasına ayrılmıştır. Her mıntıkada küçük sıhhiye memurları, iskân merkezlerinde birer eczane ve geçici hastane vardır⁷⁰⁹. Muhacir barakalarının bulunduğu bölgelere muhacir eczaneleri kurulmuştur. Bu eczanelerin bir kısmı Harbiye Nezareti sıhhiye dairesi tarafından kurulmuştur. Bu sayede Muhâcirîn Müdürlüğü ilaç temini konusunda hariçten ilaç tedarik etmesine lüzum kalmayacağı bildiriliyordu. Hâlihazırda Hilâl-i Ahmer ve Sıhhiye Nezaretinden ilaç yardımı alan müdüriyetin eli rahatlamış oluyordu⁷¹⁰. Ayrıca iskân bölgelerinde hastalıkların çıkmaması için temizlik konusunda dikkatli davranılmıştır. Bu konuda hem mülteciler hem de Muhâcirîn Müdüriyeti memurları görevlendirilerek iskân birimlerinin temiz kalması sağlanmıştır. Hatta muhacir barakalarını ve misafirhanelerini gezen bazı yabancılar, pek çok defa mülteci kamplarını gezdiklerini, ancak İstanbul'daki mültecilerin kamplarının temizliği ve düzeni karşında etkilediklerini ifade etmişlerdir⁷¹¹.

Muhâcirîn Müdüriyeti Memurin Müdürü Talat Bey, mültecilerin ve yangından zarar görenler buldukları hastaneleri ve pavyonları teftiş etmiştir. Ancak mevcut gureba hastanelerinin yeterli olmadığı, her geçen gün İstanbul'a gelen mülteci sayısının artması nedeniyle bu ihtiyacın arttığı ve yeni bir hastane oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Aslında daha önceleri Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından gündeme getirilen Muhâcirîn Hastanesi fikrini hayata geçirilmesini hızlandırmıştır⁷¹². Bu bağlamda Şehreminine ait olup Evkaf Nezareti

⁷⁰⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ağustos 1921.

⁷¹⁰ *Yenigün*, 3 Şubat 1920.

⁷¹¹ *Tevhid-i Efkâr*, 25 Aralık 1921.

⁷¹² *Dersaadet*, 23 Temmuz 1920.

kontrolündeki gureba hastanesinin muhacirin tedavisi için Muhâcirîn Hastanesine dönüştürülmesi için temaslara başlanmıştır. Daha önce bu konuda yardım edebileceğini beyan eden Amerika Yakın Doğu Heyeti'nin yardım teklifi de Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından kabul edilmiştir. Amerikan Heyeti Muhâcirîn Müdüriyeti'ne, oluşturulacak hastanenin ihtiyacı olan her türlü malzemeyi tedarik etme vaadinde bulunmuştur⁷¹³.

Çapa'da bulunan Gureba-yı Müslimin Hastanesi'nde çok sayıda mültecinin tedavi gördüğü ve bu vesile ile burada ikamet ettikleri görülmektedir. Muhâcirîn Müdürlüğü, bu hastaneyi Muhacir hastanesine çevirmek için öncelikle bazı pavyonlarının hastaneye çevirmek için çalışmışsa da burada bulunan mültecileri sokağa atılamayacağı için süre biraz uzamıştır. Öncelikle bu pavyonlarda bulunan hastaların tedavileri hızlandırılarak, başka yerlere nakledilmeleri gerekmektedir. Ancak mevcut hastane şartları yetersiz olduğu için Sıhhiye Nezareti ile yapılan yazışmalarda Çapa'da bulunan Gureba-yı Müslimin Bezm-i Alem Valide Sultan Hastanesi'ne, pavyonlara iskan edilen muhacir ve mültecilerin muayenelerini yapmak için doktor görevlendirilmesinin istiyordu⁷¹⁴. Yapılana yazışmaların akabinde hastanenin kuruluşuna hız verilmiş, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ve Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti Başkanı Miralay Koms ile beraber hastanenin oluşturulacağı bölgeyi teftiş etmişlerdir⁷¹⁵.

Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, Hilal-i Ahmer Reisi Besim Ömer Paşa ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Reisi Nezihe Hanım sıklıkla mültecilerin ahvali sıhhiyelerini tetkik etmişlerdir. Davut Paşa ve Selimiye Kışlaları ile Bayezit ve Gülhane barakalarında kalan mülteciler sağlık kontrollerine bizzat katılmışlardır⁷¹⁶. Kontrollerin ardından Muhâcirîn Müdüriyeti Sıhhiye Müdürlüğü doktoru İbrahim Bey, İstanbul'un çeşitli bölgelerindeki mülteci merkezlerini muayene ettikten sonra, sağlıklarının gayet iyi olduğu ancak her ihtimale karşı tedbir amaçlı aşılardan yapılması gerektiğini söyleyerek mültecilere aşı yapılmıştır. Selimiye'de veba, Gülhane'de kolera, Davut Paşa'da kolera, çiçek ve tifo aşılardan yapılmıştır⁷¹⁷. İstanbul'da ikamet eden mülteciler arasında bulaşıcı hastalıkların ciddi boyutlara ulaşmadığı görülürken, bunun en önemli nedeni Muhâcirîn

⁷¹³ *Dersaadet*, 26 Temmuz 1920.

⁷¹⁴ BOA, DH. UMVM. 96, 29.

⁷¹⁵ *Dersaadet*, 28 Temmuz 1920.

⁷¹⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 27 Temmuz 1921.

⁷¹⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Temmuz 1921.

Müdüriyeti'nin önleyici çabalarıdır. Mültecilerin ahval-i sıhhiyeleri ile ilgilenmek üzere görevlendirilen Doktor Şükrü Bey ve *Emraz-ı Sariye Mücadele Komisyonu* doktoru Hamdi Bey ve beraberlerindeki sıhhiye memurları, İstanbul'da bulunan mülteci kamplarını hemen her gün gezerek muayene etmişlerdir. Hastaların muayenesi sonucunda ayakta tedavi ve ilaç ile tedavi edilecekler buldukları mahallerde tedavi edilirken, durumu daha ciddi olanlar hastaneye sevk edilmişlerdir. Sağlık sorunları yaşanmaması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmaması için muhacir meskenlerinin temizliğine dikkat edilmiştir. Temizlik işleri için memurların tayin edildiği gibi, mültecilerin de temizlik çalışmalarına katılmaları sağlamıştır. Ayrıca her mülteci düzenli olarak ayda bir defa bulaşıcı hastalıklar hamamına gönderilmiştir⁷¹⁸.

5.2.1.3. Mültecileri Çalışmaya Teşvik İçin Yapılan Faaliyetler

İstanbul'a gelen mültecilerin barınma, iâşe ve sağlık ihtiyaçları ağırlıklı olarak Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından karşılanıyordu. Büyük çoğunluğu yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan bu topluluğun ihtiyaçları ise müdüriyet ve hükümet üzerinden karşılanıyordu. Bu durum karşısında mülteci kamplarında kalan çalışabilecek konumda olan bireylerin ekonomik olarak katkı sağlaması için bir takım projeler üretilmiştir⁷¹⁹. Zorunlu yer değişikliğine maruz kalmadan önce memleketlerinde üretici konumda olan bu insanların üretim faaliyetlerine kazandırmak temel hedef olmuştur. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından bir komisyon oluşturulmuştur. “*Mültecileri Mesaiye Teşvik Komisyonu*” adıyla kurulan komisyon öncelikle mülteciler içinde bulunan iş gücüne uygun kadın ve erkeklerden oluşan otuz kişilik bir grubu Hereke fabrikasında istihdam etmiştir. Mültecilerin çalışmaya teşvikleri sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Temel itibarıyla mülteciler üç ana kısımda istihdam edilmeye çalışılmıştır. Bir kısmı özel olarak kurulan küçük çaplı bir atölyede Müdüriyet

⁷¹⁸ *İkdam*, 8 Kasım 1920.

⁷¹⁹ Muhâcirîn müdüriyeti tarafından yardım edilen mültecilerin buldukları mahallerde “*teşvik-i mesai*” adı altında mültecileri çalışmaya teşvik etmek istemişlerdir. Darülmesai, Darüleytam, dulhaneler olarak tasnif edilen mülteciler iş güçleri ve beden güçlerine göre sınıflandırılarak iş hayatına dâhil edilmek istenmiştir. Batı Anadolu mültecilerinin İstanbul'a sığınmasından önce Muhâcirîn Müdüriyeti, bu uygulamayı Çorum, Adana, Yozgat, Kayseri gibi doğu vilayetlerinden gelen mülteciler için hayata geçirmiş ve ciddi faydalar sağladığını görmüştür. Bu nedenle aynı program İstanbul'da bulunan Batı Anadolu ve Doğu Trakya mültecileri içinde hayata geçirilmiştir. Bk. *Dersaadet*, 18 Temmuz 1920.

tarafından sağlanan makinelerde çorap, fanila gibi tekstil ürünleri imal etmişlerdir. Bir diğer kısmı ise zaten çiftçilikten geldikleri için Metris Çiftliği'nde kendilerine ayrılan topraklarda ziraat ile uğraşmışlardır. Önemli bir kısmı ise taş ocaklarında, Hereke fabrikasında, Fenerbahçe civarında amelelikle iştigal olmuşlardır. Bu mültecilere günlük 80 kuruş yevmiye ve bir eve has olmak üzere ekme verilmiştir. Ayrıca bu alanların dışında kalanlara ise ufak sermaye ve kredi imkânları sağlanarak seyyar tezgâhlarda satıcılık yapmak üzere teşvik sağlanmıştır⁷²⁰. Komisyon çalışmalarına hız kesmeden devam etmiş, hemen her gün Hereke fabrikasına 9-10 nüfus amele sıfatıyla mülteci sevk etmiştir⁷²¹.

Gülhane Parkı misafirhanelerine ziyarete gelen Sema ve Refika isimli hanımlar, “*Gülhane El İşçiliği Dar’ül Mesaisi*” adıyla bir iş yeri açmışlardır. Bu iş yerinde çalıştırılmak üzere 300 kadar kadın mülteciyi istihdam etmek istiyorlardı. Muhâcirîn Müdüriyeti ve Mültecileri Mesaiye Teşvik Komisyonu ile yapılan görüşmelerde olumlu sonuçlar alınmış ve mülteci kadınlar çalıştırılacaklardı. Mülteci kadınları burada günlük 30-50 kuruş günlük yevmiye alacakları bildiriliyordu⁷²². Mülteci kadınların çalıştırılması ile önemli bir gelir kaynağı elde edilmiş, ayrıca çalışan kadınlar kendi yevmiyeleri ile ailelerine yardım etmeye başlamıştır. Bayezit'ta bulunan Mercan barakalarından birinin ufak çaplı bir atölyeye çevrimi sağlanmıştır. Barakalara getirilen çorap kalıpları ve makinesi ile kadınlar imalata başlamışlardır. Darüleytam'dan getirilen iki öğrenci muhacir kadınlara çorap imalatını öğretmeye başlamışlardır. 200 kuruşa alınan bir okka yünden 12 çift çorap üretilmektedir. Bu sayede kadınların iş gücünden yararlanılarak hem müdüriyetin hem de mülteci ailelerinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır⁷²³.

Ayrıca Eyüp'te bir muhacir imalathanesi kurulmuştur. Bu imalathanede hasır, çuval, imal edilmekteydi. İmalathanede mülteci ve muhacirlerden başka kimse çalıştırılmıyordu. Mültecilerin bu sanayi ve imalat faaliyetleri özellikle İstanbul'da bulunan yabancıların dikkatinden kaçmamıştır. Fransız bir gazeteci olan Madeline ve eşi Herry Maks, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ile mültecileri

⁷²⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

⁷²¹ *Tevhid-i Efkâr*, 25 Temmuz 1921.

⁷²² Kaya, a.g.e., s. 237.

⁷²³ *Yenigün*, 6 Ocak 1920.

ziyaret ederken gördüğü intizam ve fevkaladelik karşısında pek memnun kaldığını eklemiştir⁷²⁴.

İstanbul'da bulunan mültecilerden tarım arazilerinde ve çiftliklerde, küçük imalathaneler, Hereke fabrikası ve pek çok fabrikada yaklaşık 1000'den fazla mülteci istihdam edilmiştir⁷²⁵.

Muhâcirîn Müdüriyeti mültecileri sadece üretim faaliyetlerinde istihdam etmemiş, onları aynı zamanda kendi işlerini kurmaları konusunda da teşvik etmiştir. Ancak öncelikle ekonomik durumu en kötü olanlara sermaye yardımı yapılmıştır. Bu yardım faaliyetlerinde öncelik mültecilerin kendi geçimlerini sağlar hale gelmelerini sağlamak, bu sayede müdüriyetin daha fazla mülteciye yardım götürmesi amaçlanmıştır. 1922 yılı Mayıs ayı itibariyle Muhâcirîn Müdüriyeti 95 mülteciyi iş sahibi yapmıştır. Bu süre zarfında mültecilere sermaye olarak 94.300 kuruş dağıtılmıştır. Sermaye dağıtılan mültecilerin bir kısmı misafirhanelerde kalırken bir kısmı ise başka mahallerde ikamet etmekteydi.

Muhâcirîn Müdüriyeti'nin yayınlamış olduğu bir istatistikte sermaye dağıtılan 95 mülteci, 21 seyyar satıcı, 8 bakkal, 11 sebzeçi, 3 börekçi, 7 aşçı, 3 kahveci, 4 berber, 3 marangoz, 4 müvezzi, 3 tablakâr, 3 kunduracı, 1 çorbacı, 2 kiremitçi, 2 tütüncü, 2 kömürcü, 1 takunyacı, 1 camcı, 1 hamamcı, 1 dokumacı, 2 elbiseçi, 1 nalbant, 1 kasap, 1 arzuhalci, 1 terzi ve 2 tenekeci iş sahibi olmuştur. Bu mülteciler işlerini kurduktan sonra kimseye muhtaç olmadan kendi geçimlerini sağlayabilecek konuma gelmişlerdir.

Bunlardan başka Teşvik-i Mesai Komisyonu, mevcut mültecilerinde aynı suretle iş sahibi yapılmaları için çalışmalarına ve incelemelerine devam etmektedir⁷²⁶. Teşvik-i Mesai çalışmaları sürerken, mülteciler için yeni istihdam alanları da doğuyordu. Örneği İstanbul'un iki mühim semtindeki cadde ve sokakların tamiri ihalesini iki Müslüman müteahhidin kazanması, tamir işlerinde mültecilerin çalışmasını imkânını doğurmuştur. Muhâcirîn Müdüriyeti, bütün mülteci merkezlerine bir yazı göndermiş ve yol yapım çalışmalarında çalışacak mültecilerin isimlerinin verilmesini talep etmiştir. Bahsi geçen yol yapım

⁷²⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ağustos 1921.

⁷²⁵ *Dersaadet*, 18 Temmuz 1920.

⁷²⁶ *Akşam*, 12 Mayıs 1922.

çalışmalarında mültecilerin istihdam edilmesini sağlamak için görüşmeler yaparak, mültecileri istihdam etmeyi başarmıştır⁷²⁷.

28 Temmuz 1922 tarihinde Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından İstanbul'da bulunan mültecilerin Teşvik-i Mesailerı hakkında bir beyanname yayınlanarak kamuoyu bilgilendirilmiştir. Muhacir ve mültecilerin kendilerine yetecek bir hale gelmesini amaçlayan müdüriyet "*kudret-i bedeniyesi*" olanlara iş imkânı sağlamaya çalışmıştır. Muhtelif makinalar ile bazı aletler temin edilmek suretiyle muhacir barakalarında çorap, fanila, hasır imalathaneleri kurulmuş ve burada mülteci kadınları ve kızları ücret karşılığında çalıştırılmıştır. Burada üretilen çorap, fanila ve hasır gibi ürünler piyasada satışa çıkarılmasının yanında büyük bir kısmı muhtaç mültecilere dağıtılmıştır. Eyüp Sultan bölgesinde açılan tenekecilik işletmesinde 20-30 mülteci çocuk çalıştırılmıştır. Burada imal edilen ürünler dışarıya satılarak elde edile karlar yine mülteci çocuklarına sermaye olarak dağıtılmıştır. Bu sayede mülteci çocukları ileride kendi geçimlerini sağlayabilecek bir meslek veya teşebbüs sahibi olarak geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Bu işlemlerde çalışanlardan başka müdüriyet tarafından çalışmak üzere civar sanayilere istihdam edilen mülteciler de bulunmaktadır. Askeri Levazım Dairesi'nin işletmesinde olan deмбаğ ve kundura fabrikalarına 13, defterdar fabrikasına 34, Zeytinburnu fabrikasına 25, Hereke fabrikasına 166, İzmit mensucat fabrikasına 24, İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne 19, Kastamonu çiftçiler yurduna 13, şehremanetine 40, arazi sahipleri yanına 70 kişi istihdam edilmiştir. Bunların dışında müdüriyet tarafından dışarıda istihdam edilen mülteci sayısı 423 kişiye ulaşmıştır⁷²⁸.

Mülteci ve muhacirlerin üçte ikisinin ziraat ile alakalı kişiler olması nedeniyle bu kişilerin tarım arazilerinde de kullanılması amaçlanmıştır. Bu nedenle tarım ve ziraat ile ilgili ola mülteciler civar çiftliklere yerleştirilmişlerdir. Özellikle Beykoz Kazası'nda bulunan Paşa Mandıra Çiftliği'ne 52 hane, iki yüzü aşkın mülteci ve muhacirin ziraat ile uğraşmaları imkânı sağlanmıştır. Ziraat ile uğraşan mültecilere müdüriyet tarafından tohumluk sağlanmıştır. Ayrıca Yeşilköy (Ayestefanos) Hazine-i Hassa Çiftliklerine 184 nüfus yerleştirilerek ziraata sevk edilmişlerdir. Ayrıca Bakırköy kazasının Kemerburgaz Karyesi'ne ait Suyolu Nahiyesi dâhilindeki Ağaçlı Kömür Madeni civarındaki mevcut araziden de

⁷²⁷ Kaya, *a.g.e.*, s. 238.

⁷²⁸ *Akşam*, 28 Temmuz 1922.

istifade edilmek üzere 34 hane yüzü aşkın nüfus ile bir muhacir karyesi teşkil olunmuştur. Bu muhacirlere tohumluk ve yemlik zahire verilmiştir⁷²⁹.

5.2.1.4. Mültecilere Yapılan Diğer Yardımlar

Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, mültecilerin her türlü ihtiyacını karşılamak için bütün imkânları ile çalıştığı görülmektedir. Özellikle sağlık, iskân, elbise ve gıda yardımları ile mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmıştır. Ancak hükümetin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında yardımların sağlanması pek kolay olmamıştır. Bu nedenle ek kaynaklara yönelmek zorunda kalmıştır.

Ramazan ayı dolayısıyla Müslümanlar için önemli bir dini vecibe olan “*sadaka-i fitrin*”, İstanbul’a sığınan mülteciler için toplanılması istenmiştir. Sadaka ve fitrelerin mültecilere verilebileceği hakkında 1921 yılı itibariyle Muhâcirîn Müdüriyeti’nin müracaatı üzerine bir fetva yayınlanmıştı. Bu vesile ile 1921 yılı zekât ve fitrelerinden 13 bin lira toplanmıştır⁷³⁰. 1922 yılı zekât ve fitrelerinin mülteci ve muhacirler hayrına toplanabilmesi için öncelikle, Müslümanların sadakalarını mülteciler hayrına vermeleri için tekrar bir fetva yayınlanması için çalışmalar yapılmış, İstanbul Müftülüğü yayınlanan fetva ile “*zekât ve sadaka-i fitrin muhacir ve mültecilere verilmesi dine uygundur*” ifadeleri ile Müslümanları mültecilere yardıma davet etmiştir. Ancak zekât ve sadaka-i fitrin dinen bir kurum ve kuruluşa verilmesi yerine doğrudan ihtiyaç sahibi olan mülteci ve muhacirlere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu durumun pratikte kolaylaşması adına Muhâcirîn Müdüriyeti, cami, mescit, vapur iskeleleri gibi kalabalık yerlere muhâcirîn memurları gözetiminde sandıklar kurulması kararlaştırılmıştır. Sandıkların başında bulunan memurlara Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından bir tezkere verilecek, buralarda yaşayan Müslümanlar istediği mülteci ve muhacire sadakalarını ve zekâtlarını verebileceklerdi. Daha sonra mülteciler kendilerine verilen zekât ve sadakayı bölgelerinde kurulan sandıklara atacaklardı. Daha sonra sandıklarda toplanan bu yardımlar, Muhâcirîn Müdüriyeti

⁷²⁹ Akşam, 28 Temmuz 1922.

⁷³⁰ Akşam, 11 Mayıs 1922.

memurlarından Maruf Bey'in başkanlığında oluşturulacak heyet tarafından muhacir ve mültecilerin ihtiyaçları için kullanılacaktı⁷³¹.

Ayrıca Muhâcirîn Müdüriyeti ve ona bağlı komisyonlar sadaka ve zekâtların dışında Kurban Bayramı vesilesi ile Müslümanların kurban derilerine de talip olmuştur. Aslına uzun yıllardır kurban derilerinin toplanmasına talip olan Muhâcirîn Müdüriyeti, daha önceki mülteci kabileleri için topladığı derileri bu kez Batı Anadolu mültecileri için toplamak istemiştir. Toplanan deri ve boynuzlar sayesinde mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Belediye tarafından yapılacak olan toplama işi için bir adet görevliyi belediyenin hizmetine verilmiştir⁷³². Muhâcirîn Müdüriyeti hicretzedelerin yararına toplanan kurban derileri, başları ve boynuzlarını almaya talip olan müteahhitlerin teklifleri alınarak satışa çıkarılmıştır⁷³³.

Bayram günlerinde muhacir ve mültecileri teselli etmek, onları sevindirmek özellikle çocuklara bayramı yaşatmak müdüriyetin en insani vazifelerin biriydi. Memleketlerinden uzakta, babasız, atasız, kimsesiz çocukların yüzlerini güldürmek, bayram günleri müdüriyet ve yetkililerin en önemli görevi olmuştur. Bayram münasebeti ile mülteci ve muhacirlere normal işlerinden fazlası sunulmaya gayret edilmiştir. İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey, muhtelif mıntikalarda bulunan mülteciler için bayram günleri içinde etli pilav, şeker ve zerde verileceğini bildirmiştir. Ayrıca aynı günlerde Amerika Yakın Doğu Yardım heyeti, Muhâcirîn Müdüriyeti'ne 100 koyun bağışlayarak, bayram boyunca ve sonrasında dağıtılması planlanmıştır. Muzaffer Bey, 10 gün boyunca mültecilere et verileceğini duyurmuştur. Bayramın ikinci günü, Davut Paşa kışlasında, İngiliz yardım heyeti ve üçüncü günü Selimiye Kışlası'nda Fransız yardım heyeti tarafından çocuklara şeker ve çikolata dağıtılarak bayram eğlenceleri düzenlenmiştir. Bu eğlencelerde çeşitli müsabakalar, ip çekme ve çuval yarışmaları yapılmıştır. Çocukların eğlenmesi için her iki kışlada salıncaklar kurulmuştur. Bayram nedeniyle her çocuğa çikolata, bebek, oyuncak gibi

⁷³¹ Sandıkların konulacağı bölgelerden bazıları şunlardır: Cağaloğlu'nda Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Binası, Bayezid Cami, Aksaray Polis Karakolu, Eyüp Sultan Cami, Kadıköy Vapur İskelesi, Sirkeci Vapur iskelesi. Bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 239.

⁷³² *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ağustos 1921.

⁷³³ *Akşam*, 23 Temmuz 1922.

hediyeler verilmiştir. Muhâcirîn Müdüriyeti bayram vesilesi ile ihtiyacı olan muhacir ve mültecilere kundura tevzi etmişlerdir⁷³⁴.

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ile birlikte hareket eden Damat Şerif Paşa riyasetindeki Muhâcirîne Muavenet Komisyonu, İstanbul'da bulunan mültecilere yardımda bulunmuştur. Komisyon topladığı yardımların bir kısmını muhacir ve mültecilerin gıda ve sağlık malzemelerinin temini için kullanmıştır. Özellikle sağlık malzemeleri için yapılan harcamaların maliyeti yüksek olması nedeniyle komisyon ile müdüriyet temsilcileri ortak hareket etmiştir. İplikhane, Selimiye, Davut Paşa ve Bayezıt'ta dört revir kurulmuş ve kurulan bu revirlerde Muhâcirîne Muavenet Komisyonu'nun katkıları olmuştur. Bu komisyon aynı zamanda 1921 yılı temmuz ayı içinde, 24 bin yarda⁷³⁵ Amerikan bezi, 1.000 kilo sabun, 1.000 kilo zeytin, 6.000 kilo fasulye yardımında bulunmuştur. Ayrıca nüfus başına bir kilo un, iki kilo fasulye ve her aileye bir kilo zeytin dağıtmıştır. Davut Paşa kıışlasında bulunan mültecilere ise 25 şilte, 840 battaniye, 85 tekne, 426 çift kundura ve mevcut bulunan 14.000 lira yardım dağıtılmıştır⁷³⁶.

5.2.2. Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine Yardımları

5.2.2.1. Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine İaşe Yardımları

İstanbul mültecilerine en fazla yardımı yapan kuruluşların başında şüphesiz Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. Aslında Milli Mücadele döneminde mülteciler ile ilgili en aktif rol alan cemiyet yurt genelinde de Hilâl-i Ahmer'den başkası değildi. Hilâl-i Ahmer yurt genelinde bütün mülteciler ile ilgilenmeye çalışırken Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ise daha çok İstanbul ve çevresi ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Ancak iki kurum aralarında mıntika ayrımı yapmadıkları için Hilâl-i Ahmer İstanbul'da ikamet eden mültecilerle de ilgilenmeyi ihmal etmemiştir.

Hilâl-i Ahmer'in İstanbul'daki yardımları temel itibariyle gıda, iaşe ve sağlık alanında gerçekleşmiştir. Oluşturmuş olduğu fırınlar ve un yardımları sayesinde kısa bir süreliğine de olsa bir buçuk ay boyunca mültecilere her gün bin

⁷³⁴ *Akşam*, 28 Mayıs 1922.

⁷³⁵ 1 yarda, 0.9144 metre, 91.44 santimetre olarak tanımlanır. Orijinal olarak bir adımın ortalama uzunluğu olarak alınır. Bk. <https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/yarda-metre.htm>

⁷³⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 12 Temmuz 1921.

okka ekmek tevzi etmiştir⁷³⁷. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul merkezi 1.400 kadar mülteciye ekmek dağıtmıştır⁷³⁸.

Muhacir ve mültecilerin barındığı Davut Paşa kışlasında yaklaşık 4.000 civarı bir nüfus bulunmaktaydı. Bu mültecilerin yaşları büyük ölçüde Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından karşılanıyor olsa da, Hilâl-i Ahmer bu kışladan yardımını eksik etmemiştir. Öncelikle mültecilerin beslenme ihtiyacını karşılamak için büyük bir yemekhane meydana getirilmiştir. 2 Mayıs 1921 yılında tamamlanan yemekhane hemen faaliyet geçerek mültecilere sıcak yemek vermeye başlamıştır. Davut Paşa kışlasında kurulan yemekhane, faaliyet gösterdiği süre zarfında 72.215 kap yemek 1.251.250 ekmek dağıtmıştır⁷³⁹.

Sayıları 1.800 kişiye yaklaşan Selimiye kışlasındaki muhacir ve mültecilere yardımın bir kısmı Hilâl- Ahmer vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Kışlada bulunan mültecilerin bir kısmı Hilâl-i Ahmer tarafından nakledilmiş, bu nedenle yardımlarını esirgememiştir. Mültecilerin barınmasının teminin yanında kaldıkları süre için Hilâl-i Ahmer tarafından ekmek tevzi edilmiştir.

Haftanın beş günü Hilâl-i Ahmer Kadıköy Şubesi tarafından açılan aşhane vesilesi ile muhacir ve mültecilere yemek veriliyor, kalan iki gün ise Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından dağıtılıyordu⁷⁴⁰. Muhacir ve mültecilerin yemek ihtiyacını karşılamak için Topkapı, Üsküdar, Eyüp Sultan, Fatih, Kasımpaşa, Hekimoğlu Ali Paşa semtlerinde 6 yemekhane kurulmuştur. Bu yemekhanelerin ihtiyaçları Hilâl-i Ahmer ambarlarından karşılanırken, görev yaptığı süreler farklılık göstermiştir. Kurulan altı yemekhaneden biri Temmuz 1920 yılına kadar hizmet verirken, diğer altı yemekhane 31 Ocak 1921 tarihine kadar muhacir ve mültecilere yemek dağıtmıştır. Hizmet verdikleri süre içinde hiç kesintiye uğramadan sürekli olarak mültecilere sıcak yemek verilmiştir. Bu yemekhaneler hizmetleri boyunca 35.000 kişiye sıcak yemek dağıtmıştır⁷⁴¹.

1920 yılının ikinci yarısı itibariyle Aydın, Balıkesir ve Güney Marmara sahillerinden hareketle İstanbul'a sığınan 600 kadar mülteci Gülhane Parkı, İbrahim Paşa ve Sultan Ahmet Camileri'nde iskân edilmiştir. Bu mültecilerin

⁷³⁷ *İkdam*, 8 Kasım 1920.

⁷³⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 25 Aralık 1921.

⁷³⁹ *OHAM*, 15 Kasım 1921, s. 56.

⁷⁴⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 242.

⁷⁴¹ Kaya, *a.g.e.*, s. 243.

iaşesi için Hilâl-i Ahmer tarafından seyyar aşhane kurulmuştur. Kurulan bu aşhane 1920 Eylül ayından 1921 Ocak ayına kadar geçen sürede beş ay boyunca yemek dağıtmıştır. Çalışmalarını Muhâcirîn Müdüriyeti ile koordineli bir şekilde yapan Hilâl-i Ahmer merkezi, müdüriyetin isteği üzerine muhtelif mahallerde toplanmış olan mültecilere 64.000 ekmek dağıtmıştır⁷⁴². Muhtelif mahallerde barınan mültecilere yapılan ekmek yardımı 21 Ekim 1920 tarihinde başlamış, 31 Ocak 1921 tarihine kadar 104 gün boyunca sürmüştür⁷⁴³.

Sadece Hilâl-i Ahmer tarafından zorlu bir süreç sonunda mutlak ölümden kurtularak İstanbul'a nakledilen çok sayıda mültecinin iskân ve iaşeleri de sağlanmıştır. Muhâcirîn Müdüriyeti ile birlikte iskânlarını sağlayan cemiyet, mültecilerin ihtiyaçları için Muhâcirîn Müdüriyeti'ne 7505 parça çamaşır, 400 parça yatak, 487 parça battaniye ve 5284 parça tencere, tava gibi malzemeleri de temin etmiştir⁷⁴⁴.

5.2.2.2. Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Mültecilerine Sağlık Yardımları

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul'daki muhacir ve mültecilerin sağlık hizmetleri ile ilgili olarak da yakından ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda sağlık hizmetlerinin bazı problemler nedeniyle aksamalar yaşadığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı ve sonuçları Osmanlı Devleti açısından, her alanda olduğu gibi sağlık hizmetlerini de olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrası ekonomik durumun etkisi ile özellikle gıda ve ilaç fiyatlarındaki yükselme Osmanlı Devleti genelinde halkın sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Dar gelirlilerin hatta orta halli ailelerin bile pek çok zaman hastalarını tedavi ettiremez durumda olması, İstanbul'un genel sağlık yapısını bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasız hale getirmiştir. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul'a sağlık hizmetleri vermek için Sıhhiye Nezareti'ne ve Muhâcirîn Müdüriyeti Sıhhiye Dairesine yardımda bulunmuştur.

Aslında İstanbul'un ahval-i sıhhiyesi için bir süredir hizmet veren Hilâl-i Ahmer, mültecilerin İstanbul'a akın etmesi ile çalışmalarının kapsamını ve hizmetini genişletmiştir. Daha önceleri Üsküdar ve Fatih'te birer muayenehane

⁷⁴² Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁴³ Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 168.

⁷⁴⁴ Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 174

açan cemiyet, 1919 ile 1921 yılları arasında düşkün, fakara, mülteci ve muhacirlerin tedavisini gerçekleştirmiştir. Muayenehaneler tarafından tedavisi yapılan hastalara yazılan ilaçlar ise yine Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Tedavi için gelen hastaların birçoğu maddi imkânsızlıkları nedeniyle tedavi göremeyenlerden oluşuyordu. Bu şartlarda ilaç temin etmeleri de pek mümkün olmadığı için Hilâl-i Ahmer ilaç temini için hastalara çare bulmuştur. Hilâl-i Ahmer cemiyeti tarafından oluşturulan eczaneler kendi ilaçlarını üreterek hastalara vermekteydi. Ancak tedavi edilen hasta sayısındaki artış eczanenin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle her muayenehaneye bir eczane açma zorunluluğu doğmuştur. Bu sayede hastalara ilaç daha ucuza mal edilerek ve daha kolay bir şekilde dağıtımı sağlanmıştır⁷⁴⁵.

Hilâl-i Ahmer tarafından açılan muayenehanelere ek olarak hali hazırda faaliyette bulunan dispanserler aracılığı ile fakara ve mültecilere sağlık hizmeti sunmuştur. Çağaloğlu'nda faaliyet gösteren ve Tıp Fakültesi hocaları tarafından yönetilen dispanserde sağlık hizmeti vermek konusuna bir takım görüşmeler yapılmıştır. Dispanser idaresi öncelikle sağlık hizmetini sağlayabileceğini ancak ücretsiz ilaç temin edemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti dispanser bünyesine tam teşekküllü bir eczane kurmuştur. Hatta eczane ve dispanserın ihtiyacı olan tıbbi malzemelerin de temini sağlanmıştır. Dispanserın en çok ihtiyaç duyduğu röntgen cihazı yine Hilâl-i Ahmer tarafından temin edilmiştir.

Hilâl-i Ahmer muayenehanelerinde ve dispanserlerinde tedavi edilen muhacir, mülteci ve fukaranın yoğunlukla frengi hastalığı nedeni ile başvurduğu görülmüştür. Bu hastalığın tedavisinin özel olarak yapılması ve diğer hastalardan ayrı muamele görmesi gerektiği için frengi dispanseri açılmasına karar verilmiştir. Tıp Fakültesi tarafından yönetilen Çağaloğlu Dispanseri'nde görevli bir uzman doktor görevlendirilerek ayrı bir dispanser kurulmuştur. Açılan bu yeni dispanser sadece İstanbul'da bulunan muhacir, mülteci ve fukaranın frengi hastalığına yakalananlarını tedavi edecektir. Hilâl-i Ahmer tarafından kurulan ve desteklenen bu iki dispanser 1919-1921 yılları arasında hizmet vermiştir. Hizmette bulunduğu süre zarfında toplam 113.467 hastanın muayene, tedavi ve ilaç teminleri sağlanmıştır.

⁷⁴⁵ Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 169.

5.2.3. Yabancı Devletlerin İstanbul Mültecilerine Yardımları

5.2.3.1. Amerikan Yardımları

Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti İstanbul Şubesi Başkanı Albay Coombs, görevde bulunduğu süre içinde Anadolu'dan İstanbul'a sığınan çok sayıda mülteciye yardım edilmesini sağlamıştır. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ile sıkı ilişkiler içinde olduğu görülen Coombs, pek çok kez mülteci merkezlerini gezmiş, onlara çeşitli yardımların ulaştırılmasını sağlamıştır.

6 Şubat 1921 tarihli *İkdam Gazetesi*'nde röportajı yayınlanan Albay Coombs, Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin amacını açıklamaktadır. Buna göre heyetin temel amacı, savaş nedeniyle kimsesiz kalan dul ve yetimlere yardım etmek ve savaş alanları içinde kalan, bu durumdan olumsuz etkilenerek muhtaç duruma düşenlere sosyal ve ekonomik yardımlar ulaştırmaktır⁷⁴⁶. Merkezi New York'ta olan heyetin, çalışma alanları, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi sınırlarını kapsamaktadır. Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin çalışma alanı dört ana bölge üzerine yoğunlaşmış, bölgeler, İstanbul, Kafkasya, Suriye-Halep ve İran olarak taksim edilmiştir. İstanbul bölgesi bütün Anadolu'yu kapsarken merkezi İstanbul olarak belirlenmiş, buranın sevk ve idaresi Albay J.P. Coombs tarafından yönetilmiştir⁷⁴⁷.

Özellikle Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ile birlikte hareket eden Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, mültecilerin giyim, gıda ve sağlık yardımları konusunda faaliyet göstermiştir.

Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul üzerindeki yardımlarını temel itibarıyla beş şube üzerinden yürütmüştür. Bu şubeler vasıtasıyla yardıma muhtaç halka sağlık hizmetleri, gıda ve giyim yardımı ve üretim teşviki gibi

⁷⁴⁶ *İkdam*, 6 Şubat 1921.

⁷⁴⁷ Merkez olarak kabul edilen İstanbul kendi içine dört bölüme ayrılmıştır. Rum muhacirlerin yaşadığı Samsun birinci bölge, Amerika'dan gelen yardım malzemelerinin giriş yaptığı İzmir ikinci bölge, Halep üçüncü bölge ve Harput dördüncü bölge olarak belirlenmiştir. Ancak heyetin çalışma bölgeleri zaman içinde değişiklikler gösterebilmektedir. 1919 yılı öncesi daha çok Ermeni bölgeleri üzerine yoğunlaşmışlarken, daha sonra İstanbul ve Batı Anadolu'nun işgali üzerine işgal bölgesindeki yardıma muhtaç Müslümanlara yönelik çalışmalar yapmışlardır. 1921 yılında Yakın Doğu Yardım heyetinin İstanbul ve Anadolu'da sekiz adet merkezi ve bu merkezlere bağlı şubeler ile faaliyet göstermiştir. Sadece Adana merkezine bağlı on şube faaliyet göstermiştir. Bk. Dilşen İnce Erdoğan, "American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı 14, (Yaz 2017/II), Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, s. 559-560.

konularda çalışmalar yapmıştır. Birinci şube, halkın fakir ve yardıma muhtaç olanların tespiti ve durumlarının teftişini sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1.018 aile tespit edilerek yardımlar ulaştırılırken, hastaların tedavisi ve ilaç teminini de yürütmüştür. Gerek görüldüğü durumlarda ise hastaların hastanelere yönlendirilmesi ve tedavilerine burada devam edilmesini sağlamışlardır. Birinci şubenin bütün bu çalışmaları için aylık 900 liraya yakın bir harcaması olduğu görülmektedir.

İkinci Şube; hastalara sağlık hizmeti sağlamak amacıyla çalışmıştır. Temel çalışma alanı hastaların muayenesi ve tedavisi olan şube, aylık 785 lira harcama yaptığı belirtiliyordu. Şubenin aynı zamanda mevcut hastanelere de yardım ettiği, tıbbi malzeme sağladığı da belirtilmektedir.

Üçüncü Şube; mülteci ve savaşzede olarak anılan dul kadınların ekonomik olarak güçlenmeleri için mesai harcamaktaydı. Kadınları çalışmaya teşvik etmek, çeşitli iş alanlarında istihdam etmek üzerine faaliyetlerde bulunuyordu. Bu amaçla çalışma yapan şubenin bir ay içinde 1.396 parça eşya dağıttığı ve inşa edilen bir dokuma fabrikasında istihdam edilen kadınlar eliyle 1.169 metre kumaş dokunmasını sağlamıştır.

Dördüncü Şube; fakir halka, muhacir ve mültecilere elbise dağıtımı ile ilgilenmekteydi. Heyet çalışma yaptığı süre içinde ırk, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın fakir, fukara ve mültecilerden pek çok kişiye giyecek tevzi etmiştir.

Beşinci Şube; çalışma alanı olarak çocukları belirlemiştir. Özellikle savaş nedeniyle kimsesiz, öksüz, yetim çocuklara yardım götürmüştür. Bir ay içinde 4.000 liralık bir harcama ile çocukların ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda 4.000 den fazla çocuğa yardım eli uzatmıştır. Bu şubenin çocukların kullanımı için aylık 9.600 kutu süt ve 650 çuval fasulye dağıtmıştır⁷⁴⁸.

Ayrıca heyet tarafından mülteciler için 6 çuval fasulye verilmiş daha sonra ise mültecilere çamaşır ve ayakkabı tevzi edeceğini duyurmuştur. Amerikan Heyeti'nin mültecilere göstermiş olduğu alakadarlık karşında Muhâcirin Müdürü Hamdi Bey tarafından bir teşekkür mesajı yayınlamıştır⁷⁴⁹.

Kuruluş amacı ve faaliyet alanları belirlenmiş olan Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti ile yapmış olduğu görüşmelerde

⁷⁴⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 25 Eylül 1919.

⁷⁴⁹ *Dersaadet*, 14 Temmuz 1920

İstanbul'da bulunan mültecilere düzenli olarak yardım yapmayı kabul etmiştir. Bu amaçla İstanbul mültecilerine aylık olarak 960 kutu şekerli süt tozu, 1.000 kilo fasulye, 52 kasa sebze konservesi ve 50 çuval un vermek suretiyle yardımlarını sürdürmüştür⁷⁵⁰. Ancak İstanbul'a gelen mülteci sayısının artması ve bakıma muhtaç mültecilerin varlığı Muhâcirîn Müdüriyeti'nin elini zora sokmuş ve yardımların aksama ihtimalini doğurmuştur. Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ile görüşen ve mültecilerin teftişine katılan Albay Coombs üç ay içinde 30.000 liralık eşya yardımında bulunulacağını vaat etmiştir. Bu gelişme üzerine organize olan Muhâcirîn Müdüriyeti bahsi geçen yardımları teslim almak için bir komisyon kurmuştur⁷⁵¹.

İstanbul'daki İslam muhacirinin sayısının artması üzerine mülteciler arasında sefalet artmaya başlamıştır. İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey ile beraber mültecilerin ve muhacirlerin durumunu teftişe çıkan Albay Coombs, Muzaffer Bey'den ihtiyaç listesi hazırlamasını rica etmiştir. Amerikan heyeti, İstanbul'un muhtelif muhitlerinde oluşturduğu tevziat merkezleri ile muhtaç ve düşkünlere yardım dağıtmıştır⁷⁵². Bu gelişmenin hemen ardından Amerikan heyeti, Muhâcirîn Müdüriyeti'ne 50 çuval un, 50 çuval pirinç, 43 çuval fasulye gönderilmiştir. Albay Coombs yardımların bunlarla sınırlı kalmayacağını ve uzun süre daha yardımda bulunulacağını, her ihtiyacın Amerikan Heyeti tarafından imkânlar dâhilinde karşılanacağını bildirmiştir⁷⁵³.

Amerikan Heyeti İstanbul'da bulunan mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda hassasiyetle çalışmışlardır. Ramazan Bayramı nedeni ile Müslümanlar için kutsal olan bu günde mültecilere verilmek üzere 100 adet koyun bağışlanmıştır. Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından teslim alınan koyunlar İplikhane bahçesinde beslenmeye alınış ve bayrama yakın mültecilere dağıtılmıştır⁷⁵⁴. Bayramda kesilen bu koyunlar sayesinde on gün boyunca Selimiye ve Davut Paşa Kışlası'ndaki mültecilere et verilmiştir⁷⁵⁵.

Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul'da yığılan mülteci kabilelerinin sağlık hizmetlerinin aksadığını görmüşler ve bu konuda yardım

⁷⁵⁰ *İkdam*, 8 Ekim 1920

⁷⁵¹ *İkdam*, 11 Ocak 1921,

⁷⁵² *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921.

⁷⁵³ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

⁷⁵⁴ *Akşam*, 25 Mayıs 1922.

⁷⁵⁵ *Akşam*, 28 Mayıs 1922.

etmek istemişlerdir. Muhâcirîn Müdüriyeti Memurîn Müdürü Talat Bey ile birlikte mülteci ve felaketzedelerin bulunduğu hastaneler ve pavyonlar teftiş edilmiştir. Görünen durum karşısında daha iyi hizmet verilmesi gerektiği kararı alınmış ancak Muhâcirîn idaresinin bu durumu karşılayamayacağı için Amerikan Heyeti bir muhacir hastanesi açılmasına yardım edeceğini bildirmiştir⁷⁵⁶. Şehremaneti bünyesinde bulunan pavyonların muhacirler için hastane haline getirilmesi için Muhâcirîn Müdüriyeti çalışmalara başlamıştır. Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ve Amerikan Heyeti Başkanı Albay Coombs hastane olacak yerde bir dizi incelemede bulunmuştur⁷⁵⁷. Amerikan Heyeti hastanenin her türlü ihtiyacını karşılayacağını vaat ederek, oluşturulan hastanede Müslim, gayrimüslim ayırmaksızın tedavi edileceğini bildirmiştir. Ancak bahsedilen gureba hastanesinin mevcut pavyonlarında yersiz, yurtsuz gariplerin sığınmış olduğundan, onların sokak ortasına atılmayacağı için bir süre oluşturulan hastanenin bir pavyonunda iskânlarına ve tedavilerine devam edilmiştir⁷⁵⁸. Amerikan Heyeti, hastanenin kurulumu için 50.000 lira tahsis etmiştir. Hastanenin idaresinin kendilerinde olacağı ve hizmet verecek doktorları da kendi bünyelerinden temin edeceklerdir⁷⁵⁹. Valide Sultan Hastanesi'nin biri altmış, diğer kırk odadan oluşan iki pavyonu Muhâcirîn Müdüriyeti memurları tarafından Amerikan Heyeti temsilcilerine teslim edilmiştir. Albay Coombs, hastanenin hızlı bir şekilde eksikleri giderilerek bir hafta içinde muayene ve tedaviye başlayabileceğini bildirmiştir⁷⁶⁰.

5.2.3.2. Fransız ve İngiliz Yardımları

Mondros Mütarekesi'nin imzalamasının ardından İstanbul'da Yüksek Komiserlik nezdinde temsil edilen İtilaf Devletleri, Batı Anadolu'da gerçekleşen Yunan işgali ve sonuçlarını yakından takip etmişlerdir. Özellikle Batı Anadolu'nun işgalinden sonra İstanbul'a sığınan mültecilerin sayılarındaki artış İtilaf Devleti komiserlerinin dikkatinden kaçmamıştır. İstanbul'da iskân edilen mültecilerin durumlarını yerlerinde tetkik ve gerekli gördükleri alanlarda yardım etmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak ne İngilizler ne de Fransızlar, İstanbul ve Anadolu'da

⁷⁵⁶ *Dersaadet*, 23 Temmuz 1920.

⁷⁵⁷ *Dersaadet*, 28 Temmuz 1920.

⁷⁵⁸ *Vakit*, 26 Temmuz 1920.

⁷⁵⁹ *Vakit*, 1 Ağustos 1920.

⁷⁶⁰ *Vakit*, 2 Ağustos 1920.

bulunan mülteciler için yeterli düzeyde yardım ettikleri söylenememektedir. Uluslararası yapısı itibariyle her iki ülkenin Salib-i Ahmer teşkilatı, Hilâl-i Ahmer ile birlikte hareket etmiştir. İşgalin ilk yıllarında ortaya çıkan mülteci sorunu karşısında pek fazla etkinliği olmayan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin, Uluslararası İnceleme Heyeti'nin hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda mültecilere karşı daha fazla kayıtsız kalamadığı görülmektedir. Özellikle İzmit, Bursa, Adapazarı çevresinde meydana gelen olaylar karşısında mülteci olarak göçe kalkan, Armutlu Yarımadası sahillerine kümelenen mültecilerin İstanbul'a naklinde etkinliklerini göstermişlerdir. 1921 ve sonrası için mülteciler konusunda daha aktif olmaya başladıkları görülse de bu konuda Amerikan heyetlerinin yanına daha yaklaşmadıkları söylenebilir.

İstanbul Mültecileri için en az yardım yaptığını tespit ettiğimiz İtilaf Devleti Fransa'dır⁷⁶¹. 4 Ağustos 1921 tarihinde, Fransız muhabiri Madam Madeline Max ve eşi Hery Max, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ile birlikte mültecilerin buldukları yerleri ziyaret ederek haber yapmışlardır. Öncelikle Bayezıt'daki muhacir barakalarını gezerek, yaşam şartlarını ve mültecilerin ahvalini görmek istemiştir. Revirde bulunan hastalar ile yakından ilgilenen Madam Madeline, gördüğü manzara karşısında üzüntüsünü gizleyememiştir. Barakalarda kurulan Darülsanayi atölyelerini gezen çift, çorap ve hasır üreten mülteci kadınları ile görüşerek bilgiler almıştır. Bayezıt'dan Davut Paşa Kışlası'na geçen Fransız gazeteciler mülteciler için kendi adlarına ne gerekiyorsa yapacaklarını belirterek ayrılmışlardır⁷⁶². Fransız gazetecilerin bu denli ilgisi karşısında İstanbul'daki işgal kumandanlığı kayıtsız kalmayarak muhacir ve mültecilere ilgisini artırmıştır. Ramazan Bayramı vesilesi ile mültecilerin buldukları mıntıkaları gezmek ve yardımda bulunmak isteyen Fransız İşgal

⁷⁶¹ Aslında bu ifadeyi kullanmamızın önemli bir nedeni de Fransa'nın mültecilere yardım konusunda Müslüman mültecileri Türk yönetiminin inisiyatifine bıraktığı, kendilerinin ise Rus mülteciler ile ağırlıklı olarak ilgilendiğinin görülmesidir. Kasım 1920 yılında Kırım'dan gelen yeni göç dalgası ile birlikte İstanbul'daki Rus mültecilerinin sayısı 165.000'e ulaşmıştır. Fransızların Rus mülteciler için kamplar kurduğu ve Rus mülteciler ile yakında ilgilendiği görülmektedir. 1921 Nisan ayına kadar Rus sığınmacıları Fransa tarafından iâşe edildiği bildirilmektedir. 1921 yılında Rus mültecilerin bir kısmının Brezilya'ya gönderilmesi için başarısız bir girişim gerçekleşiyse de bunların 1.200 kadarı bir Fransız gemisi ile tekrar İstanbul'a getirilmiştir. Fransız kamplarına iâşe edilen 4.488, Fransız hastanesinde 3.450 Rus mülteci barındırılıyordu. Ayrıca İngilizlere ait Tuzla Kampı'nda 2.000 Rus mülteci bulunuyordu. Ayrıca Fransız Salib-i Ahmer'i, Büyükdere'de bir hastane ve iyileşme evi kurmuştur. Bk. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 51-52.

⁷⁶² *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ağustos 1921.

Donanması Kumandanı, Hamdi Bey ile birlikte ziyaret etmiştir⁷⁶³. Yapılan ziyaretlerin ve teftişin ardında Fransız Yüksek Komiseri Maurice César Joseph Pellé'nin ve heyetinin katılımı ile Selimiye kışlasında bir bayram eğlencesi düzenlenmiştir. Bu eğlencede mülteci çocukları için oyunlar ve yarışmalar hazırlanmıştır. Koşu ve çuval yarışları sonucunda hediyeler ve ödüller dağıtılan çocukların bayramı en azından daha mutlu geçirebilmeleri sağlanmıştır⁷⁶⁴. Bayramın üçüncü günü Fransız Salib-i Ahmer'i tarafından organize edilen yarışmalar ve oyunlar düzenlenmiştir. İp çekme yarışması, çuval yarışlarının yanında kurulan salıncaklarda güzel vakit geçirmişlerdir. Ayrıca her bir çocuk için hediyeler ve ödüller hazırlanmıştır. Çikolata, şeker, oyuncaklar ve bebek gibi türlü hediye mülteci çocuklarına Fransız Salib-i Ahmer'i tarafından dağıtılmıştır⁷⁶⁵.

İngiltere Yüksek Komiserliği de yukarıda bahsi geçen bayram eğlencesinin tertip komisyonunda yer almıştır. Fransızlar ile bayram günlerini paylaştıkları görülmektedir. Buna göre İngilizler bayramın ikinci günü etkinliklerini Davut Paşa kışlasında meydana getirmişlerdir. Fransızlar ise bayramın üçüncü günü Selimiye kışlasında etkinliklerini gerçekleştirmişlerdir. Davut Paşa kışlasındaki mülteci çocuklarına oyunlar hazırlayan ve hediyeler dağıtan İngiliz yardım komisyonu, bayramın ikinci günü mülteci çocuklarını eğlendirmiştir⁷⁶⁶.

1920 yılı Ağustos ayında İstanbul'a gelen İngiliz Salib-i Ahmer temsilcisi Dr. Frew⁷⁶⁷, muhtelif yerlerden İstanbul'a sığınan mültecilerin durumunu işitmiş ve bu mültecilere yardımda bulunmak adına Muhâcirîn Müdüriyeti'ne başvuruda bulunmuştur. 8 Ağustos 1920 tarihinde, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ve İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey ile birlikte mültecilerin durumunu tetkik etmek için Bayezit barakalarına gelmişlerdir. Mülteci ve muhacir aileleri ile görüşen Dr. Frew, koşu alanları ziyaret ederken bazı ailelerin yatakları olmadığını ve tahta zemin üzerinde uyuduklarını görmüştür. Bu ailelere yatak alınması için onar lira dağıtmıştır. Barakalarda gördüğü mülteci çocuklarına süt almak üzere 10 lira vermiştir. Barakaların teftiş ve tetkikinden sonra imalathaneleri ve eczaneyi gezen Dr. Frew, Gülhane Parkındaki

⁷⁶³ *Akşam*, 7 Mayıs 1922.

⁷⁶⁴ *Akşam*, 27 Mayıs 1922.

⁷⁶⁵ *Akşam*, 30 Ramazan 1922.

⁷⁶⁶ *Akşam*, 30 Ramazan 1922.

⁷⁶⁷ Gazetede Dr. Frew ismi ile anılan kişi aslında Robert Frew olarak tanınan kişidir.

mültecilerin durumunu da gözlemek adına teftişe deva etmişlerdir. Gülhane mültecilerinden yatakları olmayanlar için beşer lira, fakir çocukların ailelerine beşer lira olmak üzere yardımda bulunmuştur⁷⁶⁸.

Dr. Frew, mültecilerin barındığı Gülhane ve Bayezit misafirhanelerinin düzeni ve uygulamalarını beğenmiş, misafirhaneler için 300 lira kadar yardımda bulunmuştur. Ayrıca Muhâcirîn Müdüriyeti'ne eksik malzemelerin giderilmesi için 1000 lira daha göndereceğini belirtmiştir. Muhacir ve mültecilerin eksiklerinin tespiti için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ve ilgili birimlerinden mülteci ve muhacirlerin eksiklerinin gidermek için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır⁷⁶⁹. Bu komisyon Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey ve İngiliz Salib-i Ahmer Başkanı Dr. Frew'den oluşturulacaktır.

Görüşmelerden hemen sonra Muhâcirîn Müdüriyeti eksikler üzerine bir liste hazırlamış ve Doktor Frew'e göndermişlerdir. Dr. Frew kendisine iletilen ihtiyaç listesini aldıktan sonra, mültecilere dağıtılmak üzere 3 teneke tereyağı, 10 çuval pirinç, 15 çuval un göndermiştir. İstanbul Muhâcirîn Müdüriyeti bu erzakları mülteci barakalarına tevzi etmeye başlamıştır. Ayrıca Dr. Frew, mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam edeceğini belirttiği gibi teftişi esnasına gördüğü yataksız ailelere verilmek üzere yatak satın alacağını da bildirmiştir⁷⁷⁰. Dr. Frew ve Hamdi Bey'in çalışmaları sonucunda listelenen malzemeler temin edilmiş ve mültecilere dağıtılmaya başlanmıştır. İngiliz Salib-i Ahmer'nin Hindistan temsilciliğinden Miss. Anderson ve Hilal-i Ahmer Kadınlar Heyeti'nden Fatma ve Naciye hanımlar ile Muhâcirîn Müfettişlerinden Tevfik Bey'den oluşan tevzi heyeti, Gülhane Parkı barakalarında bulunan 250 muhacire yatak, şilte, potin (ayakkabı) gibi malzemeleri dağıtmışlardır⁷⁷¹.

İngilizler tarafından İstanbul mültecileri için yapılan yardım faaliyetleri hız kesmemiştir. Dr. Frew'den başka İngiliz Salib-i Ahmer'i temsilcisi Mr. Sykes, 14 Eylül 1920 tarihinde Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ile mültecilerin barakalarını teftiş etmişlerdir. Mr. Sykes, mültecilerin buldukları barakaları gezerek mültecilerin durumlarını tetkik etmiştir. Gördüğü manzara karşısında çok

⁷⁶⁸ *Dersaadet, 9 Ağustos 1920.*

⁷⁶⁹ *Dersaadet, 9 Ağustos 1920.*

⁷⁷⁰ *Dersaadet, 12 Ağustos 1920.*

⁷⁷¹ *Dersaadet, 22 Ağustos 1920.*

üzüldüğünü belirten Mr. Sykes yüklü miktarda yardımda bulunacağını vaat etmiştir. Barakalardan ayrılmadan mültecilerin sayılarını ve ihtiyaçları olan malzemelerin kendileri tarafından karşılanması için liste talep etmiştir. 19 Eylül tarihine kadar yüklü miktarda yardım göndereceğini belirtmiştir. Muhacirlere tevzi olunmak üzere 2.000 kilo un, aynı miktarda pirinç, bulgur, peksimet ve levazımat dağıtılacaktır. Mr. Sykes'in bu yardımsever tutumu Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından bütün mülteci ve muhacirler adına bir teşekkür mesajı yayınlamıştır⁷⁷². 19 Eylül tarihinde Mr. Sykes vaat ettiği gibi yüklü miktarda fasulye ve unu ilk etapta göndermiştir⁷⁷³. Eyüp Sultan ve çevresindeki baraka ve misafirhanelerde İngilizlere ait yardımların dağıtımına devam edilmiştir⁷⁷⁴.

⁷⁷² *Dersaadet, 15 Eylül 1920.*

⁷⁷³ *Dersaadet, 19 Eylül 1920.*

⁷⁷⁴ *Dersaadet, 29 Eylül 1920.*

6. BATI ANADOLU MÜLTECİLERİNİN YERLERİNE DÖNÜŞÜ VE YAPILAN YARDIMLAR

6.1. Yunan işgalinin Sona Ermesi

Sakarya Savaşı sonrasında Türk ordusunun savaşı kazanacağı ihtimalini gören İngilizler bir dizi barış girişiminde bulunmuşsa da, Türk tarafı mutlak bir suretle “*Misak-ı Milli*” sınırlarını hedeflediği için sonuç alınamamıştır. Sakarya yenilgisinden sonra savunma konumuna geçen Yunan ordusu Eskişehir – Afyonkarahisar hattına çekilerek, gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Türk Genelkurmayı ise Yunan kuvvetleri toparlanmadan taarruza geçilmesini planlıyordu. Bu taarruz için bir de plan hazırlanmıştı. Türk kurtuluş savaşı içinde “*Sad Planı*” diye geçen bu planın üzerinde komutanlarca tam anlamıyla fikir birliğine varılmamış, mevsimin ilerlemesi, hava şartlarının kötüleşmesi, yağmurlar nedeniyle yolların bozulması ve ordunun yeteri kadar hazırlanamamış olması nedeniyle uygulanamamıştır⁷⁷⁵. Ancak hazırlıklar hız kesmeden devam etmiştir.

Türk ordusu taarruz planını cephede iki ordu teşkilatı üzerine kurmuştu. Buna göre I. Ordu Komutanlığını Ali İhsan Paşa, II. Ordu Komutanlığını Yakup Şevki Paşa yürütürken, İsmet Paşa ise Batı Cephesi Umum Kumandanı sıfatı ile görevine devam edecekti. İlerleyen zamanlarda İsmet Paşa ile uyum sorunu yaşayan I. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa yerine Nurettin Paşa getirilecektir⁷⁷⁶.

Ordunun subay ihtiyacı İstanbul’dan ayrılarak Milli Mücadeleye katılanlar, Ankara talimğâhında yetişenler ile I. Dünya Savaşı sırasında esir düşüp, esaretten kurtulduktan sonra Anadolu’ya gelen subay ve yedek subaylar ile karşılanmaya çalışılmaktaydı. 14 – 15 Eylül 1921 tarihinde itibaren geçerli olmak

⁷⁷⁵ Bu planın gizli tutulması amacıyla birlikler arasındaki yazışmalarda, kâğıtlar üzerinde Osmanlı alfabesindeki “ص” harfinin (sad) konulması üzerine planın adı “Sad Planı” şeklinde kullanılmıştır. Bk. Genelkurmay, *TİH, C. II. K. 6. s. 51.*

⁷⁷⁶ Özalp, *a.g.e.*, s. 229.

üzere seferberlik ilan edilerek 1899, 1900, 1901 doğumlular askere alınıp, ordunun er sayısı artırılarak, Yunan ordusu ile insan sayısı bakımından denk hale getirilmiştir. Ancak malzeme, silah ve mühimmat konusundaki eksiklerin farklı yollarla teminine çalışılmıştır⁷⁷⁷.

6 Mayıs 1922 tarihinde Başkomutanlık Yasası'nın süresi uzatılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesi artmaya devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, taarruza geçilmesi için hazırlıkların hızlı bir şekilde tamamlanması gerektiğine inanıyordu. Bu konuda fikirlerini Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Anadolu Umum Kumandanı İsmet Paşa ve Savunma Bakanı Kazım Bey'e iletmişti. Türk Ordusunun, Yunan ordusunu meydan savaşında imha ederek süpürmeye ve geri çekilmeye zorlayacak bir plan üzerine hazırlıkların yapılması gerektiğini ve en geç 15 Ağustos tarihinde ordunun hazır hale gelmesini emretti.

TBMM savaş hazırlıklarını yürütürken öte yandan barışı engelleyen taraf konumuna düşmemek adına diplomasi hamleleri yapmaya da çalışıyordu. Bu amaç doğrultusunda İçişleri Bakanı Fethi Bey Avrupa'ya gönderilmişti. Ancak TBMM'nin bu hamlesi, İngiltere tarafından Türklerin zafiyeti olarak yorumlanmış, "*İngiltere şimdi müzakere istemiyor*" diyerek barış girişimini engellemişti⁷⁷⁸. Bu cevaba karşılık olarak TBMM, bir süredir ertelediği taarruz planını uygulama konusunda kararını netleştirmişti.

Son şeklini alan taarruz planı gereği Afyonkarahisar Bölgesi'ne konuşlandırılan I. Ordu, diğer bölgelerden getirilen askeri birlikler ile güçlendirildi. Çünkü plana göre savaşın asıl yükü bu bölgedeki I. Ordu çekecekti. 24 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhları cephe gerisinde bulunan Şuhut Kasabası'na nakledilmişti. 25 Ağustos akşamı itibarıyla Anadolu'nun dışarı ile bütün bağlantısı kesilmişti.

Uzun ve meşakkatli bir sürecin sonunda Anadolu'nun en etkili gücü konumuna gelen TBMM yönetimi, Ağustos 1922 tarihinde Yunan işgal kuvvetlerini Anadolu'dan atmaya hazırlanıyordu. Büyük taarruza çok ciddi bir

⁷⁷⁷ İstanbul'daki depolardan büyük zorluklar ile kaçırılan silahlar İnebolu üzerinden Anadolu'ya nakledilmiştir. İtilaf Devletleri tarafından kamaları alınarak kullanılamaz hale getirilen toplar onararak ilkel mekanizmalar ile çalışır hale getirilmiştir. Sıkıntısı çekilen bazı silah ve cephane Ruslar, Fransızlar ve İtalyanlardan satın alınmaya çalışılıyordu. Bk. Tevfik Bıyıkoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele, Cilt I.*, TTK. Ankara, 1992, s. 414.

⁷⁷⁸ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 188.

gizlilik içinde hazırlanan Türk ordusunun yönetim kadrosu, Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa 26 Ağustos 1922 tarihinde Kocatepe’de yerlerini almıştı. Sabah saat 5.30’da topçu atışı ile başlayan Türk ordusunun taarruzu Yunanlıların savunmasını kırmayı amaçlıyordu⁷⁷⁹. 27 Ağustos günü bütün cephelerden taarruza geçen bütün birlikler aralıksız saldırıyı devam ettirirken, I. Ordu Zığiltepe ve Erkmentepe alınmıştı. Akarçay ve Ahırdağ arasındaki Yunan savunma hattı ele geçirilmiş, Afyonkarahisar kurtarılmıştı. Bu başarının ardından Yunan savunma hattının en önemli kısmı olan güney kanadı kırılmış ve düşmanın İzmir ile olan ana bağlantı hattı kesilmişti⁷⁸⁰. Önceden tasarlanan bu plan başarılı bir şekilde uygulanıyordu. Birliklerin bir kısmı güney hattına kaydırıldığında zayıf olarak nitelendirilen II. Ordu kuzeyde Yunan kuvvetlerini oyalamayı başarmış, bu sırada I. Ordu kuvvetleri takviye edilerek Yunan mevzilerine saldırılarını sürdürmekteydi. Bir İngiliz Kurmay Subayının “*Eğer Türkler bu mevzileri dört beş ayda işgal ederlerse, bir günde düşürdüklerini iddia edebilirler*” diye nitelendirdiği mevziler bir saat gibi bir sürede düşürülmüştü⁷⁸¹.

Yunan kuvvetleri 30 Ağustos tarihine gelindiğinde Türk kuvvetleri tarafından tamamen sarılmış bulunuyordu. Bu kuşatma hareketini kesin bir sonuçla tamamlamak isteyen Mustafa Kemal, bizzat sevk ve idaresini yürüttüğü meydan muharebesi ile teslim olanlar dışında Yunan ordusunun büyük bir bölümünü imha etmeyi başardı. Yunan Başkomutanı Trikopis de esirler arasında yer alıyordu. İmha olmaktan kurtulan Yunan kuvvetleri kaçmaya başlamışlardı. Geri çekilen Yunanlıların çekilme esnasında çok sayıda yerleşim yerini tahrip edebileceğini hesaba katan Mustafa Kemal Paşa, takip emrini verdi. Hem kaçan Yunan askerleri takip edilecek hem de Eskişehir’deki Yunan askerlerinin Kocaeli ve Trakya’daki kuvvetler ile birleşerek toparlanmalarına izin verilmemeliydi. Bu nedenle Başkomutan Mustafa Kemal, 1 Eylül 1922 tarihinde, I. ve II. Ordu birliklerine “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!*” emrini verdi⁷⁸². Bu emirle birlikte Türk kuvvetleri İzmir istikametine doğru harekete geçmişlerdir. 1 Eylül’de Uşak, 2 Eylül’de Eskişehir, 3 Eylül’de Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir, Gördes, 6 Eylül’de Balıkesir, Bilecik, 7 Eylül’de Aydın, 8 Eylül’de Manisa Türk

⁷⁷⁹ Genelkurmay, *TİH. C. II., K. 6, s. 2.*

⁷⁸⁰ Genelkurmay, *TİH. C. II., K. 6, s. 3.*

⁷⁸¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006, s. 365.

⁷⁸² Atatürk, *Nutuk, C. II., TTK, Ankara, 2006, s. 903.*

kuvvetleri tarafından kurtarılmıştı. Yunan kuvvetlerinin geri çekilirken pek çok kenti yakması ve tahrip etmesi, aynı şeylerin İzmir için yapılmaması adına I. Ordu süratle İzmir'e yönlendirildi. Türk Ordusu 9 Eylül sabahı İzmir girmiş, üç buçuk yıla yakın Yunan işgali altında kalan şehir kurtarılmıştı. 10 Eylül günü İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa büyük bir coşku ile karşılanmıştı. İzmir'i kurtaran Türk kuvvetleri 16 Eylül'de Çeşme'yi kurtardı. Eskişehir bölgesinden ilerleyen Türk kuvvetleri ise 11 Eylül'de Bursa'ya ulaştı. 18 Eylül tarihine gelindiğinde Anadolu'da savaş esirleri hariç Yunan askeri kalmamıştı.

Türk kuvvetlerinin Afyonkarahisar'ı kurtardığı haberi Türkler arasında büyük bir mutluluk ile karşılanırsa da, Rumlar için kötü haber niteliği taşıyordu. Türk ordusunun ilerlediği haberinin yayılması üzerine bu sefer İzmir istikametine doğru, 4 yıl önce yaşanan göç hadisesi yeniden başlıyordu. Ancak bu sefer göç edenler Türkler değil Rumlardı. Aslında yaşanan bu göç hadisesi doğal bir sonuç olarak görülüyordu. Çünkü Yunan işgali süresince, Yunan ordusu ve yönetimi ile işbirliği yapan Rumlar, Yunan kuvvetlerinin çekilmesi ile göçe mecbur kalıyordu. Anadolu Rumları Yunan ordusu ile işbirliği yaptıkları için “*muharip*” muamelesi göremezlerdi. Çünkü Osmanlı vatandaşı iken Türk Hükümeti'ne karşı çarpıştığı için “*muharip*” ya da “*esir-tutak*” değil ancak “*asi*” sayılabileceklerdi. Yeni Türk idaresi bir genel af ilan etse dahi, işgal süresine Rumların Türklere yaptıklarını unutamayanlar, önüne geçilmesi pek mümkün olmayan misillemelere neden olabilirdi. Yunan ordusunun geri çekilmesinin ardından Türkler ile Rumlar arasında kanlı çatışmalar olabilirdi⁷⁸³.

Yunan Hükümeti'nden, Rumların kıyı kesimlerine doğru göçüne engel olunması talimatını alan Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, Anadolu'daki siyasi temsilciler ile bu konuda pek çok kez temasta bulunmuş olsa da, Yunan ordusunun çekilmesinden sonra Türkler tarafından öldürüleceğini düşünen Rumların göçüne mani olamamıştır. Yunan Başkomutanı Hacıanesti'nin “*Tüm cepheye geri çekilme düşman tazyiki olmaksızın devam ediyor*” diyerek 2 Eylül tarihli askeri bülteni yayınladığında, çoğu Rumlardan oluşan göçmenler, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu kıyılarına doğru göç ediyordu. İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Lamb, hemen hemen aynı tarihlerde “*çok sayıda göçmen şimdiden geldi. 30.000 kişi daha bekleniyor. Yardım için Kızılhaç'a çağrıda bulunamaz*”

⁷⁸³ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921 – 1922*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 295.

*mıyız?” diye üslerine soruyordu. İzmir’e gelen göçmen kalabalığı karşında şehirde sıkıntılar baş göstermiş, 5 Eylül tarihide şehirde ekmek kıtlığı yaşanmıştı. Başkomutan Hacıanesti’nin telkinleri sürdürüyor ve Rumların telaşa kapılmaması gerektiğini söylüyordu. Ne Hacıanesti’nin, Yunan askerlerinin Rumları da beraberlerine aldığı söylemesi, ne de *Kosmos Gazetesi*’nin göç edilmemesi için yaptığı çağrılar fayda etmemişti. 7 Eylül tarihinde bile göç alan İzmir’de, şehirden ayrılmak isteyen Rumlar sahile yığılmış, Yüksek Komiserliğin el koyduğu bazı vapurlar ile adalara sefer yapması bile Kordon’da yığılan Rumların kalabalığını eritmeye yetmemiştir⁷⁸⁴.*

6.2. Batı Anadolu Mültecilerin Memleketlerine Dönüşü ve Yapılan Yardımlar

Yunanlıların geri çekilmesi ve henüz Türk kuvvetlerinin İzmir’e girmediği dönemde dahi İzmir, Müslüman mültecilerin akınına maruz kalıyordu. Müslümanlar 1919 yılında işgal hatlarının dışına göç ederek hayatta kalmaya çalışırken, bu kez geri çekilen Yunan kuvvetlerinin geri çekilme esnasında şehirleri, köyleri yakıp yıkacağı ve kendilerini öldüreceği endişesi ile yeniden göçe başlamışlardı. Göç yönü bu sefer batıya, İzmir’e doğru yapılıyordu. 7 Eylül tarihinde yayınlanan sayısında *Islahat Gazetesi*, “*Mülteciler İçin*” başlıklı bir yazısında; “*Evini, barkını, varını, yoğunu bırakıp canlarını kurtararak İzmir’e şefkatimize sığınan dindaşlarımızın ellerinde paralarıyla otellerde ve hanlarda yer bulamadıklarını ve şurada burada merhamete muhtaç bir halde dolaştıklarını üzülerek görüyoruz. Bu zavalluların imdadına koşma, onların iane ve iaşelerini temin etmek hepimizin boynuna düşen bir iyilik ve insaniyet borcudur. Hiç şüphe yok ki bunlar için öncelikle düşüneceğimiz mesele iskân meselesidir. Şehrimizde birçok mektep, medrese ve cami mevcuttur. Geçici bir müddet için esasen henüz layıkıyla başlamayan eğitimi tatil ederek bu dindaşlarımızı mekteplere ve sair münasip mahallere yerleştirilmesi konusunda girişimde bulunulmasını rica ederiz*” diyerek İzmir’e gelen Müslüman mültecilere yardım çağrısında bulunuyordu⁷⁸⁵. *Sada-yı Hak Gazetesi* ise bu görüşleri paylaşarak; “*millet ve memlekete ait her hususta öteden beri cansiperane hareket eden ve uğradığı bir çok müşkülâtı bütün mevcudiyeti ile karşılayan faziletmeab müftü ve hâkim*

⁷⁸⁴ Berber, *Sancılı Yıllar*, s. 455-456.

⁷⁸⁵ Berber, *Sancılı Yıllar*, s. 457.

efendiler hazretlerinin delaletiyle uygun kişilerden kurulu komisyonlar oluşturulmasını talep ve rica eder İslam halk ve zenginlerimizden de bu sefil ve perişan kafilenin himaye ve kollanmasını ümit ediyoruz” diyerek İzmir ve çevresine göç eden mültecilerin durumlarını gözler önüne seriyordu⁷⁸⁶.

II. Ordunun önünden kaçan Yunan kuvvetleri ise İzmit, Yalova, Bandırma Bölgesi’ni tahrip etmeye, köyleri yakmaya başlamıştı. Bu durum karşısında her ne kadar Yunanlılar çekiliyor olsa da, önlerinde durmak istemeyen halk son bir nefesle soluğu İstanbul’da almaya çalışıyordu. 29 Ağustos tarihli *Akşam Gazetesi*’nin haberine göre, Bandırma, Karesi, Erdek ve civarındaki illerden Yunan tazyikiyle İstanbul’a muhacir kabileleri sığındığı bildiriliyordu⁷⁸⁷.

Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı kazanmış olduğu mutlak zafer bütün yurttaki sevinçle karşılanırken şüphesiz bu duruma en çok sevinenler farklı bölgelere sığınan Batı Anadolu mültecileri olmuştur. Batı Anadolu mültecilerinin büyük bir kısmı, başta İstanbul’dan olmak üzere sığındıkları yerlerden memleketlerine geri dönmeye başlamışlardır. Sığındıkları bölgelerde çok sıkıntılar çeken, kötü günler geçiren mülteciler için memleketlerine geri dönmek adeta kâbustan uyanmak gibiydi. Ancak Yunan kuvvetlerinin Anadolu’yu terk etmeleri, mülteciler için her şeyin düzeldiği ve hayatlarına kaldıkları yerden devam edebilecekleri anlamı taşıyordu. Mülteciler, sığınmacı olarak geçirdikleri süre zarfında yaşadıkları kadar olmasa da dönüş yollarında ve memleketlerinde de sıkıntı çekmeye başlamışlardır. Memleketleri artık bıraktıkları gibi değildi, geri çekilen Yunan ordusu pek çok köy, kasaba ve yerleşim yerini tahrip ederek çekilmişti⁷⁸⁸.

Manisa Kırkağaç’ta bulunan mültecilerin, Yunanlıların evlerini tahrip edip yakması nedeniyle düşkün durumda kaldıkları aktarılıyordu. İzmir, Bergama ve Dikili’nin 1919 yılında işgali üzerine bir kısım mülteci iç kesimlere doğru göç ederek Kırkağaç bölgesine sığınmışlardı. Yunan işgalinin sona ermesine rağmen mültecilerin bir kısmı memleketlerine dönememiştir. Evleri yakılıp yıkılmış bu mülteciler perişan bir halde yardım bekledikleri ve sayılarının 400 – 500 civarı olduğu belirtiliyordu. Hükümet ve yerel yönetimler bu mültecileri cami, mescit ve medreselerden alarak meskenlere taşımaya çalışmışlardır. Ayrıca ekonomik olarak

⁷⁸⁶ Berber, *Sancılı Yıllar*, s. 458.

⁷⁸⁷ *Akşam*, 29 Ağustos 1922.

⁷⁸⁸ Kaya, *a.g.e.*, s. 252.

zor durumda ola mültecilere birer tarla ve bağ, zeytinlik verilmesi gibi yardımlar düşünülmüştür. Ancak Yunan ordusu çekilirken binaları yakıp yıkması nedeniyle planlarını hayata geçirememişlerdir. Oysaki bu yıkık binalar ve tarlalar ile zeytinlikler mülteci olmayan kişilere düşük ücretler ile kiraya verildiği biliniyordu⁷⁸⁹.

Düşman işgalinden kurtarılan Aydın'a dönen mültecilerde çeşitli sıkıntılar ile karşılaşmışlardı. Mülteciler perişan ve sefil bir halde memleketlerine dönmüşler ancak mahalli idare mültecilere yeterli yardımda bulunamamışlardır. Aydın'a mültecilerin iskânı için Eylül 1922 tarihinde bir adet mülteci barınağı inşasına başlanmış ancak buraya mülteci iskân edilememiştir. Aynı zamanda barınağın eksikleri giderilemediği için tam olarak ne zaman hizmete gireceği de belli olmamıştır. Mahalli memurların ihmalkârlığı, yavaş davranmaları ve tembellikleri nedeniyle pek çok mülteci geri döndükleri mahallerde sıkıntılarında devam etmiştir. Karşılarında kendileri gibi düşünen bir yetkili göremeyen mülteciler, yaralarını kendileri sarmaya çalışmış ve mülteciler yıkıntılar arasında kendilerine birer sığınak yapmaya çalışmışlardır⁷⁹⁰.

Memleketleri Yunan işgaline uğradığı için işgale uğramamış iç bölgelere göç edenler, Yunan ordusunun çekilmesi üzerine parça parça memleketlerine dönmeye başlamışlardır. Ancak Yunan ordusunun geri çekilme esnasında şehirleri, kasabaları yakması burada yaşayan halkın İzmir'e göç etmesine neden olmuştur. Savaşın ilk yıllarında İzmir'den kaçanlar savaşın sonunda İzmir'e sığınmaya başlamışlardı. İşgalin son günlerinde İzmir'e sığınan mültecilerin sayısı oldukça fazla olması pek çok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir⁷⁹¹. İzmir'in işgalden kurtulmasına rağmen burada kalmaya devam eden Müslüman mülteciler burada kendilerini geçindirecek işler bulamamışlardır. Sefalet ve açlığın pençesinde kalan bu mülteciler pek çok hastalığa yakalanmışlardır. Bu duruma son vermek için tek çareleri memleketlerine geri dönmek olsa da, buldukları süre içinde ellerindeki her şeyi harcadıkları için dönüş yapmaları pek mümkün görünmemekteydi. Bu mülteciler kendilerine yardım edebilecek olan makamlardan geri dönüş için yardım talep ediyorlardı. Sıhhiye Müdüriyeti, belediyeler ve Hilâl-i Ahmer mültecilere pek çok kez yardımda bulunmasına rağmen imkaları doğrultusunda

⁷⁸⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 253.

⁷⁹⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 254.

⁷⁹¹ BCA, 30.10.0.0. 140-4-13.

yardım etmeye devam ediyordu. Sıhhiye Müdüriyeti kendilerine başvuran mültecileri belediye birimlerine yönlendiriyordu. Belediye ise, aceze tahsisatının bitmiş olmasından ve sene sonu olması nedeniyle mali fasıllar arasında aktarma yapıldığını neden göstererek bu gibi masrafları karşılamaya kanuni imkânının olmadığını ileri sürüyordu. Ancak işgal yıllarında olduğu gibi mültecilere yardım eden Hilâl-i Ahmer, dönüş yollarında da mültecilere yardım etmeye devam etmiştir. Ancak sıkıntılar sadece mültecilerin evlerine dönüşü sağlamak ile son bulmuyordu. Bir günlük nafakasını bile karşılayamayan mültecilerin memleketlerine döndüklerinde sıkıntıları azalmayacaktı⁷⁹².

Bu sıkıntıların en fazla yaşandığı şehirlerin başında İzmir gelmekteydi. Çünkü Aydın Vilayeti mültecilerinin dönüş yolunda en fazla yığıldıkları yer olan İzmir, adeta bir mülteci kenti görünümüne sahipti. Sevk edilecek mülteci sayısının artması, mümkünse önüne geçilmesi için İzmir Sıhhiye Müdüriyeti, sevk işlerinin daha sağlıklı ve organize bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bir dizi tedbirler yayınlamıştır. Altı madde olarak yayınlanan tedbirler şu şekilde verilmiştir⁷⁹³.

1. Manisa, Kasaba, Alaşehir, Salihli, Aydın, Nazilli ve diğer işgal altında bulunup da tahrip olan veya yakılan bölgelerden gelerek iskân için müracaat edenlerden hükümetin sevk evrakına sahip olmayanlar hiçbir işleme tabi tutulmayacaklardır.

2. İzmir'de iskân edilebilecek hane sayısı oldukça azalmıştır. İskân edilebilecek haneler, Reşadiye ve Göztepe'nin dağ kısımları ile Karşıyaka'dadır. Bu hanelerde, birinci maddede bildirilen bölgelerden resmi evraklarıyla gelecek olan yangınlardan zarar görenler ile İstiklal Harbi'nde şehit düşen veya esir olan subay aileleri yerleştirilecektir. Şehit düşen veya esir edilen subay aileleri, İzmir Mevki Kumandanlığı'nın evrakını kullanacaklardır. Anadolu'nun iç bölgelerinden sevk evrakları olmadan gelen ister Anadolu'lu ister Rumelili olsun iskân için müracaatta bulunmayacaklar ve bu iş için görevli memurları meşgul etmeyeceklerdir.

3. Bir önceki maddede açıklandığı üzere, mültecilerin muafiyet ve istisnalardan faydalanmak suretiyle iskân işlemleri kısa zaman içerisinde

⁷⁹² Kaya, a.g.e., s. 255.

⁷⁹³ Kaya, a.g.e., s. 255-256.

tamamlanacağından İzmir'de boş hane kalmayacaktır. Dolayısıyla bundan sonra müracaat edecek olanlar köylere yerleştirilecektir.

4. Balkan Harbi'nden sonra İzmir'e göç etmek suretiyle resmi olarak iskan muamelesi görmeyerek müracaat edenler, bu günden itibaren köylere sevk olunacaklarından bu hususu da dikkate alınacaktır.

5. İskân ve iaşe için yapılan müracaatlarda ailenin erkek ferdi bizzat gelecektir.

6. İskân ve iaşe ilmühaberlerini düzenleyen ve tasdik eden mahalle ihtiyar heyetleri, ilmühaberde kayıt ettikleri kadın ve erkeklerin hüviyetlerini tek tek inceledikten sonra şartnamede verecektir.

Batı Anadolu mültecileri, işgal yıllarında verdikleri can kaybının dışında önemli ölçüde maddi zarara uğramışlardır. Yunanlıların gerek işgal yıllarında gerekse çekilirken vermiş oldukları zararlar bölge halkının hayatlarını devam ettirmelerinde zorlanmalarına neden olmuştur. Asıl kayıplar evlerinin yakılması değil, hayatlarını devam ettirebilecek ve geçimlerini sağlayabilecek araçlarının kaybı olmuştur. Mültecilerin evlerinin yakılması korkunç bir hadise olarak görülse de onların için asıl korkunç olanı geçimlerini sağladıkları hayvanlarının ve ziraat aletlerinin talan edilmesiydi. Evlerin yerine kısa sürede yenisi inşa edilebilir ancak talan edilen hayvanların ve zayi edilen araçlarını temini daha uzun bir süreci gerektirmektedir. Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa'nın, "*Yakılıp yıkılmış bölgede hiç yük hayvanı kalmamıştır*" şeklindeki Yunan tahribatını gösterdiği hayvanlar ile ilgili istatistikte aslında işgalin yıkımını gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Yiyecek veya askeri malzeme taşıyabilecek her hayvan ya Yunan ordusu ya da Türk ordusu tarafından alı konulmuş, ya da Yunan ordusu geri çekilirken kıyımdan geçirmiştir. Yunan işgalinden canlı kalıp da dönebilenler, evlerini yakılıp yıkılmış buldular ve yeni bina inşa etmek için kereste, keresteyi taşıyacak hayvan bulamadılar. Tarlaları yakılmış olan mülteciler yanık mahsuller ile karşılaşmış, yeni ekim yapabilmek için tohumdan yoksun kalmışlardır⁷⁹⁴.

Mültecilerin uğramış oldukları bu zarar ve ziyanın tespiti için Dâhiliye Vekâleti tarafından, mültecilerden zarar ve ziyan beyannamesi alınması kararlaştırılmıştır. Bu beyannameleri, mültecilerin buldukları bölgenin mahalli

⁷⁹⁴ McCarthy, *a.g.e.*, s. 348.

idarecileri toplayacaktı. Beyannamelerin basımı ve çoğaltımı yapıldıktan sonra kaza ve nahiyelere gönderilmiştir. İzmir merkez ve İzmir'e bağlı kaza ve köylerde oturan ahali için polis ve jandarma karakolları yetkili kılınmıştır. Yunan işgali dolayısıyla zarar ve ziyana uğrayanlar semt karakollarına başvurarak alacakları beyannameyi, doğru şekilde doldurarak ve zarar ziyanlarının miktarını gerçek miktarı ile yazarak yine aynı karakola teslim edeceklerdir⁷⁹⁵. Dâhiliye Vekâleti, bu beyannameleri oldukça kapsamlı düzenleyerek dağıtmak suretiyle elde etmeyi düşündüğü fayda, sadece mülteci ve muhacirlerin zarar ve ziyanlarını tespit etmek değildi. Yunan işgaline maruz kalan bölgelerde tecavüz ve katliamları ortaya koyarak bu işgalin kayıplarının bir dökümünü çıkarmak istiyordu. Nüfus ve hane sayısı sorularak aslında bir nevi nüfus sayımı yapılmak istenmekteydi. Nitekim bu bilgiler ilerleyen zamanlarda ilgili zarar ziyan tespit komisyonları ile birleşerek önemli veriler elde edecekler ve bu bilgiler Lozan'da Türk tarafının elinde önemli hale gelecektir.

Aydın Vilayeti mültecilerinin memleketlerine geri dönmelerini sağlamak adına bazı kolaylıklar gösteriliyordu. Yunan işgalinin son bulması üzerine İzmir'de bulunan yüklü miktardaki mültecinin evlerine dönebilmeleri için demiryolu vasıtasıyla ücretsiz seyahat etmeleri sağlanmıştır. Sıhhiye Müdüriyeti tarafından yapılan duyuruda, mültecilerden başka kimsenin bedava demiryolu yolculuğu için müracaat etmesini istemiyordu. Ayrıca daha önceleri; Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında iaşelerine başlanılanlardan 15 Şubat 1923 tarihi itibarıyla iaşe cüzdanları geri alınacaktı. Bu duruma gerekçe olarak da, bir kısım mültecinin reji fabrikasında işçi olarak çalışmaya başlamaları ve kadın ve erkekler

⁷⁹⁵ “Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Duçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyanname” başlığı altında yayınlanan bu beyanname, öncelikle kişinin şahsi bilgileri ve yanında bulunan kişilerin isimleri ve yakınlık dereceleri sorulmaktadır. Bir alt sütunda, Yunan askerleri veya yerli Rumlar tarafından saldırıya uğrayan ya da öldürülen olup olmadığı sorulmaktadır. Bir diğer sütunda ise memleketinde sahip olduğu emlak, mal hayvanat ve tarla olup olmadığı ve eğer bunlara karşı bir saldırı gerçekleşmişse ne zaman ve kimler tarafından yapıldığının açıklanması isteniyordu. İşgal nedeniyle uğradığı kayıpların tahmini değerini de bu sütuna yazmaları isteniyordu. Ayrıca memleketlerinin kaç hane olduğu, kaç nüfusun yaşadığı ve bulunduğu yerde dini, resmi veya ticari binaların saldırıya uğrayanların isimlerinin yazılması da isteniyordu. Beyannamenin sonunda, verilen cevapların doğruluğu konusunda şahit olarak gösterebilecekleri kişilerin isim ve imzaları da isteniyordu. Bk. BCA. 272.0.0.0.12, 40-43-14. Bu beyannamelerde “Yunan işgali dolayısıyla Manisa, Bergama, Balıkesir’de zarar ve ziyana uğrayan muhacir ve mültecileri gösterir beyanname” adlı belgede menkul ve gayrimenkullerin büyük bir kısmı Yunanlılar tarafından tahrip edildiği yazmaktadır. Beyannamelerde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise yağma ve gasp hadiselerinde yerli Rumlarında da etkin olarak rol oynadıkları görülmektedir. Bk. BCA. 272.0.0.0.12, 40-43-14.

için iş bulma idaresinde yeni istihdam alanlarının olması olarak gösteriliyordu. Dolayısıyla 15 Şubat 1923 tarihinden itibaren hiç kimsenin işe için başvurmaması isteniyordu. Yalnızca hasta ve engelliler bu uygulamanın dışında tutulmuşlardı. Şehit çocukları ve yetimler ise Bornova'daki Darüleytam'a yerleştirilmişlerdir⁷⁹⁶.

6.2.1. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları

Cephede yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi yetkilileri İstanbul'da bulunan mültecilerin yerlerine iadesi için çalışmalarını başlatmıştı. Türk ordusu tarafından ele geçirilen bölgelere mültecilerin iadesine başlanacağını bildiriyordu. İlk olarak Yunan kuvvetleri tarafından tahrip edilmemiş mahallerin sakinlerinin sevk edileceği, ilk kafilenin Yalova'ya ikinci kafilenin Gemlik, üçüncü kafiye ise Orhangazi havalisi mültecilerinden oluşacaktı⁷⁹⁷. Gerek iade ve gerekse iskân işlerini gerçekleştirmek için heyetler teşkil edileceği ve bu heyetlere Muhâcirîn memurları görevlendirileceği bildiriliyordu. İade heyetleri, mültecileri köylerine sevk etmekle, iskân heyetleri ise evi barkı harap olmuş, barınacak yeri olmayanları münasip yerlere iskân etmekle görevlendirilmişti⁷⁹⁸.

Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi Muavini Maaruf Bey başkanlığında oluşturulan komisyona, İstanbul Muhâcirîn Müdürü Muzaffer Bey, Memurin Müdürü Talat Bey, Sevkiyat-ı Hariciye memuru İhsan Bey ve Levazım Müdürü Hasan Bey dâhil olmuşlardır. Bu komisyon Yunan işgali nedeniyle daha evvel İstanbul'a sığınan mültecileri yerlerine iadesi ile memur kılınmıştır. Komisyon henüz Yunan ordusu Anadolu'yu tam olarak terk etmemişken, çekildikleri yerlerden gelen mültecilerin sevki için çalışmalarına başlamıştır. İlk iş olarak mültecilerin sevk ve iadesi için ihtiyaç duyulan paranın bulunması için incelemeler ve araştırmalar yapmışlardır. Komisyon ihtiyaç duyulan parayı temin ettikten sonra sevk edilecek mültecileri kendi içinde tasnif etme kararı almıştır. Bu konuda öncelikle kimlerin "*vesait-i nakliye*" yardımı alacağına karar verilmiştir.

⁷⁹⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 258.

⁷⁹⁷ *Akşam*, 7 Eylül 1922.

⁷⁹⁸ *Akşam*, 7 Eylül 1922.

Muhâcirîn Müdüriyet öncelikle İstanbul mültecilerinin memleketlerine nakli için vesait bulmaya çalışmıştır. Memleketlerine avdet eden mülteciler ise buldukları mahallerdeki muhâcirîn memurları ile temasa geçerek ihtiyaçlarının karşılanması için yardımda bulunulacaktır. Mültecilerden memleketlerindeki meskenleri harap olmuş ve yardıma muhtaç olanlara Muhâcirîn Müdüriyeti eliyle yardımlara devam edilecektir⁷⁹⁹.

Komasyon ilk önce Yalova ve çevresinden gelen mültecileri sevk edecektir. Bu mültecilerden köyleri ve evleri yakılmış olanlar var ise Muhâcirîn Müdüriyeti elindeki mevcut kereste, kamy ve diğer inşaat malzemelerini vermek suretiyle meskenleri harap olmuş mültecilerin yurt edinmelerine yardımcı olacaktır. Yunan ordusunun çekilmesini takip eden süreçte onlarla beraber çekilen yerli Rumların boşalttığı köyler ve meskenler, yenileri inşa edilene kadar mültecilere tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bu durum karşısında Rum-Türk mübadelesi kabul olduğu takdirde mültecilerin iskânı daha kolay bir hal alacağı kanaati hâkim olmuştur⁸⁰⁰. Muhâcirîn Müdüriyet Muavini ve İade-i Muhâcirîn Komisyonu Başkanı Maaruf Bey, Anadolu'da mültecilerin iskânı ve yerlerine iadesi konusunda tek başlarına etkin olamayacaklarını belirterek Anadolu Hükümeti ile temasa geçileceğini aktarmıştır. Bu sayede mülteciler ile ilgili işbirliği yapılmasının daha yerinde ve uygun olacağı kanaatinde olduğunu belirtmiştir⁸⁰¹.

20 Eylül tarihinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin işbirliği teşebbüsüne Ankara'dan net bir cevap gelmemiş olduğu belirtilmektedir. Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, İstanbul'da bulunan mültecilerin, müdüriyet tarafından tefrik ve tasnife tabi tutuldukları ve kısa süre içinde memleketlerine gönderileceklerini bildiriyordu. İstanbul'da bulunan 65 bin mültecinin yüzde doksanının Batı Anadolu'dan geldiği belirtilirken, bunların memleketlerine dönmelerinin çok ama çok önemli olduğu vurgulanıyordu. Bu mültecilerin memleketlerinde sonbahar ziraatını gerçekleştirmeleri için bir an evvel yurtlarına dönüşleri sağlanmalıydı. Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, “ *sonbahar ziraatı mühimdir. Muhacirler bir an evvel köyelerine iade edilmelidir. Eğer sonbahar ziraatını icra ederlerse hükümet gelecek sene istifade eder. Çünkü sonbahar*

⁷⁹⁹ Akşam, 9 Eylül 1922.

⁸⁰⁰ Akşam, 9 Eylül 1922.

⁸⁰¹ Akşam, 11 Eylül 1922.

ziraatını yapamadıkları takdirde bu mülteciler gelecek sene içinde hükümetin muavenetine muhtaç olacaktır.” diyerek aslında mültecilerin yerlerine vakitlice dönmelerinin ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu⁸⁰². Hamdi Bey, Ankara Hükümeti’nden gelecek bir muafakat cevabı ile Batı Anadolu mültecilerinin bir ay zarfında memleketlerine iade edebileceklerini bildirmektedir.

Muhâcirîn Müdüriyetini düşündüren en önemli meselelerin başında iade edilecek mültecilerin, köy, kasaba ve meskenlerin ne derecede “*düçar-ı tahrib*” olduğunun tamamıyla bilinmemesidir. Mesken meselesinin ciddi bir şekilde ele alınması gerektiğinin farkında olan Muhâcirîn Müdüriyet’i, ilk etapta sazlardan ve kerpiçten meskenler inşa edilebileceğini belirtse de, uzun vadede muhacirler için yeni köyler inşa edilmesi gerekmektedir. Şüphesiz bu durum hükümetin ekonomik gücü ile alakalı olduğu belirtilmiştir. Ancak savaşın getirmiş olduğu yıkım ve ekonomik şartlar nedeniyle yardım fonlarının bu iş için yeterli olmayacağı kanaati hâkimdir. Bu nedenle Hamdi Bey, köylülerin de ortak olacağı ve büyük sermayeli şirketler vasıtasıyla Anadolu’da yeni baştan köyler vücuda getirilebileceğini beyan etmiştir⁸⁰³.

Ayrıca ziraat ile uğraşanlar için ziraat aletleri ve hayvanların temini de önemli bir mesele olarak kabul edilmektedir. Mesele sadece mültecilerin yerlerine iade edilmeleri değil aynı zamanda kendi kendilerine yetecek konuma gelmelerini sağlamaktır. Bu nedenle üretir hale gelmeleri, hükümet için yardımların azalması ve ilerisi için vergilendirmeye tabi olacakları için gelir kaynağı anlamına gelmektedir.

5 Ekim 1922 tarihinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi’nin İstanbul’daki mültecilerin yerlerine iadeleri konusunda işbirliği teklifine cevaben Ankara Hükümeti’nden olumlu yanıt gelmiştir⁸⁰⁴. Bu gelişmeler karşısında önceleri Dâhiliye Vekâletine bağlı olan ve daha sonra Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesine dâhil edilen Muhâcirîn İdaresi, İstanbul Muhâcirîn Müdüriyeti’ni bünyesine katarak ortak hareket etmeye başlamıştır⁸⁰⁵. Ankara Hükümeti mültecilerin memleketlerine dönüşü konusunda Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla beraber hareket edeceklerini de tebliğ etmiştir. Aşâir ve Muhâcirîn

⁸⁰² *Akşam*, 20 Eylül 1922.

⁸⁰³ *Akşam*, 20 Eylül 1922.

⁸⁰⁴ *Akşam*, 5 Ekim 1922.

⁸⁰⁵ BCA, 30.18.1.1. 3-19-18.

Müdüriyet-i Umûmiyesi ile Sıhhiye ve İçtima-i Muavenet Vekâleti ile yapılan yazışmalarda, İstanbul ve muhtelif yerlerdeki mültecilerin memleketlerine dönüşlerinde bir takım tedbirler alınmak istenmiştir. Hem sayıların belirlenmesi hem de bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi adına mülteciler, belirlenen beş iskele üzerinden sevk olunacaktır. İzmir, Bandırma, Mudanya, Gemlik ve İzmit iskelelerinden başka bir yerden Anadolu'ya Mülteci sevki yapılmayacaktır⁸⁰⁶. Bu beş iskeleye sevk edilen İstanbul mültecileri iskelede bulunan görevliler tarafından kimlikleri tespit edildikten sonra köylerine gönderilmek üzere oluşturulan kabul komisyonlarına nakledilecektir. Gönderilen mültecilere veba ve çiçek aşısı vurulmak kaydı ile yolculuğa hazır hale getirilmişlerdir⁸⁰⁷.

Muhâcirîn idaresi sadece mültecilerin sevk işleri ile uğraşmakla kalmamış yerlerine sevk edilen ve yerleştirilenlere erzak, giyim vesaire gibi yardım malzemeleri vermeye devam edeceğini de belirtmektedir⁸⁰⁸.

İstanbul'dan ayrılan Batı Anadolu mültecileri sadece Muhâcirîn Müdüriyeti vasıtasıyla sevk olunmamışlardır. Yunan işgalinden kurtulan ve işgalciler tarafından tahliye edilen bölge halkı memleketlerine dönme konusunda sabırsızlanmışlardır. Aslında sevk ve nakil işlerini bir düzen içinde halletmek isteyen Muhâcirîn Müdüriyeti, bu işlemlerin ne suretle yapılacağı konusunda Anadolu'dan talimat beklerken acele eden bir takım mülteci kendi imkânları ile Anadolu'ya geçmiştir. Mevsim itibariyle biran evvel memleketlerine dönmek isteyen mülteciler kendi tuttıkları kayık ve motorlar ile yurtlarına dönmeye başlamıştır. Bu suretle yurtlarına dönen mültecilerin sayısı hiç de az değildir. Yaklaşık 5.000 - 6.000 kişiyi bulan mülteci grupları kendi imkânları ile yola düşmüşlerdir. Hatta alınan bilgiler doğrultusunda memleketlerine dönen mültecilerden 40-50 kişiyi taşıyan iki motor, Marmara'dan çekilmekte olan bir Yunan Torpidosu tarafından Mudanya açıklarında kaçırılmış ve akıbetleri hakkında bilgi alınamamıştır⁸⁰⁹. Kendi imkânları ile gidemeyen mülteciler ise nakil işlemleri için Muhâcirîn Müdüriyetini beklemek zorunda kalmışlardır. Mültecilerin nakil işlemleri için acentelerden teklif alan Muhâcirîn Müdüriyeti TBMM Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda sevk işlemlerine başlayacaktır.

⁸⁰⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

⁸⁰⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922

⁸⁰⁸ *Akşam*, 13 Ekim 1922.

⁸⁰⁹ *Akşam*, 14 Ekim 1922.

Kendi imkânları ile giden mülteciler ise ilk etapta Mudanya iskelesine inerek Anadolu'ya geçtikleri belirtilmektedir⁸¹⁰.

Ankara Hükümeti ile yapılan yazışmalarda mültecilerin sevki ile ilgili bazı önemli kararlar alınmıştır. Yapılan görüşmelerde mültecilerin sevki beş temel başlık üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlar;

1. Mültecilerin iskân ve iaşelerinin temini
2. Yunanlılar tarafından tahrip edilen memleketlerin mültecilerin çalıştırılması ile hızlı bir şekilde imarı
3. İstanbul'da bulunan mültecilerin bağlı oldukları memleketin eşrafı da dâhil olmak üzere mahalli memurlardan oluşturulan sevkiyat işlerinin kontrolünü sağlayacak bir komisyon kurulması⁸¹¹
4. Sevk edilecek mültecilerin tespit ve tayini
5. Sonbahar tarımsal üretimine yetişmek ve mahsul alabilmek için sonbahar bitmeden mültecilerin memleketlerine sevki.

gibi maddeler üzerinde ilk sevk işlerinin yürütülmesi amaçlanmıştır⁸¹².

Ankara Hükümeti, Muhâcirin Müdüriyeti'nden zeytincilik ve balıkçılık konusunda bilgisi olan mültecilerin Mudanya ve çevresine yerleştirilmesi gerektiğini ve bu konuda dikkatli olunması istiyordu. Çünkü Yunan ordusunun işgal ettikleri yerleri yakıp yıkarken; Bursa, Mudanya ve civarında zeytincilik ve balıkçılık ile uğraşan yedi yüzden fazla köy ahalisinin yerlerinden olmuş ve işgal altında kaldığı iki yıl boyunca imar ve tımar görmediği için zeytin mahsulü zarar etmiştir. Bu duruma son vermek için İstanbul'da bulunan mültecilerden ilk kafiye Mudanya ve çevresine gönderilecek ve bu kafilenin içinde zeytincilik ve balıkçılık ile uğraşanların olması istenmektedir. Mültecilerin bir an evvel memleketlerine gelerek imar ve tımar işlerine yoğunlaşarak bir sonraki senenin mahsulatını artırılmasını amaçlamaktadır⁸¹³.

⁸¹⁰ *Akşam*, 14 Ekim 1922.

⁸¹¹ Mudanya ve Yalova'ya gönderilecek mülteci kafilesinin sevk işlerinden sorumlu komisyonuna Yalova eşrafından Hafız Ahmet Efendi başkanlık etmektedir. Mültecilerin üzerinde kendi eşraflarından bir kişinin bulunması daha etkili olacağı düşünüldüğünden komisyon başkanlıklarını eşraftan seçmeye dikkat edilmiştir. Bk. *Tanin*, 15 Ekim 1922.

⁸¹² *Tanin*, 15 Ekim 1922.

⁸¹³ *Tanin*, 15 Ekim 1922.

İstanbul Muhâcirin Müdürü Muzaffer Bey mültecilerin sevki ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle aşıları tamamlanan Gemlik mültecilerinden 200 kişilik ilk grubun yol hazırlıkları tamamlanmıştır. Vapur üzerinde ikinci aşıları olan çiçek aşısı da tatbik edildikten sonra Gemlik iskelesine ilk kafiye yollanacaktır. İkinci kafiye 400 kişi, üçüncü kafiye ise 300 kişiden oluşacak ve Selimiye Kışlası'nda bulunan mülteciler arasından Gemlik'e gönderilmek üzere hazırlanacaklardır. Ayrıca İzmir'e sevk olunmak üzere 250 kişilik bir kafilenin de hazırlıklarına başlanmıştır. Muzaffer Bey, bu suretle bir aylık bir süre içinde 50 bin civarı mültecinin memleketlerine sevk olunmalarını planladıklarını bildirmektedir. İlk etapta mültecilerin sevki için Bahriye Nezareti emrindeki Giresun Vapuru tahsis edilmesi kararlaştırılmış ise de daha sonra vazgeçilmiştir⁸¹⁴. Çünkü Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, doğrudan doğruya kendi idaresi altında mülteci sevkini yapmaya kalkarsa mülteci başına 150 kuruş nakliye masrafı hesaplamışlardır. Ancak daha sonra devreye giren acenteler vasıtasıyla her bir nüfus için 70 kuruş hesaplandığı için sevk işlemlerinin acenteler vasıtasıyla yapılmasına karar verilmiştir⁸¹⁵. Mültecilerin sevki konusunda pek çok acentenin de teklifte bulunduğunu belirten Muzaffer Bey, Gemlik, Bandırma ve İzmit'te mülteci başına 50 kuruşa nakledebilecek acentelerin olduğunu belirtmiştir⁸¹⁶. Sevk olunacak mültecilerin aşılınmaları için Bayezit'daki Muhâcirin merkezi revirinde, Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi binasında, İplikhane'de, Selimiye Kışlası'nda ve Davut Paşa Kışlası'nda olmak üzere beş adet aş merkezi kurulmuştur. Mülteciler yola çıkmadan önce bu merkezlerde aşılandıktan sonra kafiye halinde gidecekleri iskelelere sevk olunacaklardır.

Ancak mültecilerin memleketlerine sevki Muhâcirin Müdüriyeti'nin altından kalkamayacağı boyutlara ulaşabilirdi. Muzaffer Bey'in verdiği rakama göre her bir mültecinin nakli için acentelerin talep ettiği ücretin ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir⁸¹⁷. Bu süre zarfında İstanbul'dan Anadolu'ya sevk edilmesi gereken 50 bin kişiden bahsediliyor olması harcamanın büyüklüğü konusunda fikir verebilmektedir.

Aslında Muhâcirin Müdüriyeti, mültecilerin nakli konusunda ciddi bir yardım teklifi almıştır. Cemiyet-i Akvam temsilcileri ve Beynelmilel Salib-i

⁸¹⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 14 Ekim 1922.

⁸¹⁵ *Akşam*, 14 Ekim 1922.

⁸¹⁶ *Akşam*, 15 Ekim 1922.

⁸¹⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 17 Ekim 1922.

Ahmer Cemiyeti nakil konusunda yardım edebileceklerini bildirmişlerdir. Hâlihazırda İstanbul'da bulunan Rus mültecilerinin naklini üstlenen Cemiyet-i Akvam ve Salib-i Ahmer Cemiyeti, Anadolu mültecilerini de taşımaya teklif etmiştir⁸¹⁸. 17 Ekim 1922 tarihinde, hazırlıkları tamamlanan mülteci kabileleri iskelelere nakledilmeye başlanmıştır. Mülteci kabilelerinin vapur ücretleri Beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanacaktır. Beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Norveçli Dr. Fridjtof Nansen adına Salib-i Ahmer Cemiyeti İstanbul murahhası Mister Byrony tarafından ücretleri verilecektir. Ayrıca Salib-i Ahmer cemiyeti memleketlerine dönen Batı Anadolu mültecilerinin gittikleri yerlerde erzak sıkıntısı çekmemeleri adına 200 ton un göndereceğini de belirtmiştir⁸¹⁹.

Memleketlerine sevk edilecek olan mülteciler için büyük bir jest ise Eminönü'nde faaliyet gösteren otomobilcilerden gelmiştir. Memleketlerine sevk edilecek 400 mülteciyi ücretsiz bir şekilde buldukları kışlalardan alarak Sirkeci vapur iskelesine kadar götürmüşlerdir⁸²⁰. Hilâl-i Ahmer merkezinin önüne gelen araçlar, Hilâl-i Ahmer İstanbul Şubesi Başkanı Hamit Bey tarafından karşılanmıştır. Mültecilere balkondan seslenen Hamit Bey; *"Allah yolunuz açık etsin. Bugüne kavuştuğumuz için Allaha şükür eder ve sizi tebrik ederim"* diyerek mültecileri uğurlamıştır⁸²¹. Daha sonra Şoförler Cemiyeti tarafından tahsis edilen altmış otomobil ile iskeleye gelen mültecilere, hamallar kâhyası ve maiyetindekiler tarafından simit dağıtılmıştır. Mültecileri memleketlerine götüren vapur bayraklar ile süslenmiş ve küçük bir kız çocuğu geminin bayrağına bir buket takmıştır. İskelede, aynı zamanda Darüleytam bandosu da hazır bulunmuş, vapurun hareketi esnasında İzmir marşı çalınmıştır⁸²².

Bursa bölgesine sevk edilen mülteciler, Bursa vilayeti içindeki mahallerinin büyük bir kısmının Yunan ordusu tarafından yakılması üzerine iskân edilecek yer bulunamamış ve mülteciler açıkta kalmıştır. Bu durum karşısında mülteciler firar eden Rum köylerine iskân edilmişlerdir. Muhacirler kışlık mahsullerinin ekimini yaptıktan sonra yakılmış olan köylerini yeniden inşası için çalışmalara başlamışlardır. Köylerin inşası bittikten sonra İstanbul'da bulunan

⁸¹⁸ *Akşam*, 15 Ekim 1922.

⁸¹⁹ *Akşam*, 17 Ekim 1922.

⁸²⁰ *Akşam*, 17 Ekim 1922.

⁸²¹ *Tanin*, 17 Ekim 1922.

⁸²² *Tevhid-i Efkâr*, 17 Ekim 1922.

mültecilerin bir kısmı daha nakledileceği aktarılmaktadır⁸²³. Kış ayları gelmeden sevk edilen mültecilerin işlerinin karşılanması için halktan toplanan bir takım yardım da gönderilmiştir. Marmara sahillerine sevk edilen mülteciler için battaniye, yatak, şilte, ayakkabı, fanila, çamaşır gibi yardım malzemeleri Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından gönderilmiştir⁸²⁴.

17 Ekim 1922 tarihinde Sirkeci iskelesinden uğurlanan ilk mülteci kafilesinden sonra hemen her gün İstanbul'dan vapurlar ile Mudanya, Gemlik, Yalova, İzmit, Bandırma ve İzmir'e mülteciler sevk edilmiştir. Anadolu'ya sevk edilen mültecilerin, varış iskelesindeki komisyonlar aracılığı ile memleketlerine ne suretle gidecekleri kararlaştırılmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, demiryolu şirketleri ile yapmış olduğu antlaşmalar ile mültecilerin taşınması konusunda kolaylıklar gösterilmesini sağlamıştır⁸²⁵. 5 Şubat 1922 tarihli yazıda Kocaeli Bölgesi'ne gelen mültecilerin demiryolu ile taşınmasına dair mutabakat mazbatasının Muhâcirîn Müdürlüğü tarafından imzalandığı bildiriliyordu⁸²⁶. Buradan örnekle Anadolu'da Demiryolu şirketleri mültecileri meccanen sevk edecek ancak ücretleri ilgili Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından ödenecektir⁸²⁷. Anadolu'da bulunan Batı Anadolu mültecilerinin yerlerine sevk için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1923 yılı bütçesinde “*Sevkiyat Fashı*” kalemine 50.000 lira ek tahsisat olarak çalışmalarını sürdürmüştür⁸²⁸. İstanbul'dan Anadolu'ya sevk edilen mültecilerin nakil işlemleri Mart ayının sonlarına kadar devam etmiştir. 5 Nisan 1923 tarihli *Yeniğün Gazetesi*'nde 1300 kişilik son mülteci kafilesinin İzmir'e doğru yola çıktığını yazılmaktadır. Bu tarihten sonra İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan mülteci sevkine dair haberlerin sıklığı bir hayli azalmıştır⁸²⁹. Savaşın sona ermesinin ardından mültecilerin yerlerine dönmeleri 1923 yılının ilk aylarında tamamlanmış, ancak mültecilerin

⁸²³ *Tanin*, 22 Ekim 1922.

⁸²⁴ *Tanin*, 25 Ekim 1922

⁸²⁵ BCA, 30.10.0.0. 116-806-13.

⁸²⁶ BCA, 272.0.0.11. 16-64-6.

⁸²⁷ Afyon'dan memleketlerine sevk edilen mültecilerin tren ücretlerinin Afyon Muhâcirîn Müdürlüğü tarafından ödendiği görülmektedir. Bk. BCA, 272.0.0.74. 69-52-5.

⁸²⁸ BCA, 30.18.1.1. 7-25-13.

⁸²⁹ Gazete arşivlerinde yapılan taramalarda “*mülteci ve muhacirler*” ile ilgili pek çok haber vardır. Ancak bu muhacirler çalışmaya konu olan Batı Anadolu mültecileri değil, Anadolu'dan Rumeli'ye sığınan Rum mültecileridir. Gazetelerde özellikle Ekim 1922 tarihinden itibaren Yunanistan ve Ege adalarına doğru yoğun bir Rum göçü yaşandığına dair haberler vardır.

memleketlerinde yaşamlarını en iyi şekilde sürdürebilmelerinin sağlanması biraz daha zaman almıştır.

6.2.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Milli Mücadele süreci boyunca Anadolu insanının en büyük destekçisi olmuştur. Yunan işgalleri karşısında zora düşen mültecilerin sevkleri, iaşeleri ve sağlık yardımlarına kadar pek çok alanda çaba gösteren ve ayakta kalan neredeyse tek kurum olmuştur. Yunan işgal nedeniyle göç eden mülteciler için büyük çaba sarf eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, aynı çabayı, Yunan ordusunun geri çekilmesi esnasında tahrip edilen, yakılan Batı Anadolu'nun yaralarının sarılmasında da göstermiştir. İşgal yıllarında gerçekleştiremedikleri tahribatı, Anadolu'dan çekildikleri on gün içinde fazlasıyla yerine getiren Yunan ordusu, Batı Anadolu'yu yangın yerine çevirmiştir. Yunan işgali sona erdiği için memleketlerine dönen mülteciler, barınabilecekleri evlerini dahi bulamamıştır. Bu noktada Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin ve Muhâcirîn Müdüriyeti ile birlikte geri dönen mültecilerin sevkleri, iskânları ve şehirlerin yeniden imarı konusunda işbirliği içinde çalışmaya başlamıştır. Savaşın ve işgallerin sone ermesinden sonra Hilâl-i Ahmer daha önce neredeyse hiç yapmadığı bir yardım faaliyetine, mesken inşasına başlamıştır. Bütçesi doğrultusunda mesken inşasına başlayan Hilâl-i Ahmer hem mültecilere hem de zarar gören bölge halkı için 1922 yılı Aralık ayı içinde faaliyetlerine başlamıştır.

Bütün malzemeleri, inşaat amentesi ve memurlarını İstanbul'dan tedarik edecek olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, faaliyete başladığı 6 aylık süre zarfında ciddi yol almıştır. Yunanlılar tarafından tahrip edilen Batı Anadolu'da 25.000 nüfusu barındıracak 5.834 baraka ve mesken inşa edilmiştir. İnşaatı tamamlanan bu meskenlerden 2.252 tanesi direk Hilâl-i Ahmer eliyle yapılmış, 3.582 tanesinin ise yapı malzemeleri temin edildikten sonra mesken sahipleri tarafından inşa edilmiştir⁸³⁰. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, meskenlerin inşaatı konusunda mültecilerin iş gücünden de yararlanmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Darüleytam

⁸³⁰ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 163.222

öğrencilerinden “*şerait-i istihdamları*” sağlananların meskenlerin inşaatında çalıştığı görülmektedir⁸³¹.

Tablo 13. Hilâl-i Ahmer’in Mesken İnşa Ettiği Yerler ve Kullandığı Malzeme Miktarı

Mahali	İnşaat Adet	Tevziat Adet	Kereste miktarı			Çivi Kilo	Menteşe Adet	Sac Adet	Muşamba Top	Cam
			Dm*	m ^{3**}	Adet					
Aydın	325	560	96	704	55457	4511	1447	3447	117	880
Burhaniye	130	557	675	467	33615	1903		400		
Nazilli	160	226	603	752	21460	1307	140	984		
Karapınar	96	128	574	132	9938	473	101	662	15	
Germencik	72	136	235	191	11193	842	60	900		40
Umurlu		171	202	8	7624	393		300		65
Sultanhisar		101	262	38	3527	116				
Atça	200	145	930	232	17164	1426		300		
Köşk	18	145	220	96	1744	437	76	250		33
Manisa	313	127	130	493	35605	2534	1050	2585	16	939
Turgutlu	270	30	481	330	23086	1238		1778		428
Ahmetli	45	155	223	109	7277	348	350	67		104
Urganlı	22	45	504	50	4485	541	24	300		
Soma		75	962	60	4554					
Eşme		641	194	72	4589					
Salihli	304	237	196	379	26493	1727	150	906	30	537
Alaşehir	270	103	859	338	20284	1786	608	825	20	107
Toplam	2252	3582	7346	4131	294310	19582	4010	13704	198	3150

*desimetre, **metreküp

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları*

Tablo 14. Hilâl-i Ahmer Tarafından Mesken İnşaatında Bulunulan Mahallere Yapılan Malzeme Yardımı

Mahali	Kazma	Kürek	Çadır	Orak	Alet Edevat	Müstamel Kereste	Kapı ve Çerçeve	Sap
Aydın	3870	1115	92	41	148			
Burhaniye	810	359	24					
Nazilli	619	470	3					
Karapınar	150	100						
Germencik	150	250						
Umurlu	400	100						
Sultanhisar	240	65		41	65			
Atça	1450	550	1					
Köşk	100	40	1	35				
Manisa	2226	861	154			2250	140	1894
Turgutlu	496	73	9			3026	39	393
Ahmetli	100	40	5			2383		

⁸³¹ KA, 132/66.

Urganlı	198	33				31	70
Soma							
Eşme					310		
Salihli	10		2				
Alaşehir	155	57	25		3874	75	
Toplam	11074	4113	316	117	357	11843	285

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları*

Batı Anadolu'nun işgalinin sona ermesinin ardından yerlerine dönen mültecilerin sıkıntılarını gidermek için mahalli idareciler ve hükümetin çalışmaları devam etmesine rağmen istenilen seviyeye ulaşılamaması Hilâl-i Ahmer'in tekrar sahaya dönmesini zorunlu kılmıştır. Yunan ordusu yenilgisinin acısını adeta sivil halktan çıkarmak adına çekilirken yapmış olduğu tahribat Anadolu'nun en verimli, en huzurlu bölgelerinden olan Batı Anadolu'yu kısa sürede toparlanamayacak şekilde yaralamıştır. Geriye kalan bu harabenin üzerinde hayatlarını sürdürmek adına her türlü araç ve imkândan yoksun kalmış halka Hilâl-i Ahmer yardımlarını ulaştırmıştır. Bu nedenle Uşak- Afyonkarahisar, Bilecik-Eskişehir, İzmir-Manisa, Aydın, Balıkesir-Bursa bölgelerine “*Memalik-i Müstahlasa İmdat Heyetleri*” namıyla işgalden kurtulan bölgelere yardıma gitmiştir.

6.2.2.1. Uşak-Afyonkarahisar İmdat Heyeti

Uşak-Afyonkarahisar İmdat Heyeti, 10 Eylül 1922 tarihinde Hilal-i Ahmer bünyesinde faaliyet göstermek üzere yola çıkmıştır. Bir başkan, üç doktor, üç memur ve müstahdemlerden oluşan heyet bölgede bulunan savaşzedelere ve geri dönen mültecilere yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetleri sağlamak ile görevlendirilmiştir. 21 Eylül tarihinde bölgeye ulaşan heyet, gerekli gördüğü yerlerde dispanser ve yemekhane açarak bölge halkına yardımlarını ulaştırmıştır.

Uşak yerel idarecileri ile birlikte çalışan heyet yetkilileri, merkez ve çevresinde ihtiyaç sahiplerinin listelerini çıkarmış, bölgede sağlık hizmetlerini yürütmek için bir muayenehane ve eczane meydana getirilerek faaliyete başlamıştır. Heyet, ihtiyaç sahiplerinin listesine bağlı olarak üç mıntıkaya ayrılmıştır. Uşak, Eşme ve Afyonkarahisar olarak belirlenen mıntikalarda iaşe dağıtımına başlanmıştır. İmdat heyeti görev yaptığı süre içinde tek tek 91 köye ulaşmış ve bu köylerde belirlenen ihtiyaç sahibi savaşzede ve mültecilerden

17.000 kişiye yardım etmiştir. Heyetin faaliyet gösterdiği dört aylık süre içinde oluşturulan dispanserde 3.055 hastanın tedavisi gerçekleştirilmiştir⁸³².

Tablo 15. Uşak- Afyonkarahisar İmdat Heyeti'nin Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Hububat	83.000 kilo
Çadır	88 adet
Fanila	5.386
Amerikan Bezi ve Pazen	10.901 metre
Çorap	4.150 çift
Don	6.437
Elbise	2.861
Mintan ve Gömlek	9.450
Battaniye	1336
Kadın ve Erkek Çamaşırı	8.090

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

6.2.2.2. Bilecik – Eskişehir İmdat Heyeti

15 Eylül 1922 tarihinde görevine başlayan heyet, mıntıkının geniş olması nedeniyle ulaşımda bazı sorunlar yaşanabileceğini hesaba katarak, emrinde üç adet kamyon ile dağıtım işlerini daha hızlı yapmayı amaçlamıştır. Heyetin merkezi Bilecik olurken, çalışma mıntıkları olarak beş bölüme ayrılmıştır. Bilecik, İznik, Yenişehir, Seyitgazi, Gemlik'te birer şube ile çalışmalara başlanmış, dağıtımın yapılacağı muhtaçların belirlenmesi için araştırma yapmışlardır. Yunan işgali nedeniyle yerlerinden ayrılan ve geri dönen mülteciler, Yunan çekilmesi esnasında tahribata uğramış siviller olmak üzere çok sayıda yardıma muhtaç insan belirlenmiştir. Yardımlarda dağıtılmak istenen malzemelerin bir kısmını, Ankara'daki Hilâl-i Ahmer depolarından ve genel merkez depolarından alırken bir kısmını da bölge içinden satın almak yoluyla temin etmiştir.

Heyet Bilecik ve Söğüt'te iki seyyar dispanser açmış ve sağlık hizmetlerini vermeye başlamıştır. Ancak Gemlik ve Yenişehir bölgesinin nüfus yoğunluğu daha fazla olduğu için buralarda sabit dispanser ile faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda dispanserlerin yanında birer eczane oluşturularak

⁸³² M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 156-157.

muhtaç olanların ilaçlarının teminine de çalışılmıştır. Heyet çalışma alanı içinde bulunan yardıma muhtaç halkı tespit etmek için Bilecik, Eskişehir, Seyitgazi, Yenişehir, Gemlik bölgelerinin bütün köylerini tek tek gezerek dokuz ay boyunca yardım faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca evleri yıkılmış olanlar için çadır temin ederken, ev inşaatlarında kullanılmak üzere 400 adet kazma ve inşaat malzemesi de temin etmiştir⁸³³.

Tablo 16. Bilecik-Eskişehir İmdat Heyeti'nin Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Hububat	166.089 kilo
Çadır	201
Fanila	6.535
Amerikan Bezi ve Pazen	11.680 metre
Çorap	9.101 çift
Don	5.296
Entari	209
Mintan ve Gömlek	7.664
Battaniye	3.868
Kadın ve Erkek Çamaşırı	18.001
Ayakkabı	1.246

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

6.2.2.3. İzmir – Manisa İmdat Heyeti

İzmir ve çevresinde dört yıl kadar süren Yunan işgalinin tahribatı çok büyük oranlarda gerçekleşmiştir. Özellikle çekilme esnasında ortaya koyulan barbarlık karşısında pek çok Müslüman zor duruma düşmüştür. Bu konuda Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bölge halkına kurtuluştan sonra da yardım etmeye, yaralarını sarmaya devam etmiştir. Eylül ayı sonlarına doğru bölgeye ulaşan İmdat Heyeti, bir başkan, dört doktor, üç memur ve müstahdemlerden oluşmaktaydı. Heyet beraberinde getirdiği sağlık malzemesi, gıda yardımları ve giyecek malzemelerini dağıtmak üzere çalışma bölgelerine ayrılmıştır. Beş mıntıkaya ayrılan heyet, Manisa, Kasaba, Salihli, Alaşehir, Eşme mıntıkları üzerinde çalışmalarına başlamıştır.

⁸³³ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 157.

Heyet çalışmaları esnasında bölgedeki en zengininden en fakirine kadar hepsinin yiyecek konusunda sıkıntıları görüldüğü üzere bütün yardımlardan önce hububat dağıtımına başlanmıştır. Yedi gün içinde heyet beraberinde getirdiği hububatı dağıttıktan sonra giyecek malzemeleri dağıtımına başlanmıştır. Heyetin bölgede yapmış olduğu incelemeler sonucunda çarpıcı bilgilere de ulaşıyordu. Yunan işgaline uğramadan önce 77.026 meskeni, 99.500 nüfusu olan bölgenin, işgal ile beraber 43.000 nüfusunun azaldığı, tahliye esnasında ise 25.246 meskenin oturulamayacak derecede tahrip edildiği görülmüş ve raporlanmıştır⁸³⁴.

Heyetin faaliyete geçirdiği sağlık kuruluşları bölgede buldukları süre içinde önemli çalışmalar yapmıştır. Kasaba’da yirmi yataklı bir hastane ile dispanser; Alaşehir’de yirmi yataklı hastane ve dispanser; Manisa’da otuz yataklı hastane ve dispanser; Salihli’de bir dispanser kurulmuştur. Bahsi geçen sağlık kuruluşları vasıtasıyla 26.000’den fazla hasta ve düşkün tedavi edilmiş ücretsiz ilaç temininden yararlanmışlardır.

İmdat Heyeti faaliyet gösterdiği bölge halkı kendi imkânları ile ihtiyaçlarını karşılar hale gelene kadar çalışmalarına devam etmiştir. Hemen hemen aktif ve yoğun bir biçimde dokuz ay boyunca bölge halkının yiyecek ve gıda ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmıştır. Mesken ihtiyaçlarının temini konusunda aktif olarak görev almasa da bu konudaki eksiklerin tespiti ve genel merkeze iletilmesi konusunda yardımcı olmuştur⁸³⁵.

Tablo 17. İzmir – Manisa İmdat Heyeti’nin Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı	
Un	245.723 kilo	
Fasulye	91.731 kilo	
Kadın ve Erkek Elbisesi	34.343	
Fanila	3.685	
Çorap	25.846 çift	
Don ve Gömlek	57.450	
Fes	2.308	
Mintan ve Gömlek	7.664	
Battaniye	14.831	
Pirinç	500 kilo	(Çocuklar için)
Süt Tozu	828 Kutu	(Çocuklar için)
Ayakkabı	5.899	

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

⁸³⁴ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 158.

⁸³⁵ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 158.

6.2.2.4. Aydın İmdat Heyeti

“*Memalik-i Müstahlasa*” İmdat Heyetlerinden üçüncüsü Aydın ve Söke bölgesinin savaştaneleri ve mültecilerine yardım etmek için görevlendirilmiştir. İmdat Heyeti, bir başkan dört doktor ve memurlardan oluşturularak Eylül 1922 sonunda bölgede çalışmalarına başlamıştır. İşgal yılları içinde neredeyse tam anlamıyla savaşın yaşadığı bir “*savaş meydanı*” görünümünde olan Aydın ve çevresinde yıkılmadık nerdeyse bir tane bile köy kalmadığı gibi yollar dahi faydalanılmayacak hale gelmiştir. Yolların kullanılamaması, vasıta eksiklikleri gibi nedenler ile eşya dağıtımı ve yardımların sevki konusunda heyetin zorlandığı belirtilmektedir⁸³⁶.

Bölgede zor şartlar altında yaraları sarmaya çalışan heyet, Aydın, Nazilli, Germencik’te birer dağıtım merkezi, muayenehane ve eczane açmıştır. Bu merkezlerden uzakta kalan bölgelere de sağlık hizmeti ve yardım götürmek için vagon içinde bir seyyar dispanser oluşturulmuştur. Bu seyyar dispanser demiryolu hattı üzerinde sürekli gezerek sağlık yardımlarını sürdürmüştür.

Dokuz ay boyunca faaliyet gösteren İmdat Heyeti, eşya ve malzeme ihtiyaçları merkezden karşılanmak üzere faaliyet bölgesinde bulunan 82.000 muhtaca yardım dağıtılmış ve oluşturulan sağlık merkezlerinde 20.497 hasta tedavi edilmiştir.

Tablo 18. Aydın İmdat Heyeti ve Erzak Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Un	193.457 kilo
Fasulye	43.043 kilo
Pirinç	180 kilo
Sabun	80 kilo
Süt Tozu	283 kutu
Kibrit	134.346 kutu

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

⁸³⁶ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 159.

Tablo 19. Aydın İmdat Heyeti ve Giyim Malzemesi Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Don, Gömlek ve mintan	24.636
Fanila	10.293
Elbise	21.073
Entari	7.684
Kadın ve Çocuk Çamaşırı	12.057
Çorap	20.703
Eldiven, Başlık	7.877
Ayakkabı	907
Kürk	863
Pösteki	1.848
Muhtelif Çamaşır Eşyası	5.056
Yorgan	6.255
Battaniye	9.831
Kilim	47
Hasır	680

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

6.2.2.5. Balıkesir – Bursa İmdat Heyetleri

Balıkesir ve Bursa bölgesine gönderilen İmdat Heyeti, bir başkan, iki doktor ve dört memurdan oluşuyordu. 1922 yılı Eylül ayı sonunda faaliyet göstereceği alana intikal eden heyet, beraberinde dört yüz sandık ve balyalarla eşya ve yardım malzemesini getirmiştir. Bölgeye gelen heyetler acilen incelemeler yaparak ihtiyaç sahiplerinin tespitine başlamışlardır. Yunan ordusu bu havaliden geri çekilirken en büyük zararı Karacabey ve Kirmastı bölgelerine verdiği tespit edildiği için bu bölgeye hususi memurlar gönderilerek çalışmalarını yapmışlardır. Heyet beraberinde getirdiği malzemelerin bir kısmını Karacabey'e, bir kısmını da Kirmastı'ya sevk etmiştir. Ayrıca Bandırma'da bulunan yardıma muhtaç mültecilerin varlığı tespit edildiği için buraya da yardım gönderilmek istenmiştir. Bandırma'nın ihtiyaçları ise İstanbul'dan talep edilmiştir. Heyet öncelikle Karacabey, Kirmastı ve Bandırma'da bulunan yardıma muhtaçların ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda çalışma alanındaki muhtaçların listesini de yapmaya çalışmıştır.

Karacabey'e gönderilen heyet öncelikle bölgede bir muayenehane oluşturulmuştur. Ardından bölgede bir yemekhane kurulmuştur. Kurulan yemekhanede 1.000 kişiye sıcak yemek verilecek şekilde teşkilatlandırılmıştır. Karacabey'de fırınlar tamamen tahrip edildiği için iâşe edilen halkın ekme

ihtiyacını karşılamak için nüfus başına un tevzi edilmek suretiyle yardım edilmiştir. Kirmastı'ya giden heyet de aynı şekilde bir dispanser kurduğu gibi 1.200 kişilik bir yemekhane de oluşturulmuştur. Bu vesile ile binlerce savaşzede ve mültecinin sağlık ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır. Kışın yaklaşması nedeniyle Bandırma, Karacabey ve Kirmastı muhtaçlarına elbise ve çeşitli eşya dağıtılmıştır.

Diğer heyetler gibi dokuz ay faaliyet göstermiş olan Bursa – Balıkesir İmdat Heyeti, 2.200 kişiyi Karacabey ve Kirmastı yemekhanelerinde altı ay boyunca doyurmuştur. Kurulan sağlık birimlerinde çok sayıda hastanın tedavisi gerçekleştirilmiştir⁸³⁷.

Tablo 20. Balıkesir – Bursa İmdat Heyeti Giyim Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Don, Gömlek ve mintan	14.898
Fanila	962
Elbise	5.806
Entari	680
Kadın ve Çocuk Çamaşırı	1.005
Çorap	2.482
Patik	400
Muhtelif Çamaşır Eşyası	500
Yorgan	2.140
Battaniye	1.701

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

Tablo 21. Balıkesir – Bursa İmdat Heyeti Gıda, Ziraat ve Mesken Yapı Malzemesi Yardımları

Yardım Malzemesi	Miktarı
Un	206.523 kilo
Fasulye	18.799 kilo
Buğday	12.820 kilo (tohumluk)
Mısır	10.256 kilo (tohumluk)
Pulluk	48 adet
Saban	36 adet
Çadır	262 adet
Kazma ve Kürek	400 adet

Kaynak: M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları

⁸³⁷ M. Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 160.

6.2.3. TBMM'nin Memleketlerine Dönen Mültecilere Yardımları

Büyük Taarruz sonunda Batı Anadolu terk etmeye başlayan Yunan ordusu geri çekilmesi sırasında, geçtikleri yerleri harabeye çevirmişti. Yunanlıların Anadolu'yu terk ederken verdikleri zarar, işgal yıllarında verdiklerinden misli ile fazlaydı. Geri çekilme güzergâhında olan bütün köy ve kasabaları ateşe vermiş, bu yerleşim yerleri ya tamamen ya da kısmen yakılmıştı. Halkın malları ve hayvanları gasp edilirken ekili arazileri telef edilmiştir. Ayrıca Yunan ordusunun bu zararı sadece maddi boyutta kalmamış, kendilerine direnen masum halkı da katletmekten geri durmamıştır. Kurtulabilenler ise evlerini barklarını terk ederek güvenli gördükleri yerlere göç etmeye başlamışlardır. Pek çoğu aç, susuz, çıplak, meskensiz kalarak perişan bir şekilde yaşamaya mecbur kalmıştır.

TBMM'de kabul edilmesi talebiyle görüşülen “*Düşman İşgalinden Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Bölgelerin Ahalisine Yardım Hakkında Kanun Layihası*” ile Yunan ordusunun yakıp yıktığı Batı Anadolu halkının yaraları bir nebze olsun sarılmaya çalışılmıştır. Bu kanun teklifinde Yunan işgali nedeniyle tahrip edilen köy, kasaba ve kazaların bazı vergilerinin affedilmesi, ihtiyaç sahiplerine tohumluk ve yemeklik olarak ücretsiz zahire verilmesi için açılacak fasla 500.000 liralık ödenek konulması ve Ziraat Bankası'na olan borçların iki yıl için faizsiz olarak ertelenmesi, talep ediliyordu. İnşaatlarda kullanılacak kerestelerin temini, bu malzemelerin nakliyesi ve hayvanların dağıtılması adına 500.000 liralık daha ödenek verilmesi isteniyordu⁸³⁸.

Kanun teklif hakkında söz alan Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Yunan ordusu tarafından mezalime maruz kalmış, evleri barkları yıkılmış, malları mülkleri gasp edilmiş çırılçıplak ortada kalmış ahali üzerine uygulanacak bir kanunun maddeleri üzerinde görüşülmesinin gereksiz olduğu ve boşuna zaman kaybedilmeden maddeler üzerine doğrudan geçilmesini teklif etmiştir. Bu teklif meclis genel kurulunda haklı bulunarak kanun layihasının maddeleri görüşülmeye başlanmıştır⁸³⁹.

Sunulan layihanın maddeleri görüşülürken Karahisar Mebusu Şükrü Efendi'nin teklif ettiği bir madde de kabul edilerek eklenmiştir. Böylece meclis

⁸³⁸ TBMMZC, D:1, İ; 2, C: 14. B: 102. 31.10.1337 (1921), s. 2-5.

⁸³⁹ TBMMZC, D:1, İ; 2, C: 14. B: 102. 31.10.1337 (1921), s. 4-5.

genel kuruluna sunulan layihanın bütün maddeleri encümene geldiği şekli ile aynen kabul edilmiştir. Kabul edilen kanun şu şekilde düzenlenmiştir.

1. madde: *İstirdad edilen ve edilecek olan mahallerde düşman tarafından tahrip ve yağma edilen veya harp sebebiyle duçar-ı hasar olan kasaba ve karyeler ile çiftliklerin elyevm istifa edilmemiş olan müsakkafat ve arazi ve temettü vergileriyle Aşar ve Ağnam deyinleri 1337 senesi maliyesi nihayetine kadar affedilmiştir.*

2. madde: *İşbu mahaller zürrainın Ziraat Bankası'na olan deyinleri iki sene müddetle bilafaiz tecil edilmiştir.*

3. madde: *Mahal-i mezkûre ahalisinden fakr-u zarureti tebeyyün edenlere yemeklik ve tohumluk olarak meccanen zahire tevziine hükümet mezundur. Bunun için maliye bütçesine (99 a) numarasıyla ve "istilâzedelere meccanen tevzi olunacak yemeklik ve tohumluk" namıyla yeniden açılacak bir faslı mahsusa beş yüz bin lira tahsisat vaz' olunmuştur.*

4. madde: *Tahrip ve ihrak edilen mebaninin inşası için miri ormanlardan usulü dairesinde kat ettirecek ağaç ve kereste Orman Resminden muaftır.*

5. madde: *Meccanen verilecek kerestelerin katıyatı istirdat tarihinden itibaren nihayet üç senede hitam bulacaktır.*

6. madde: *Bilâ-resm verilen keresteyi, duçarı hasar olan mebaninin inşasına sarf etmediği tahakkuk edenler, kerestenin piyasa mucibince kıymetini maaresim tediye mecburdurlar.*

7. madde: *Bu suretle verilecek kerestelerin nevi ve miktarına ve tarifesine göre bilhesap tebeyyün edecek resmi mirisi muvazene-i Umûmiyede (Miri ormanlar hasılatı) faslına irad ve (istilâzedelere miri ormanlardan meccanen verilecek kerestenin bedeli) namıyla Maliye bütçesine yeniden açılacak (99 b) faslına tahsisat kaydolunacaktır.*

8. madde: *İşbu mahaller ahalisine vesaiti nakliye ve hayvanat tevzii için Maliye bütçesinde yeniden açılacak (99 c) faslına beş yüz bin lira tahsisat vaz' olunmuştur. İşbu vesaiti nakliye ve hayvanatın bedelleri istifa olunmaz.*

9. madde: *İşbu mahallerde muhtac-ı muavenet erbabı ziraata üç sene müddet zarfında üç müsavi taksitte gerek aynen, gerek nakden tahsil olunmak üzere tohumluk itasına hükümet mezundur. Bunun için İktisat Vekâleti bütçesinde*

(İstîlâzedelere tavizen verilecek tohumluk bedeli) namıyla açılacak bir faslı mahsusa beş yüz bin lira tahsisat vaz'olunmuştur.

10. madde: İşbu kanun 3. 8. ve 9. Maddeleriyle verilen tahsisatın sene-i maliye zarfında dahi istimal edilebilecektir.

11. madde: İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

12. madde: İşbu kanun ahkâmının icrasına Heyet-i Vekile memurdur⁸⁴⁰.

24 Ağustos 1922 tarihinde ilgili kanunun 1. maddesinde bazı düzenlemelere gidilerek, vergi muafiyeti süresi uzatılmıştır. “Mahusulat-ı Öşriyerleri” hasara uğrayan Müslüman çiftçilerin vergilerden muafiyetleri ve kapsamları genişletilmiştir⁸⁴¹.

TBMM Hükümeti, işgallerden sonra memleketine dönecek olan mültecilerin durumunu da yakından takip etmiştir. Nakil ve iaşe işlerini daha çok Hilâl-i Ahmer üzerinden ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti eliyle yerine getirmeye çalışıyordu. Ancak meskenlerin tahrip edilmiş olması ve bölgede yaşayan, göç etmemiş olanların bile mesken sıkıntısı çektiği bir dönemde mültecilerin de dönmesi sıkıntıları daha da artırmıştır. Yunan işgalinden kurtarılan bölgelerde bulunan ve sahipsiz kalmış olan binalar ile mültecilerin emvali metrukeden karşılıksız olarak yararlanmaları hakkında TBMM’de üç farklı kanun teklif sunulmuştur. Bu kanun tekliflerinin daha sonradan birleştirilmesi istenmiştir.

Bu kanun tekliflerinden birincisi; düşman işgalinde kurtarılan bölgelerde sahiplerinin firar ve yokluğundan dolayı sahipsiz kalmış olan taşınabilir ve taşınamaz mallar hakkındaydı.

⁸⁴⁰ TBMMZC, D:1, İ; 2, C: 14. B: 102. 31.10.1337 (1921), s. 5-6. Ayrıca Söz konusu kanun her ne kadar Batı Anadolu’ya yönelik ise de özellikle kanun kabul edildiği sırada halen Batı Anadolu’nun büyük bir kısmının Yunan işgali altında bulunması nedeniyle Büyük Taarruz sonrasına kadar daha çok Güney cephesinde kurtarılan vilayetleri kapsamaktadır. Bu sırada söz konusu kanun TBMM’de müzakereleri esnasında Dâhiliye Vekil Ali Fethi Bey tarafından 24 Ekim 1921 tarihinde İcra Vekilleri Riyaseti’ gönderilen bir yazıda da, Batı Anadolu’da Yunanlıların tahrip ettiği şehir ve köylerin yeniden imarı ve bu hususta yapılması gerekenlere dair teklifler sunuluyordu. Bk. Kocaoğlu, a.g.e., s.59

⁸⁴¹ BCA. 30.10.0.0. 19-108-10.

İkinci kanun teklifinde, savaş zamanı binaları yıkılmış Memalik-i Müstahlasa ahalisine emval-i metrukeden verilmiş olan binaların bedelsiz olarak kendilerine kiralanması veya ihale edilmesiydi.

Üçüncü kanun teklifinde ise işgal altında bulunan memleketlerden hicret edenlerin kendi emlak ve arazilerinden serbestçe istifade edinceye kadar buldukları bölgelerdeki emval-i metrukeden bedava olarak yararlanmaları hakkındaydı.

Tekliflerden birini hazırlayan Aydın Mebusu Doktor Mazhar Bey, teklif hazırlamasının gerekçesini, Yunanlılar tarafından işgale maruz kalan memleketlerde, o bölgeden göç etmiş olan Müslümanların emval ve emlakı hakkında yapılan uygulamalardan üzüntü duymasından kaynakladığını belirtmiştir. Yunanlılar işgal etmiş oldukları bölgelerden göç etmiş olan Müslümanların mallarını, değişik yerlerden getirdikleri Rum muhacirlerine kira bedellerinin yirmide biri karşılığında kiraya veriyorlardı. Yunan Hükümeti, şikâyetleri kapatmak için de, alınan bu kira bedellerinin kendi mal sandıklarına sahibi adına muhafaza ediyorlardı. Hâlbuki Türk tarafında ise, bina bedellerinin çok üzerinde Müslümanlara kiraya veriyor ve bu kira bedelleri mal sandığında muhafaza ediyordu. Böylece Rum muhacirlere verilen mülklerden daha az gelir elde edildiğinden bu malın Müslüman sahibi döndüğünde daha az gelir edecek iken, Müslümanlardan yüksek kira bedeli alınması nedeniyle mülkün Rum sahibi döndüğünde daha fazla gelir elde edilmiş olacaktı⁸⁴². Doktor Mazhar Bey, bu çelişkiye dikkat çekerek TBMM genel kurulunda yapmış olduğu konuşmasında, *“birisi memlekette her suretle çalışmakta, vatanın müdafaasında kanyla, canıyla çalışmakta, diğeri ise Yunanistan’a iltihak etmiş, orada onun için çalışmakta ve bizde onun malını muhafaza etmekteyiz. Bununla adaletsizlik etmiş olmuyor muyuz?”* diye soruyordu⁸⁴³.

Yapılan uygulamalar hakkında bilgi ve örnek veren Doktor Mazhar Bey, mültecilerin bu uygulamalar ile gördüğü zararlara da değinmekteydi. Antalya’da otuz kadar Yunanlının şehir dışına çıkarılmaları nedeniyle boşalan evleri, medrese ve cami avlularında, hatta tamamen açıkta, kırlarda kalmış olan Müslüman mültecilere verilerek ihtiyaçlarının bir kısmının karşılanması yoluna gidilmemiştir. Bu evler, açık artırma ile en fazla para veren kişilerce satın

⁸⁴² Kaya, a.g.e., s. 270-271.

⁸⁴³ TBMMZC, D:1, İ; 2, C: 14. B: 108. 10.11.1337 (1921), s 160.

alınmıştır. Oysaki bu evlerden bir tanesi ile yüzden fazla erkek ve kız mülteci çocuğu okula kavuşmuş olabilirdi. Doktor Mazhar Bey, “Yunanlıların ika eylediği mezalim mukabilinde yaptığı birçok şeylere karşı biz milletimize karşı ufacak bir menfaat temin edersek pek mi aykırı hareket etmiş olacağız?” diyerek genel kurula sesleniyordu⁸⁴⁴. Mazhar Bey’in konuşması sırasında pek çok mebus kendisine destek vermiş ve bu konuda Müslüman mültecilerin menfaati neyi gerektiriyorsa yapılması konusunda hem fikir olunmuştur. Görüşmelerden sonra kanun teklifi şu şekilde kabul edilmiştir:

1. madde: Düşman istilasından kurtarılan mahallerde ashabının firar ve gaybubetine mebni sahipsiz kalmış emval-i menkule hükümetçe usulü dairesinde bilmüzayede füruht ve emvali gayri menkule ile mezruat keza hükümetçe idare edilerek esman ve bedel-i icar ve hasılatı sairesi mesarifi vakia bâde’t-tenzil emanet hesabına kayıt edilmek üzere mal sandıklarına tevdi olunur. Ancak bunlardan avdet edenlerin emvali ayrı menkulelerine emanetten mal sandığına teslim edilmiş olan mebalîğ kendilerine iade olunur.

2. madde: İşbu kanunun tarihi meriyetinden mukaddem tanzim kılınan vekâletnamelere istinaden usul ve teamül dairesinde vaki olan ukûd-ı muteber olup kanunun tarihi meriyetinden itibaren ukud-u mezkureden mütevellit hukuk ile bu ukuda istinad eden vezaiî vekâlet hükümete intikal etmiştir.

3. madde: Sahipsiz emval ve metrukat ve mezruata fuzuli müdahale edenler işbu kanunun tarihi neşrinden bir hafta sonraya kadar hükümete teslim etmeğe mecburdur. İmtina edenler idareten men ve haklarında takibatı kanuniye ifa olunur.

4. madde: Emvali metrukeden mektum olanların ihbar edenlere meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu ihbarıyla olarak verilir.

5. madde: İşbu kanunun ahkâmı ahvali harbiye veya siyasiye ilcasiyle sair mahallerde firar veya gaybubet ettikleri hükmen sabit olan eşhasın emval-i menkule veya gayri menkule ve mezruatları hakkında dahi caridir.

6. madde: İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

⁸⁴⁴ TBMMZC, D:1, İ: 2, C: 14. B: 108. 10.11.1337 (1921), s 161.

7. madde: *İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye ve Dâhiliye ve Adliye vekilleri memurdur*⁸⁴⁵.

Büyük Taarruz sonrası oluşan olumsuz tablo karşısında, TBMM ve hükümeti acilen tedbirler ve alarak bölgenin sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Bu sıkıntıların içerisinde harap olmuş şehirler, köyler, kasabalar, mültecilerin de geri dönmesi çok daha ciddi bir organizasyona muhtaç olmuştur. Özellikle mültecilerin ve savaşzedelerin ihtiyaçlarını karşılamak için tahsisatlar ayrılmıştır. 21 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan bir kararname ile Yunanlılardan kurtarılan yerlerde çalışmakta olan seyyar hekimler ile Menbuat ve Muavenet-i İctimaiye Komisyonları'nın faaliyetlerini incelemek ve yönlendirmek adına bir Murakebe Komisyonu kurulması ve komisyonun çalışma esasları belirlenmiştir⁸⁴⁶.

Mesken inşası ve tarım faaliyetlerinin başlaması için 11 Aralık 1922 yılında Maliye Vekili Mahmut Esat Bey, Bursa, Eskişehir, Kars, Manisa, Aydın, Kütahya, Ertuğrul, Afyonkarahisar, İzmir, İzmit, Denizli, Çanakkale savaşzede ve mültecileri için meccanen dağıtılmak üzere tahsisat ayrıldığını bildırıyordu. Yemeklik ve tohumluk olarak 325.000 lira, nakliye vasıtası hayvan bedeli olarak 430.000 lira, işgale uğrayan ve tahrip edilen meskenlerin tamirâtı ve yeni mesken inşası için 470.000 lira olmak üzere toplam 1.225.000 lira tahsisat ayırarak 8 Ekim 1922 tarihinden beri bahsi geçen bölgede kullanıldığını bildırıyordu⁸⁴⁷.

Ayrıca 13 Ekim 1922 tarihinde özel kanunname ile verilen 500 bin liranın 350 bin lirası Maliye Vekâleti tarafından 24 Kasım 1922 tarihinde Batı Anadolu'ya gönderildiğini bildırıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Vilayet-i Müstahlasa'ya gönderilen nakdi yardım miktarı da önemli seviyelere çıkmıştır. Buna göre 1922 yılının son üç aylık diliminde, Manisa için 527.810 lira, İzmir'e 155.790 lira, Bursa'ya 535.920 lira, Bilecik'e 319.470 lira, Afyonkarahisar'a 348.940 lira, Çanakkale'ye 160.000 lira ve Balıkesir'e 230.000 lira nakdi yardım yapılmıştır⁸⁴⁸. 21 Eylül 1922 tarihide Afyonkarahisar'da çok sayıda köyün yakılıp yıkılmış olması nedeniyle halkın perişan bir halde olduğu

⁸⁴⁵ “*Memalik-i Müstahlasadan Firar veya Gaybubet Eden Ahalinin Emvali Menkule ve Gayri Menkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun*”, Düstûr, 3. Tertip, C. III. s. 63-64.

⁸⁴⁶ BCA, 30.18.1.1. 5-28-18.

⁸⁴⁷ Bünyamin Kocaoğlu, *Kurtuluşun Kuruluşu Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, 2008, İstanbul, s. 88.

⁸⁴⁸ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

bildirilirken, tohumluk ve diğerk ihtiyaçların karşılanması için kurulacak Muavenet-i İçtimaiye Komisyonu teşkil edilerek görevlendirilmiştir⁸⁴⁹. Tahrip edilen mahallerin sayıca çok olması yardım faaliyetlerinin organize bir şekilde gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Yardıma muhtaç ve mahalleri yakılıp yıkılmış bölge halkı ve mültecileri için yeniden mesken inşasına başlanmıştır. 19 Ekim 1922 tarihli kararnamede yapılacak yardımların ne suretle yapılacağına dair bir yönetmelik kabul edilmiştir⁸⁵⁰.

Mültecilerin memleketlerine dönmesi ile beraber tahrip edilen şehirlerin onarılması ve meskenlerin yeniden inşa edilmesi daha ciddi üzerine gidilmesi gereken bir hal almıştır. Özellikle mültecilerin kendi başlarına ve kontrolsüz bir şekilde memleketlerine dönüşlerini engellemek adına bir dizi tedbir alınmıştır. 1329 (1913) yılına ait *İskân-ı Muhâcirîn Nizamnamesinde* yapılan değişiklikler ile İade-i Muhâcirîn Komisyonlarını sevk ve iskân konusunda yetkili kılınmıştır⁸⁵¹.

⁸⁴⁹ BCA, 30.18.1.1. 5-29-7.

⁸⁵⁰ BCA, 30.18.1.1. 5-31-12.

⁸⁵¹ BCA, 30.18.1.1. 4-55-2.

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dinamikleri içerisinde yer alan “Göç” kavramı, devletin sınırlarının genişlemesinde ve hâkimiyetinin artmasında önemli bir etkiye sahipti. Moğol istilasından kaçan Türklerin demografik gücünü etkin bir şekilde kullanan Osmanlı Devleti, göçleri fetihçi yapısı ile birleştirerek, Rumeli ve Avrupa yönlü genişlemesinde bir iskân birimi olarak kullanıyordu. Etkin göç politikasının verimli kullanımı sayesinde yüz yıllar boyunca Rumeli, Bakanlar ve Anadolu'nun Türk yurdu olarak elde tutulması sağlanmıştır. Bu sayede Rumeli'de ve Avrupa'da etkisi ve tesiri günümüze kadar süren Türk- İslam kültürünün yerleşmesine imkân tanımıştır.

Uzun yıllar göçmen kitlelerin dinamizmini yeni fethedilen bölgelerin elde tutulması için araç olarak kullanan Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde yayılmaya başlayan milliyetçilik fikrinin etkisi ile bölgedeki varlığı tehlike altına girmiştir. Sırplar ile başlayan, milliyetçi isyanlar Yunanistan'ın bağımsızlığı ile yükselmiş ve 19. yüzyıl boyunca pek çok defa azınlıkların ayrılıkçı isyanlarına maruz kalmıştır. Avrupalı devletlerin kendi çıkarları için kullandığı azınlıkların isyanları, Rumeli ve Balkanlar'daki Türk varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Yıllardır bölgenin hâkim gücü olan Türkler, isyanlar karışığında, tarihin intikamını almak isteyen azınlıkların öfkesinin kurbanı olmaya başlamıştır. Yaşanan gelişmeler, kuruluş döneminde genişleme aracı olarak kullanılan Türk-İslam göçlerinin, bu kez geriye doğru gerçekleşmesinin zemini hazırlamıştır.

Aslında Osmanlı Devleti'nin muhacir ve mülteci kavramları ile karşılaşması, Kafkasya'nın Rus işgaline girmesinin ardından, Kafkasya'da yaşayan binlerce Türkün Anadolu'ya göçü ile başlamıştır. Osmanlı Devleti içlerine yığılan mültecilerin çokluğu, daha önce göç konusunda tecrübesi olmayan Osmanlı Devlet teşkilatının mülteciler ile ilgili yapılanmasına zemin hazırlamıştır. Mültecilerin iskânı ve işeleri için gerçekleştirdiği organizasyonlar adeta ileride yaşanacak göçlere yönelik tatbikat niteliği kazanmıştır. Mültecilere yardım

faaliyetleri, ilk önce belediyeler eliyle yapılmış, ilerleyen zamanlarda bu yardımların yeterli olmadığı anlaşılacak muhtelif komisyonlar ve kurumlar vasıtasıyla çözüm üretilmiştir. Ancak 93 Harbi ve Balkan Savaşları sonucu memleketlerini terk ederek Osmanlı topraklarına sığınan Türk muhacirlerin sayıca kalabalık olması, *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi* adıyla anılan yapının son halini almasına neden olmuştur.

20. yüzyılın hemen başında maruz kaldığı toprak kayıpları ve muhacir akını nedeniyle zor duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti, ömrünün son yıllarında siyasi ve ekonomik yapının kan kaybetmesi ile geri dönüşü olmayan bir sürece yol alıyordu. İç politikadaki siyasi çekişmeler devletin teşkilat yapısının değişimine neden olmuş, demokratik değişimler ile yaşam süresi uzatılmak istense de beklenen faydayı sağlayamamıştır. Bu sıkıntılı sürecin içerisinde I. Dünya Savaşı'na katılarak sonunu getirecek bir sürece dâhil olmuştur. I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için gerçekte de sonun başlangıcı olmuş, savaşın sonunda adını mağlup devletler tarafında yazdırmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu konumu kendi çıkarları doğrultusunda çözmek isteyen İtilaf Devletleri, kendi iç çekişmelerini Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yeni bir aktör kullanarak çözme yoluna gittiler. İtilaf Devletleri, Wilson Prensipleri olarak anılan 14 maddelik ilkeler bütününden yola çıkarak, Anadolu'da Rumların nüfus olarak çoğunlukta olduğunu iddia ederek Batı Anadolu'da Yunan işgaline zemin hazırlamışlardır.

Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'ya asker çıkarmak için gerekli desteği alan Yunanistan, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etti ve kısa süre içinde işgal hatlarını genişletmeye devam etti. İşgal esnasında bölge nüfus yapısını kendi lehine çevirmek isteyen Yunanistan Hükümeti, yerli Müslümanlara karşı baskılarını artırmıştı. Köyleri yakmak, halkını katletmek sureti ile başlayan işgal hadisesi, Batı Anadolu'da bir korku ortamını hazırladı. Aslında pek çoğu Balkan muhacirleri olan halk, Balkan Savaşlarında Yunan ve Bulgar kuvvetlerinin Türklere karşı uyguladıkları baskıları bildikleri için, yeniden göçe başlamıştı. Bu göç dalgası Yunan işgal hattı boyunca büyüyerek önü alınamaz hale gelmiştir. Sadece canlarını ve namuslarını korumak için her şeylerini geride bırakan mülteciler, kendilerini güvende hissedecekleri yerlere doğru göç etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, her ne kadar göçleri engellemek konusunda teşebbüslerde bulunmuş olsa da başarılı olamamış, imkânları dâhilinde

mültecilere yardım etmeye çalışmıştır. Bu süre zarfında mülteci ve muhacir kabileleri ile ilgilenen iki önemli kurum öne çıkmaktadır. Bunlar; Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'dir. Mültecilerin en büyük yardımcısı olan bu kurumlar, aç, susuz, çıplak bir şekilde, medrese, cami, mescit gibi yerlere sığınan mültecilere ellerinden geldiğince yardımda bulunmuşlardır. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mültecilerin sevk ve iskânı konusunda çok önemli mesailer harcamışlardır. Yunan işgali boyunca kendilerine sığınan mülteci ve muhacirlere sağlık, gıda, mesken ve giyim yardımları yapmışlar hatta mültecilerin iş gücünden yararlanmak adına işletmeler ve üretim sahaları oluşturmuşlardır.

Batı Anadolu mültecileri Yunan işgalinin sona ermesinin ardından memleketlerine geri dönmeye başlamıştır. İstanbul'a sığınan mülteciler ise Muhâcirîn Müdüriyeti'nin organize ettiği şekilde geri dönüş yapmışlardır. Müdüriyet tarafından deniz yolu ile gönderilen mülteciler, belirli iskelelere indikten sonra sağlık taraması ve koruyucu aşıları yapılmıştır. Ayrıca mültecilerin memleketlerine dönüş ücretleri Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır.

Bu iki kurum Yunan işgalinin sona ermesinden sonra da mülteciler ile ilgilenmeye devam etmiştir. Kurtarılan memleketlerde tahrip edilmiş şehirler, sosyal ve ekonomik hayatın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu noktada Anadolu'da otoritesini artırmış olan TBMM yönetimi ve ona bağlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tahribata uğrayan şehirlerin yeniden onarımı ve mültecilerin hayatlarını yeniden kazanmaları için gayret göstermiştir.

Mültecilerin yerlerine sevk edilmesi ülke ekonomisi adına da büyük bir önem taşımaktaydı. Yunan işgali nedeniyle yerlerinden olan halk haliyle ekonomik faaliyetlerine de ara vermiştir. Mültecilerin büyük bir kısmının tarım sektöründe faaliyet gösterdiği düşünülürse, tekrar üretime başlamalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Memleketlerine dönen mültecilerin üretim gücünü artırmak için TBMM yönetimi tarafından vergi muafiyeti, tohumluk ve toprak dağıtımı, ziraai alet temini gibi yardımlarda bulunulmuştur. Bu sayede bir süredir tüketici olan mültecilerin hızlı bir şekilde üretim ekonomisine katkıda bulunmaları hedeflenmiştir.

Pek çok insanın göç etmesi ile gerçekleşen mülteciler meselesi, Anadolu coğrafyasında birlik ve beraberliğin sağlanması adına önemli bir örnek teşkil etmiştir. Mültecilerin içinde bulunduğu zor durum karşısında, soydaş ve dindaşlarına yardım eli uzatan çok sayıda yardımsever yaraların sarılmasına yardımcı olmuştur. Amerika'dan, Hindistan'dan, Mısır'dan ve Rumeli'den sürekli olarak gönderilen yardımlar, yeni Türk devletinin temel harcını oluşturduğu söylenebilir. Her ne kadar 19. yüzyılda yaygın bir fikir olan milliyetçilik akımı, Osmanlı topraklarında, yapısı itibariyle pek sahiplenilmemiş olsa da yeni Türk Devleti'nin temel yapı taşı olan milliyetçilik kavramının kabul görmesinde mültecilerin yaşadıkları etkili olmuştur. Göç edenlerin etnik kimliği göz önüne alındığında, yaşanan iç göç hareketinin, ulus devlet kavramının güçlenmesine katkısı olduğu söylenebilir.

Yıllardır Batı Anadolu'da bir arada yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim unsurlar, işgal ile birlikte birbirinden keskin bir şekilde ayrılmaya başlamıştır. İşgal kuvvetleri ile birlikte hareket eden bazı Rumlar, düşmanca tavırlarını sergilmekten imtina etmemiştir. Anadolu'da yaşanan elim olaylar neticesinde aradaki husumet, milliyetçilik fikri ile orantılı olarak genişlemiştir. Fakat Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi ile birlikte Müslümanlar ile baş başa kalan Rumların artık Anadolu'da barınmaları pek mümkün olmamıştır. Bu noktadan itibaren göç kavramı şekil değiştirmiş, *mübadele* adı altında karşılıklı nüfus değişimi şeklinde devam etmiştir. Mübadele meselesini pek çok dinamiği olmasının yanında, işgal yıllarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan iç göçlerin, mübadele şartlarının oluşumunda önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Dünya tarihinin farklı dönemlerinde yaşanan savaşlar, kitleler halinde insan topluluklarının göç etmesine yol açmıştır. Sosyal bir olgu olan zorunlu göç meseleleri, göç veren ve göç alan bölgelerin yaşamında derin etkiler bırakmıştır. Toplumların hafızalarında yer alan bu göç olgusu, edebiyattan, sanata, ekonomiden siyasete pek çok alanı etkilemektedir. Bu nedenle göç çalışmaları pek çok bileşen ile birlikte ele alınması gereken hassas konulardır.

Elde edilen bulgular ışığında varılan sonuç yeterli görülmemelidir. Saha araştırmalarının derinleşmesi, farklı disiplinlerin katkıları ile göçlerin etkisi bütün boyutları ile ortaya konulmalıdır. Ayrıca yeni belgelere ulaşılması sonucunda çalışmaların daha kapsamlı ve zengin hale gelebileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Müşterek Kararnameler Kataloğu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası Belgeleri (BEO)

Dâhiliye Nezareti Belgeleri (DH)

- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (KMS)
- Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Belgeleri (EUM)
- İdare-i Umûmiye Belgeleri (İUM)
- Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (MB.HPS)
- Şifre Kalemi Belgeleri (ŞFR)
- Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri (UMVM)

Hâriciye Nezareti Belgeleri (HR)

- Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HMŞ.İŞO)
- İstanbul Murahhaslığı (İM)
- Siyasi Kısım Belgeleri (SYS)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Türk Kızılay Arşivi (KA)

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC),

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

KİTAPLAR

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, Sekizinci Baskı, İstanbul, 2013.
- Aker, M. Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
- Akgün, Seçil Karal ve Uluğtekin, Murat, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay Yayınları, Ankara, 2002.
- Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK. Ankara, 1988.
- Albayrak, Mustafa, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, ATAM, Ankara, 1998.
- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK. Ankara, 1990.
- Arı, Kemal, *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (1918-1922)*, Doğu Kitapevi, Ankara, 1989.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul, 2005.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi I, Balkanlar'da Yunan Mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 22, Ankara, 1995.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi II, Anadolu'da Yunan Mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 30, Ankara, 1996.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi III, Gayr-i Müslimlere Yapılan Yunan Mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 31, Ankara, 1996.

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk, Cilt I-V*, TTK, 5. Baskı, Ankara, 2006,
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006,
- Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Zeus Kitapevi, İzmir, 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922), Cilt 2*, Remzi Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul, 1971.
- Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Başa, Şafak, *Atatürk Dönemi Dâhiliye Vekâleti ile Mülki ve Mahalli İdareler (1923-1938)*, Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım, Cilt 5*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım, Cilt 6*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Baykara, Tuncer, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- Baytal, Yaşar, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, ATAM, Ankara, 2012.
- Belen, Fahri, *Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.
- Bıyıkoğlu, Tefik *Trakya'da Milli Mücadele, Cilt I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Bridge, Ann, *İzmir Ateşler İçinde*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
- Castles, Stephen ve Miller, Mark J., *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çakmak, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.
- Çelebi, Mevlüt, *Heyet-i Nasiha, Anadolu ve Rumeli Heyetleri*, İzmir: Akademi Kitapevi. 1999.
- Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan ilişkileri*, ATAM, Ankara, 2002.
- Çetinkaya, Ali, *Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, ATAM, Ankara, 1993.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına" Geçiş (1918-1923)*, ATAM, Ankara, 2002.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de Son Kurşun*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Yayın No:29, Balıkesir, 2002.
- Demirci, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.
- Erdoğan, M. Murat ve Kaya, Ayhan, *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi C. II, Kısım I*, Genel Kurmay Basımevi. Ankara, 1963.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi. C. II, Kısım II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi. C. II, Kısım III*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler. C. VII*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. C. I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

- Gökbilgin, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken I-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1959.
- Güler, Ali, *Yunan-Rum Terörü*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hacıfettahoğlu, İsmail, *Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu - 23Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan arbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- İlgürel, Mücteba, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri, ATAM, İstanbul, 1919*.
- İpek, Nedim, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.
- İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankra, 1994.
- İşkânın Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, (Eserin yazarı belli değildir)
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Kaya, Erol, *I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mülteciler, Vilâyât-ı Şarkıyye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)*, Ebabil Yayınları, Ankara 2007.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Keskin, Mustafa, *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991.
- Keskin, Nuray E., *“Yirmili Yıllarda Yönetim”*, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928), Cilt 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:604, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 8,

- Türkiye Cumhuriyeti İdari Tarih Araştırması (TİDATA), Ankara, 2012.
- Kitzikis, Dimitri. *Yunan Propagandası*. (Çev. Hakkı Devrim), Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1974.
- Kocaoğlu, Bünyamin, *Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Dördüncü Baskı, Ankara, 1991.
- Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, ATAM, Ankara, 1999.
- McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2003.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitapevi, Çev: Bilge Umar, 3. Baskı, İstanbul, 1998.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2009.
- Mutlu, Cengiz, *Mütareke Dönemi Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, ATAM, Ankara, 2014.
- Nakracas, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Orat, Jülide Akyüz ve Nebahat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1928-1943)*, Kars, 2011.
- Özalp, Kazım *Milli Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- Özcan, Azmi, *Panislamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere, (1877-1924)*, İSAM yayınları, Ankara, 1994.
- Öztoprak, İzzet, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- Özyakışır, Deniz, *Göç, Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and It's Impact on Greece*, London, 2002.
- Polat, Nazım H., *Müdafaa-i Millîye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

- Sami, Şemseddin, *Kamûs-ı Turkî*, İktam Matbaası, Dersadet, 1317.
- Sarikoyuncu, Ali, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 1976.
- Selvi, Haluk, *Milli Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, ATAM, Ankara, 2006.
- Sonyel, Salahi R., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.
- Şimşir, Bilal N., *Atatürk İle Yazışmalar, Cilt I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921 – 1922*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri, C. I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 3*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.
- Taşbaş, Erdal, *Halifenin Gölgesine Sığınanlar, Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.
- Tekeli, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2014.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2035, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri Dizisi/210, Ankara, 1998.
- Toynbee, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir-Aydın-Manisa-Denizli-1919-1923)*, ATAM, Ankara, 1999.
- Türkiye’de Yunan Fecâyiî, İkinci Kitap*, Dâhiliye Nezâreti Muhâceret Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından-5, İstanbul, 1337(1921), Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Uluğtekin, Murat ve Uluğtekin, M. Gül, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Kızılay Yayınları, Ankara, 2013.
- Umar, Bilge, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011.
- Yalazan, Talat, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (13 Eylül 1921-9 Eylül 1922)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Yalçın, Durmuş ve Diğerleri (Komisyon), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, ATAM, Ankara, 2000.

MAKALE ve BİLDİRİLER

- Aksoy, Zeynep, “Uluslararası Göç ve Kültürler Arası İletişim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, 2012.
- Altıntaş, Ahmet, “Afyon’da Kuvâ-yı Millîye”, *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler*, ATAM, Ankara, 2011.
- Ardel, Ahmet, “Armutlu Yarımadası (Jeolojik ve Morfolojik Etüt)”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 11-12, İstanbul, 1948-1949.
- Arıkan, Zeki, “İşgal Sırasında İzmir’de Kurulan Bir Dernek”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Atatürk Yolu Dergisi*, C. I, S. 3, Ankara, 1989.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XIII, no. 1-4, İstanbul, 1954.
- Beyoğlu, Süleyman, “Kocaeli’de İşgal ve Mezalim”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri(2 – 4 Mayıs 2014)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2015.

- Boztaş, Asena, “Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları”, *Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 14*, Ankara, 2014.
- Çanlı, Mehmet, “Detroit Kızılay Merkezi ve Amerika’daki Türklerin Kızılay’a Yardımları”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Oktay Aslanpa’ya Armağan), Yıl XXXI/1-2*, Ankara, 1995.
- Çapa, Mesut, “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, *ATAM Dergisi, Cilt X, Sayı 29*, Ankara, 1994.
- Çapa, Mesut, “Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti’nin Yardımları”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- II, 3-4-5 Nisan 2015*, Kocaeli.
- Çelik, Fatma Eda, “1922:Yeni Türkiye’yi Kuracak Zafer İçin Beşeri ve Mali Kaynakların Yönetimi”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928), Cilt 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:604, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 8, Türkiye Cumhuriyeti İdari Tarih Araştırması (TİDATA)*, Ankara, 2012.
- Çufalı, Mustafa, “İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu’da Yunan Zulmü 1921 (Arnold Toynbee’nin Eşi Bayan Rosalind Toynbee’nin İzlenimleri)”, *TİTE, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 6, Sayı 21*, Ankara, 1998.
- Demirtaş, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41*, Erzurum, 2009.
- Deniz, Taşkın, “Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 181*, Ankara, 2014.
- Dündar, Fuat, “Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, *Toplumsal Tarih, Ekim*, 2000.
- Efiloğlu, Ahmet, “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ve Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 19*, İstanbul, 2011.
- Erdoğan, Dilşen İnce, “American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief’e Amerikan Misyonerlerinin

Anadolu'daki Faaliyetleri”, *Belgi Dergisi, Sayı 14, (Yaz 2017/II), Pamukkale üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Denizli, 2017.*

Gençler, Ayhan “Avrupa Birliği'nin Göç Politikası”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı, Sayı 49, İstanbul, 2004.*

İnan, Canan Emek, “Türkiye’de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerine bir İnceleme” *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Balıkesir üniversitesi, Bandırma İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı 22, Balıkesir, 2014.*

İpek, Nedim, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 12/1, Samsun, 1999.*

İpek, Nedim, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Yıl 9, Sayı 17, Trabzon, 2014.*

Jaeschke, Gotthard, “İngiliz Belgeleri Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, *Bulleten, C. XXXII, S. 128, Ekim, 1968, Ankara.*

Kasaba, Reşat, “Batı Anadolu’da Göçer İşçiler (1750-1850)”, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.*

Kasaba, Reşat, “Batı Anadolu’nun Göçmen Emeği”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.*

Keyder, Çağlar, *Toplumsal Tarih Çalışmaları, Dost Kitabevi Yayınları, 1983.*

Kınık, Kerem, “Göç, Sürgün ve İltica”, *Hayat Sağlık Dergisi, Sayı 2, 2010, s. 37-38. Erişim Tarihi: 04.04.18, <http://keremkinik.com/wp-content/uploads/2017/10/G%C3%B6%C3%A7-S%C3%BCrg%C3%BCn-ve-%C4%B0ltica.pdf>*

Koçak, Yüksel ve Terzi, Elvan, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 2012.*

- Köylü, Murat, “Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1909-1922) İstiklal Harbine Etkisi”, *Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:4*, Mersin, Aralık 2015
- Kurt, Hacı, “Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1*, Çanakkale, 2006.
- Martin, Volkan, “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 5*. 2011.
- McCarthy, Justin, “Muslim Refugees In Turkey”, *Humanist and Scholar Essays In Honor of Andreas Tietze*. ed. Heath Lowry-Donald Quataert, Isis, İstanbul, 1993.
- Orhonlu, Cengiz, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları “Tehcir”in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten, XXXVIII/148*, Ankara, 1973.
- Özcan, Yusuf Ziya, “İç Göçün Tanımı ve Veriler İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkiye’de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998,
- Özgiray, Ahmet, “Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar”, *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 2, Sayı 4*, Ankara, 1989,
- Özgün, Cihan, “Batı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye’nin Lojistiği”, *Milli Mücadele’de Güney Aydın Cepheleleri ve Efelerin Karargâhı Yenipazar*, Ed. Günver Güneş, Pi Yayınları, İstanbul, 2014,
- Özkaya, Yücel, “Güney, Güney-Doğu’daki Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar”, *Milli Mücadele Tarihi Cilt I*, Ed. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Pancar, Emine, “Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt VIII. Sayı 18-19*, İzmir, 2009.
- Pazarlıoğlu, M. Vedat, “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1*, Manisa, 2007.

- Sağlam, Serdar, “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 5*, Ankara, Güz, 2006.
- Sarı, Mustafa, “Milli Mücadele Dönemi’nde İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015.
- Sarı, Mustafa, “Milli Mücadele’de İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmeri’in Faaliyetleri”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015.
- Sarısır, Serdar, “Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti’nin bir Genelgesi”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 37-38*, Ankara, 2006.
- Sofuoğlu, Adnan, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt X, Sayı 28*, Ankara, Mart, 1994.
- Sofuoğlu, Adnan, “İzmir’in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30*, Ankara, 2002.
- Sofuoğlu, Adnan, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İzmit Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 54*, Ankara, 2002.
- Sofuoğlu, Adnan, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, *ATAM Dergisi, Cilt XIX, Sayı 55*, Ankara, Mart, 2003.
- Taşçı, Faruk, “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, *Kamu-İş, Cilt 10, Sayı 9*, 2009.
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”, *Türkiye’de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

- Turan, Mustafa, “İstiklal Harbi’nde “Milne Hattı””, *ATAM Dergisi, Cilt VII, Sayı 21*, Ankara, Temmuz, 1991.
- Türker, Hasan, “İzmir’in İşgali ve Salihli Cephesinin Kurulması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkerleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt I, Sayı 3*, İzmir, 1993.
- Ünalın, Turgay, “Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Dünyada Durum ve Mevcut Eğilimler”, *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek, Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yıldırım, Hatice, “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 7, Sayı 14*, Ankara, 2014.
- Yıldıztaş, Mümin, “İşgal İstanbul’u Yardım Kuruluşları”, *Toplumsal Tarih, Sayı 159*, İstanbul, 2007.
- Yılmaz, Abdurrahman, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *Turkish Studies, Volume 9, Issue 2*, Ankara, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

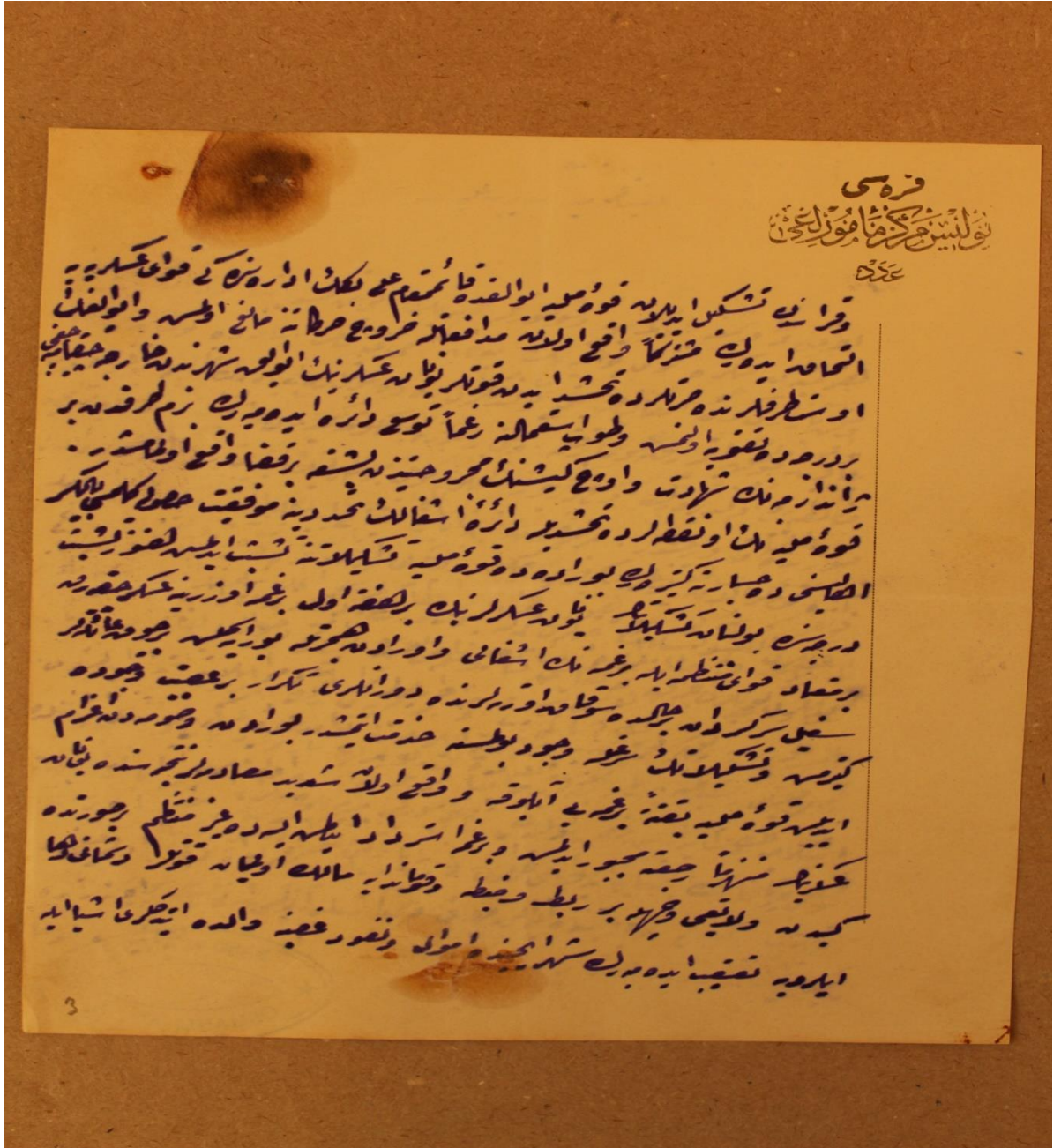
- Akşam
- Akvam
- Alemdar
- Dersaadet
- Hadisat
- Hilâl-i Ahmer
- İkdam
- Memleket
- Tanin
- Tasvir-i Efkâr (Tevhid-i Efkâr)
- Türkçe İstanbul
- Vakit
- Yenigün

Dergiler:

- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası

TEZLER

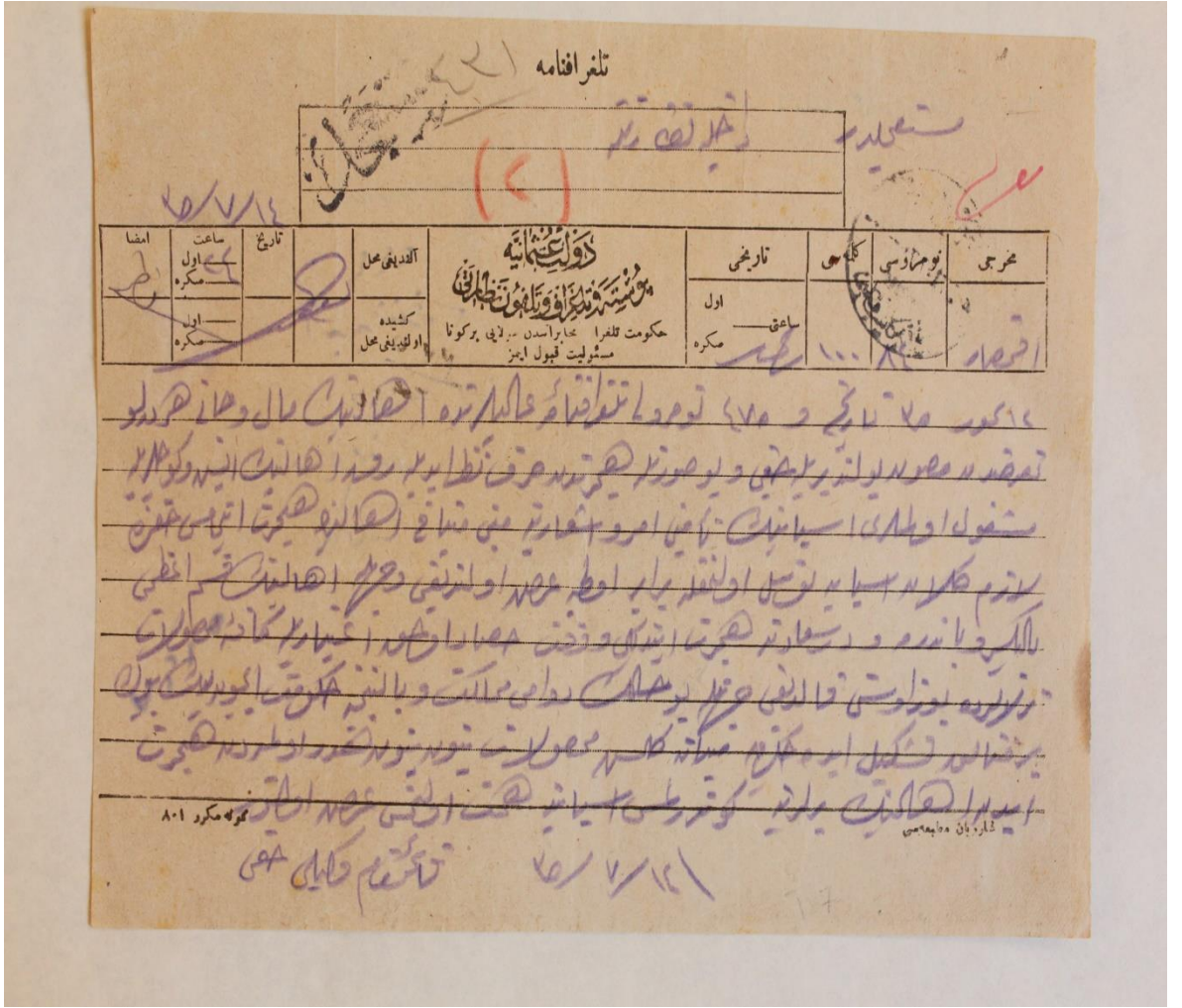
- Berber, Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.
- Efiloğlu, Ahmet, *İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- Karakuş, Ufuk, *Milli Mücadele'de Edremit*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009.
- Kocacık, Faruk, *Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900)*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1978.
- Solomonidis, Victoria, *Greece In Asia Minor: The Greek Administration Of The Vilayet Of Aidin, 1919-1922*, King's College, University Of London (Thesis Submitted For The Degree of PhD), London, 1984.
- Şeker, Nesim, *Ethnic Conflict in Anatolia and the Establishment of the Turkish Republic 1918-1923*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

Belge – 2: İzmir'in işgali üzerine Yunanlıların işgal ettiği bölgelerden Bandırma, Balıkesir ve Bursa yönüne doğru hicretin yaşandığı bildirir bir belge.

Kaynak: DH.EUM.AYŞ. 14/120

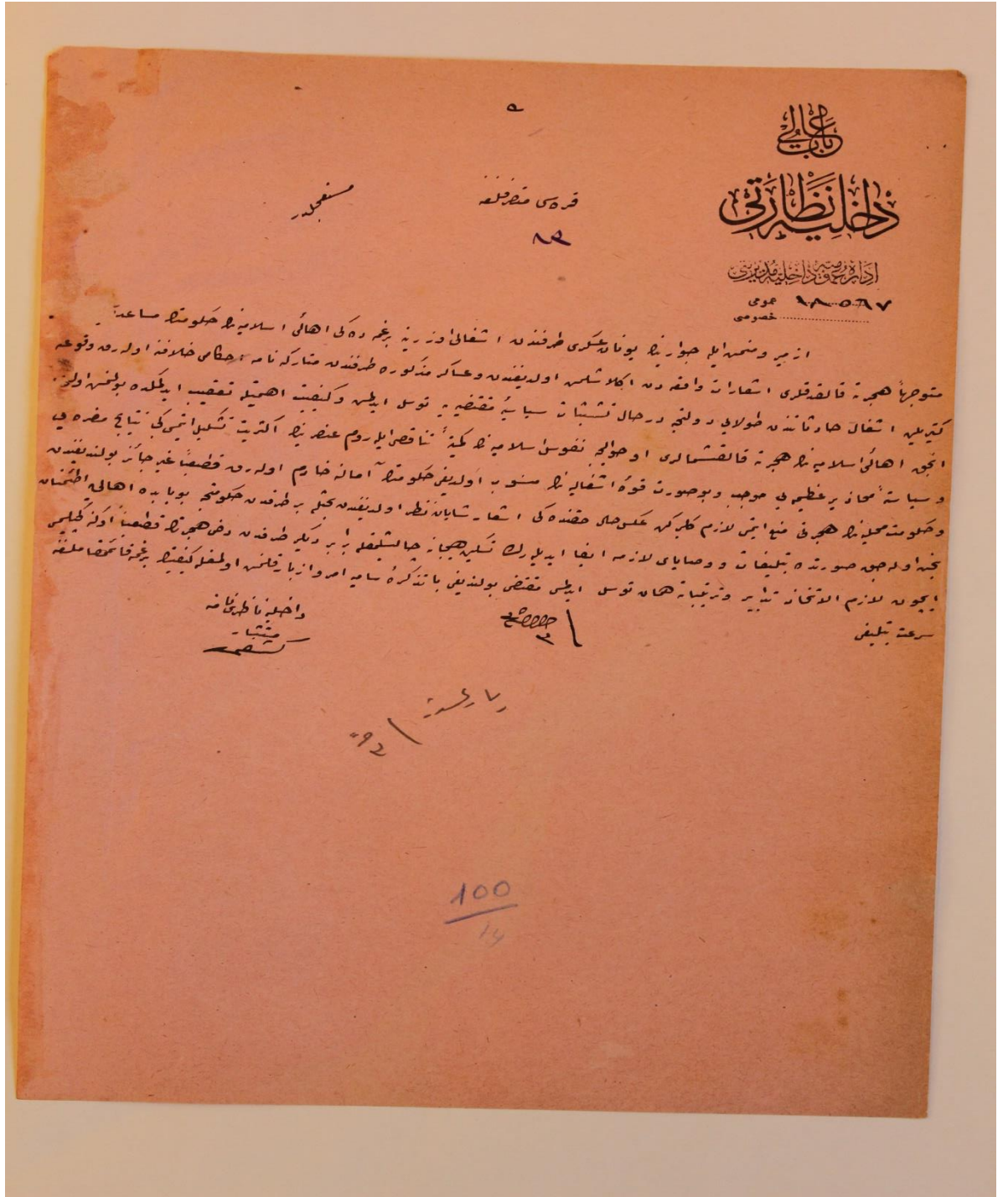
Ek 3.

Belge – 3: Akhisar ahalisinin hicrete başladığını gösterir bir telgraf

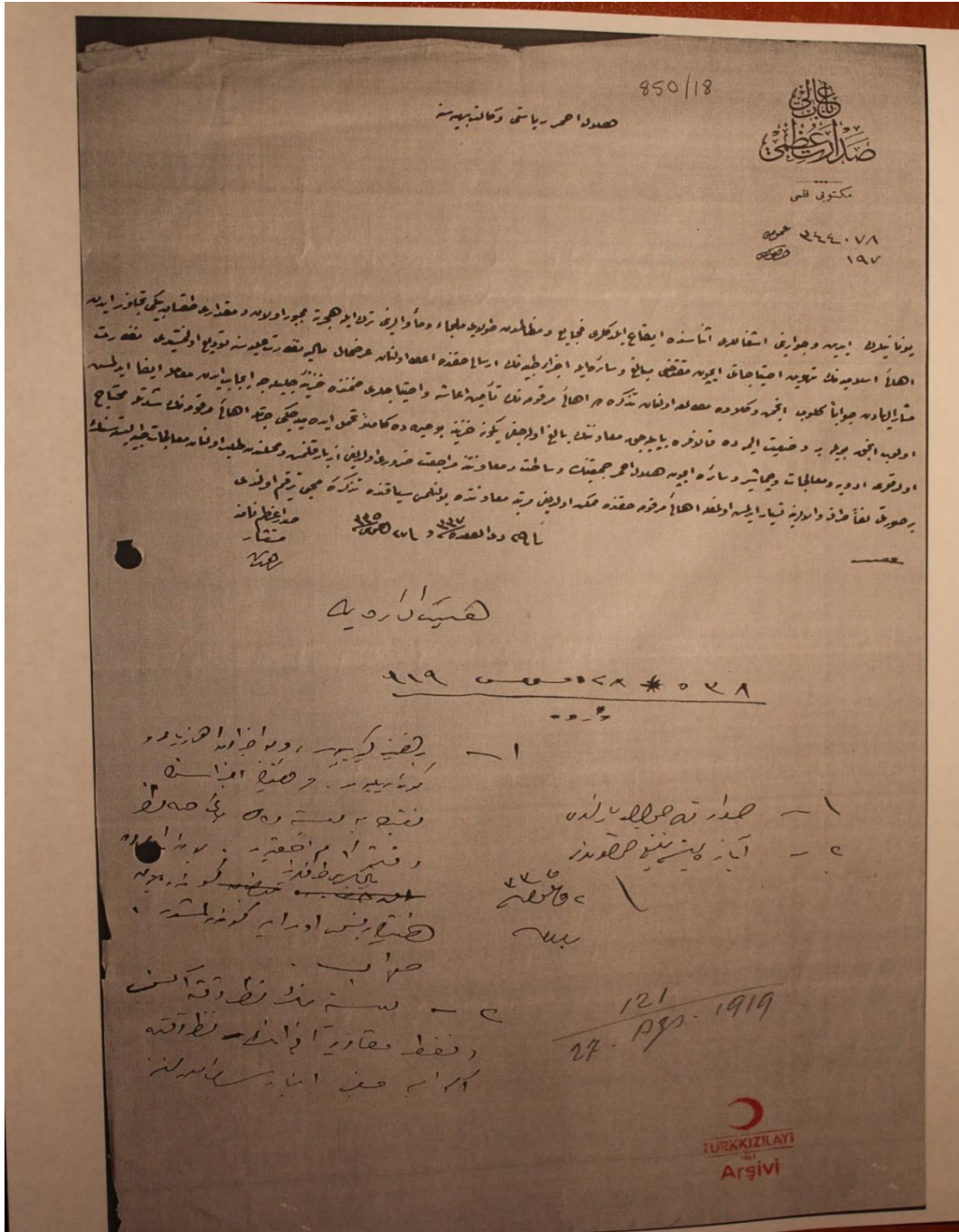
Kaynak: DH. KMS. 52-3, 39.

Ek 4.

Belge – 4: İzmir ve Menemenin işgali üzerine hicrete hazırlanan Bergama havalisinin heyecanını teskin edilmesine dair Karesi Mutasarrıflığının gönderdiği telgraf.

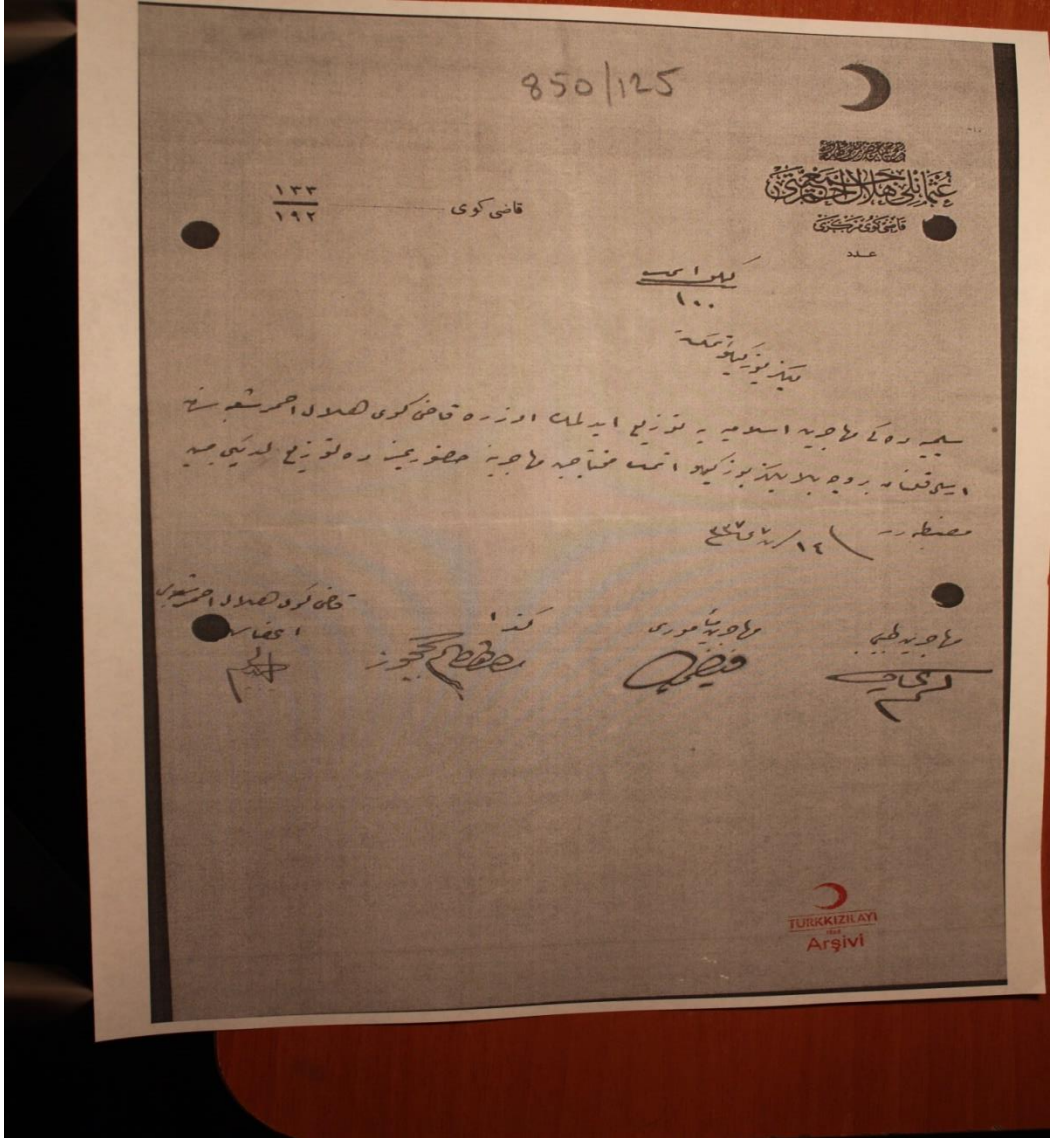
Kaynak: BOA, DH. ŞFR. 100/14

Belge – 8: Yunanlılar tarafından işgal edilen Aydın civarından göç eden mülteciler hakkında bir belge.

Kaynak: KA. 850/18

Ek 9.

Belge – 9: İzmit, Karamürsel üzerinden iç kesimlere sevk edilecek mültecilere nakliye konusunda yardım edilmesi hakkında bir yazı.

Kaynak: KA. 850/125

Ek 11.

Belge – 11: Yunan işgalinden kurtarılarak Yalova'dan İstanbul'a nakledilmek üzere Gülnihal Vapuruna götürülen Mülteciler

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ocak 1921, sayı 2.

Ek 12.

Belge – 12: Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla İstanbul'a nakledilecek Gemlik iskelesindeki bir grup mülteci

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ocak 1921, sayı 2.

Ek 13.

Belge – 13: Yunan işgalinden kurtarılaraq İstanbul'a gitmek üzere Armutlu iskelesinde bekleyen mülteciler

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ocak 1921, sayı 2.

Ek 14.

Belge – 14: Hilâl-i Ahmer tarafından yardım dağıtılan Uşak harikzedeleri

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1923, sayı 19.

Ek 15.

Belge – 15: İstanbul’da Hilâl- Ahmer’e sığınmış dört mülteci çocuk.

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1922, sayı 8.

Ek 16.

Belge – 16: Hilâl-i Ahmer’e sığınmış mülteci grubu.

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1922, sayı 7.

Ek 17.

Belge – 17: Bir mülteci ailesi.

Kaynak: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1922, sayı 7.

Ek 18.

Belge – 18: İstanbul'a gelen kadın ve çocuklardan oluşan bir mülteci grubu

Kaynak: Dersaadet, 5 Eylül 1920

Ek 19.

Belge – 19: “*Ben de memleketimde böyle mesut ve biganeydim*” diye tasvir edilen bir mülteci çocuğunun karikatürü.

Kaynak: Dersaadet, 22 Ekim 1920

